

ERDÉLY TÖRTÉNELME.

IRTA

KÖVÁRI LÁSZLÓ.

ÖTÖDIK KÖTET.

PESTEN RÁTH MÓR.
KOLOZSVÁRTT STEIN JÁNOS BIZOMÁNYA.
1863.

Tartalmazza:

I. Rákóczi György

II. Rákóczi György

Rhédei Ferencz

Barcsai Ákos

Kemény János

I. Apaffi Mihály

Tököly Imre

II. Apaffi Mihály – korát.

Nyomatott Gámán J.-nál Kolozsvártt.

Még egy pár szó a fejedelmikor jellemzéséhez.

A nemzeti fejedelemiség végnapjai feié közelgünk.

Erdély határa mikor a Rákócziak felléptek, – miután a határt, mit Szolimán adott Isabellának, Bocskai és Bethlen Gábor helyreállítá, – csaknem az, mi a fejedelemiség kezdetén volt; Magyarhonból, a Zápolya által ide csatolt, Zárand-, Közép-Szolnok- és Krasznán kívül, Bihar, Marmaros; a Bánság egy része folyvást ide tartoztak. Még elég tekintélyes kis ország arra, hogy a Magyar-királyság alkotmányos életének folytatója s fentartója legyen.

Története eddigi folyama már eddig is nagyszerű és viharos phasisokon ment át; mindenik fejedelem uralkodása mint egy-egy nagy jelenet szövődik Erdély történelme tragicus folyamába:

Zápolya János, és neje

Isabella királyné a magyar trón helyreállításának gondolatával voltak elfoglalva; fiok

János Zsigmond lemondva a budai trón helyreállítása reményéről, itt a magyar királyság fellegvárában, mintegy menhelyül, az erdélyi fejedelemiséget alapítá;

Báthori István átvevén Erdélyt, mintegy folytatólag a régi vajdai kort, a mint megerősödött, a török udvar protectioját keresve, fejedelemmé nötte ki magát; bátyja

Báthori Kristóf még használja a vajdai czimet, de az ország fejedelemnek cimezi; folytatja a hagyományos politikát: a törököt adóval, Austriát szép szóval tartani; – fia

Báthori Zsigmond a jezsuiták befolyására az osztrák véduralomnak a török felett elsőséget adván, a törökkel felmondott... trónát elvesztette; – s következett a

Basta kora, melynek elve volt: úgy megtörni Erdélyt, hogy a már leigázott Magyarhonba vissza lehessen olvasztani; mit a

Bocskai István forradalma, s illetőleg uralma szakasztott félbe, ki a törökkeli szövetekezést ismét helyreállítá. –

A FEJDELMIKOR JELLEMZÉSÉHEZ

Báthori Gábornak a porta és a császár közti ingadozása a hon belnyugodalmát egyidőre zavarba hozta; végre is az osztrákhoz hajolt; minek következtében elbukott; a porta

Bethlen Gábort trónra hozta, ki a török véduralmat állandóvá tette, s a haza tekintélyét künn, virágzását benn, megalapítá.

Brandenburgi Kata német gravitáló,

Bethlen István ezt ellensúlyozni akaró rövid uralma, csak átmeneti epizód; mire

I. Rákóczi György fellépván, a Zápolyák, Bocskai és Bethlen Gábor elveit hiven folytatá; mignem

II. Rákóczi György szerencsében tulbizakodva, mint egykor Báthori István, a lengyeltrón után kapkodott, miért a török székéből kivetette, s Erdélyt majdnem basasággá változtatá. A reá következőt fejdelem-változások a török porta és osztrák befolyások mérkőzése:

Rhédei Ferencz bár a törökhöz szit; de mert nem volt elég népszerű

II. Rákóczi György trónából kivetette; azonban ez a porta előtt kegyvesztett levén, helyébe

Barcsai Ákost nevezte ki, ki ellen

Kemény János osztrák pártfogás alatt fellépett; de a török sergektől lesujtatván,

I. Apaffi Mihály léptetett trónra, ki a török befolyást mindaddig tartotta, míg nem Buda elvesztésével a török hatalma Magyarhonban meggyengült, s az osztrák befolyást Erdélyből kivenni nem bírta.

II. Apaffi Mihály lett volna az első fejdelem Austria véduralma alatt; de gyermek levén,

Tököli Imre török sergek élén be jő, visszaakarja állítani a fejedelemséget, magát fejdelemmé választatá; de az osztrák tulere elől török földre vonult; Austria gubernatorságot állított; s

II. Apaffit 1699-ben a névleges fejedelemségről is lemondátá... Ezzel megszűnt az erdélyi fejedelemség, mit a török által támogatott Rákóczi Ferencz visszaállított ugyan; de miként Tököli fenntartani, visszaállítani ő sem birt.

Ez rövid átnézete az erdélyi fejedelemség által követett kül politika folyamának.

Mint láthatni, e kötetben még nehéz napok várnak Erdélyre.

Mi a belpolitikát illeti, az folyvást a régi... a vallásos és polgári szabadság folyvást teljes virágzásnak örvendett.

Mi a vallásügyet illeti: János Zsigmond az unitarius, a Báthoriak a katolikus, Bocskai és a Bethlenek, Rákócziak, Apafiak a református vallást előtérbe hozták; de azért a vallásbeli türelem páratlan, mert mint másutt, itt a vallás miatt vér nem omlott.¹⁾

Az alkotmányos szabadság a legszabadabb köztársasági formákkal vetekedett. Már Isabella alatt végzéssé lőn, hogy a mit két nemzet meghatároz, a harmadik elfogadni tartozik; mit két nemzet elfogadott, nincs példa, hogy a fejedelem jóvá ne hagyta volna; s még is Barcsai Ákos alatt törvénybe iktaták, hogy a mit a három nemzet határoz, a fejedelem ha szintén jóváhagyását nem akarná is adni, az törvény erejével birjon. Ily alkotmány alatt annyi volt, mint respublicában élni.

Hogy a Bethlen Gábor által megalapított izgalmas politika indokait felfoghatóvá tegyük, meg kell emlitenünk, hogy egy irat köröztetett az időben, mely szerint 1624-ben Bécsben a pápai nuntius, a spanyol és florenczi követ, mint a római császár felhatalmazottjai, s több főember közreműködésével tanácskozás tartatott volna, mely tárgyául tűzte, hogyan lehetne Magyarországot a császár hűségére hajtani. Felállítván az elv, hogy a magyar nemzet alkotmánya megcsonkittatásáért békétlenkedik s hajlik a törökhöz némelyek azt javaslák, adják teljesen vissza alkotmányát. A spanyol követ ellenben ura nevében serget ajánlván, azon tervet adá, hogy „ezen hitszegő nemzet gyökerestől irtassék ki.” Mire a midőn azon ellenvetést tették, hogy a magyar nemzet vitéz levén, nem oly könnyű vele elbánni, a spanyol követ folytatá: mindenek előtt a török pénzsomját ki kell elégíteni, s Bethlen Gábort kegyvesztésbe hozni; azután „ezen barbarokra” teljhatalmu gubernatorokat kell tenni, kik hozassanak oly törvényeket, milyeket tetszik; nyomtatni kell minden módon: a magyarok erre panasolni fognak, az

¹⁾ Szász, Sylloge 348.

uralkodó mit se tudjon a gubernatorok kegyetlenkedéséről, s így „a rövidlátó magyarok a bünt nem annyiban az uralkodóknak, mint a gubernatoroknak fogják tulajdonítani;” kik mit se tárgitsanak: mire kéntelenek lesznek fellázadni, külsegítséghez folyamodni – és ekkor megnyílik az út az ajánlott tervnek. A spanyol követ e terve győzött, aláírták; s megkezdésére a tanácskozásban jelen volt Wallensteint nézték ki; kinek feladata lett volna egyszer Magyarországgal végezni: s azután Erdélyre rontani a fejdelemséget, mint a honnan a békétlenség szitódik, megsemmisíteni. ¹⁾

Igaz volt-e vagy sem a végzés, nem tartozik a dologra: anynyi áll, hogy a nemzeti fejedelmek e program ellen küzdöttek.

Mit tett e kis ország a vallás és alkotmányos szabadság öseinktől örökölt reliquiái fentartására, előttünk áll; mit tettek az egyes fejedelmek, koruk e legnagyobb magyarjai, tetteik beszélnek.

Küzdelmök elég nemes, csak hogy fatum feküdt rajtok, azon szerencsétlenség, hogy dynastiát alapítani, a fejdelemséget unokákra hagyni, sem a Zápolya, sem a Báthori, sem a Bethlen, sem a Rákóczi, sem az Apafi uralkodó-háznak nem sikerült. Ehez járult, hogy fejedelmeink nagy része, mint Zápolya János, János Zsigmond, Báthori István, Boeszkai, Bethlen Gábor, I. Apafi M. méreg gyanujával haltak el, míg mások mint Báthori Zsigmond, Báthori Endre, Báthori Gábor II. Rákóczi Gy., Barcsai Ákos, Kemény János erőszakosan léptettek le, vagy épen csatában veszték el. Miáltal a honügye a rendes menetből gyakran kikiesett.

¹⁾ Terjedelmesen I. Chronic. Fuchsio-Lup. I. 303–6. l.

Tizenötödik korszak.

A Rákócziak kora.

(1631–1660.)

Az egész nemzeti fejedelmi kort öt korszakra osztottuk: a Zápolyák, Báthoriak, Bethlenek, Rákócziak és Apafiak korára. A három elsőt tárgyaltuk. A Rákócziak korához értünk.

A Rákóczi-család, ¹⁾ mely a XVI század elején megvévén Felső-vadászt s magát felső-vadászi előnévvel különböztetette meg a rákóczi Rákócziaktól: Zsigmondban jött Erdély trónára, s fiában I. Rákóczi Györgyben szakadt be Erdélybe.

Sajátlag öt fejedelmet adott Erdélynek: Rákóczi Zsigmondot († 1608), I. Györgyöt († 1648), II. Györgyöt († 1660), I. Ferenczet († 1676), II. Ferenczet (1736), kinek aztán fiaiban, József és Györgyben, 1738-ban, a család ki is halt.

A család mindenik tagjának fényes lapok jutnak történetünk folyamában, csupán I. R. Ferencz az, ki nem jött ugyan trónra; de miként III. Napoleont egy II-ik, ép úgy II. Ferenczet egy I. R. Ferencz előzte meg, ki soha sem uralkodott: de azért mint választott fejedelmet be kell soroznunk.

I. Rákóczi Ferencz fia II. Rákóczi Györgynek. Született 1644-ben, apja öt 11 éves korában 1652-ben fejedelemmé választatá; ²⁾ de mivel atyja a török előtt kegyvesztésbe jött, atyját a trónon nem követheté, anyjával kiment Magyarhonba; nejlül vette a történeti emlékezetü Zrinyi Iionát, kitől született fia, II. Ferencz fejedelem, vagy mint nevezni szokták, a forradalmár. – Hogyan vegyült bele a Zrinyi-féle összeesküvésbe, hogyan halt 1676-ban, azt az Apafiak alatt fogjuk elbeszélni.

Hogy röviden legyünk a Rákóczi-korszak jellemzésében, csak annyit említünk: hogy II. Rákóczi Ferencz, a forradalmár, a Rákóczi-induló teremtője, csak ősei nyomdokait kívánta követni.

¹⁾ L. Erdély nevezetesebb családai 210 ²⁾ Megválasztatását és conditióit I. Approbata II. R. I. Tit. 8 art.

I. Rákóczi György, fejedelem.

(1630 dec. 2. – 1648 oct. 11.)

I.

Trónra jó. A porta elismeri. II. Ferdinánd vonakodik. Csátára kerül. Fegyverszünet. A svéd király követe hozzá jó. Zolyomi Dávid bukása. Székely Mózes a portára fut. Ferdinánd elismeri.

Egy év alatt a harmadik fejedelem, ki a nagy Bethlen Gábor halála után Erdély trónán magát fenntartani megkíséرتette. És Rákóczi, mint ügyes diplomata és tehetséges hadvezér, ¹⁾ mint Sárospatak, Ónod váruradalmak hatalmas ura: mérsékelt de biztos politikája által nem csakhogy megállott, de egyszersmind Bethlen Gábornak méltó utódává, szabadságért lángoló elveinek buzgó folytatójává lón.

A trónra, melyet már atyja Rákóczi Zsigmond is birt, mint elbeszéltek, 1630 dec. 2-án választatott meg, Segesvártt. ²⁾ Ő akkor Váradon levén, dec. 20-ára Fejérvárra beigtató gyűlés lón hirdetve; a gyűlés összejött, maga is dec. 22-én Fejérvárra bevonult. ³⁾

Az elébe szabott fejedelmi feltételekre letette eskűjét, ⁴⁾ s uralkodását megkezdette. – Canczellára a Bethlen Gáborról reászállt körtvefái Kovácsoczi István.

Rákóczi mikor trónra lépett, 36 éves vala, ⁵⁾ a Rákóczi-vér még egész teljében buzgott ereiben. Mint Bethlen Gábor Ferdinánd elleni fővezére, a hadsereg bizalmát teljesen bírta; mint kiprobált ellenzéki főnök ellen, a honfiaknak sem volt kifogása. Csupán a porta s a magyar király, II. Ferdinánd véduralma s illetőleg jószomszédása megnyerése vala még hátra.

¹⁾ Kemény Ján. Önéletírása 324. ²⁾ Kemény Jós. szerint. Magyar Irodalmi Berek II. 190. Joan Bethlen Rerum Transilvanicar. Libri quatuor, Claud. 1789 11 l. ³⁾ Fundgruben I. 274. ⁴⁾ Conditioi Approb. Const. II. l. Tit. 5 art. ⁵⁾ Szül. 1594. Magy. Irod. Berek. II. 189.

A porta, ki a meglett dolgokat rendesen elszokta volt ismerni, mint fennebb látók, előlegesen beleegyezett; de azért a portára küldött. Nagyobb baj adta elő magát Ferdinánddal szemben, hol a klerus befolyása alatt álló nádor, Eszterházi Miklós, reá a hatalmas protestánsra azon elvet akará alkalmazni: „vessék ki fészkeből, mi előtt mogtollasdnék.”¹⁾ II. Ferdinánd sergei tehát megindultak, 1631 jan. 7-n már Lőcsénél nyomultak Kassa felé.

Rákóczi, mint ki egyszer e tájon Bethlen Gábor hadai élén állt, s mint kinek uradalmi e tájon, a király kerületében feküdtek, a helyet jól ismerte: a háborut elfogadta, sergeit felülteté, sietett a csatátért a más területére tenni át. Fővezérévé a székeleyek tábornokát, a lovagias albisi Zolyomi Dávidot nevezé, melléje ifj. Bethlen Istvánt, nagy-váradi főkapitánt adá.²⁾ A két ifju hős sereggel, melynek nagy részét székelység tevé, januar folytán a hajduvárosokba kiszállt;³⁾ maga a fejedelem is febr. 27-én már Váradon volt.

Komoly volt a kérdés, mert Eszterházi Miklós nádor az udvartól magának teljhatalmazó levelet adatott, Kassára szállt, hadat gyűjtött, Kállót, Szathmárt őrséggel megrakatá, a Tisza partján Rakamáznál sánczot hányatott; minden készületeket megtett, hogy a Tiszán át az Erdélyhez tartozó megyékbe beüssön, Rákóczit tönkre tegye.

Bár protectora, a török fegyvere Ázsiában volt elfoglalva, a körülmények sok részben kezére játszottak Rákóczinak: a császári sergeket és pénztárt a svédek, a nádort ismét Pázmán „a veres vitéz, ki ha lehetne az egeket is nyakába szakasztaná” – annyira sakkban tartá: hogy Eszterházi sem pénzt, sem katonát nem nyerhetett: s mire febr. folytán Rákóczi a nádorhoz békeköveteket küldött, kénytelen lón egyezkedésbe bocsátkozni.

A nádor egyezkedett ugyan, de azért egyre szorgalmazá a segílyt és pénzt, hogy felléphessék. Rákóczi ezt sejtve, katonáinak jelt adott, azok mart. elején Kállót megtámodák, a várost felgyújták, az őrséget a várba szoríták be; onnan a két ifju vezér, Bethlen István és Zolyomi Dávid, mart. 15-én a rakamázi sánczokra rontottak, Eszterházi Pált belőle kiverték, népét a Tiszá-

¹⁾ Kemény J. Önéletírása, Rum. II. 17. ²⁾ Gr. Mikó, Erd. Tört. Adatok I. 143. ³⁾ Nemzeti könyvtár Eszterházi Miklós munkái 195.

nak ugraták, vagy fogságba ejték: s oly helyzetbe hozák a fennől elhagyatott nádort, hogy kegyelemül kérte az udvartól azt, hogy ne fenn döntessék el az ügy, hanem engedtessek meg neki ki-mondani azt, hogy Rákóczit fejdelemnek ismeri, és hogy a Rákó-czi mellé sereglett magyarhoniaknak s különösen „a két fene ifjunak” ő adhassa meg az amnestiát. ¹⁾

Apr. 3-án tehát fegyverszünet jött létre. Hadaink Váradra visszaszálltak; ²⁾ s nádor Eszterházi Miklós apr. 12-én, Kassán aláírta az okmányt, melynek erejénél fogva királya nevében, Rákóczy Györgyöt Erdély fejdelmének ismerte el; a multakra közösen fátyolt vetettek; kötelezék magokat, hogy a két Magyarhon közti szerződéseket tiszteletben fogják tartani; a részletes megá-lapodás s Ferdinánddal aláírás, természetesen fenntartván. ³⁾

Rákóczy szerencséje e perctől meg lőn alapítva. Apr. 24-n a török megküldé a fejdelmi jelvényeket, s elismerő athnameját. ⁴⁾ Maj. elején Nagy-Váradról hazajött, ⁵⁾ megkezdette fejdelemsége rendezését.

Szükséges is volt, mert Brandenburgi Katalin rövid de viha-ros uralma alatt, a Bethlen által megalapított ügymenet bomlásnak indult vala. Mindenben Bethlen Gábor nyomába kívánt lépni, csu-pán csak is az egy királyi pompát nem akarta helyreállítani. Ily gondolattal hívá össze az országgyűlést jun. 15-ére, Fejérvárra, hol legelső gondja volt, a megüresedett kincstárt ismét megtölteni: mi végre a só t, melyet eddig egyesek Portuson a feljövő török hajósoknak potom pénzért vesztegettek, monopolium alá vetette, só-raktárakat állított; ⁶⁾ a hon termékeit szintén ily áron seper-vén ki a bejövő idegenek: a mézet, viaszat, barommali külkeres-kedést a fejdelmi tárház részére foglaltatá le; s mint feljegyezték, magának Lengyelországon át vámmentességet szerezvén, évenként 3–4000 hizott marhát hajtattat ki Pomerániáig. ⁷⁾

A fejdelmi jövedelmek ilyszerü rendezése után, családjára gondolt. Tisztába volt a gondolattal, hogy elődeinek legnagyobb szerencsétlensége a volt, hogy családjukban a fejdelemséget nem

¹⁾ Eszterházi Miklós munkái 191–206. ²⁾ Szalárdi kronikája 79. ³⁾ Okl. Kemény Jós. Apparatus Epistolaris VII az idézett nap. ⁴⁾ Az ath-name: Erd. Tört. Adt. II. 343. ⁵⁾ Kemény J. App. Ep. VII. maj. 1-hez. ⁶⁾ Szalárdi kronikája 88. ⁷⁾ Kemény J. App. Ep VII.

birták örökíteni: egész erővel ez eszme kiviteléhez fogott. S nem minden alap nélkül, mert oly szerencsés volt mint családapa, hogy e reményre méltán feljogosult: neje Lorándfi Zsuzsánna ¹⁾ ki a Rákóczi család ős jószágai mellé, még a sárospataki uradalmat hozá, egy mivelte nő, ki könyvet irt, e mellett a legjobb anya; György és Zsigmond nyolcz tiz éves fiai szintén nagy jövőt ígértek. Hogy tehát fejedelmi családot alapithasson, nejének s gyermekeinek jószágokat kezdett inscribálni: Brandenburgi Katalintól Fogarast kézre keríté.

Mig ilyszerü tervekkel foglalkozik, a nádorral lett kassai egyezkedés teljes végrehajtását sem hagyta háttérbe. A mint hazajött, cancellárát Kovácsoczi Istvánt s tanácsosát Kékedi Zsigmondot azonnal felindítá, hogy a trakta megkezdését sürgessék: azonban Bécsben erről hallani sem akartak, a nádor egyezkedését minden órán felbontható fegyverszünetnek tekinték. ²⁾ S bár a császári hadak Lipszénél sept. 7-i csatavesztése némi engedékenységet tanácsolt: a békét mégis felbonták, Kassa körül egy Császár Péter nevü népemberrel paraszt hadat támasztottak, mely a kassai generalis elnézése mellett, az erdélyi részekre akart rontani: ³⁾ azonban Rákóczi ifj. Bethlen István, váradi kapitánynak határozottan megírá, „hogy tövében vágja ki a gonoszt;” ez Csomaközi András, váradi alkapitányt rájok küldé, őket megtámadtatá, szétvereté; a vezért pedig kivégezteté. ⁴⁾

Még belügyeit sem rendezte volt, mire nagyszerü külügyi kérdéssel tiszteltetett meg. Svédhon királya, Gusztáv Adolf, kora legnagyobb embere, a protestantismus érdekében, mint fennebb látók, már Bethlen Gábor alatt is háboruban állt a katolikus érdek fejével, II. Ferdinánd császárral. Európa szive a két hadakozó fél közt mondhatni ketté volt szakadva: Gusztáv Adolf részén Saxonia, kéz alatt Franciaország és a török udvar állt; mig Ferdinánd részén a VIII Orbán pápa által lelkesített némethoni katolikus fejedelmek buzogtak. A harminczévesnek nevezett háboru tehát folyamatban volt. Ily körülmények között Gusztáv Adolf Strassburg Pál tanácsosát IV. Amuráth szultánhoz követségbe indítá, meghagyá neki, hogy Lengyel- és Magyarországot érintve, Erdélybe jöjjön;

¹⁾ 1616 apr. 18 jegyezte el. ²⁾ J. Strassburg jelentése, Kemény, App. Ep. VII. 30 l. ³⁾ Erd. Tört. Adt. I. 144. ⁴⁾ Szalárdi Kronikája 84.

s sógorasszonya, Brandenburgi Kata jegyajándékai szabadhasználatásának kieszközlése mellett, Rákóczit bírja reá, hogy mint előde, Bethlen Gábor, a háboruban vegyen részt.¹⁾ Strassburg Ferdinánd népe miatt csak életveszélylyel érintheté Munkácsot, s hasonló bajjal látogató meg Huszton id. Bethlen Istvánt 1632 jan. vége felé. Bethlen jól fogadván őt, mellé 800 fegyverest, s szekereibe 36 ökröt rendelt, s a járatlan utakon, ugy szállitató be Erdélybe. Dézsaknán már a fejdelem megbizottjai, Erdélyi István és Vitéz György vártak reája, ugy érkezett febr. 9-én Fejérvárra.

Mint Strassburg udvarát tudositá,²⁾ a fogadtatással tovább is meg volt elégedve: Fejérvárnál Kovácsoczi István cancellár 80 lovas s néhány szekérral jött elébe. Másnap Mikó Ferencz kincstárnok küldetett hozzá, hogy megkérdeje, követsége közügy-e; vagy csak is Brandenburgi Kata javait illeti? mert az utolsó esetben szivesebben veszi, ha fejdelmi tanácsának adja elő: mire Strassburg kijelenté, hogy küldetése mind kettőt érintendi s főohajtása, hogy mielőtt ő a portára érne, Rákóczi jöne tisztába küldője, a svéd király nézeteivel. A fejdelem tehát ünnepélyesen kívánta elfogadni: febr. 11-én, reggeli 9 órakor, Kovácsoczi cancellár fejdelmi szekérral, mit két felől apródok környeztek, a követnél megjelent; a fejdelmi udvaron az udvari had sorfalat képezett; a palota lépcsőjén Kékedi Zsigmond tanácsos és főudvarmester, az előszobában udvari nép s nemesség; a teremben pedig a fejdelem várta két fiával, veres bársonyba öltözve, fedetlen fővel; az asztalon a bavarai herczeg ajándékozta pompás óra és aranyos drágaköves buzogány: mint írja a fejdelem őt vidám arczczal, nyájas beszéddel fogadá; s miután ez megbizó levelét átadta,³⁾ a fejdelem tanácsosai, Erdélyi István, Cserényi Farkas, Mikó Ferencz, Apafi György Haller István, Kékedi Zsigmond, Nagy Pál, Macskási Ferencz és Kassai István beléptek, s erre Strassburg előadta a Brandenburgi Katalint illető kívánalmakat... Hogy mit végeztek a fejdelemmel, mit írásban a tanácsosokkal, arról Strassburg jelentése hallgat; de jelentéséből ugy látszik, ezuttal semmi lényeges sem jött létre. Rákóczi belügyeivel lévén elfoglalva, fegyverfogásra nem ajálko-

¹⁾ Pray, Principatus Bethlen II. 227. ²⁾ L. Kemény Jós. App. Epis. VII. jelentese 23–30. III. ³⁾ Pray, Epist. Procerum. 430.

zott; a követ mart. elején nem a legkedvezőbb benyomással eltávozott.

Hogy mit sem ígérhetett, az nem benne, hanem helyzete válságosságában feküdt. II. Ferdinánd nemcsak hogy el nem ismer- te még, sőt Pázmán Péter primást Romába küldé, ez april és má- jusban ott mulatván, Gusztáv Adolf ellen segélyt sürgetett, s Rá- kóczit úgy mutatá fel, mint a ki a törökkel szövetkezve, a katho- likusokat Erdélyben kiakarja gyomlálatni. ¹⁾ Belátta, hogy min- dent megmozgatnak ellene. Miután testvérét, Rákóczi Pált, katho- likus hitre téríték s országbiróvá tevék; miután hallá, hogy a je- zsuiták által fanatizált Wallensteint újra a sereg élére akarják ál- litani: nem merte szítani, a tüzet, Strassburgnak ígéretet nem tehetett.

És erre más oka is volt, mert függött még trona felett a damoklesi kard, s Oláhország felől is, mely azon időben némileg az erdélyi fejdelem véduralma alatt állott, vész fenyegeté. Ugyanis a vajdai székben Leo, görög eredetű vajdát találta, ki elől a bójé- rok Erdélybe futának; mert maga sem bizott benne: kivetteté szé- kéből, Mátét tette vajdává, egy Erdélybe menekültet; benne állan- dó hű szövetségest teremtett magának. ²⁾

Rákóczi e zavaroktól fenn is minden áron kívánt szabadulni. Folyvást járatott II Ferdinándra, hogy a traktát megkezdjék; mig- nem végre valahára, majd két év teltével, 1633 jan. 14-én kö- veteinek leküldék a *salvus conductus*, ³⁾ s az Eperjesen összeülen- dő értekezlet határnapjául febr. 25-e tüzetett. A fejdelem cancellá- rát, Kovácsoczi Istvánt Torda főispánját s Marosszék főkapi- tányját, Kapi András kolozmegyei főispánt, tanácsosait, Balás- házi Lászlót, középszolnoki alispánt és táblai ülnököt, azonnal fel is inditá: de csak hamar tapasztalnia kellett, hogy a bécsi udvar a traktát nem tette komoly czéljává. hogy követei hónapok alatt sem jutnak eredményhez,

Hogy a trakta folyamát, mit a Gusztáv Adolf halálával el- bizakodott klerus huzott halasztott, Rákóczi ellenei mennyire bir- ták zavarni; s hogy belügyei rendezését mennyire tudták akadá- lyozni – pár epizodot kell elbeszelnünk.

¹⁾ L. beszédét Uj m. muz. 1855 VII. 370. ²⁾ Hogy 1632 végén volt, mutatja levele, App. Ep. VII. febr. 15. A vajda esküjét 1635-ről ugyanott VII. ³⁾ Pray, Epist. Procerum III. 432.

Két párt volt még a hazában, mely Rákóczi tekintélyének nem hodolt: a fejjetlenkedőké, s azoké, kik más fejedelmet ohajtottak. Az anarchikus párt feje, Zolyomi Dávid, a békétleneké Székely Mózes. Mindkettő felültetni engedé magát, s Rákóczinak, ha valaha, most a trakta alatt, mely annyira keseríté, hogy egy leveleiben biztosaihoz még a si flectere superos féle fenyegetéshez is folyamodott; ¹⁾ boszujában a kemény fellépésre némi oka volt.

Zolyomi korának a leghatalmasabb, gazdagabb, legvitézebb férfiai egyike lévén, a fejdelem kegyében, tábornoki hatalmában s az iktári Bethlenek sogorságában bizva, lángvérét sehogy sem akará fékezni. Székelyhidát, hol lakott, mások erdeiből, mások embereivel erősítetté, s a felszólláló földesurakat fegyverével némitá el; e mellett, mikor mint székelyek generalisa Erdélybe jött, egész dandárral kísérteté magát, s mit sem gondolt a fejdelem azon többszöri intésével, mikép béke idején banderiumok tartása felesleges. E miatt ellene s fegyveres népe zsarlásai ellen országgyűléseken is panaszt emeltek; de mit sem használt; Rákóczi fegyverszünete, traktája daczára a svédek mellé készült, csatázni a császár ellen; ²⁾ mi végre a hajduságot felakará ültetni, s annyira fellázítá, hogy Csomaközi, váradi alkapitánynak sereggel kelle kiszállni, s majd csatára kerülván az ügy, egyezkedés utján ültetheték le.

Még ez eset után Zolyomi Erdélybe jött, a fejdelem megbocsátott neki, reversalist vett tőle, s hazaereszté. De azért életmódján, tervein mit sem változtatott; ³⁾ s mire barátai önfékezésre intenék, azon merész szavakkal élt, hogy a mely karddal Rákóczit fejdelemnek tette, ugyanazzal le is tudja tenni... ⁴⁾ Ily anarchicus nyilatkozatokat Rákóczi tovább nem tűrhetett, komoly céljául tüzte Zolyomit megbaboláznai: mi csakhamar be is következett. A történik, hogy barátja és sogora ifj. iktári Bethlen István meghal, temetése mart. 24-ére tüzetett Fejérvárra. Zolyomit barátai váltig inték, hogy meg ne jelenjék, de a szép asszony iránti szivhajlamanak nem birván ellentállani, bejött. Temetés után a fejdelem Görgényre hitta vadászatra; vadászat után a fejedelmet Maros-Vásárhelytt már fegyveres nép várta; másnap, apr. 4-én, hogy a traktát huzó halasztó nádornak őszinteségét ez által is bebizo-

¹⁾ Kemény J. App. Ep. VII. ²⁾ Joan Bethlen Libr. I. sect. 3. ³⁾ Kemény János Authob I. 47.–55. ⁴⁾ Szalárdi kronika 58.

nyitsa, Zolyomi elébe reversalist tesz, hogy írja alá, hogy korlátok közt fog maradni. Azonban jó csillaga e perczen elhagyá, hatalmában bizva, megtagadta. A fegyveres nép tisztje, héjasfalvi Vallon Péter a kilépő elébe állt, kardját kérte... Nem volt mit tenni, engedett a hatalomnak... Másnap, Toldalagi Mihály, hintón, Fogarasba fogságra szállítá. ¹⁾

A nagy ember bukása roppant sensatiót idézett elő. A béketlenek megrémültek, s Rákóczit újabb zavarokba hozzák. Székely Mózes, Bethlen Gábor első nejének Székely Mózes első férjétől fia, ²⁾ a gyalogság generalisa, Udvarhelyszék főkirálybirája, egy Bethlen Gábortól kapott jószág elvételéért rég sértve érezte magát; most mint a meghalt Geréb Andrásné második férje, a Fiadfalvához tartozott Geréb jószágokat nem akarván a fiscus kezére bocsátani, a fejdelemmel nyílt ellenségeskedésbe jött. Mennyire függött össze Zolyomival, ki székelyek tábornoka volt, nincs felderítve; de hogy Székely Mózesnek pártja volt, az tagadhatatlan. Mi adott lökést az ő kérdésének, szintén titok. Csak annyit látunk, hogy Székely Mózes maj. 12-én még Fejérvártt mulatott; ³⁾ azzal Derzs hatalmas ura, Petki Ferencz s Marothi Horváth György alkirálybirója, Szabó András és mások kíséretében a a temesvári basához, onnan Konstantinápolyba futott, ⁴⁾ s az apjának, az egykori fejdelem Székely Mózesnek családjára szólólag adott athname alapján, fejedelemséget kezdett keresni. ⁵⁾

Ily élére voltak állitva az ügyek aug. 21-n, a mikor Fejérvártt országgyűlés nyílék meg. Zolyomi fogva, Székely M. a portán. Hogy legalább egyiket megsemmisitse: a fejdelem Zolyomit Fogarasból kihozatá, Sárosi János közügyek igazgatója által a fennebb elősoroltak alapján bevádoltatá ⁶⁾; s bár kénosi Gál Ferencz egy hosszú napon át védelmezé, végre is notázák: Zolyomi minden javait elveszté, csak is nejéről iktári Bethlen Katáról gondoskodtak; azzal Kővárba vivék, hol tragikus életét 1649 aug. 1-én fogságban bevégezte. ⁷⁾ Székely Mózes és dersi Petki

¹⁾ Erd. Tört. Adatok I. 144. Joan Bethlen 13. ²⁾ Cronic. Fuchsio-L. I. 313. ³⁾ Kemény, App Diplom. XVIII. e naphoz. ⁴⁾ Aug. 6-án már Konstantinápolyban volt. Kemény J. App. Dip VII. ⁵⁾ Fundgruben II. 112 Szalárdi 85–86. Kemény János Önéletir. Rum. II. 43. ⁶⁾ Kemény Suppl. Dipl. X. 33. ⁷⁾ Szalárdi kronikája 92.

Ferenczet, ugyan e gyűlés szintén megidéztté és notázá, még pedig oly barbar módra, hogy még családokat is proscribálák s minden jószágait elvevék. ¹⁾

Hogy Rákóczi és hivei e kemény fellépését érthetővé tegyük, a fejetlenkedésnek, mely szitva látszik lenni, még egy példáját említjük. Szécsi Mária, kora híres szépsége, mint ifj. Bethlen István fiatal özvegye, férjhez fut rosályi Kún Istvánhoz. A „rosályi kamarát és konyhát kicsinyelvén”, a Tisza mellől jegyajándékba birt. tasnádi jószágára jó; ott lóra kapva, dévai hason természetű udvarába veszi magát. A bántott férj másfél száz lovassal egy éjjel Dévát meglepé, a delnő a várba menekült, ágyukkal védte magát. ²⁾

Zolyomi, Székely és Kún, ily kedvetlen jeleneteket szöttek az eperjesi trakta folyamába, mely az egész éven át huzodott. Ily hangulatban találta Rákóczit Strassburg, svéd királyi követ másodsor is, ki Konstantinápolyból, hol Rákóczi fegyverfoghatását kieszközlé, ismét Erdélybe jött: Rákóczi most sem vállalkozhatott, s a svéd királyhoz és ministeriumához maj. 20-án kiadott levelében, melylyel Strasburgot elbocsátá, most sem irhatva többet, minthogy a megtiszteltetést köszöni; de jó szolgálatát, egész hidegen, csak annyiban ígérheti, mennyiben a két ország közti távolság s Ferdinándali frige azt megengedi. ³⁾

Többet tenni nagy kockázat is lett volna, mert nem volt elég, hogy az értekezlet csigaléptekkel haladott, s hogy az okmányt II. Ferdinánd csak is „császári szavára,” s nem mint Rákóczi kívánta, „keresztényi hitére” kívánta kiadni: e mellett a nádor Székely M. mellé, még egy fejedelmi jelöltet léptetett fel, Prépostvári Zsigmondot, kivel a Bethleneket is ijesztgeték. E szerint sok felől meg volt támadva, de mégis tett a svéd királynak annyit, hogy Branden-

¹⁾ Székely Mózes udvarhelyi házát, lövötei részét, a Gerébféle fiátfalvi udvarházát, s hozzátartozott kereszturfalvi, boldogasszonyfalvi, betfalvi, csekefalvi részeket 1649 maj. 8. brenhidi Huszár Mátyás kapá el. Kemény, App. Dipl. VIII. Petki F. javait, mint Derzset s a hozzátartozott H.-Szt.-Pétert, Kányadot, Egét, Oroszhegyet, Jásfalvát, F.-Boldogasszonyfalvát, Magyarost, Bögözt, Agyagfalvát, Musnát, Vágást, 1635 dec. 17. sztamási Szalánczi Istv. cons. nyerte. Kemény, App. Dipl. XVII. ²⁾ Szalárdi 92. Kemény Ján. Önéletir. 156. Magy. és Erd. orsz. képekben: Kubinyi, Vahot. III. 81. Uj m. Muz. 1856 XI. ³⁾ Kemény, App. Epist. VII.

burgi Katalinnal, az eperjesi értekezlet ez egyik tárgyával tisztába akart jöni. Hogy a traktát siettesse, jun. végén Magyarországra ment, jun. 25-én Szigeten, aug. 10-n Eperjesen látjuk; ¹⁾ Br. Katalinnal találkozott, s miután vele kisebb fiát, R. Zsigmondot fiának fogadtatá, s Munkácsot neki vég hagyományoztatá: ²⁾ Munkács és Fogarasért 100,000 ftot ígért. De azért a trakta még sem akart végzödni. Rákóczi ebbeli bosszuságában épen félbe akará szakasztani, ³⁾ mire sept. 28-n a szerződést végre valahára aláírták. Az eperjesi szerződés pontjainál fogva II. Ferdinánd őt fejedelemnek ismerte el; a bécsi, nikolsburgi s posoni békekötések Erdély részére megújítottak; s a Brandenburgi Katalintól kapott Munkács birtokában a Rákóczi-család meghagyatott. ⁴⁾ A fejedelem esküt igérvén a szerződésre, azt elfogadni, II. Ferdinánd oct. 4-én Méliith Péter szathmári főkapitánt nevezte ki; de ellenei még ekkor is addig huzák, hogy az csak is dec. 8-n érkezett Fejérvárra, hová a fejedelem, oct. és novemberbe tartott erdélyi körutjából, épen akkor érkezett. ⁵⁾ Esküjét tehát letette, de csak is azon hozzáadás-sal, mennyiben a császár is a békepontokat megtartandja. ⁶⁾ Mire II. Ferdinánd is (1634 jan. 18.) a szentesített diplomát leindítá.

Három hosszú év kelle tehát, mig Rákóczi magát a bécsi udvarral fejedelemnek ismertetheté el. Mit soha sem feledhetett.

II.

Székely Mózes trónkövetelése. Bethlen István fegyvert ragad. Csatára kél. Lesz a boros-jenői béke.

Azon vivmány, hogy magát elismertette látta, Rákóczi dolgai folyamainak új lendületet adott. E percztől mindent alárendelt azon gondolatnak, hogy dynastiát alapithasson.

Kormányzata szintén nevezetes átalakulást nyert. Kovácsoczi István az eperjesi traktárról betegén jöven haza, az általa birt Görgény-varában csakhamar meghalt; ⁷⁾ helyébe nem tett más

¹⁾ Kemény App. Dipl. XVII ²⁾ Joan Bethlen. Libr. I. sect. 2. V. ö. Kemény J. Önéletir. Rumi II 27–37. ³⁾ Pray, Epist. Procer III. 433. 35–37. ⁴⁾ Szalárdi 94. A szerződés fogalmát Kemény, App Ep. VII. ⁵⁾ Kemény, J. App. Dipl. XVIII. App. Ep. VII. ⁶⁾ Katona XXIII. Kemény, App. Ep. VII. ⁷⁾ Kovácsoczi kora történetét írva hagyta. Szalárdi 95.–97. De nem birjuk. Bár ide teszik halálát, nem 1633, hanem 1634 oct. kellett meghalnia. Rákóczi levele. App. Epist. VII. nov. 5-ről.

canczellárt, hanem azt egykori nevelője, a különben eszes, s már a Bethlenek alatt ítélőmesterségre jutott, kolozsvári Kassai István tanácsos által helyettesíté. ¹⁾ Ez ember segítségével, ki fősvénysége miatt a cancellári czimet nem vette fel: a jus privatum terén absolutismust hozott be, mi az ország főbjeit, mint mindjárt látni fogjuk, fegyverre kelté ellenében.

Magyarhon felől az eperjesi szerződés következtében elvonult vala a vész; de ellenei most már kelet felől akarták felköltetni. Miután a nádor által megbuktatni nem sikerült: a töröknél kezdtek ezen czélra dolgozni.

Eszközül erre ifj. Székely Mózeset használták fel, ki a portára futott volt, s mint trónkövetelő figurált.

Rákóczi ismerve künléte horderejét, arra dolgozott a portán, hogy Székely M. kiszolgáltassa; de nem sikerült: a basák politikáihoz tartozott, hogy mindig legyen kezöken trónkövetelő, hogy azzal a fejdelmeket ijesztgetve, zsarolhassanak. Ily ponton állt ez ügy, midön 1634 elején veszi a hirt, hogy a szultán Lengyelország ellen hadra készül, s elrendelte, hogy Rákóczi is melléje kiszálljon. Szomoruan értette a nemzet, hogy a vele rokonszenvező lengyel nemzet ellen kell fegyvert fognia; de azért a Fejérvártt, maj. 12-n tartott hongyülésen a felülést elhatározták. Azonban Rákóczi méltán tartván attól, hogy a török a lengyelügy folyamába, az ő megbuktatását is belé szövi, jan. 21-én Csernél Györgyöt Ulászló lengyel királyhoz küldé megírta, hogy ő mit sem mulaszt el, hogy köztök békét eszközöljen, s ha még is csatára kerül az ügy, a lengyeleknek ártalmára nem lesz: de a lengyelek is ígérjék meg, hogyha fordul a koczka, őt szintén támogatandják. ²⁾ Igéretét elsöben is hidvégi Mikó Ferencz csik főkapitánya és noszolyi Cseffei László által váltá be, kiket a közalgó nagyvezér elé küldött, s közbejárását ajánlta. Léptei nem maradtak siker nélkül, mert a lengyel király jul. 5-n már indithatá emberét a nagy vezérhez, hogy traktát kezdjenek, melyben Mikóék is részt vettek. ³⁾ Erre a nagyvezér Oláhországban Gyirgyóváránál megállt; de miután csapatai Erdély széleig portyáztak, nehogy meglepessék, augusztusban a fejedele-

¹⁾ Kassai István neje Viczei Anna 1632. Rákoczitól Kajántót és Tiburcot kapta; fiában kihalt, ő fia után 1645 végén halt el. ²⁾ Rákoczi utasításait I. Kemény Appar. Epist. VII. ³⁾ Kemény App. Ep. VII.

lem is felülteté hadait, ő maga Szászsebesnél, a székelység a Barcaságon, a magyarhoni részek és hajduság Kornis Zs. alatt Debreczen mellett táborba szálltak. Végül is a lett az eredmény, hogy a nyárt kihúzák, s miként Bethlen Gábor egykor Huttinnál, úgy Rákoczi mostan, szintén békét eszközölt, anélkül, hogy vérömlött volna. Hadaink oct. 13-n leszálltak; a nagyvezér hazament. ¹⁾

Igy mult el az év, melyben a fejetlenkedésnek egy új jele nete merült fel. Háromszék felső felén, a szt-léleki kastélyban egy urnő élt, királyfalvi Tarnóczi Sebestyén özvegye, Sára leányával. Mikes Zsigmond fia, János, szerelmes lett a szép hölgybe, megkérte, de kosarat kapott. A Mikes fiuk tehát, János, Mihály és Pál ²⁾ Szentlélekre rontának, a kastély kapuit betörék, s a leányt anyja hon nem létében elrabolák, Zabolára vitték anyjokhoz, apjuk honn nem lévén. Tarnócziné, Daniel Mihály, Háromszék főkirálybírójával, megjött, kikérte leányát, de megtagadtatván, Fehérvárra sietett, panaszt emelt. A fejedelem nov. 24. és dec. 1-ről rendelkezett: hogy ha a leálynak Mikes Jánoshoz férjhez menni jó szántából kedve nincs, azonnal adják ki, bánatlanul. ³⁾ De ennek sem engedelmeskedvén, Rákoczi a leányrablótat perbe idézteté a legközelebbi hongyülésre. Erre aztán a leányt kiadák, Moldovába futottak, a fejedelemmel ellenségeskedésbe élő Lupul vajdához. ⁴⁾

Mig Erdély ily családi drámákkal foglalkozott, Magyarhonban zajos hongyülés folyt, melynek vége felé, 1635 jan. 2-n, a protestánsok is elé akarák vétetni sérelmeiket; de félve veték, mert a honnak ezenkívül is annyi sérelme volt, hogy ez egy gyűlés alatt 94 darab törvényczikket kelle hozniok. A vallás-üldözés maradt tehát régi kerékvágásában; sőt a jézsuita befolyás oda emelkedett, hogy Pázmán Péter bibornok, e szerzet számára, máj. 12. nagy-Szombatban, egyetemet alapított.

Megemlítő, hogy belássuk, mikép Erdély Magyarhonhoz képest, Rákoczi minden nyomása mellett is még egész Eldoradó. De

¹⁾ Szalárdi kronikája 96. ²⁾ Mojós Ferencz is velek volt; notázák. Kemény Append. Dipl. XVIII. ³⁾ Thaly. Tört. Kalászok 101. ⁴⁾ Notát kaptak, javaikat elveszték, de 1639 apr. 9-n kegyelmet nyertek, (1639-ki Lib. Regius III. 126.) apr. 10-n reversalist adtak. Kemény J. Suppl. Dipl. X. 73.) Javaikat visszakapván, derék honfiakká váltak. A hölgy pedig férjhez ment Haller Péterhez Szebenbe. Végül gégejét elmetszé. Szalárdi kronikája 98–100 l.

nehogy alkotmányából szintén kiforgattassék, a máj. 13-án tartot hongyülésen elrendelék, hogy a fejedelemség kezdete óta hozott törvényeket codificalják, mi azonban ezuttal nem jöve létre. Mindamellet nem lehet tagadni, hogy a jóllét és virágzás, a harmincz éves belbéke e malasztjai, hatalmasan emelkedtek. Az anyagi jóllét hatalmas lendületet kapott: e téren a fejedelem maga ment elől; jóságai tele voltak gulyákkal, melyek kihajtását monopolizálta, hogy az övéi árát le ne nyomják, de azért egyesek göbölyei is jól hajtottak. A fejdelmi kor azon alapelve, hogy a szász pénzt adjon, az oláh gabonát termesszen, a magyar és székely pedig hadakozzék, igen szépen ki vala fejtve. A székelyek különös figyelemben részesültek. Mert a portára futott Székely Mozestől egyre félt, a székelyeket minden áron le kívánta kötelezni. Ez év nyarán személyesen lustrát vitt véghez, mint a mi szabadságok legnagyobb istápjá vala, minthogy ilyenkor a köz és magánjogon ejtett sérelmek orvoslás alá vétettek. Bardocz-fiuszék kilencz falvát: Vargyast, Olaszteleket, Száldobost, Bardoczt, Fülét, Hermányt, Bivarczfalvát, Kis-Baczont és Telegdi-Baczont, vargyasi Daniel Mihály, János és Ferencz, kis-baczoni Benedek Keresztély, száldobosi Boda Márton, fülei Fosztó Máté s mások eszközlésére, un. 13-n kelt kiváltság-levelénél fogva, azon joggal ajándékozta meg, hogy magának önkebléből külön alkirálybirát választhasson, évenkinti szabad tisztujitással.¹⁾

És ez elővigyázat nem vala felesleges, mert fősvénysége miatt a portán még mind kevés kegyben állott, s a szultán Ázsiából éppen hazatérőben lévén, sejtette, hogy a figyelem ide fordul; nem is csalatkozott, mert a temesvári basa Jenő át nem adásáért folyvást fenyegetődött; sárdi Sebessi Boldizsár, portai orátora sem titkolható azon aggodalmát, hogy a porta, a Konstantinapolyba menekült Székely Mózással komoly szándékot forral. Ugy volt. Székely Mózes behozatala és Rákoczi kivetése egyszerre előtérbe lépett, Székely Mózással sokan menekülvén ki, tekintélye volt, s s azon gyanut meríték fel, hogy Rákoczi Ferdinánd hive: mit azzal indokoltak, hogy a svédekkel Ferdinand ellen kezét nem fogott, sőt

¹⁾ Okl. Székely nemzet Constitutioi 86–93.

a kimenni akaró Zolyomit is bebörtönzé; e mellett Lupul moldvai vajda is, ki az erdélyi elegületlenekkel Székely M. közlekedését fenntartotta, keményen dolgozott ellene; ámbár, mikor a fejdelem Barcsai Ákost aug. hozzá küldé, keményen tagadta. Következése lön: Székely néhány embere octoberben Konstantinápolyból Moldvába jött, támodást akartak kísérteni.¹⁾

A dolgok ily állásában Rákoczi komolyan kezdett a kérdésről gondolkozni. Mikó Ferencz kincstárnoka vezetése mellett, Haller Péter, Szalánczi István, Torma György, Daniel Mihály, Daczó László hááromszéki főkirálybíró személyükben, országgyűlésileg követséget néveztetett ki s indított oct. 15-n a portára, kik az adó bevitel mellett, a bajt elhárítani igyekezzenek.²⁾ Hogy magára Moldva felől jobban vigyázhasson, s a székelyek hűségéről meggyőződést szerezhessen, oct. 25-n a székelyek közt lustrát kezdett;³⁾ azonban nem mulasztá el portai oratorát oda utasítani, hogy Székely M. embereit hazajövetelre bírja, sőt Székely Mózesnek is biztosító irást küldött, hogy szabadon visszajöhet hazájába.⁴⁾

Ugy látszik, a porta Székely Mózes ügyében nem sokat bízott, azt annyiba hagyta: hatalmasabb vetélytársat keresett, kit idősb Bethlen Istvánban fel is talált.

Bethlen István, mint fennebb látok, midőn Rákoczi részére a fejdelemségről lemondott, Topán tartott előleges összejövetelök alkalmával reversalist birt vala tőle, hogy őt és családját minden tagját jószágaiban, tisztségében megtartja, mire Bethlen István ígéretéhez képest Ecsedre vonult. Ellenben Rákoczi a Bethlen István családját azonnal megtámadta, sogorasszonyát, Bethlen Gábor özvegyét, mit jegyajándékképen birt a munkácsi és fogarasvári uradalomból kiforgatta;⁵⁾ vejét Zolyomi Dávidot börtönre vetetvé, javait elkoboztatá; Szécsi Máriát ifj. Bethlen István özvegyét oda vitte, hogy szintén jegybe kapott javait, a tasnádi és dévai uradalmat alku útján volt kénytelen átadni;⁶⁾ most az egyetlen fiú, az iktári Bethlenek egyetlen örököse is kelepczébe sodortatott.

¹⁾ Kemény, App. Epist. VIII. 70. 85. ²⁾ Pray, Epist. Procer III. 439. ³⁾ Kemény, App. Epist. VIII. 85. ⁴⁾ Ugyanott VIII. 85. 94. 103. ⁵⁾ Kemény János Önéletir. Rumi II. 22–37. ⁶⁾ Szalárdi kronik. 92.

Ugyanis, Bethlen Pétert, gróf Ilyesházy Katának két éves ifju férjét, azon véletlen érte, hogy egy szolgáját puskájával ugytalálta megütni, hogy meghalt bele; a Bethlen-család azon kor szokásához képest az illetőkkel ki akart egyezni, de a fejdelem közbe vágott s mint gyilkost üldözőbe vétette. ¹⁾ Az Ilyesházyak közbeveték magukat: Bethlen István mint apa, dec. 31-ről a legszivrehatobban felkérte, szünjék meg a család üldözésétől; ²⁾ de mit sem használt. Azonban mint az egykoru írók magokat kifejezték, „Bethlen István is résen tartá fülét,” fiát kihivá Ecsedre, mi az erdélyi fejdelemségen kívül, a magyar király birtokában feküdt; várait felszerelé; Husztot aranyosszéki Horváth Györgyre, Ecsedet fiára B. Péterre bizá, ki Párducz Lukács vezérlete alatt hadat gyűjtött; kincseit szekerekre rakatá; s azzal 1636. jan 12-n Ecsedből Rákóczihoz nyílt levelet intézett, melyben felhányta, hogy Rákóczi őt, ki magát a haza javáért előtte földig alázta, s családját, melynek javait Topán biztosította, s édes hazáját szabadságából kiforgatta; szemére lobbantá, hogy a testvére siremlékére hagyományozott 10,000, s a fehérvári kollegium építésére hagyott 20,000 forintot félretette; kimondá, hogy ő felkelt az igát lerázni, s biztosítá, hogy miután lerázta, a kit az ország fejedelmének választ, azt ő ép ugy fogja uralni, ha szintén 50 jobbágyu nemes ember lenne is, mintha koronás királyi nemből volna. ³⁾ Ugyan e napról az erdélyi karoknak és rendeknek is irt: elmondá, mért lépett le mint fejdelem, miket fogadott Rákóczi; elősorolta, mint támadta meg családja javait, s hogyan bántotta meg őt, mint volt fejdelmet azáltal, hogy adományait megsemmisítette; kijelenté, hogy az 1613-beli conditiok értelmében Rákóczi ellen, mint a ki a haza törvénye ellen kezét emelt, ezennel sikra száll... ⁴⁾ Azzal Budára ment, Huszszain basa szivesen fogadta; Bethlen hívét Laskai Istvánt a portára küldé; Bethlen e mellett Ferdinánd császárt és a lengyel királyt is pártolásra kérte fel.

Rákóczi, ki családja megalapításában olykor fejdelmi bitorára sem volt óvatos, ismerve Bethlen István befolyását, különösen a harcziatlan természetü Bethlen e határozott fellépésére meg-

¹⁾ Joan Bethlen Lib. I. Sect. 3 ²⁾ Kemény App. Epist. VIII. 109.

³⁾ Okl. Uj m. muzeum 1853. V. 237 ⁴⁾ Okl. Rummy, Monumenta II. 347. Kemény, App. Epist. VIII 141.

döbrent, hadjárathoz készült. Hogy a székelyeket megnyerje, mit a mult évben hidvégi Mikó Ferencz Csik-, s ercsei Toldalagi Mihály Marosszék főkapitányai a székely östörvények alapján követeltek, hogy a székelyföldön magszakadtán a fiskus ne örököljön: most szorultságában, jan, 30-ról okmány által, biztosítá. ¹⁾ Igen, mert Fejérvártt már nem látta magát bátorságban, helytartóját Szebenbe akará behelyezni, de a szebeniek csak harmadmagával akarák bebocsátani; ²⁾ végül is véletlen esetére Segesvártt csináltak neki szállást. ³⁾ Azonban Kolozsvárra, febr. 15-ére, hongyulést hirdetett, s mit alig remélt, a gyűlés kimondá, hogy Bethlen István ellen, még ha töröktől lenne is támogatva, utolsó csepp vérig oltalmazandják. ⁴⁾ De hogy a vést megelőzzék, Szalánczi Istvánt, váradi Köröcsi Istvánt, Petki Istvánt Bethlen Istvánhoz Budára küldék, s biztosítván, hogy bántatása nem lesz, felkérték, hogy térjen vissza hazájába.

Azonban az irt levél, ⁵⁾ s a követek utasítása is, inkább csak elnyomott közvélemény hangja lévén, Bethlen, ki tetteiből s nem ígéreteiből mérlegelte Rákóczit, a hívásra mit sem adott. A portától várt, mely Bethlen Gábor emlékéhez is kegyelettel viseltetvén, titkon elrendelte vala, hogy a budai basa őt fejdelemségre behozza. ⁶⁾

Rákóczi jól sejtett. Hadait Huszt alá küldé, benne Bethlen István kapitányát ostrom alá vétette, 40 ölre furatott alája; ⁷⁾ azonban Bethlen Péter reájok küldött s az ostromló serget szétvereté. Ecsedet Barcsai Sándor kapitánya által tartatá szemmel. E mellett keményen készült, mert nem tudhatta, hogy a vallásos csatákban kimerült II Ferdinánd semleges marad; s hogy a lengyel király egy pár ezer lovas táborozását is oly nehezen engedi meg Bethlennek. A fejdelem tehát maj. 25-re Fejérvárra új hongyulést hívott össze: Bethlenhez új követség ment, hogy hagyjon fél a töröksegély kéréssel, térjen vissza előbbi helyzetébe; s ha megteszi: mind neki, mind hiveinek amnestiát biztositnak, külön-

¹⁾ Okl. Benkő, Imago nationis Sicul 72 l. Erdély Tört. Adt. I. 276. ²⁾ Kemény App. Ep. VIII. 141. ³⁾ Fundgruben II. 113. ⁴⁾ Benkő General Transil. I. 274. ⁵⁾ Credentialis. Kemény App. Ep. VIII. 152. ⁶⁾ Joan Beth. Libr. I. sect. 3. ⁷⁾ Szalárdi kronikája 107 l. azt mondja, hogy a kut vizét akará elvétetni; Kemény pedig azt, hogy felakará vettetni.

ben notával fenyegeték. ¹⁾ Bethlen erre sem tágitott, mit sem felelt: hanem jun. 3-án Murát agát is a portára küldék, Laskaihoz egy utasítást küldött, melyben fejdelemmé tételése jó oldalait elő számlálá. ²⁾

Rákóczi látva, hogy az ügy mind setétebb alakot ölt, jul. 1-n a magyarhoni rendekhez fordult, hogy Bethlenéket, mint magyarhoni birtokosokat ne engedjék, hogy török segílyt sürgessenek. ³⁾ A kivánt válasz helyett, aug. végén, Ali csauz érkezett, ki a fejdelemnek nem kevesebbet hozott, mint hogy, miután az országot önzése által magától elidegenítette, a szultánt pedig Zolyomin elkövetett törvénytapodása által megharagitotta: rögtön hagyja ide Erdélyt, lépjen le trónáról ⁴⁾ Azonban Rákóczi sem volt az az ember, ki árnyékától is megijed: a csauzt letartoztatá, s fegyvert ragadott. Hogy háta biztosítva legyen, Máthé oláhboni vajdát, szövetségesét, a közelő silistriai basa elé állítá; Barcsai Akos és Basa Tamás által, Lupul moldvai vajdát is felszolitá, de nem bizhatván benne, Daniel Mihályt és Petki Istvánt a határszéli szorosakra állítá. ⁵⁾ Azzal kibocsátá rendeletét, hogy minden hadai sept. 16-án Tordán legyenek.

A hadak kijöttek, de a török elleni csatázásra nem nagy kedvet hoztak; azonban Kemény János, mint az első megye, Alsó-Fejérm. főispánja megindult, oct. 1-n a többi is utána indula. ⁶⁾ Míg ezek haladnak, Ibrányi Mihály váradi alkapitán, Kornis Zsigmond bihari főispán a marosszéki előre ment székelyekkel Szalontánál egyesült. Még a fejdelem az erdélyiekkal ki sem ért, Bethlen István a török sereggel Gyula felől már Szalontának tartott, támadást intézett, s Rákóczi vezérei egyenetlenkedése miatt, oct 6-án este felé oly csata keletkezett köztök, melyben mind a két fél verve hitte magát. Bethlen Gyulára, a Rákóczi vezérei Váradra vonták vissza magokat.

E csata kétes kimenetele Bethlen szerencséje felett pálczát tört: Huszain, budai basa Lipppa felé vonult, hogy a Maros partján, Ilyénél üssön be. Rákóczi utána sietett, Boros-Jenőnél megállt.

¹⁾ Kemény János Anthob II. 74. 1. ²⁾ Ugyanott II. 73. ³⁾ Okl. Uj m. muzeum 1856 V. 242, ⁴⁾ Kemény App. Epist. VIII. 173. ⁵⁾ Szalárdi 109. ⁶⁾ Kemény János Anthob. II. 80.

Csatára készültek. Mire a nála letartóztatva volt Ali csausz fellépett, Rákóczinak közbenjárását ajánlván, alkudozást hozott létre... A két sereg szembe állt s kezdődött a zálogcsere: legelsőbb is Izmael bég vágtatott elő, s azon kérdésére, ki lesz helyette zálog, Kemény János lovagolt elő; a szemben másodszor kiváló törökkel Farkas Ferencz szoritott kezét, s másnap a basa azon izenettel bocsátá vissza őket, hogy küldjön a fejedelem biztosokat, kikkel békét kössön. Ennek következtében Kemény J. Szalánczi István, Basa Tamás s Csulai György az udvari pap, ¹⁾ oct. 26-n alkudozáshoz fogtak; ²⁾ s nov. 6-án létre jött a borosjenői béke, melyben többek közt Kornis Zsigmond Bihar és Zaránd főispána, Pécsi Simon, Barcsai Zsigmond, Macskási Ferencz fejm. főispán, Bornemisza Pál udv. hadak főkapitánya, Bethlen Ferencz, Tholdi György, Nemes Tamás háromsz. kapit. Josika Gábor, Kornis Ferencz, Rhédei Ferencz, Vesselényi Boldizsár, Dobokam. főispán, Simény János fogarasi főkapitány, Balogh László marossz. alkapitány, Földvári Ferencz, Kendeffi Miklós, Csegezi Mihály aranyossz. alkapitány, Kálnoki István, Domokos Ferencz és Pál, sztrontási Bereczki Mihály, Thorma Kristóf, Henter András, Thoroczkai László, Apor Lázár, Cserei Mihály aláírásával okmány adatott ki, melyben Bethlen Istvánnak, fiának és hiveinek bántatlanságot, jószágaik visszaadását biztosíták, Zolyomi Dávidnak szabadon bocsátatást ígértek, kötelezték a fejedelmet, hogy a Bethlen Gábortól véghagyományozott 20,000 firtból a fejevári collegium felepul. e mellett Hunyadot a per alól Bethlen Péter részére felszabadíták Bethlen Istvánnak pedig, mint Hunyad és Máramaros örökös főispánjának, Máramaros adóját átengedték. ³⁾ Mit aztán decem. 4-én a Szászvároson táborzó fejedelem szintén aláírt. ⁴⁾

Karácsonra mind a két fél hazaszállt, ⁵⁾ Rákóczi mélyen érezte a sebet, mit a borosjenői béke rajta ejtett. Szerette volna meg nem tartani, de még Kassai, belső tanácsosa is azt javaslá, hogy a mit ígért, jó kedvvel teljesítse. ⁶⁾ A következett 1637 mart.

¹⁾ Szalárdi 129 l. ²⁾ Egyes pontjai l. Kemény App. Epist. VIII. 161. 169. ³⁾ A szerződés Uj magyar muzeum 1856 V. 245. ⁴⁾ Kem. App. Epist. VII. 197. ⁵⁾ Szalárdi 100. ⁶⁾ Kemény J. App Ep. VIII. 211.

l-én Medgyesen hongyülést tartott, a Bethlen István ellen hozott articulákat hatályon kívül téteté. ¹⁾ De azért a fehérvári kollegiumot fel nem építé, Zolyomit sem bocsátotta ki.

III.

Az oláhoni vajda adózása. Jóságkobzások. Az unitáriusokat üldözi. A szombatosokat nótáztatja, várfogságra vetteti.

A dolgok új rendét II. Ferdinánd 1637. febr. 15-n, s Pázmán Péter bibornok érsek márt 19-n történt halála, s a jezsuitákat még inkább kegyelő III. Ferdinánd trónra lépte nyitja meg.

Mielőtt tovább mennénk, közbevetőleg megemlítjük, hogy ősszel Lupul moldvai vajda, Máté oláhoni vajdára hadat vitt: Rákóczi Kemény Jánost és Toldalagi Mihályt székelységgel beküldé, a moldvai vajdát visszaverette. ²⁾ Később a két vajda közt békét szerzett, miért (1638 oct. 33) az oláhoniak egy szövetségi okmányt irtak alá, melyben Rákóczinak adóba 5000 fírtot s egy lovat ígértek évenként. ³⁾

A Bethlenek kielégítése után csend lön a hazában, fiai már felserdülvén, a dynastia alapítás gondjainak adá át magát.

Hogyan vette célba Rákóczi, nem kívánjuk hosszasan ecsetelni, mert a dynastiaalapítás mindig és mindenütt így ment: ezer kis családnak kell áldozatul esni, hogy egy nagy fényre vergőd-hessék. Két történészünk jellemzi ide vágó tetteit, Bethlen János és Kemény János: Kemény többek közt azt mondja, hogy Kassaival, czimtelen cancellárával, ki szintén családot igyekezett alapítani a törvényzikkeket, ítéleteket oly ruganyosan fogalmaztatá, hogyha per merült fel, a kérdéses jószág egy része Kassainak mint közbejárónak, a nagyobb rész a fiscusnak esett; s viszont azt állítja, hogy nején s kisebb fián kívül az egész ország reversalisok demokleszi kardja alá jutott; ⁴⁾ a Kemény Jánosnál is szigorubb Bethlen János szerint a hongyületeket fiscalis direktorok s ügyvédek

¹⁾ Törvényzikk, Mike, Art Diet. II. 963. ²⁾ Kemény J. Ruminál II. 90. Kemény App Ep. VIII. 286. ³⁾ Kemény, App. Ep. VIII. 272. 293. ⁴⁾ Kemény, Önéletir. Rumy. II. 46.

lárámája tölté el, s mintegy a Tiberius kora nyílt meg Erdély felett.¹⁾

Mennyiben Rákóczi dynastia-alapítása nemzeti kérdés, nem lehetünk iránta tulszigoruaak; de hogy történészeink felett se törjünk pácztát, a már említettek mellett, még egy pár jószágszerzési módot kell tüzetesebben tárgyalnunk.

Az unitárius vallás Erdélyben a katolikus Báthori-ház fellépésével elveszté azon jogát, hogy hitczikkeit tovább tisztázza. Püspöke Dávid Ferencz, mert a Krisztus istenségét tagadni kezdé, Déván börtönben hala el. Dávid Ferencz bukta után Eösy András, a Pécsi Simon fogadott atyja, új vallás szerkesztésére veté fejét, mint gazdag ember iródiákokat, fordítókat fogadott fel, hogy a bibliát az eredeti nyelveken tanulmányozhassa. Ez aztán őt vallásos ábrándokra vezette: többet akart az ó, mint az új testamentomra építeni; elakart hagyni mindent, mi a szent könyven nem alapult, többek közt a vasárnap meginneplését későbbi behozománynak tekintve, a szombatot kezdé ünnepelni. Pécsi Simon, Bethlen Gábor cancellára, ki miután megbukott, szintén vallásos ábrándokra adta magát, a szombatos vallást még tovább terjesztette: a székelyföldön főleg Udvarhelyszéken, hol Pécsi lakott, s Kolozsvárt követőkre talált.

Rákóczinak ez igen jó viz volt a malmára, mert a honi törvények a vallásos újításokat betiltván, az új vallás követői nota s s így vagyonesztés alá tartoztak. Hogy a kérdést előkészitse, Beke Dániel unitárius püspöknek meghagyatá, hogy felekezete Krisztus felóli hitvallását formulázza, s adja be, ki – a Krisztust Isten fiának vallván – kathéját az 1638 apr. 23-n Fejérváron tartott hongyülésre beadta.²⁾ E gyűlés elrendelé, hogy Sárosi János a közügyek igazgatója a szombatosokat idéztesse meg.

E beadványt, mint utolsó törvényes felekezet dogmáját zsi-normértékül vévén, mi azontul esett, azt hitújításnak tekintette.

Jul. 1-ére Dézsre conventust hivatott össze, s miként Magyarhonban a jezsuiták a protestánsokat, ugy idézteté meg tömege-sen Rákóczi a más vallásokkal takarodzó szombatosokat. Egy mintegy 50 tagból álló bizotmányt hívott egybe, mely inquisitiójával s

¹⁾ Joan Bethl Libr. I sect. 4. ²⁾ Beadványát l. Kem., App. Ep. VIII. 247

az unitáriusok Krisztusróli hitvallása megvizsgálásával jul. 7-én kész lévén: az unitáriusoknak a Krisztus imadását, segítségül hívását, az atya, fiu, szent-lélek nevében keresztelést kötelességökké tevė. Velők szemben a multakra fátyolt vetettek: azonban a szombatosok, vagy zsidozók, judaizánsok, mint a „Krisztus istenségének káromlóí” a fejdelem itélete alá adattak át. ¹⁾

A fiskális direktor fellépett, a fő- és vagyonvesztés ellenek kimondatott, s a szigoru büntetés végre lőn hajtva. Toroczkaít, kolozsvári ötvöst a piacon kövezteték meg; ²⁾ a többít várfogságra küldözték, hogy – miként írják – Várad, Székelyhid, Jenő, Déva, Fogaras, Szamosujvár és Kővár nem gyözék békokkal, s mint gonosztevőket építkezésre fordíták. ³⁾ Annyi áll, hogy a szombatosok nélkül is elég felekezetre volt már szagatva a haza.

Hány család esett áldozatul, nincs összeállítva. Elég, hogy Rákóczi egy sereg jószághoz jutott. Azonban meg kell adnunk, a kik akkor, vagy később valamely bevett valláshoz visszatértek, azok kegyelmet kaptak. A szombatos főnökök, Pécsi Simon egykori cancellár, s lengyelfalvi Orbán Ferencz Udvarhelyszék jegyzője, egyik Kővár, másik Szamosujvárra estek rabságba. Orbán két év mulva reformatus vallást vett fel, jószágait visszakapta, s a fejedelmi udvarban nyert alkalmazást. ⁴⁾ Legsomorubban ütött ki Pécsi Simonnak, ki még megtarthatott szép jószágait, mint Viszolyát, Paszmost, a répafalvi, korod-szent-mártoni, udvarhelyi, szénave-rősi, fületelki, korodi, solymosi rész jószágait, ⁵⁾ s a szent-erzsébeti udvarházához tartozott birtokait, s így az egykor oly hatalmas ur, mindenét elvesztette; végül is midőn kegyelmet nyert, csak is 70 telket kapott vissza.

Nem mentjük, nem kárhoztatjuk Rákóczit, mert fanatikus volt maga a kor, melyben a protestáns Csehország három millió lakosát csupán a vallásért Ferdinand alatt egy milliónál kevesebbre pusztíták. ⁶⁾ Ezen időben Európában a vallásbeli véleménykülömb-ség mindenütt fegyverrel üldöztetett.

¹⁾ A végzés l. Kemény, App. Epist. VIII. 247. ²⁾ Szalárdi 134. ³⁾ Szalárdi 135. ⁴⁾ Ugyanott. ⁵⁾ Ezeket Rákóczi 1639 febr. 11. a fejdelemnének adományozá. 3. Kemény Append. Dipl. XVII. ⁶⁾ Engel, Geschichte IV. 487.

IV.

Rákóczi családját megalapítja. Fiát R. Györgyöt utodává választatja, megházasítja.

Nyolcz esztendő telt tehát Rákóczi magának, míg belügyeit oda rendezheté, hogy titkolt tervét, a dynastia alapítást s Bethlen Gábor félbehagyott csatázásait megkezdhesse.

Mit pár év előtt Strassburg a svéd követ nála ki nem vihetett, miért a porta Bethlen István által székéből kiakará vettetni, – a romai császár ellen küzdő francia és svéd udvar szövetségét elfogadni, csak most látta tanácsosnak: s mint titkos jegyekkel irt levelei mutatják, 1639-ben a dolog érdeméről határozottan kezd levelezni. ¹⁾ Hogy annál biztosabban léphessen ki, mindenek előtt Toldalagi Mihályt és Körösi Istvánt a portára küldé, hogy a szultánnál a szövetkezési és hadakozhatási engedélyt kieszközöljék. Erre nézve aug. 24-éről egy utasítást adott ki, melyben a francia követet felhatalmazá, hogy a szultánnak ezért 20,000, a helytartónak 10,000 tallért igérjen, s arra kéreté a portát, hogy miként egykor Bethlen Gábornak a császár ellen, ugy neki is török, tatár, oláh hadak adassanak rendelkezésére. ²⁾ S mindezt megnyerte, csak is annyi változást szenvedett kívánata, hogy a szultán 40,000 tallért követelt. ³⁾

Mielőtt azonban fegyvert fogna, családját s bukása esetére trónát családjában biztosítva kívánta látni. Fiai György és Zsigmond már nagyok. Bethlen János, Lázár György és más urfiak társaságában kitünő ügyességgel végezték a fejevári tanodát, s az 1640 maj. 7-én letett vizsgálatadással nagy reményekre jogosítanak mindenkit. Mint már nagykorukat, a fejdelem azonnal a közügyek terére kívánta léptetni. ⁴⁾ Nagyobb fiának Györgynek, a Zolyomitól elvett Székelyhidat és Diószeget, Zolyomi Erzsébet magvaszakadtán Solyomkö-várát és Élesdet adván; jul. 29-én a Báthoriak végsarjával, Báthori Gábor fejdelem testvére, András leányával, a még gyermek somlyói Báthori Zsófiával mátkaságra léptette; aug. 21-én a hon legfőbb hivatalába, a váradi főkapit-

¹⁾ Engel 492–95. ²⁾ Okl. Erd. Tört. Adt. I. 244 l. ³⁾ Rákóczi Gy. Rejtelmes levelei 35–36 l. ⁴⁾ Szalárdi 136.

tányságba igtattatá be. A kisebb fiu, Zsigmond, Kovácsóczy István magvaszakadtán Görgényvárát, Zolyomi után Gyaluvárát és Monostort kapá; s lön udvari főkapitány s székelyek tábornoka. Nejéről sem feledkezett meg, a mezőség egyik legszebb jószágát, Örményest adá neki.

Miként a nádor Eszterházi Miklós a herceg Eszterháziaknak, ugyan ezen években Rákóczi is alapot akart vetni családjának. Kora kárhóztatá, de a történezet, mely e jószágokat később a magyar szabadság mellett látta elporlani, a becsszomjas apának sokat megbocsát.

Hogy a császárnál politikáját leplezhesse, elnézte, hogy a katholicismus propagandája Erdélyre is kiterjesztessék; a katolicusoknak Salini Ferencz szerzetesben vicariust engedett. Azonban hogy önvallását se láttassék feledni, 1641 jun. 9-én Kolozsvárt zsinatot tartott, melyen a fejdelemnélvala jelen.

Ez alatt követei járták a hatalmasságok udvarait. A portával már tisztában volt, a francziával, svédvel alkudozott; nov. 11-én Hollandiával is confoederatióra lépett. ¹⁾ 1642 januárja végén Magyarországra ment, értekezett; febr. 4-én Huszton Bethlen Istvánnal találkozott. S ekkor idejét látta belügyi terveire feltenni a koronát.

Febr. 16-án Fejérvárt országgyűlést nyitott meg. S mivel harci készülétei életét könnyen koczkára vethetik, arra kérte fel az országot, hogy történhető halála esetére, nagyobb fiát Györgyöt válasszák meg utódaul; mit a rendek mart. 4-én megszavaztak, ifj. Rákóczi Györgyöt fejdelemmé választák, a hűségsküt részére letették. ²⁾ A fejdelem a portára küldött, fia megválasztását bejelenté, a megerősítő athnamét jul. 7-én nagyszerű ünnepélyek közt meghozák. ³⁾

Fia fejdelemségének keresztülvitele után azonnal annak nászára gondolt, mi azonban az ara fiatalsága s a nagyszerű készülétek miatt a jövő 1643-ik évre huzódott át. Mikor is febr. 3-án Bathori Zsófia Fejérvárra hozatott, s a fejedelmi nász, melyen a római császár, primás, nádor, Lengyelország és a két Oláhhon fejedelmei magokat illően képviseltették, roppant pompával megtarta-

¹⁾ Tud. Tár. 1835 VII. 269. ²⁾ D. Fundgrub. III. 337, Törv.czikk és Conditioi. Mike, Art. Diet III. 1037. ³⁾ Ez ünnepély, Visel. és Szokás. 182.

tott. ¹⁾ Harminczhárom asztalnál folyt a vigalom. ²⁾ Csak egy aggodalom árnyolá a Rákóczi-család örömét, az, hogy az ifju fejedelemasszony a rom. kath. vallásban nevedett, noha reformatus vallásra tért vala. Meg volt tehát alapítva a család. A fiak mint hercegek vannak ellátva. A nagyobb fiu fejedelem, a kisebb fiu Rákóczi Zsigmond a fennebbiek mellé Háromszék főkapitányává neveztetett, s mint ilyen nov. végén Háromszéket beutazá. ³⁾ A fejedelemné Lorándfi Zsuzsanna javaihoz még Pocsájt is oda adá Biharban. Debreczeni Tamás, kora leghiresebb gazdája, már Bethlen Gábornak is praefectusa, a fejedelmi jószágokban a legerélyesebb gazdálkodást fejté ki. A fejedelmi jószágokat hizó gulyák lépék el. A harminczadok, arany, ezüst és vasbányák rendbeszedett jövedelmei, a kéneső, só, barom, a mostani czukrot helyettesítő méz, viasz, a mostani ser helyén álló méhser egyedárusága megtölték a fejedelmi tárházat; a fiscalis uradalmak, mint Kővár, Fejérvár, Fogaras Déva, Alvincz, Balásfalva, Szamosujvár, Lóna, Bacza, Szent-Péter, s magyarhoni magán uradalmi, mint Sárospatak, Munkács, Szerencs, Onód, Sárosvár, Felső-Vadász Debreczeni kezelése mellett a fejedelmi családot roppant kincs birtokába juttaták.⁴⁾

V.

Rákóczi a svédekkel, francziákkal Ferdinand ellen szövetségre lép. Kiáltványt bocsát. Csatára indul. Kassát beveszi. Csatái. Nagy-szombatban tractát kezd. Téli szállásra huzódik.

A nagy diplomata, Rákóczi csak most látta eljőve az időt, hogy kardot kössön, bár a szövetséget kereső hatalmaktól folyvást ostromolva volt. Torstensohn, svéd fővezér, ki a svéd-német seregek felett a parancsnokságot a mult évben vette át, s a császári sergeken csakhamar hatalmas csatákat nyert s Olmüczet bevette, csak most kezdett nála sikerhez jutni. Febr. 8-n a svéd és franczia követeket nyilvános kihallgatásban fogadá; s miután a rendeket Fejérvárra, apr. 24-ére összegyűjtötte, s a „német császár” felől jövő sérelmek orvoslására az országgal magát törvényczikkben

¹⁾ Hivó levél. Kemény. App Ep. VIII. 331. ²⁾ Erd. Tört. Ad. I. 150 l. ³⁾ Fundgruben III. 338 ⁴⁾ Szalárdi 143–144.

felhatalmaztatá: ¹⁾ apr. 26-n oly feleletet adott, melyből harczkészen létét teljesen láthatni. Harczba elegyedése feltételül a következőket tette: először, hogy a szultán ünnepélyes engedélyét s szerencsétlenség esetére tettleges támogatását eszközöljék ki; másodsor, hogy a francia és svéd udvar biztosítsa neki az erdélyi fejedelemséget s trónvesztés esetére pedig illő tartást; harmadszor, biztosítsák, hogy Magyarországhoz és Erdélyhez semmi igényt se fognak alakítani; negyedszer, hogy a háboru végcélja a protestáns vallás biztosítása s az (1608-tól) elszedett templomok visszaadása lesz; ötödször, fizessen a szövetséget kereső két fejedelem neki hadi segélykép első évben 20,000, a másodikban 15,000 forintot, hatodszor, hogy a Rákóczi sergében 3000 gyalogot fognak tartani; hetedszer, hogy a kötendő békébe Rákóczi is belé lesz foglalva. ²⁾ Maj. 4-n még azt is hozzá adá, hogy mindezeket Torstensohn királynéjával is irassa alá. .. Bár kemény feltételeket szabott, a fővezér jul. 8-n Rebenstock ezredest beküldvén, tudatá, hogy bár a protestáns seregek győzelemről győzelemre ébrednek, a feltételeket elfogadják; s arra, hogy a királyné is aláírandja, két kezet ajánlott. A francia kormány ugyanezt de la Haye konstantinápolyi követe által fogadá sept. 6-áról. Minek alapján a bejött követek és fejedelem közt, sept. 16-n, az erdélyi, francia és svéd szövetség aláíratott.³⁾

A magyarhoni békétlenekkel szintén egyezkedett; tisztába jött, hogy magokat a török könnyebb uralom, illetőleg Rákóczi fejedelemsége alá adni hajlandók volnának. Nagyobb nehézség a portán adta elő magát, hol azért, hogy Magyarhon osztrák része felett szabad kezet adjanak, 25,000 tallért; ha e hadjárata folytán a f. magyarországi 13 megyét megkapná, azért évenként 40000, ha pedig csak hét megyét kapna, 20,000 tallért követeltek.

Rákóczi megígérte. A szultán beleegyezését kiadá, ⁴⁾ s a végre, hogy a császár hugát tartó lengyel királyt, nehogy segítségre jöhessen, foglalkodtassák, tatárokat ígért.

Rákóczi emberei, főleg Szentpáli István és Gaudi András, egy scot eredetű férfi, jöttek és mentek. A római császár csak nagy későre jött nyomára, mi nem kevésbé döbbsenté meg. Azonnal a

¹⁾ Törvcz. Mike, Art. Diet. II. 1061. ²⁾ Engel IV. 500 l. ³⁾ Tud. Társ. Évkönyve III. 63. l. ⁴⁾ V. ö Kemény, App. Ep. VIII. 345. 373.

portára feles ajándékot küldött; a nádor Kéri Jánost szintén Rákóczihoz futtatá, figyelmezteté a komoly következésekre. Azonban a fejdelem fel vala már készülve, s kimondá, hogy miután a császár Magyarország s különösen a magyarhoni protestánsok irányában ily eljárást alkalmaz, birodalmában személye ellen gunyiratokat büntetetlen enged terjesztetni: idejét látja, hogy fellépjen; mert azt is tudja, mikép Bécsben megbuktatására czéloznak.¹⁾

Rákóczi a császár elleneivel, a török, francia és svéd udvarral szövetségét tisztába hozván, itthon is hozzá kezdett a nagy munkához.

Legelsőbb is, mint egykor Hamilcar, ki fiát a gyermek Hannibált megesketteté, hogy Rómának örök ellensége lesz: Rákóczi is két fiától, György- és Zsigmondtól hasonló esküt vett a császár ellenében.²⁾

Azzal Erdélyben a szervezést utba indítván, dec. folytán fegyveres kísérettel sárospataki várába ment, Felső-Magyarország nagyobb embereit találkozáásra szólítá fel s a fellépést s kölcsönös támogatást formulázák.³⁾

Visszajöven, 1644 jan. 3-n Fejérvártt országgyűlést nyitott meg, hol a szokásba jött kapuszámtóli 20 fr. adót megszavaztatá, s harci készületeire bizalmat szavaztatott.⁴⁾ A kezdendő hadjáratot az ország rendei helyben hagyván, kiadá rendeletét, hogy a hadak febr. 2-n Tordán legyenek.⁵⁾ Mig ezek gyűltek, a székelyek fellett hadiszemlét tartatott; a moldvai és oláhboni segély-csapatok szintén kiérkeztek,⁶⁾ kiáltványt bocsátott ki, s e percztől induló-készen állt.

Febr. 2-n egy tábor lengeté zászlóit, melyet Fejérvár nem sokat látott; az udvari fizetett had a várpiacson, a mezei hadak a szent-györgy kapu előtt foglaltak állást, a fejdelem gazdagon szerelt harci paripái kivezetettek, s megjelenvén a fejdelem, ős szokás szerint egész udvarával a templomba ment, onnan kijöven, megszólalt a dob és trombita: megindult a had, melynek zászlóit a szél előre fuván, a seregre kedvező benyomást tőn. Rákóczi elment, az

¹⁾ Katona XIII. 228. ²⁾ Gr. Eszterházi M munkái 229. ³⁾ Rákóczi biztosító okmány I. Kemény J. App. Ep. VIII. 349. ⁴⁾ Törvcz. Mike, Art. Diet. II. 1079. ⁵⁾ Szalárdi 147. ⁶⁾ Erd Tört Adatok I. 150.

ország kormányát az ifju fejdelemre Rákóczi Györgyre és Kassai István tanácsosára bizá, kiket a fejdelemné is férfiasan támogatott; készítették a harci szereket, szerelék a várakat. ¹⁾

Tordára érve, a megyei dandárokkal egyesült, s népét három dandárra osztva, Magyarhonnak indult. Maga a had derekával Váradnak ment, febr. 6-n Gyalunál járt; fia Rákóczi Zsigmond Nagy-Károlynak tartott; Kemény János fogarasi főkapitány és fejérmegyei főispán, mint dandárparancsnok Szatmárnak vonult. ²⁾ Váradra érkezvén, Váradot Ibrányi Mihály alkapitányra bizta, Gyulai Ferenczet a hajduság élére állítá: azzal neki indult. Febr. 15-n Kallóvár előtt állott, mit Barkoczi László feladott, hová másnap a fejdelem bevonult; Nyári Bernádót a vár főkapitányává nevezé. Már az ellen földén érezvén magát, febr. 17-n Kallóból a magyarhoniakhoz kiáltványt bocsáta ki, hogy itt az idő polgári és vallásbeli szabadságuk visszaszerzésére; felemlité, hogy a nádor méltóság naponta hanyatlik; hogy a protestánsok ügyét a jezsuita befolyás elnyomta; tudatá, hogy a vallásszabadság helyreállítására megérkezett, mert nemzete elnyomattatását hivalkodó szemmel tovább nem nézheti. ³⁾

Erre III. Ferdinánd, febr. 23-áról, szintén kiáltvánnyal felelt: tudatván, hogy Rákóczi svédekkeli levelezéseit elfogta, azokból szövetsége pontjait tüzetesen leleplezé; felhányta, mennyi jót vett a Rákóczi-család az osztrák-háztól; a magyarhoniakat ellentállásra, s a Rákóczi mellé menteket, amnestia mellett, hűségre térésre szólítá fel; az erdélyieknek feltará, hogy Rákóczi szövetségesei által Erdély trónát fiai számára biztosittatá, s így a szabad fejdelemválasztást eltiporta; végül a fegyvert ragadó magyarhoniak ellen jószágaik elkobzása felemlítésével fenyegetődzött. ⁴⁾ Rákóczi azért mit sem tágitott, Kallóból Sárospatakra ment, hol a fegyverfogásra kész Zemplén, Borsod, Ung, Bereg Ugocsa, s Abauj-vármegyék hódolatát fogadá. S azzal megkezdette hadjáratát.

Legelső gondolata volt Kassát, Felső-Magyarország fővárosát kézre keríteni. Febr. végén alája szállt, s benne gr. For-

¹⁾ Okl. Rákóczi rejtelmes levelei 53–57 l. ²⁾ Kemény J. Authobi. 102–3. ³⁾ Engel IV. 504 l. ⁴⁾ Okl. Eszterházi munkái 228.

gács Ádám tábornokot ostrom alá vetteté, mire gr. Forgács, egyezkedés utján mart. 11-én feladá; s Bethlen Ferencz mart. 12-e hajnalán már tudósítá a fejedelmet, hogy a tábornok indul, katonái az esküt letették, Rákóczit a szobák készen várják, ¹⁾ s még azon nap a fejdelem Felső-Magyarország fővárosába bevonult. ²⁾ Oltalmát volt alkapitányára, Bornemisza Jánosra bizta; maga is itt maradt, várta, hogy a tavasz az akkori hadak főkellékét, a fűvet meghozza.

A bekövetkezett napokat, minthogy Ferdinánd mart. 16-ról ellene új kiáltványt intézett, ³⁾ a nádorrali tollharczra s a szomszédos várak megvételére fordítá. A mint az idő annyira nyílt, azonnal megindult: apr. 13–18-án Losoncznál, apr. 20–30-án Szécsénnél látjuk táborozni. E közben Szathmár-várát Kemény János megvette; ⁴⁾ kolozsvári Bornemisza Ferencz Tokajt feladta. S apr. végén a fejdelem szerencséje ott állott, hogy Felső-Magyarország 13 megyéje már mellette volt, Munkácsot, Szepeszt, Regeczet, Szádvárt s Balogvárat kivéve, e tájon minden vár meghajolt neki. ⁵⁾ A roppant termes háportoni Kapronczai György, Liptóme gyét is hódolásra birta; Szendrő, Putnok vára is kézre jött; Bornemisza Pál és Bakos tábornokok a bányavárosok meghajtásán fáradoztak.

Mig Rákóczi e lépéseket tette, s a szultánnak az ígért ajándékot beküldé: ⁶⁾ a koczka nagyot fordult. Ugyanis Ausztria diplomatájának sikerült Dániát a svédek ellen kelteni: mire Torstensohn svéd fővezérnek, kit Rákóczi epedve várt, Holsteinba kelle magát visszahuznia. De e még nem volt elég. E mellett gr. Puchaim tábornok alvezérsége alatt, ⁷⁾ Nagy-Szombatban osztrák serget vontak össze, mi nem kissé fenyegeté. Rákóczi, hogy e sereg magát meg ne fészkelhesse, ecsedi Reöthi Orbánt, kővári főkapitánt helytartójának hagyva, ⁸⁾ apr. elején elébe indult. Tüzérségi főnöke Mikes Mihály, élésmestere Vécsei Bálint vala. Fileknek tartott:

¹⁾ J. Kemény App. Ep. VIII. 357. ²⁾ Kemény App. Ep VIII. 357. ³⁾ Pray, Epis. Proc. III. 446. ⁴⁾ Kemény J. Auth. II. 103. ⁵⁾ Szalárdi 156. ⁶⁾ Okl. Rákóczi rejtelmes levelei 42 l. ⁷⁾ Hogy így és nem másképp volt a fővezérség l. Kemény J II. 166. 195 l. ⁸⁾ Reöthy Kővárvidéken is birt néhány falut, Rákóczi adományából. Testamentumát l. Magyarország és Erdély képekben IV. 93.

de mivel Wesselényi Ferencz fia keményen tartá, Torma Ádámot ezer lovassal alatta hagyva, Losoncra ment, hol apr. 13-tól 18-ig mulatott; ¹⁾ onnan apr. 21-n Szécsényre szállt, hol a bányavárosok hódoló követségét fogadá; s gálospetri Rác Istvánt, Biharmegye alispánját a budai basához indítá, hogy segélyt küldjön.

Mig itt a törökre várva tétlen áll: nádor Eszterházy Miklós a császári hadakkal sikra szállt. Göcz tábornok a pár mértföldre fekvő Gyarmatra érkezett. Rákóczi a nélkül, hogy csatát állott volna, maj. 7-n sergeit megfordítá, ²⁾ Rimaszombaton át, Sárospatakig húzódott vissza, hol sergeit egyesíté. Majd egy hónapig állott szemben a két tábor, egyik se támadott. Rákóczi látva, hogy a török segély mégse érkezik, Sárospatakot Stefán Ferencz, és Gaudi András kapitányai oltalmára bizta, maga Kassára ment, máj. 29-n onnan kiáltványt bocsátott ki; Ferdinándhoz, és a magyarországi rendekhez leveleket intézett, melyekben felfejté okait, miért fogott fegyvert. ³⁾ Azzal Kassát Beöthi Orbánra hagyva, kivonult; mire Kassát Göcz tábornok, jun. 3-n, ostrom alá vette.

Rákóczi jelen látta a perczet, melyet használnia kell: Kemény Jánost, e hadjárat legkitünőbb férfiát, dandárvezérét, 15,000 emberrel Kassa megsegítésére; ⁴⁾ Toldalagi Ferenczet és Jármí Ferenczet, a Sárospataktól nem messze eső Szerencsvár visszavételére indítá; mi a székelyek vitézségének csakhamar sikerült; azonban Göcz katonái a fejdelem ősei porait szélnek ereszték. ⁵⁾ Jun. 4-n Rákóczi is Kassa alá indult, ⁶⁾ a Kassánál táborzó császáriakat tartalékjoktól úgy elvágatá, hogy Kassát felkelle hagyniok, s Lócse felé kellett vonulniok. Rákóczi Zsigmond ez alatt Jeszenő-várát, a lengyel sergeket hozó Homonnai Druget János birtokát, vette be, a várat szétvetteté. ⁷⁾ Azonban Murányt Rákóczi is elveszté, Szécsi Mária, a murányi Vénus, a Wesselényi kezére játszotta.

Kassa felszabadulása, s a német tábor elvonulása Rákóczinak kevés nyugtot adott. Junius és julius nagyrészét Sáros-Patakon

¹⁾ Kemény J. App. Dipl. ez év ²⁾ Ötvös Ágoston, I. Rákóczi rejtelmes levelei 38 ³⁾ Okl. Cronic. Fuchsio-Lupino-Oltardianum II 24 40. ⁴⁾ Kemény, Önéletir. Rummy II, 141 Ez expeditioért jul. 8. Szántót és Terebest kapja. J. Kemény. App. Dipl. XVIII. ⁵⁾ Szalárdi kronikája 174. ⁶⁾ Ötvös A. rejtelmes levelek 50. 51. ⁷⁾ Szalárdi 184. ⁸⁾ Kemény, App. Dipl. XVII.

tölté. Augustus elején Kassára ment, ⁸⁾ hol a hó közepén gyűlést tartott, s mind a rom. császárhoz, mind a lengyel királyhoz köveket küldött. ¹⁾ Később Hernád-Németibe ment, Szendrő és Regécz várakat ostromzár alá vetteté; míg Kemény János a fő-sereggel Puchain táborát tartá sakkban. Azonban H. Drugeth lengyelekkel, s Zrinyi Péter horvátokkal, Wesselényi Ferencz hátrvédekkel Puchaimhoz csatlakoztak: Kemény Jánost megtámadák; Kemény huzódott, Ibrányit a hajdukkal maga mellé rendelé: de mielőtt megérkeztek volna, Keményt Galgócznál, Ibrányit sept. 4-én Onodnál megverék; ²⁾ de csak annyira, hogy Onod tovább is a Rákócziék kezén maradt. Ily kétes kimenetelű csatázások mellett, miután látta, hogy a török igéri ugyan a segítséget, de nem adja meg; látva, hogy szövetségesei 10 hónap alatt egy pénzzel sem segíték, s a svédakkeli egyesülhetésben sem bizhatik: a nádor által ajánlt békére kezdett gondolni. ³⁾

Azonban, hogy alkudozó szándéka nem komoly, mutatja az, miszerint fiát, Zsigmondot Erdélybe küldé, hogy a gazdálkodni haza bocsátott megyei és székely hadakat újra kivigye. Ezek Tordára gyűltek, sept. 15-én az ifju fejdelem felettök szemlét tartott, s azzal Harangodra szálltak ki, ⁴⁾ hol a fejdelem táborozott. De bár kimentek, Rákóczi mindinkább meggyőződött, hogy az apró csaták, miket folytat, eredményt nem biztosítanak; meggyőződván, hogy a budai basa, kitől csak 2.000 embert kapott, a nádor által meg van vesztegetve: ⁵⁾ hogy magának télire csendet biztosítson, Lónyai Zsigmondot, Nyári Bernádot, Csernel Györgyöt, Köröcsi Istvánt, és Zákány Andrást oct. közepén Nagy-Szombatra indítá, tractát kezdetett, ⁶⁾ ámbár a lehető eredménnyel előre tisztában volt, mert követei közt egyedül Lónyai volt, ki Ausztriával békülni némi hajlamot tanusított. ⁷⁾ E ponton állt, midőn Torstensohn levele oct. 29-én megérkezett, s a svéd tábornok jelenté, hogy győzelmesen közelget, hogy egyesüljenek; e mellett az egri basa is küldött ezer törököt; azonban a nádor a svéddek elé indult, s bár a fejdelem Rima-Szécstől utána nyomult, az egyesülést létre nem hozhaták.

¹⁾ Rákóczi rejtelmes levelei 69. l. ²⁾ Rejtelmes levelek 80. 83. ³⁾ Eszterházi M. munkái 268–271. ⁴⁾ Szalárdi 186. ⁵⁾ Kemény App. Ep. VIII. 381. 392. ⁶⁾ Rejtelmes levél 104 ⁷⁾ Kemény J. Auth. II. 202 l. Eszterházi munkái 280.

Igy következett be a tél. A harcz elszűnt. Mindenik téli szállásra huzódott. Rákóczi is az erdélyi hadakat hazabocsátá; dec. 20-a tájt Onod vidékére szállt; hová a fejdelemné karácsonra szintén kiment. Nagyszombatban a trakta újabb lendületet vett. A fővezérséget Bakos Gáborra, rokonára bizá, főbb vezéreit pedig, mint Kemény Jánost, fiát Rákóczi Zsigmondot, Barsai Akost, több főurakkal Lupul moldvai vajda leánya lakadalmára küldé el. ¹⁾

VI.

A hadjárat második éve. A svéd sereg közelget. Rákóczi megindul. Velek Morvában egyesül. Fogadtatása. Bécs ellen indulnak. Ferdinánd békét ajánl. Lesz a Linczi békekötés. A vallásszabadság biztosittatik. Rákóczi haza jó.

Rákóczi bár pihent, s Nagyszombatban folytatá az alkudozást, a telet újabb készülétekre fordítá. 1645 jan. 17-n Patakra, onnan át 28-n Zborára ment, hol a francia király követét fogadá, ki mindent megfeszített arra, nehogy Rákóczi megbékéljék. Azonban, hogy a Nagyszombatban összeirt békepontokat ne látszassék visszautasítani, azon ürügy alatt, hogy a hatalma alatti 13 megye véleményét kihallgassa, febr. 16-ára Bártfára gyűlést hirdetett; következése lön, hogy a megyék febr. 22-ről a császárhoz sérelmeik felett hosszas feliratot terjesztettek fel, s azzal a gyűlést márt. 2-n bevégezték.

Nem is lehetett máskép, mert a tavaszi szellő mindenfelől örvendetes híreket hozott: Erdélyből, hogy a fejdelemnek febr. 24-n megszületett unokája, R. Ferencz; Csehország felől, hogy Haszföldet márt. 6-n a svédek megverték, elfogák, hogy Göcz tábornok elesett; hogy a császár Prágából Bécsbe, családjá Stiriába szaladt, s hogy Torstensohn sebesen közelg, hogy Rákóczival egyesüljön. E hirre a békebiztosok Nagyszombatból márt. 28-n szétoszóltak. Rákóczi Kassára ment, Gyulai Ferenczet és Gaudi Andrást, a hajdusággal és székelységgel Szendrő, Jármý Ferenczet, Mikes Mihályt Regecz alá indítá, s megfuvatván a harci kürtöket, ostromot kezdett. ²⁾ Regecz csak hamar megadta magát. Azonban a fejdelem

¹⁾ L. a lakadalmi szertartás Kem. Ath. II. 203–8. ²⁾ Szalárdi 188.

ezen örömét a derék Balling János munkácsi várparancsnok halála szötte közbe, mire mind maga, mint neje mart. 20-a tájt Munkácsra ment.

A traktán volt követek, a fejedelmet apr. 12-én Munkácson találták; apr. 15-n id. Bethlen István is ide jött Ecsedből; a husvétot, mint két kibékült jó barát, együtt ülék meg. A francia követek is Croissy Antal és Marsilli szintén itt voltak, folyt az egyezkedés: és azon véd és dacszövetséget, mit a svéd a francia király nevében is aláírt ugyan, de a vallást illető pontok miatt, a Mazarin bibornok és miniszter befolyása alatt álló francia kormány maig huzott halasztott, – apr. 22-n aláírták. Rákóczi azonban kiköté, hogy azon esetre, ha a porta tán visszahuzódását sürgetné, egy külön, de a többi szövetségeseeknek ártalmatlan békekötés mellett, a csatatérről visszaléphessék. ¹⁾

Itt érkezett Rákóczihoz Törös János udvari tanácsos, hogy e szövetséget felbontsa, de már mit sem vihetett ki. Rákóczi apr. 25-n Munkácsról Ungvárra, onnan maj. elején Patakra ment, hadjáratához fogott. ²⁾

A tavasz megnyílt. Az ifju fejdelem apr. 16-n Fejérvártt hongyulést tartott. ³⁾ Azzal az erdélyi hadak is kimentek. De Puchaim tábornok is ott állt a Hernád partján. Sáneczba verte Aszalónál magát, mert a magyar nemzetet nem merték felkelteni, nehogy a császáriak ellen forduljon. S miután Torstensohn már Morvába nyomult vala, nehogy Puchaim tábornok két tűz közé szoruljon, táborát visszahívák... És a mire Torstensohn Rákóczit felszólítja, hogy siessen magát vele összekötni: jól van – válaszolá – csak küldje Duglas tábornokot elébe.

Rákóczi tehát a tavasz nyíltával hadjáratának új korszaka előtt állott. Tokajon istentiszteletet tartott, megindult, Duglassal a Nyitra partján találkozott. Nagyszombatot maj. 28-án elfoglalák... Pozson fenyegetve volt... a koronát Győrbe vivék... Rákóczi pedig a Fejérhegyen át, Morvába ment, s addig is, míg maga oda érkezhette, fia Rákóczi Zsigmond vezérlete mellett fizetett hadakat, s Daniel János alatt erdélyi magyar és székelységet küld előre a Brün ostromával foglalkozó Torstensohnhoz.

¹⁾ Kem. Auth. II 209. 1. ²⁾ Kemény J. Authob. II. 221 ³⁾ Törvcz. Mike, Art. Diet. II. 1087.

A fejedelem Douglas tábornokkal csak később érkezett. Ott állt herceg Lichtensteinnak Ainsgron nevű paradicsom szépségű kastélya, ott várták a fejedelmet, ki hátra hagyva derék-táborát, hada virágával közelgetett, kik közt szép erdélyi és székely lovasok. Torstensohn tisztikarával s a vele harczoló hercegekkel, két lovas ezred kíséretében, negyedmértföldnyire jött elébe. ¹⁾ Találkozván, a nap hősei előléptettek, lóháton kezét szorítottak; azzal a kastélyba kísérik a fejedelmet, ²⁾ hol diszes tábori ebéd várta. Rákóczi különös tiszteletben részesült. Az ebéd előtti mosdásban neki elsőség adatott; hogy a hatalmasságok egyenjoga megtartassék, a fejedelemnek és a szövetségeseket képviselő Torstensohn fővezérnek a kastély két szárnya adatott; az asztal úgy állítottatott fel, hogy két egyenlő rangú asztalfő készítettet, egyik a fejedelem, másik a vezér lakszárnya felől. Kijövéen az ebédhez, a fejedelem balján Gustáv Károly szász herceg, később svéd király foglalt helyet, lejjebb ült Rákóczi Zsigmond, a francia követ, Kornis Zsigmond, Lónyai Zsigmond, Rhédei Ferencz, Nyári Bernád, Bornemisza János, svéd főtisztekkel elegeyen; a más asztalfőn ült Torstensohn fővezér, balján egy más svéd vezér, jobbján pedig Kemény János s más főurak. ³⁾ A fejedelem körül a főudvarmesteri hivatalt Bethlen Ferencz teljesíté. A protestans fejedelmek e szövetségülésének toastjait utángondolni, az olvasóra bizzuk.

Vége lévén e szertartásoknak, dologhoz láttak. Rákóczi, fia Zsigmond és Kemény János vezérlete alatt egy hadtestet Brün alá küldött. ⁴⁾ Ott állt egy francia hadtest is Rattuit de Souchez ezredes vezérlete alatt; a mint Kemények oda érkeztek, a francia ezredes Brün ostroma helyett az erdélyiekkel Bécs alá indult. Rákóczi dicsőségének tetőpontján állá. Azonban az ő s vele a magyar nemzet reményeinek, a magyarokat pártoló török nagyvezér erőszakos halála csakhamar véget vetett. A reá következett nagyvezért a császáriak lekenyerezék, s megjött a porta azon menydörgő izenete, hogy Rákóczi ha vissza nem tér, Erdélyt török hadakkal boríttatja el. ⁵⁾ Ez sokat jelentett. De az is tett valamit,

¹⁾ Kemény J. Authob. II. 222. I. ²⁾ Szalárdi 210. ³⁾ Kemény J. II. 225 I. ⁴⁾ Joan Bethlen 23 ⁵⁾ Kemény J. Authob. II. 230.

hogy III. Ferdinánd e ponton magát a spanyol befolyástól egy pillanatra megszabadítván, világi tanácsosok véleményére hajtva, Rákóczival egyezkedni kezdett; minek következtében, Törös János által aug. 8-án a következő kedvező pontok voltak Rákóczinak saját személyére s illetőleg Erdély részére biztosítva: ¹⁾ Tokajt és Tarczalt, melyek a Rákóczi ellen küzdő Homonnai Dr. János és Csáky Istvánéi valának, kapja Rákóczi úgy, hogy a tulajdonosoknak ő fizet 100,000, Ferdinánd 200,000 frtot; Regéczet, mely hasonlóan az ellene küzdő nádoré volt, kapja mint az előbbieket férfimarádékaira, a nőmaradékokra pedig 26,000 frtban kiválthatólag: fiai részére kapja Szabolcs és Szathmár megyéket, az utánok következhető Rákóczi családbeli fejedelmekére csak Szathmárvárát és várost; negyedszer, a Bethlenek kihalása esetére Ecsedvára szintén oda ígertetett; ötödször, Rákóczi a hét magyarhoni megyét, melyeket Bethlen is birt 1622-től, éltéig megtartja; hatodszor, kapni fog 500 mázsa rezet; végre biztosított, hogyha e békéért megtámadtatása lesz, a császár őt oltalmazni fogja. Ezen kedvezményekkel szemben, a fejedelem felmondott a svéd és francia szövetséggel; visszaadá az elfoglalt megyéket és várakat; megígérte, hogy Magyarhon ügyeibe nem fog máskép vegyülni, mint más földbirtokos, a foglyokat visszaadja; és hogy sergeit visszahuzza saját birodalmába. Ily magas árt szabott Rákóczi az erdélyi sereg táborozásának a maga részére; s miután az előzmények alá lőnek irva, Rampersdorftól, honnan egyezkedését folytatta, aug. 20-án megindult; sept. 15-én Váradon volt; sept. végén Fejérvárra ért, magával hozván, miért fegyvert fogott, a protestans vallás elismerését, a linczi béke előleges projectumát, mit III. Ferdinánd dec. 15-én ünnepélyesen aláírt.

A vallástörténet folyamában oly nevezetes linczi békekötés következik biztosítva: Az első pont a szabad vallás gyakorolhatása mellett a protestansok részére templomokat, harangokat, és temetőket biztosít; három csekélynek látszó pótlék, miért mégis annyi vér ömlék; a második pontban ugyanaz biztosítatik a jobbágyok részére földesuraik nyomása ellen, de itt a harang, templom és temető nem ismételtetett, tán hogy új viszály-

¹⁾ Katona XIII. 338.

nak lehessen kibuvó ajtaja; a harmadik a papokat biztosítá az elkergethetéstől, s az elkergetettek visszahívását kötö ki; a negyedik az elvett templomok visszaadatását, melyek számát némelyek 70, mások 200-ra teszik, s a vallási sérelmek egy jövő országgyűlésen leendő tárgyalását szabá meg; az ötödik büntetést kért az országgyűléstől a tán felmerülendő vallásháborítások ellen; a hatodik ígérte, hogy e pontokat a jövő magyarhoni országgyűlés törvényczikkébe fogja felvenni – mi meg is történt. – ¹⁾

Nem folytatjuk tovább, jónak látjuk a békekötést egész terjedelemben ide igtatni, mint következők:

Mi harmadik Ferdinánd, Isten kegyelméből választott Felső-római császár és Német-, Magyar-, Cseh-, Dalmát-, Horvát, Tótország stb. királya, Ausztria főhercege stb. emlékezetül adjuk ezennel jelentvén mindeneknek, kiket illet: Hogy miután az elébbi, legközelebb elmúlt időkben, bizonyos belső mozgalmak és ellenségeskedések támadtanak Magyarországunkban, s azok által a béke és csend, s az ország nyugalma felzavartatott: Mi, atyai és kegyes indulattól rábírva, az ily gerjesztett háborgásokat, hogy a keresztén vér ontása megszűnjék, s az országban mindennemű meghasonlások eltávolittassanak, a hazafiak nyugalomban és csendben élhessenek, inkább a megalkuvás szelidebb eszközeivel, mintsem fegyverek erejével, lecsendesíteni és leszállítani kívánva; méltóságos Rákóczi György Erdély fejedelmének, Magyarország némely részei urának, székelyek ispánjának, s a vele tartó magyaroknak kivánságai és követeléseire, magunkat kegyelmesen elhatároztuk.

A mely kegyes engedvényeink sora (miképen a nagyszombati békealkuban, mint szinte végül, a fennevezett erdélyi fejdelmhez követül küldött hívünk, nemzeti Törös János, különben magyar kamaránk tanácsosa, által megalkuvánk) ily módon következők:

Először: A mi a vallás ügyét illeti; érvényökben meghagyva az 1608. esztendőben hozott koronázás előtti 1. cikkelyt; s a királyi hitlevelek 6 feltételét s más azután bekövetkezett országrendeleteit; s ellent nem állva az eddig felmerült különféle aka-

¹⁾ Engel IV. 513. Lásd Szalárdi 214–17. l.

dályok és magyarázgatások, kijelentetett és végeztetett: hogy az ország minden karai és rendei, és magok a szabad városok, nem kevésbbé a kiváltságos mezővárosok, s a magyar katonák az ország végeiben, vallásuk szabad gyakorlatával birjanak, a templomok, harangok és temetkezés szabad használatával együtt, és senki vallása szabad gyakorlatában, bárkitől, bármely módon, bármely ürügy alatt, ne háborgattassék és ne gátoltassék.

Másodsor: a parasztoznak hitvallásukban nem akadályoztatására vagy is háborgattatására nézve kijelentetett és végeztetett: hogy azok is az ország békéje és csendessége tekintetéből, akár végbeliek legyenek, akár mezővárosbeliek, akár falusiak, bármely földesuraknak ugy a fiscusnak jószágain, a fennirt czikkelynek és feltételnek ereje szerint, vallásuk szabad gyakorlatában és használatában, s hasonló módon mint feljebb, Ő királyi Felsége vagy anak ministerei, vagy a magok földesuraik által, bármely módon, vagy bármely ürügy alatt, ne háborgattassanak vagy akadályoztassanak: Az eddig akadályozottak, kényszerítettek és háborgatottak pedig vallásuk szabad használatát ismét felvenni, gyakorolni és folytatni engedtesse nek, s az ő vallásukkal ellenkező szertartások végzésére ne szoríttassanak.

Harmadsor: Megegyesülés lőn köztünk a felett is, hogy ezentul ugyanazon mezővárosbeliek és falusiak parochiáiban, a lelkipásztorok vagy is predikátorok, bárkik által elmozdittatni, és kizavartatni semmiképen ne engedtesse nek; A kik pediglen elmozdítottak volna, szabad legyen azokat visszahozni, vagy helyökbe másokat beállítani.

Negyedsor: Azon kérdések pedig, melyek a vallás ügyét, s a templomok elfoglalása körüli sérelmeket illetik; mind azok, melyek 1638-ban Ő Felségének beadattak, mind a később következettek: a jövő, legelső országgyűlésen, az ország csendesebb megmaradása s az elmék egyesülése végett, vagy az országlakó urak barátságos egyezkedése által csendesíttessenek le, vagy Ő felsége tekintélyével intéztessenek el véglegesen, az Evangelikusok kielégítésével: És a kiknek a templomok használata el fog határozatni, a parochiák jövedelmei is azokat illessék; se ennek utána templomok elfoglalásai ne történjenek; azon templomok pedig, melyek e zavarok idejében mind két részről erőszakosan efoglaltattak,

mindjárt az oklevelek kiváltása után, a fennmondott evangélikusoknak visszaadassanak, valamint a katolikusoknak is. Azon sérelmeket pedig, melyek jövendőben is, azon vallási ügyben mind katolikusok, mind evangélikus hitvalláson lévők részéről felmerülnének; valamint más sérelmeit is az országlakóknak, mind evangélikusok, mind katolikusoknak: a tizenkét feltétel szerint, Ő Felsége országgyűlésenként, teljesen elintézi, az evangélikusok rövidsége nélkül.

Ötödször: Közösen elhatározott az is, hogy Ő Felsége, a rendeletek áthágóira nézve, a vallás ügyében is, a jövő országgyűlésen, vagy az Ulászló király 6. törvénykönyve 8. cikkét megújítja és megtartja; vagy illő büntetést határozni méltóztatik, bizonyos végrehajtót rendelve.

Hatodszor: Végeztetett pedig, hogy mindezen előrebocsátottak, a rendeletek bővebb felvilágosítására, s az országlakók jövendő meghasonlásai megelőzésére, a legközelebb leendő országgyűlésen megerősítsenek, s az ország közbékejébe beiktattassanak.

Hetedszer: Hasonlóképen végeztetett, hogy a többi, ezen békealkuvásban mindkétféől sürgetett és tárgyalt kérdésekben, milyenek: a szentszékek állapotja; a jezsuita atyák személyes eltávozása az országból, II. András törvénykönyvének I. Lajos által lett megerősítése; az 1548 esztendei 61 cikknek a dézmák árendájáról megújítása, és sikeres megtartása; az ősi javaknak egyháziak vagy világiak által megtörténendő el nem idegenítéseiről; az országgyűlésre hivatni szokott személyek különbségéről, s a szavazatok azon országgyűlésen összeszedéséről, s a szavazatok megvizsgálásáról; a külföldi katonáknak az 1625 esztendei 24-ik cikkely szerint az országból kitakarításáról; hasonlóképen a magyar katonáknak az ország véghegyeiből ki nem viteléről; a nagyobb és kisebb tisztek és hivataloknak valláskülönbség nélkül való osztogatásáról; a törvény és köz igazság szolgáltatásáról; nemkevésbé minden, Magyarországot illető békealkuvásoknak, a törökkel, vagy bármely más szomszéd nemzetekkel, született világi magyarok által tárgyalásáról; ugyszinte minden más, a haza szabadságait, s az ország és országlakók védelmét és magatartását illető ügyekről; mindjárt a legelső országgyűlésen valami bizo-

nyos határozottassék, vagy a már határozottak ugyanott tetteleg esz-
közöltessenek.

Nyolczadszor: Az ország ezen közgyűlését pedig Ő legsz.
cs. és kir. Felsege, három hónap alatt a jelenvaló békealkuvás be-
végzése s a kicserélendő oklevelek napjától (az erdélyi fejdelem-
mel levő háboruság leszállításával) kegyelmesen kihirdetni; és
minden további elhalasztás, vagyis elmulasztás nélkül akép meg-
tartani méltóztatik; hogy mindazoknak, kik az 1608. esztendei
koronázás utáni 1. cikk. szerint az országgyűlésére meghivatni
szoktak, azon bátorságosan megjelenni és eljárni, a régtől fogva
szokott országgyűlési szabadsággal, lehessen. Melyben a többi, az
ország javát illető, s eddig nem teljesített, czikkek az 1638. esz-
tendei 72 cikk szerint, tetteleg sikeresittessenek, és megtartassan-
nak.

Kilenczedszer: Ő legszentségesebb Fels. közbocsánatot méltó-
táztatik adni az országlakóknak öszvesen és egyenként, a bécsi
békekötés elébbi közbocsánati formája szerint: ugy hogy mindnyá-
joknak jószágaik és birtokjogaik, melyek e háborgások idején Ő
Felsege, vagy az országos nádor ur, vagy mások által, bárkiknek
adományoztattak, adattak és átíratk, vagy Ő Felsege bármely hi-
vei által, bármely módon elfoglaltattak és elvétettek, előbbeni
birtokosaiknak, vagy azok örököseinek, mindjárt és tetteleg vissza-
bocsáttassanak; hasonlóképen a folyamodó országlakók részéről is
viszaadassanak. És az ily közbocsánatról legsz. Ő Felsege egy kü-
lön oklevelet méltóztatik engedményezni.

Mi tehát az elébbirt engedményeket és cikkelyeket, öszve-
sen és egyenként, s mindazokat, mik bennök foglaltatnak, együtt
és külön, miképen azok megalkudtattak és elvégeztettek, és ezen
mi levelünkbe szóról szóra beiktattattak, elfogadjuk, helyeseljük
és jóvá hagyjuk. Biztosítván a fennevezett Erdélyi Fejdelmet s a vele
tartókat, ugyszinte ezen tekintetes Magyarországunk egyetemes és
egyres karait és rendeit, királyi szavunkkal és keresztyén jó hitünk-
kel, hogy mind ezen cikkelyeket, öszvesen és egyenként, azok-
nak minden pontjaiban és záradékaiban, mind mimagunk szentül
és sérthetetlenül megtartandjuk; mind pedig más minden alattva-
lóink által, kiket illet vagy illetend, bármely rendbeliek és állapo-
tuak legyenek, megtartatni fogjuk. Melyeknek megtartására utóda-

inkat is, t. i. Magyarország törvényes királyait, kötelezetteknek lenni akarjuk: e jelen, saját kezünk aláírásával megerősített levélünk erejével és tanúsága szerint. Kelt Linczi várkastélyunkban, Felső-Ausztriában, december hó 16-n, az úrnak 1645-ik esztendőjében, uralkodásunknak, a romainak kilenczedik, magyar és több; országunkban huszadik, Csehországban pedig tizennyolczadik évében.

Ez a linczi békekötés, mely által Erdély fejedelme Magyarhonban a protestáns vallást mondhatni bevett vallássá emelé. E béke valódi vivmány a nemzetre nézve; de vivmány volt a svéd és francia udvartól megtámadott III. Ferdinándra nézve is, mert már Bécs maga is fenyegetve volt. S mihelyt Rákóczi visszavonult, Brün az ostrom alól azonnal felszabadult; Slézia és Csehország nem soká a megtámadók kezéből kiesett. ¹⁾

VII.

A portával összegjő. A francziával újra szövetkezik. Hadjáratra készül. A linczi béke teljesedésbe megy. Lengyeltrónt keres. Rosszul lesz, meghal.

Rákóczi majd két évig tartott hadi expedíciójával hazajött. A Rákóczi név meg lőn alapítva, mert mi Bethlen Gábor háromszori hadjáratának nem sikerült, a protestáns vallás törvényes elismertése – azt Rákóczi szerencsésen megoldotta.

Azonban ideje volt haza jőni, mert jóllehet Rákóczi kérése ellen, nádor Eszterházy Miklós sept. 11-n meghalt, s erről visszatöréstől nem félhetett: a portán az új nagyvezér alatt más szelek kezdtek fújni. Mire nov. 16-n Szalánczi Istvánt, az adóval, mit sztmárton napkor vala szokás beindítani, a portára beküldé: hogy csak 10, s nem 15000 aranyot vitt, nem akarták elvenni; megparancsolák, hogy az ismét Erdélyhez szakadt hét magyarhoni megyéért az 5000 aranyot, mit Bethlen Gábornak csak különös kegyből engedtek le, azonnal küldjék be. Kemény parancs; a tanács hajlandó lett volna, de Rákóczi ellenszegült; megírá, hogy bár a porta az ígért segélyt meg nem adá, a kiindulásakor ajánlott 20000 tallért megadja ugyan, de az 5000 aranyat nem. ²⁾ A határozat

¹⁾ Kemény János. Authob. II. 231. ²⁾ Joan Bethlen 25. l.

fellépés a portán boszankodást idézett elő. S bár e tárgyban levelezéshez kezdett: ¹⁾ a szultán Szalánczit elzáratá, Rákóczi személyét haddal fenyegeté. Végre saját személyére, magáéból megígérte ugyan, azonban a porta rendes adót akarván belőle csinálni, ajánlatát nem fogadta el: a lett belőle, hogy Rákóczi a rendes adót is megszünteté. ²⁾

Ily kétes volt helyzete a portával szemben, de azért, mit Magyarhon érdekében elkezdett, ha mindent kockára tesz is, végre akará hajtani. Febr. 22-én a szövetségesekhez levelet intézett, megírá, hogy miután a római császár a magyarhoni országgyűlést, mit három hó alatt összehívni ígért, maig sem hitta egybe: azon esetre, ha a hadisegély hátralevő részét kifizetik, s költséget előlegeznek, újra kész fegyvert fogni. Bár a császár a linczi békekötés egyes pontjait kiegyenlítő trakta megkezdésére most már hajlandónak mutatkozott, s az Tokajban mart. 31-én összeült: Rákóczi Erdély kormányát ismét fiára, az ifju fejdelemre bizá, Magyarhonba ment, apr. 22-én XIV. Lajos francia királylyal új szövetséget irt alá. ³⁾ Hogy e nevezetes traktára, mely elé a császár 51, a fejdelem 24 pontot terjesztett, kellő befolyást gyakoroljon, künn maradt: maj. 19-én Váradon, maj. 27-n Boros-Jenőn: jul. 7–20. Szathmáron, aug. 26-án Munkácson látjuk; ⁴⁾ a kapott magyarhoni megyéket, várakat szervezé, üres idejét, mit annyira kedvelt, nagyszerű vadászatokkal töltötte. ⁵⁾

De azért a közügyeket, sőt a vallásügyet sem hagyá háttérben. Miként 1638-ban az unitarius vallást, ugy ez év júliusában a Szathmár-Németiben tartott zsinaton a reformatusok vallását is revisio alá véteté, reformokat hozá be; többek közt meghatározatá, hogy a népiskolákban magyar legyen a tanítási nyelv, mely által nemzeti iskoláink alapját megvetette, s nemzetiségünk fejlesztésére sokat tett. ⁶⁾

Végre valahára Magyarhonban is megtartatott a linczi békére következett országgyűlés, mi aug. 24-én kezdődött. Nádornak négy lőn elő terjesztve: köztök Bethlen István, de a buzgó

¹⁾ Kemény App. Ep. IX. 17–61. ²⁾ Kemény J. Authob. II. 249. ³⁾ Emlékezet róla. Magy. Tud. Társ. évkönyvei III. 1. 64. ⁴⁾ Kemény Jos. App. Dipl. XVIII. ⁵⁾ Szalárdi 225. 1. ⁶⁾ Szalárdi kronikája 220 l.

katholikus Draskovics János lón megválasztva; a két koronaőr közül egyik evangélikus lett; a linczi békepontok törvénybe mentek, a templomok visszaadására biztosokat kellettven kinevezni, hosszas keserű vitát idézett elő, mi két hónapi ellenküzdés után mégis 90 templomot jelelt ki visszaadás végett. Az erdélyi fejdelem által kötött linczi béke ez országgyűlésen 155 törvénycikkelyben kifejtetett, végrehajtatott.¹⁾

Rákóczi e percztől mint a magyar alkotmányos élet megszabadítója állt a nemzet szemében. Folyvást Magyarhonban időzött; hogy a karddal eszközölt vívmányokat életbe léptesse. Reöthi Orbán, kassai helytartója meghalván, 1647 febr. 6-n helytartónak kisebb fiát, Zsigmondot nevezé, hogy míg egyik fia Erdélyt, a másik Felső-Magyarország kormány gyeplőjét tartsa kezében. Azonban a megtagadott adóért a török porta hadizenete még mind feje felett függvén, febr. végére Erdélybe jött, a várakat rendre járta; oly tevékenységet fejtett ki, hogy sept. 2-n Görgényben, s már sept. 10-én ismét tul a királyhágon, Sárospatakon látjuk,²⁾ mert szerencse-csillaga Ibrahim szultán ez évben történt halálával e bajt is elfordítá.

Mintha már csak örömnapok várnának reá, egyik szerencséről a másra viradott. Bethlen István 1648 jan. 10-n történt halála által Ecsedvárát is megkapá.

Jan. 18-n Kassán a magyarhoni 7 megye ünnepélyes átadása ünnepét ülé meg. Sőt a lengyel trón is megnyilt számára: Zsigmond a lengyel király meghalt, a lengyel nemzet Rákóczinak a választásnál pártot szervezett, a fejdelem Mikes Mihályt és Bethlen Ferenczet, fejmegyei főispánt és tanácsosát 40,000 arannyal és 20,000 tallérral Varsóba küldé,³⁾ hogy miként Báthori István Erdély fejedelemségét, ő is a lengyel trónon mint király végezhesse.⁴⁾

E reményeivel ment ki Ecsedre jul elején Erdélyből, hová a tél folytán visszajött vala. Az ecsedi lóp szabályzását vette vala czélba... A mint visszajöne, Kolozsvártt rosszul lett; sept. 24-én Örményesen át Görgénybe ment; rosszul volt, de azért utjában az erdőket megvadásztatá. Lupul moldvai vajda azon izenetére, hogy

¹⁾ Szalárdi 222–24 I. ²⁾ J. Kemény, Append. Dipl. XVIII. ³⁾ Kemény János Authob. II. 252. ⁴⁾ Joan Bethlen. Libr. I. Sect. 5.

Kemény Jánost hozzá küldje, Keményt, kinek Vécsvárat hagyományozd, Görgényből még Moldvába küldte, s az addig ellenséges vajda a lengyel királyság elérésében jó szolgálatát s Rákóczi Zsigmondnak leányát nejlül ajánlotta. ¹⁾ Minden késő már. A fejedelem mind inkább gyengült. Vásárhelyen át Fejérvárra ért, s megérkezte után azonnal, mint egykor Bethlen Gábor, oct. 11. d. e. 11 órákor 55 éves korában – meghalt.

Ravatalát sajnálva állta körül az ország, mint kiben egy második Báthori Istvánt és Bethlen Gábort láttak lehunyni. Ha voltak árnyoldalai, erényekben sem volt szegény. Miként Bethlen Gábornál, szintén megemlítjük, hogy az ótestamentumot 13, az újat 32-szer olvasta át. Ha megalapítá családját: a honnak békét szerzett, melynek árnya alatt a hon is felvirágozott, mert ellenség lába nem tapadta alatta határunk; ellenben ő fegyvert ragadott, Magyarhon alkotmányát, s az elnyomott protestans vallást helyreállítá. Ha a reformata vallást tulkegyelte, többek közt Kolozsvártt a farkasutczai, s az ó-tordai templomot helyreállítottá; nem szabad felednünk, hogy a rom. katolikusok részére vicariust engedett, a jezsuitákat bár kémkedtek ellene, megtűrte, s az oláhoknak (1648) bibliát nyomatott. Ha takarékos volt családja részére, csak jó példával ment népe előtt, ebben látván nemzeti jóllétünk alapját; de azért Fogaras, Szamos-Ujvár, Görgény, Déva, Székelyhid, Nagy-Várad várain költséges javításokat tétetett, a fejedelmi palotát megújittatá, mellé országházat építettetett. ²⁾ Elgazdagott, elgazdagítá családját, de az országot is. Csak egy szerencsétlensége volt, hogy fiaira a lengyeltrón-keresés eszméjét is örökül hagyta, mi az általa megalapított örökösödési fejedelemséggel együtt családját is megbuktatá.

A linczi békekötés s tokaji trakta örök emléke marad. A vestphaliai békére, mi 1648-ban a harmincz éves háborúnak véget vetett, s mely által a protestáns államok és vallás függetlensége elismertetett – ha nem folyt is közvetlen be, de a mennyit tehetett, megtett érette.

Eltemettetett Fejérvártt 1649 jan. 10-n, a fejérvári templomba. ³⁾

¹⁾ Kemény János Authob, II. 254 l. 264. ²⁾ Szalárdi 237–45 l. ³⁾ Fundgruben II. 339. Temetését l. Tud. Gyüjt. 1821, II. 111.

II. Rákóczi György, fejedelem.

(1648 oct. 11. – 1657 nov. 1.)

I.

Rákóczi szerencsés napjai. Lupul moldvai vajdára serget küld, székéből kiveti. Sorban Constantin oláhthoni vajdát, személyesen bemenvén, szintén kiteszi.

II. Rákóczi Györgyben egy nagy név örököse, sok fejedelmi tulajdonokkal felruházott férfi lépett a trónra. Vannak, kik Báthori Zsigmondot látják benne. E hasonlat nem egészen talál; de azt sem lehet tagadni, sok benne mi találkozik. Mindeniket két előd előzte meg Erdély trónán, mindkettőt még atyja életében megválaszták mind a kettő lemondott s háromszor foglalta vissza trónát; azonban Báthori Zsigmond cserélte, bérelte a hazát, végre is fogságban halt el: Rákóczi pedig végső csepp véréig védte e hont, végül is csatateren esett el; mindkettő fiatal és nagyravagyó: de Rákóczi-ban Báthori szép külsője, harczias bátorsága mellett, nagy szellemi; fensőség párosult, szóval Rákóczi Báthori Zs. mellett óriási jellem.

Mint említők, már 1642-ben fejdelemmé volt választva, de azon kikötéssel, hogy a mig atyja él, uralkodásba ne vegyüljön; ¹⁾ nem is vegyült, kivéve, hogy atyja hadjárata alatt főkormányzósággal volt megbizva. Ez meghalván, 1649 jan. 23-ra Fejérvárra országgyűlést hirdetett, hol elődét és atyját jan. 10-n ünnepélyesen eltemette, s jan. 24-n fejdelemmé igtattatván, elkezdte uralkodását. ²⁾

Egyébiránt Erdély egyetlen fejdelme sem lépett fel kedvezőbb kilátásokkal, mint éppen ő. Egy Bethlen Gábor és I. Rákóczi által szervezett kormányzást könnyű volt folytatni; mert tele kincstár maradt reá, melynek párját az akkori uralkodók udvarában keresni kellett; e mellett fegyvertár, rendezett hadinép, mely elődei alatt csak a dicsőség utját ismerte.

¹⁾ Conditioit I. Approbata II. Rész 1 tit. 6. art. ²⁾ L. Approb. III. R. 82 tit. Fundgruben III. 342. Kemény App. Diplom. XVIII. 26 oct. 1651. febr. 12. Fejérvári hongyülés Mike, Art. diet. III. 59.

A mint fellépett, hogy a magyar király jó szomszédságát biztosítsa, a megyéket, melyek atyja életeig voltak átengedve, visszaszabcsátotta; hogy a portát, melytől atyja három év óta az adót megtagadta, kiengesztelje, úgy mint követeltetett, évenkénti 15,000 aranyokban, Serédi István, Bánfi Zs, Kálnoki István s Fodor István szászvárosi k. biró által beküldötte: kik jul. 16-n egy kapucsi basával érkeztek vissza, ki a fejedelmi jelvényeket meghozta. ¹⁾ Hogy a kincstár javait evidenciában tarthassa, s az atyja alatt tapasztalt surlódásokat kikerülje, Bethlen Gábor fiscalitásokról szóló lajstromát az által, hogy az uradalmak részeit is beléíratta, kiegészítetté; azt az 1650 mart. 20-i fejevári országgyűlésen helyben hagyatá. Ennek volt következése, hogy oct. 10-n Töröcsvárt s a hozzá tartozott uradalmat Brassó városnak adta oda. ²⁾

A szerencsés kezdetet csakhamar családi csapások zavarák meg. Testvére, a derék Rákóczi Zsigmond, székelyek generalisa, Udvarhely- és Háromszék főkapitánya, 1651-ben nejlül vette Pfalz-Rheini V. Frigyes leányát Henriettet, kit nagy pompával hoztak Sárospatakra, azonban az ifju hercegné néhány hó mulva himlőben meghalt. Az öreg fejdelemné, a derék Lorántfi Zsuzsánna, hogy bánatát feledtesse, Zsigmond fiával Erdélybe jött; de ujra azon csapás érte a családot, hogy Zsigmond a kóranyagot magával hozta, Fogarasban himlőbe esett, s 1652 február 4-én nejtét a sirba követte... Még e sem volt elég, a himlőt a fejdelem is elkapá, élete szintén koczkán forgott. Nehogy a családjában megörökülni indult fejdelemséget elejtsék: a rendeket febr. 18-ra Fejevárra összegyűjté, s ez ötletből 11 éves fiát, Ferenczet, választás alá bocsátván, a rendek azon esetre, ha atyja meghal, fejedelmökké választák; melléje Kemény Jánost, fogarasi főkapitányt, fejevári főispánt, s minden hadak fővezérét gubernatorrá nevezték. ³⁾

Azonban a betegség elvonult. A fejdelem ismét felveheté a kormány gondjait. Nagyratörő lelke előtt semmi sem látszott kívánatosbnak, mint jó alkalom, hogy harctérre szállhasson.

¹⁾ Fundgruben III. 341. Joan. Bethlen 31. ²⁾ Törv. Mike, Art. Diet. III, 11. Fundgruben III. 339. ³⁾ A conditiokat I. Approbata II. R. I. tit. 7. 8. art. Törvénycz. Mike, Art. Diet. III. 81.

Az alkalomra sem sokat kelle várnia, mert Vaszil Lupul moldvai vajda, saját bojárai s Bassaraba Máté oláhoni vajda besugásai miatt, a porta előtt kedvetlenségbe jött, s Rákóczi rendeletet kapott, hogy Lupult kivesse. Mind a két vajda önkéntes adófizetője lévén, hosszasan huzta halasztotta a beütést; de nyomára jővén, hogy Lupul a magyarhoni jezsuitákkal ellene kezét fogott, magának is kedve jött őt megbuktatni. ¹⁾

A mint tehát 1653 tavasza nyílt, hadjárathoz készült. Kazimir János lengyel királyt, mint jó szomszédját, mart. 25-éről tudatá, hogy hadjárata hírére legyen nyugton, mert csak a hozzá s szövetségeséhez, az oláhoni vajdához hűtlenkedő Lupult kívánja megfenyíteni. ²⁾ Azzal Boros Jánost, érdemetlen kegyenczét, néhány hordó borral, mintha azt ajándékba küldené, Moldvába inditá; Kemény János, mint a hadak fővezére, néhány ezer emberrel s kevés ágyuval, husvét előtt néhány nappal, nyomban követé. Azonban a csel nem sikerült, mert a ravasz Lupul odább állt: ifju vejéhez, Smil Timocsenhez, a kozákok hetmanjához futott, s három hét múlva Smillel visszatérvén, Kemény Jánost Foksánnál megverték, Moldvából kinyomták. ³⁾ Lupulék azzal hirtelen Oláhországba nyomultak, azt égették, pusztították, mignem Máté vajda elejökbe állt, őket megverte s visszaüzte Moldvába. ⁴⁾

Rákóczi a nem várt vesztesre, nagyobbyszerű készülétek után látott. Nehogy ezek Erdélybe is beüssenek, maj. 28-án a megyei hadakkal a Barcaságon termett, egész őszig személyesen ott táborozott. ⁵⁾ Máté vajdával magát összeköttetésben tartván, a lengyel királyhoz, hogy azt is fegyverfogásra birja, követséget küldött; hadait felülteté; királyhalmi Petki Istvánt a székelységgel, s fizetett hadakkal újra beinditá; augustusban a lengyel király Lubomirszki herczeg vezérlete alatt szintén segítséget küldött, ⁶⁾ s a hadjárat a maga teljes komolyságában megkezdődött volna: de a vajda és veje az egyesült erőnek nem birván ellentállani, Lupul elmenekült, királyilag gazdag tárházát, nejét, fiát és leányát Szuicsáva várában hagyta, a kozákok védelme alatt. A lengyel és az er-

¹⁾ Joan Bethlen 31. Chronic. Fuchsio II. 50. ²⁾ Jos. Kemény App. Ep. IX. 139. ³⁾ Thaly, Tört. kalászkok 12 l. ⁴⁾ D. Fundgruben III. 342. ⁵⁾ Ugyanott 343. ⁶⁾ J. Kemény, App. Ep. IX 149.

délyi had Szucsávát ostrom alá vette, a kozákok a sánczba vették magokat, s heteken át nem sikerült őket kimozdítani: mignem Kemény János ostromágyukkal bement, a kozákok vezére elesett, a többi alkuba bocsátkozott, szabad elmehetést nyertek, a vár pedig Lupul családjával s roppant kincseivel a Rákóczi kezébe esett. Mely győzedelméért oct. 29-én ünnepet ületett. ¹⁾

E győzelem Rákóczit, a feles kincs mellett, azon vivmányhoz juttatá, hogy Moldvában István moldvai cancellár személyében barátságos vajdát tehetett. Sőt többhez is jutott, kész mezei hadait Lubomirszki mellé adá, hogy Lengyelországba menvén, a királyt a kozákok ellen megsegítsék. Kimentek, a sereg fővezére Mikes Mihály, a hadat a lengyel királynak bemutató követ Bethlen János, a történész vala. A kozákok és lengyelek közt békét idéztek elő, s innen is győzelmesen tértek vissza decemberben. Mire a lengyel rendek, hogy a fejdelem és az erdélyiek barátságos fellépését megköszönni látszassanak: Rákóczi azon óhajtására, hogy kedvesen venné, ha fiát és néhány főurat lengyel-indigenatussal tisztelnének meg, ²⁾ a varsói 1654-iki országgyűlés fiát s több főembert honfiusított; Kemény Jánosnak jun. 23, Rhédei Ferencnek jun. 29-ről a honfiusításról szóló okmányt kiadák. ³⁾

Igen jól hangzó jelenet, s mégis aligha csalatkozunk, ha azt mondjuk, hogy sajátlag itt kezdődik II. Rákóczi György bukása. Mert a mig egyfelől győzelmei őt elbizakodottá tették, s a lengyel indigenatussal fia számára trónt keresett; másfelől a basák, mert a Lupul kincsei feletti prédára ők is oda siettek, de elkéstek, s viszont a szultán, mert a lengyelekkeli nagy barátságon megütközött, ellenségivé lőnek.

De azért II. Rákóczi, a pezsgő vérű tanácsosok tanácsát az érettebbeknél többre becsülve, mit sem tágitott, haladt a maga útain. És az események becsvágyának csakhamar új alkalmat nyújtottak. Ugyanis, szövetségese Bassaraba Máté, oláhoni vajda, apr. 19-én meghalt, helyébe természetes fiát, Sorbán Constantint választák, ki, mert üres pénztárt kapott, s e miatt a seményeket, –

¹⁾ Thaly, Történelmi kalászkok 13. Kemény App. Ep. IX. 153. Chron. Fuchsio II. 52. ²⁾ J. Kemény, App. Ep. IX 156. ³⁾ Keményét Tud. gyűjti 1830 IV. 4. Rhédeiét J. Kemény App. Dipl. XIX.

rác, bolgár, magyar s egyéb nemzetből gyűlt gyalogságát, elbocsátá – a fővárosra rontottak, a vajdát elfogák, helyébe Heriza nevű bojárt tettek vajdának.

II. Rákóczi ez Erdélybe hallszó játékot nem szívesen nézte, nov. elején Váradra, onnan magyarhoni birtokaiba: Ecsedre, Munkácsra, Sárospatakra ment, rendezé ügyeit; s 1655 febr. elején hazajövén, febr. 20-án Kolozsvárt hongyülést tartott, mart. 23-n Fejérvárra ment; ¹⁾ majusban sergeit a Barczára rendelé, s azok élén jun. 24-én Oláhországba indult, ²⁾ hogy a fellázadt seményeket Constantin vajda részére megfékezze.

Mielőtt bement, Moldva általa teremtetett vajdáját, Istvánt, szintén oda utalá; azonban, míg a rák lábón járó vajdát Plojestnél várja, a gyorsabb semények jun. 26-án, mikor az egész tábor forró délben sátraiban pihent, hirtelen II. Rákóczira csaptak, a készületlen táborn három felől megtámadták. Hogy teljesen tönkre nem verték őket, csak Rákóczi lélekéberségének lehetett köszönni, ki a nagy zavarban lóra kapott, dobos ütettet, s oly kemény csatát rendezett, hogy mintegy 1000 semény csatatéren maradt, a többi szélyelverte, s Heriza vajdát elfogta. Ekkor érkezett István, moldvai vajda, hozva a hozzá menekült Konstantin vajdát, kit Rákóczi, mert ez hűség okmányt adott ki, s az elődei alatt adni szokott 2500 helyett évenként 3000 aranyot ígért, ³⁾ székébe visszaültette; mire a két vajdától kísértetve, az elfogott vajdát s más hadifoglyokat, a kapott 33 ágyut, 55 zászlót maga előtt vitetve, mint egy triumphator Fejérvárra érkezett. ⁴⁾ Azonban az örvendezés korán volt, mert a lázadók magokat ismét összeszedték, aug. 8-n a Bodzán szintoly váratlanul Erdélybe törtek; mintegy a szultán haragját tolmácslandók, aug. 15-én a tatárok is berontottak, Hétfalut, a Székelyföldet felkoborlák, Zajzont, Rosnyót, Feketehalmot, Vidombákot leégeték; már Fogarasnak nyomultak, midőn aug. végén Fejérvárról a hadak elejébe mentek, kiűzték Erdélyből

¹⁾ J. Kemény, App. Diplom. XIX. ²⁾ D. Fundgruben III. 343.

³⁾ Okl. mely az egészet elbeszéli I, Kemény Notitia Cap. Alb. I. 129.

⁴⁾ Magy. Irodalmi Berek II. 201. Joan. Bethlen 32. Chronic. Fuchsio II 53.

II.

II. Rákóczi lengyelhoni hadjárata. A svédekkel, kozákokkal szövetséget köt, Lengyelhonba megy. Csatak. A császári sergek reá mennek. Hazajő. Kemény Jánosékat a tártók rabságra viszik.

A pályatéren, melyen eddig II. Rákóczi György dicsőséggel haladott, szerencse-csillaga tovább nem kísérte.

A szerencsétlen Lengyelhon forradalmi zavarokkal bajlódott. E mellett királya Kázmér, mint a Vasa-ház katolikus ágának tagja, mire X Károly svéd király trónra lépett, azon okból, mert őt, mint a protestáns Vasa-ág tagját, a svéd trónon tűrni nem akará, hadat izent. A svéd király, hogy a vést megelőzze, a harminczéves háboruban edzett svédekkel (1655) Lengyelországban termett, s Kázmért elüzé. Azonban a lengyel nemesség ez invasiót nem szivelhetvén, mert erejében nem bizott, Rákóczihoz küldött, őt, mint a ki neje, Báthori Zsófia után lengyel birtokos volt, trónjára meghitta. Rákóczi nem sokat habozott: 1656 febr. 20-án Fejérvártt hongyülést tartott, sergeket szavaztatott, hadjárati rendszabályokat hozott s készülődött. ¹⁾ Ez alatt a lengyel nemesség X Károly ellen felkelt, s Kázmér királyukkal, ki Sleziából visszajött, kezét fogva, hadjárathoz kezdett; s Rákóczihoz új követséget küldének, mely azon ajánlatot tette, hogy segítse meg őket, s ha fiát átadja, hogy a katolikus vallásban neveltessék, Kázmér után királyokká teszik. ²⁾ Azonban a lengyel trónra beült X Károly svéd király sem hanyaglá el Rákóczit, nem kevesebbet ígért, mint azt, hogyha Kázmért megbuktatni segít, a porosz részek nélkül neki magának engedi át Lengyelországot. A lengyel elégületlenek ezt megsejtve, szintén azon ígéretet tevék, még pedig a Lengyelországtól elszakadni akaró kozákok küldöttségével csatlakozottan... Ennyi felhívást egy Rákóczi vissza nem utasíthatott. Csak a volt a kérdés, melyik mellé nyilatkozzék. Személyes nagyravágyása egy Báthori István példáját lebegteté előtte. Határozott. Okul adván, hogy hívásukra felkészült, s az által, hogy most már nem őt, hanem fiát

¹⁾ Fundgruben III. 131. ²⁾ Okl. Tud. gyűjt. 1837 XI. 61.

hijják a trónra, mint kijátszott, fegyverrel akará magának a választást biztosítani. Ez indokolás után vallásos s politikai meggyőződését követve, a protestáns svéddekhez nyilatkozott, a lengyel királyt elűző X Károlylyal Kolos-monostoron, úgy szintén nov. 20-án a kozákok főnökével, polgári és vallásos szabadságokat biztosítván, – frigyét irt alá. ¹⁾

Erre rögtön harci készülétekhez fogott. A megyék és székek felülését elrendelé. A hadi készleteket szállító szekerek az országutakat ellepék. Dec. 31-n kolosmonostori táborából Mikes M. kancell. ellenjegyzése mellett, kiáltványt bocsátott ki, melyben tudatá, hogy a lengyelek őt trónra híván, utra kel, hogy a tiz év óta hadak által marcangolt Lengyelország csendjét helyreállítsa s a vallás-szabadságot biztosítsa. ²⁾ Erre 1657 jan. 2-n megindult Szamosujvár felé, hová anyja is elkíséré, s honnan jan. 6-ról a császárhoz követet küldött. ³⁾ Erdély fényesebb serget még nem látott. A fejedelem keleti drága prémekkel, drágán szerelt paripákkal látta el magát, mintha csak koronázásra indult volna. Viskre ment, Máramarosba, hová a hadak rendelve valának. Családja s a helytartókul hátrahagyandó Rhédey Ferencz, Serédi István és Barcsai Ákos szintén oda kísérek. Megalapíták a hadi tervet. Jan. 14-ére a megyék is beérkeztek. Jan. 17-n hadinépevel országgyűlést rögtönzött, a hadjáratot jóváhagyatá, adót vettetett ki; ⁴⁾ s azzal január 18-n beindult. ⁵⁾

Az orosz udvar ide érkezett követe minden áron le akará beszélni szándékáról, de nem sikerült. A roppant hó és hideg, a rákövetkezett olvadás, minden utjában akart állani; de akadályokat többé nem ismert. Keméni Jánost mint fővezért elől küldve ágyuit csigákon vontatva, a hófuvatagokat széthányatva, a máramarosi havasokon át, utat nyitattott magának, s jan. 29-n a fejedelem a hóborított Kárpátok ormain állt, előtte terült Lengyelország.

Benyomult. ⁶⁾ Sehol semmi ellentállás. Stryben tiz napot mulat, hogy egyik szövetségesével, a kozák hetman sergeivel egyesüljön,

¹⁾ V. ö. Kemény J. App. Ep. IX. 201. ²⁾ Okl. Kemény J. App Ep. X. 221. V. ö. 225. 251. ³⁾ Instructioját Rummy, Monumenta I. 241. 263. ⁴⁾ Mike, Art. diet. III. 145. V. ö. az 1659 maj. 24. 23. art. cassulták. Mike, Art. Diet. III 209. ⁵⁾ Okl. Rummy, Monumenta I. 271. 273. ⁶⁾ E hadjárat Monographiáját Szilágyi S. Családkönyve III. IV. 280–93.

Premysl mellett a kozákokkal egyesült; ¹⁾ övéit szigorubb fegyelem alá véve, ²⁾ Krakkó felszabadítására sietett, honnan az ostromló sereg, hogy őt megakadályoztassa, egyelőre ellene fordult, de később félre vonult. ³⁾ Hogyan fogadta a lengyel nép, mutatja, hogy már Sámbor lakosai ellent álltak, s csak is három napi ostrom után; febr. 17-én hajoltak meg.

Febr. 25-én Jároslávba ért, hol Ferdinánd császár hat tagu fényes követségét fogadta, ⁴⁾ kik azért jöttek, hogyha visszatérésre nem bírhatják, legalább békés kiegyenlítést kísértsenek: Szelepcsényi, korlátnok, a küldöttség feje, neki ígéré a szepességi városokat, a krakkói vajdaságot; hogy látta, mikép nem hajol: a császár sergeivel fenyegette, de e sem használt.

Elébb nyomult. Mart. 28-án Krakó alá ért, hol Briz, X Károly tábornoka nagy ünnepélylyel fogadta; Bethlen Jánost a történést, 3000 főnyi őrséggel benne hagyta; elébb nyomult, s apr. 12-én elérte diadalérzete tetőpontját. Simson falu mellett X Károly svéd királylyal egyesült, ki őt királyilag fogadta, s azzal átkeltek a Visztulán.

A hosszas út, sanyaru hideg kifárasztotta a tábort, és sehol semmi csata, mert a lengyelek az előcsatát a kifárasztás cselére bízták. S az egyesült sereg jun. 14-én Varsót is megvívá, e szerint mind a két főváros kezökben volt.

Rákóczinak szerencséje e tetőpontján kellett belátnia, h ogy Bethlen Gábor s atyja Rákóczi György, nem annyiban mint hadvezérek, hanem mint diplomaták nyerték a győzelmeket; hogy a falat fővel törő merész politika, az önbizakodó nyílt kártyával való játszás, a ravasz Európával szemben nem egyéb, mint a nemzet vére feláldozása. Elődei, mielőtt hadjárathoz fogtak, véduroknak, a portának legalább szinleges beleegyezését magoknak mindannyiszor biztosíták: Rákóczi a portát, váradi Tisza István konstantinápolyi követe által csak utólagosan tudositá; a nagyvezér visszaintó parancsa már későn érkezett. S most már arra ébredett, hogy egy hatalmas coalitio keletkezett ellene, s hogy a porta parancsára Tیرهي Mahomed krimiai tatár khámmal 100,000 tatár indult ellene, s

¹⁾ Ugyanott IX. 241. ²⁾ Edictum militaréja. I. Kemény J. App. Ep. 255. ³⁾ Kemény, App. Ep. IX. 233. ⁴⁾ Ugyanott IX 237. 341.

a III. Ferdinánd halálával trónra lépett I. Leopold Kazmirral szövetséget kötött, 17,000 embert adott segítségül; ¹⁾ a dán pedig, szövetségese X Károly birodalmába ütött be.

A beütés nem csak Svécziába, de hozzánk is megtörtént. Lubomirszki herceg 8000 lengyellel Magyarhon Erdélyhez tartozó részeibe csapott; s Munkácson jun. 19-ről manifestumot bocsátott közre, melyben felemlgetve azt, hogy a lengyel és magyar nemzet századok óta barátságban élt: bevallá hogy Rákóczit az unitarius lengyelek trónra hívták ugyan, de véletlen másunnan segílyt kapván, azt az ifju Rákóczi meghívására voltak kénytelenek változtatni; ezeket előre bocsátva felhányták, hogy királyválasztási szabadságukat megtámadta, hogy Rákóczi népe s a velek ment oláhoniak, moldvaiak, kozákok tüzzel, vassal pusztítják őket; tudaták, hogy berontottak a kölcsönt kölcsönnel fizetni. ²⁾ E kiáltvány kibocsátása mellett hozzá is láttak a visszatorláshoz, de Barscai Ákos helytartó harci készületeire, miután Szathmárt kipusztították, Mármaros felé kivonultak. ³⁾

E hírekre a Rákóczival tartó lengyelek sorsukkal alkudozni kezdettek; az erdélyiek szerettek volna otthon teremni: Kemény János fővezér, Mikes Mihály cancellár már jun. 21-én többé nem titkolák, miszerint oda dolgoznak a fejedelemnél, hogy fegyverszünet s háborítatlan elvonulás feltétele mellett, visszavonuljanak. ⁴⁾

Az eszélyesebb X Károly svéd király belátva helyzetét, azon okból, hogy saját határait megtámadva látja, sietve visszavonult; jun. 23-n a magyar seregtől elvált, hazament; ⁵⁾ Rákóczi is elvonulás után látott, de rakonczatlanná vált sergünk prédálása, ⁶⁾ s a vallási izgatás által felbőszített nép között, miután visszavonulhatását haditan szerint nem biztosítá, a legnagyobb akadályokra talált.

A szövetséges két tábor Nyugat-Galiczia határszélén vált el. Rákóczi Kelet-Galiczia felé vette utját; itt hallják meg, hogy a tártár khám, kiket a török szultán Rákoczi szövetségese s a vele tartó

¹⁾ Az egyezkedés pontjait l. Kemény, App. Ep. IX. 279. ²⁾ Okl. Chronic. Fuchsio-Lupino-Oltardianum II. 62. Magyarra fordítva Szalárdinál. ³⁾ A helytartók közül Serédi meghalt, Rhédei viszzalépett volt, gr. Bethlen E. II. Rákóczija 51. 53. ⁴⁾ Kemény, App. Ep. IX. 283. 291. ⁵⁾ Chronic. Fuchsio 66. ⁶⁾ Thaly, Tört. Kalászkok 17.

kozákok ellen indított; Galicziában és Lodomeriában már benn vannak. Keletre kezdettek tartani, hogy Moldvába meneküljenek, jun. 2-n a Visztulán már nagy vesztesékekkel költözhettek át, jul. 10-én már csatával kezdik nyitni az utat. Tarnopolnál jul. 16-n Podolia felé fordultak; a Kázmér király lengyelei nyomukban lévén, 4000 emberünk, hogy magát Moldvába kivágja, elválnak, de csaknem egy lábíg oda vészett; jul. 21-n már ott álltak, hogy Potoczki, Cserneczki és Szápia lengyelvezérek által bevoltak kerítve. Csata helyett, a tatárok megérkeztétől rettegő fejdelem egyezkedéshez fogott; jul. 22-n a kozákok is odahagyák, hazamentek, s a lett belőle, hogy jul. 23-n Mikes Mihály és Kemény János aláírta a megalázó *wierzbodzi* békekötést, melyben Rákóczi kötelezte magát, hogy a lengyeleket megköveti; a kozák és svéd frigyét felbontja; kárpotlásul 1,200,000 lengyel forintot fizet, a foglyokat, elfoglalt erődöket, templomi edényeket visszaadja; ¹⁾ s mindezek kezességéül sogorát Apafi Istvánt s Gyerőfi Györgyöt ott hagyja. ²⁾ E történetünkben példátlan békekötés után a tábor szép lengyel kíséret mellett megindult, hogy Moldvába meneküljön; jul. 26-n Galiczia keleti szélén veszik a leverő hírt, hogy a tatárok már csak néhány órára állanak: a fejdelem azonnal haditanácsot tartott, meghatározzák, hogy a fejdelem mentse meg magát, hagyja ott a tábort: ³⁾ mire Gyulafi László, Petki István, Bethlen Farkas, Bethlen Gergely, Mikes Mihály, Rhédei László, Bánfi Kristóf és más hiveivel, 300 fegyveres kíséretében, a seregtől elvált, s az úton, hol egykor diadalmason haladott, most mint futó érkezett, vissza hazájába.

De hátra maradt a sereg, 116 zászló alatt mintegy 5000 fegyverfogható ember, 14 ágyu s 10 podgyászós szekér; fővezérek Kemény János, vele vannak Kornis Ferencz, Béli Pál Domokos Tamás s más főemberek, mert ha nem maradnak, a sereg szétfutott volna, s fejedelmestől oda vesznek. Így haladnak járhatlan szoros utakon, a tatárok már nyomukban vannak; Trombowlónál már 10 ágyut el kellett hogy hagyjanak; innen alig haladnak pár órát, a tatárok előcsapata már rájuk ütött. Egy tó mel-

¹⁾ Gr. Bethlen Elek II. Rákóczi György 57. ²⁾ Ott voltak 1667-ig, mikor is magok válták ki magokat. Thaly, Tört kalászok 31. ³⁾ Kemény János önéletir. 294.

lett állást vesznek, hogy visszaverjék; egész nap tartják a csatát, Jármí Miklós és mások elesnek; éjjelre egy régi sánczba huzódtak be, melyben az éjet és másnapot étlen, szomjan, nyilzapor között valahogy kihuzák; de harmadnap a tatár khám is megérkezett; Kemény János hozzá küldött, alkudozott, azonban a khám azt kívánta, hogy Kemény János személyesen menjen hozzája. Negyednap, jul. 31-én Muradin szultán a táborba jött, Kemény Jánost a khámhoz kísérte; de alig érkezett át, az Allah-kiáltás megkezdődött, a tatárok adott szavuk ellenére a miéinket megrohanták, Kornis Ferencz mint helyettes fővezér, hosszasan visszaverte őket; de végre is a mintegy 60,000 tatár körülfogta, foglyul estek. ¹⁾

Ily gyászosan végződött a szerencsétlen lengyel hadjárat. A fejdelem aug. 4-én Ecsedre, aug. 17-én Szamosujvárra ért. Hogy az ellene fellázadt kedélyeket lecsillapítsa, Dézsre országgyűlést hirdetett; mit azonban gyengélkedése miatt Szamosujvárt nyitott meg sept. 3-án. Fejdelmi előterjesztésében tudatá a gyászos eseményt, felhitta a rendeket, hogy a rabok kiváltására működjenek. ²⁾ A Bethlen Jánossal Krakóban maradt csapat, kiket a lengyelek szabadon bocsátának, ide érkezett. ³⁾ Kemény János aug. 6-ról irt levelét is meghozták, melyben felkérte a fejdelmet és az országot, hogy kiváltásukról gondoskodjanak. ⁴⁾ Hogy a levert helyzet még szomorítóbb legyen, mintegy 600 gyászba öltözött, árvaságra és özvegyiségre jutott nő lepte el Szamosujvár utczáit rimánkodva, hogy elhurczolt férjeiket, fiaikat, testvéreiket szabadítsák meg. A rendek megdöbbenve láták, hogy a tatár khám beküldött s a rab urak jószágait becsülteti, hogy sarcukat ahhoz mérje; belátva, hogy a rabok értéke a kiváltást megbirni nem fogja, elhatázzák, hogy a leendő sarcz negyedét az ország, negyedét a fejdelem fedezze. ⁵⁾ Balogh Mátét a khámhoz indíták, hogy az egész felett bocsátkozzék alkuba. Azonban csakhamar kiderült hogy a fejdelem a sarczban résztvenni nem kíván, mert mint mon-

¹⁾ Kemény János Önéletírása 506.–14. ²⁾ Gr. Bethlen Elek, II. Rákóczi György 75–78. ³⁾ Chronic. Fuchsio 68. Thaly, Tört. kalászok 36–42. ⁴⁾ Okl. Kemény János önéletírása 516. Bethlen Elek. II. Rákóczi 148. ⁵⁾ Okl. Magyar Hirlap 1851. 619. sz.

dá, nincs többje 40,000 tallérnál: mire a rendek Munkács, Patak s Ecsedvár kincstáiraira gondolván, oly ingerültségbe jöttek, hogy a gyűlést félbeszakasztván, Szamosujvárt oda hagyák.¹⁾

És a szegény rabok Krimiába hurczoltattak, kiktől váltságot reméltek, Bekese-serály nevű városba helyezék, a többit a törököknek eladák. Nagyrésze oda veszett, mert oly nagy árat szabtak nekik, hogy Kemény Jánostól 116,000, Kornis Ferencztől 60,000 tallért követeltek; s miután sem a fejdelem s a beállott zavarok miatt az ország sem segíthette őket, vagy kezességén jöttek haza, mint Kemény János, vagy oda pusztultak.

A szerencsétlen hadjárat és a szamosujvári jelenet miatt a közvélemény Rákóczi felett pálczát tört. Ily hangulatban találta az országot a szultán rendelete, melyben megiratott, hogy Rákóczit, mint a ki a császár adozó népét engedelme nélkül Oláh- és Lengyelországra vitte, vessék ki székéből; helyébe mást válaszsának.²⁾ A sorsa felett kétségbe esett Rákóczi a levél meghallgatására, oct. 26-án Fejérvártt részletes országgyűlést tartott, felolvastatá a rendeletet, melyre midőn a levelet hozó agák azon szóbeli ígéretet tették, hogyha Rákóczit elmozdítják, a Krimiába hurczolt rabokat sarcz nélkül kapják vissza: a szultán ohajtására igent mondtak; Rákóczi a közvélemény előtt meghajolt, leköszönt, szabad fejdelemválasztást engedett.³⁾

A rendek, – kik közt Bihar, Máramaros, Szerém-megye követeit is látjuk – nov. 1-én okmányt adtak, ki mely Rhédei Ferencz, Haller Gábor, János és Pál, Kemény Simon és Ferencz, Mikes Mihály, Bánfi Zsigmond, Kristóf és György, Lázár György, Barcsai Ákos, Bethlen János, Daniel Ferencz és mások, ugyszintén a követek aláírása mellett, Rákóczinak, fiának és nejének fénye fenntartására Görgényt 22,000, Gyalut 40,000, Csanádot, Sorostélyt, Monorát, Holdvilágot, a két Csergedet 24,000 tallérba inscribálák; Fogarast nála hagyák; ezen kívül balázsfalvi, radnóti, székelyhidi, solyomkői, tasnádi, örményesi jószágait biztosíták, mintegy hat hét ezer jobbágy urává tevék; kötelezék to-

¹⁾ Joan Bethlen 43 Chronic Fuchsio 70. Thaly, Tört. kalászkok 42–44. ²⁾ Gr. Bethlen Elek II. Rákóczi 155. ³⁾ Joan. Bethlen 41.

vábbbá magokat, hogy magyarhoni uradalmi megtartásában, ha kell védelmezik. Végre megígérék, hogyha a porta kegyébe vissza tudják helyezni, hűségébe visszatérnek s a választandó fejdelem részére leköszön. ¹⁾ Rákóczi ennek ellenében magát lemondásra s csendesen maradásra szintén okmány által kötelezé. ²⁾

Azzal megkezdődött a fejdelemválasztás. A rendek szavazata R h é d e i Ferenczre esett.

Bucsut vett. Sorsát mélyen érezte. A fejedelmi palotából könnyezve távozott. Barcsai Ákos társaságában gyalog ment ki Fejérvárról. ³⁾

¹⁾ Okl. gr. Bethlen E. II. Rákóczi 158. Törvénycz. Mike III. 153.

²⁾ Okl. gr. Bethlen E. II. Rákóczi 156. ³⁾ Chronic. Fuchsio 70.

Rhédei Ferencz fejdelem.

(1657 nov. 1. – 1658 jan. 25.)

A kormányt átveszi. Rákóczi nyugtalankodik. Gyűlést hirdet. Rákóczi meglepi. Lemondatja.

II. Rákóczi György lemondván, helyébe 1657 nov. 1-én Rhédei Ferencz, bihari és maramarosi főispán választotta meg: ki az elébe tett feltételeket nov. 3-án aláírta, ¹⁾ mint választott fejdelem uralkodását megkezdte, de esküjét nem tette le. ²⁾

Rhédei, mint az iktári Bethlenek sógora, mint régi edzett hadvezér meglehetősen tekintélyben állott; de egy Rákóczival nem mérközhett. Nem csoda, ha az ország nagyrésze tovább is csak Rákóczit nézé fejdelemnek.

Alig bomlott el Fejérvárról a fejdelemválasztó hongyülés, a végzéshez képest a követek, hogy Rákóczi visszaállítását szorgalmazzák, azonnal indultak: a szultánhoz Rákóczi nevében Sebesy Ferencz, az országában Keresztesi Ferencz, Kynán budai basához Bánfi Zsigmond küldetett. De hogy mit vihettek ki, előre lehetett gyanítani, mert a törökök előtt még a Rákóczi név is tilos vala.

A bukott fejdelmet még ez sem csüggeszté el. Még mind bizott és remélt. Szivosabb jellem volt, mintsem a lemondással ki tudott volna békülni. Hogy lemondott, Fejérvárról Balásfalvára, Görgénybe, onnan Gyaluba ment; Gyulai Ferencz, váradi alkápitánnyal levelezésbe lépett; s oda vitte a dolgot, hogy Gyulai Várad átadását Rhédeinek megtagadta, hasonlót tett Szamosujvár kapitánja Bánfi György, mit Jenő s más várak is szívesen utánoztak.

Rhédei Ferencz ez el nem ismerése nagy zavart idézett elő. A porta e zavart használni akarván, eszébe jutott, hogy Jenő-várrát, melyet hajdan elfoglalt és birt, mit Báthori Zsigmond visszavett, Bethlen Gábor visszaigért, de vissza nem adott – követelje, s ha Erdély elnézésére számíthat, fegyverrel is visszavegye.

¹⁾ Mike, Art. Diet. III. 153. ²⁾ Thaly, Tört. Kalászkok 46.

A török már készült e lépésre, midőn Rákóczi ez alkalomból ismét fellépett, Jenőnek segílyt ígért; a fejedelmi czimet ismét felvette, szerte irt, hogy ő Jenőt elesni nem engedi, s rendelkezett, hogy a hadak keljenek fegyverre.

Rhédei sem tartván magát Rákóczinál kisebb hazafinak, ne-hogy belviszály támadjon, Medgyesre hongyulést hirdetett, állítólag, hogy a rendek megértsék, mivel tértek vissza a budai basától a követek: ¹⁾ valójában pedig, hogy a fejdelemség kérdését eléjék bocsássa. Rákóczi az egybegyülemdő rendekhez dec. 18-ról levelet intézett, szemökre veté, hogy a minap csak a szultán leirata meghallgatására s nem fejdelemválasztásra hitta volt egybe, azért engedve akaratjoknak lemondott: s imé, a mit megjövendölt, teljesedésbe indult; a török mihelyt őt, a pástort mellőlek kiszakaszthatá, már kéri Jenőt s más várak után horgász, oda munkál, hogy basaságot állitsan Erdélybe; s ezek után kijelenté, hogy ő nem várak eladásával akar fejdelemséget keresni, hanem azokért kész életét is feláldozni. ²⁾

Ily manifestumot bocsátott II. Rákóczi a medgyesi gyűléshez, mely 1658 jan. 9-én nyilt meg. Levele nagy sensatiót idézett elő, de a szultántól a követség még vissza nem érkezvén, az ország egy része habozott; a más rész azon volt, hogy Rhédeit beigtassák: azonban a nagy többség, s élökön Barcsai Ákos az országos elnök, ugy vezette a tanácskozást, hogy bár a templomban készen volt már a szék a fejdelem részére, hogy esküjét letegye, a beigtatás mégis elmaradt. ³⁾

E közben megjöven Rákóczi készülődésének hire, a rendek Bánfi Dénest Rákóczihoz Gyaluba küldék, szóval és írásban felkérék: kedvezne e szegény hazának, tartsa meg esküjét, hagyjon békét a fejdelemségnek. ⁴⁾ Azonban a lemondani nem tudó Rákóczi Bánfit, szép ígéretekkel, ha mellé, fenyegetésekkel, ha ellene állnak, a rendekhez visszaküldé; hozzá vetvén azt is, hogyha a török visszahelyezéséért Erdélyt megtámodja, térdet hajtva állja ki a halálbüntetés azon nemét, melyre a rendek méltónak itélendik.

A rendek előre sejtven a választ, a csikiakat fegyverre szólíták, Medgyesre rendelték. Már utban is voltak, a midőn sejt-

¹⁾ Magy. Irod. Berek II. 221 ²⁾ Okl. II. Rákóczi élete 166 I. ³⁾ Thaly, Tört. Kalászok 47. ⁴⁾ Szalárdi, Sir. kron. 353.

tetni engedék, hogy Mikes Kelemen és György vezérkedése alatt, Rákóczi pártját jönnek támogatni. Ujra a kiegyenlítés útjára léptek. Most Barcsai Ákost, országos elnököt, küldék többekkel hozzája. De ezeket már mint megbántott fejedelem, haraggal utasította vissza. S mire a Magyarhonból berendelt hajduság hozzá érkezett, azonnal utra kelt, Barcsaiékat az úton beérte, táborába vette; jan. 24-ke éjjelén Medgyes alatt termett, s azon ürügy alatt, hogy egyesek önkénye a szabad tanácskozást elnyomta, egész váratlanul hajnalban Medgyest körülfogata.

Ily érvek ellen a gyűlés nagyrészének mi ellenvetése sem lehetett. Követtséget küldöttek ki Rákóczihoz. Ő hogy Barcsaiékat bebocsáthassa, zálogul Zolyomi Miklóst, a Rhédei sógorát kérte ki. Végre is a fejlett ki, hogy a rendek ünnepélyesen elébe lovagoltak, Rákóczit Medgyesre bevivék... ¹⁾ És azon kikötés mellett, hogy az országot a török ellen felülni nem kényszeríti: jan. 25-én ujra fejdelmöknek ismerék, s másnap a gyűlés eloszlott. ²⁾

Rhédei Ferencz lemondott... Medgyesről Küküllővárra ment, onnan Husztra. Biharmegyei s maramarosi főispánságát ujra felvette... 1659-ben gróffá lett... Soha többé Erdélybe nem jött.

¹⁾ Fundgruben III. 344. ²⁾ Törvénycz. Mike, Art. Diet. III. 165.

II. Rákóczi György, másodszer.

(1658 jan. 25. – 1658 oct. 10)

I.

A portának keményen átír. Az fenyegeti. Leopoldhoz fordul. A török készül. Rákóczi szintén. A török előcsapatot megveri.

II. Rákóczi György 1658 jan. 25-én tehát újra elfoglalta fejedelmi székét. ¹⁾ Rákóczi személyes erényei, férfias jelleme, tüzes szónoklata, oda hangolá az erdélyi rendeket, hogy a fejedelmiszékbe ujba lett beültetését tudató okmányban megírák a portának: „mikép Erdély ragaszkodik ugyan ő felsége fényes köntöséhez, de jelentik, hogy mind Rákóczit visszatevék, mind pedig a török által annyira sürgetett Jenővárat, míg fejük fenn áll, oltalmazzák; mert ha Erdély minden fejdelem botjáért egyegy várat ad oda, végre fejedelme nem országnak, hanem botnak lesz ura”. ²⁾

A kis ország e határozott fellépése, Europa akkori legnagyobb hatalmassága, a nyers erejében elbizakodott portánál, mily kellemetlen benyomást tön, könnyen képzelhetni. A nagyvezér is fordítá a pennát, s még mérgesebb hangnyomattal megírá, mily veszélyeknek vitte neki Rákóczi már nehányszor hazánkat; felhányta, hogy Rákóczi a két Oláhonban vajdákat tett, s az által a szultán souzärenitása jogait magához kívánta ragadni; s határozottan kifejezé azon akarátát, hogy mind Rákóczinak, mind az ő szárnyai alatt lappangó oláhhoni vajdáknak kezeit lábait összekössék s a portára küldjék: különben mind a fő, mind a közrendet lovak lábai fogják eltapodni. ³⁾ Rákóczi – ki febr. 10-én Enyed városát, illetőleg minden egyes lakóját, hogy fegyvereseit szaporítsa, nemesekké tette – ⁴⁾ azt hitte, hogyha újra fejedelmi széken ül és sereg élén áll: mind barátot könnyebben kap, mind elleneivel könnyebben békülhet. Most belátva helyzete veszélyességét, apr. 9-re,

¹⁾ Törvénycz. Mike, Art Diet. III. 165. ²⁾ Okl. II. Rákóczi György élete 169. ³⁾ Ugyanott 173 ⁴⁾ Kemény J. Append Dipl. XIX.

Fejérvárra gyűlést hívott össze, hol a krimiai követségből visszaérkezett Balog Máté tudatá, hogy a khám a rabokért tömegesen alkuba nem bocsátkozik, hanem fejenkinti váltságot követel; a tatár rabságban sinlő Kemény Jánostól is levelet hozott, s így a tatárok Erdélyre készülődése világosan állt a rendek előtt. A dolgok e komoly fordulatát érett tanácskozás alá vevén: törvénycikkbe igtaták, hogy a ki valaha Jenőt a töröknek átigérné, száműzessék; a Kemény János és Kornis Ferencz váltságdíjának negyedét újra megszavazták; ¹⁾ e mellett a portára követeket választának, kik míg egyfelől Rákóczi megmaradására munkálnak, igyekezzenek athnámét szerezni az országnak arról, hogy a porta az adót nem emeli, s a határszéli várokat, jelesen Jenőt átadatni nem kívánja. Ezen kívül a főrendek, megyék, székek és városok követei apr. 16-án okmányt irtak alá, melyben Rákóczit arra kötelezték, hogyha a portával egyenliteni nem lehet, le fog mondani, s ezért azon uradalmakat, melyeket a mult év nov. 1-én neki adományoztak, ujjolag átírták és biztosíták. ²⁾

Rákóczi e lépések után azon ötletre jött, hogy a török ellen a magyar koronánál keressen segélyt; elődei politikájától eltérőleg, I. Leopoldhoz fordult, kihez az ország Bánfi Dénest már az előtt felküldte volt; s mivel még nem jött vala értesőkre, hogy Bánfi apr. 6-ról egy szép, de üres válaszszal van utban: ³⁾ Rákóczi a gyűlés hallgatólagos beleegyezésével cancellárát Mikos Mihályt, lángoló vérének még tüzesbre korbácsolóját szintén Leopoldhoz indítá. Átala azon ajánlatot teteté, hogy az Erdélyhez szakadt Szathmár, Kálló, Ecsed várokat, Sleziában kapandó kárpótlás mellett ígérje vissza, ha segélyt adnak a török ellen. Segélyt nem kapott, mert I. Leopold fegyvere is el volt foglalva: hanem nyerte azt, hogy Felső-Magyarországon figyelőtábornak vontak össze, mely ezen várak ellen operáljon; s egyszersmind a portán levő ausztriai követ, Reniger Simon, azt az utasítást kapta, hogy a dolgok ily fordulatában gondja legyen, nehogy Erdély, fél Magyarország mintájára basasággá alakíttassék.

Rákóczi e sikertelen követség daczára is rendithetlen maradt. Készülődött. Meglehet, látnoki lelke azon meggyőződésben élt, hogy

¹⁾ Erd. Diet. végz nyomd. I 173, ²⁾ Kemény App. Dipl. XIX ³⁾ Eredetije nállam.

vagy visszaretenti a törököt foglalási szándékától; vagy ha nem, úgy Erdély függetlensége már is kockán van. A mint tavaszodott, megjött a sejtett, de hitelre nem talált hir, hogy a szultán európai és ázsiai hadait a kis Erdély ellen indította. Mire ezek már Erdély szélétől nem messze álltak, Rákóczi maj. 22-én újra összehívá Fejérvárra az országot: Selyei István ref. pap a tatár khám követével, valamint a budai basa követei is megjelentek, felhitták Erdélyt, fogadják el a szultán bünbocsánatát, tegyék le Rákóczit, s ne várják a boszu menykövét fejökre. Az ország, bár fegyverben állt, megértve, hogy a török hadaknak egész özöne áll már a határon, máj. 29-én kimondá, hogy ekkora erővel szembeszállni magára képtelen.¹⁾ Mig a fejedelem távol lesz, kormányzó-helytartókul a három nemzet részéről Barcsai Ákost, Petki Istvánt s Hermann Mihály brassói királybirót választák,²⁾ s azzal más nap eloszlottak, – de nem a tábor, mert Rákóczi nevének roppant vala népszerűsége.

Közelgetett tehát a végpusztulással fenyegető vihar. Előcsapatát a budai basa képezé azon meghagyással, hogy Rákóczi személyét vegye céljául. Lippa felől jött. Rákóczi jun. 16-án a kormány gyepplőjét a helytartóknak, ezek közt különös hívének, Barcsai Ákosnak átadván, Haller Gábor és Bethlen János tanácsosait maga mellé vevén, Várad-felé kiment, a hajdusággal jun. 23-án Szalontánál egyesült; Szuhai Mátyás kállai kapitány is megérkezett az ónodiakkal. Erre, azon reményben, hogyha fegyver van kezében, könnyebben leültetheti a törököt, sergét jun. 27 Jenő felé indítá.³⁾ A benmaradt helytartók a közlő Küprüli Mehemet nagyvezérhez, Bánfi Zsigmond, Daniel Ferencz és Lutsch János szebeni királybíró személyében jul. 9-én, egy minden nemzetet képviselő követséget küldtek; a kik utjok negyedik napján megdöbbenve hallák, hogy Rákóczi, ki az országnak azt ígérte volt, hogy a török elől félre vonul: a vele volt 7000 lovassal s 2000 gyaloggal a budai basát, a mint Lippánál sergeit a Maroson átszállítaná, Szuhai, Gaudi és Gyulai Ferencz szárnyvezérek által megtámadta, megverte, a Maros hidjára szorítá, mely lesza-

¹⁾ Benkő Gen. Trans. I. 285 l. ²⁾ Szalárdi 419 Kemény, App. Ep. IX 371. 375. ³⁾ Szalárdi 357–8 l.

kadván, mintegy 2000 török, köztök az egri basa s az esztergomi bég a vízbe fult; ¹⁾ mire Tótváradját, mint a mely török kézben volt, Gaudi tábornok által megtámadtatá, leégetteté; ²⁾ s azzal Váradra fényes bevonulást tartva, jul. végén Ecsedre ment, ³⁾ hogy új sergeket gyűjtsen.

A nagyvezérhez indult követség e hírekre belátta, hogy követsége sikertelen, hogy Rákóczi a török előtt magát lehetlenné tette: Várhelyről visszaindult.

Itt állt Rákóczi, illetőleg Erdély ügye, a midőn I. Leopoldot, kinek nevéhez annyi emlék van kötve, ki a múlt évben III. Ferdinánd után a magyar trónra ült – jul. 18-án német császárrá választák, s jul. 21-én megkoronázták.

II.

A tatárság betört. Roppant pusztítás. Brassótól Fejérvárig, onnan Váradig mindent feldúltak. A nagyvezérhez követség megy. Barcsait fejedelemmé teszi.

Történetünk láthatárán ismét setét fellegek tornyosulnak. A török tábor ott áll határainkon, hogy a félszázados béke vetéseit, mintegy pusztító árvíz elöntse.

Rákóczi az előcsapatot megverte, s azzal elvonult. Erdély egészen a helytartók ügyességére s a nagyvezér kegyére bízott.

Szomorú kilátások. A török, mely egy századon át, ha jött, mellettünk harczolt, most mint ellenségünk közeledett.

A nagyvezér, mielőtt Erdély határát átlépné, Rákóczihoz és az erdélyiekhez kiáltványt intézett. Rákóczinak oláhoni és lengyel hadjárait felhányva, felszólítá, jelenjék meg táborába, biztosítván, hogy baja nem lesz; Erdélynek felróva azt, hogy Rédeit a fejedelemségből letette, fenyegetések közt meghagyá, mondjan le Rákócziról. ⁴⁾

Erre a helytartók aug. 18-ra Nagysinkre hongyulást hirdettek. Összegyültek. A helytartók közül Barcsai Ákos, a fejedelmi tanácsosok közül Haller Gábor, Bethlen János, Lázár György, a székelység közül Daniel Ferencz, Bedőházi s többen megjelen-

¹⁾ Kemény, App. Ep IX 397 ²⁾ Kemény, Append. Dip. XIXI 15. jul.-hoz, ³⁾ Szalárdi 362. 72. ⁴⁾ Okl. Szalárdi kronikája 373–8.

tek. ¹⁾ Rendkívüli gyűlés, még rendkívülibb a tanácskozás tárgya. Végre abban állapodtak meg, hogy a nagyvezérhez, ki aug. első napjaiban a Dunán Belgrádnál már átkelt, engesztelő követség folyomadjék. De ki vállalja a kétes követséget? Barcsai Ákost, Daniel Ferencz Udvarhelyszék főkirálybiráját, és Lutsch János szebeni királybirót választák; s a gyűlés azon egyhangu szózata: „A kegyelmetek elmenetele a mi megmaradásunk, a kegyelmetek visszavonulása és el nem menése, a mi veszedelmünk és elpusztulásunk” győzött a választottak ingadozásán, s fejőket kockára vetve, megindultak Jenőhez, hová a nagyvezér közelgett.

Minden késő. A távozó követek megett a haza füstfellegben maradt hátra. A bodzai szoroson át, mit Mikes Mihály a székelységgel hasztalan védelmezett, aug. 15–19-én 80,000 prédára vágyó ellenség ronta be: a tatár khám, a silistriai basa, kísértetve a két Oláhország vajdája táborától, a Barcaság és Háromszék buza-keresztes rónáját elönték. Miként mondák, azért jöttek, hogy új fejedelmet tegyenek, s azzal irtóztató pusztításhoz fogtak. A nép futásnak eredt. A székely és szász falvakat válogatás nélkül rabolák, pusztíták és égeték. ²⁾ Brassó aug. 26-án a tatár khámtól 30,000 talléron váltá meg magát, s kötelezvényt adott, hogy az új fejedelmet elismeri. ³⁾ Fogarast be nem vehetvén, tovább haladtak, egy falut sem hagyva magok után. Az előcsapat aug. 30-án Szeben előtt állt; ⁴⁾ sept 3-án ide érkezett az egész tábor. Csak a magokkal hurczolt foglyok száma már mintegy 10,000. Szebent körül fogják. A körüle fekvő faluk templomostól, tornyostól lángban állnak. Mert bevenni nem bírák, Szebenre 25,000 tallért vetének, míg összegyűlt, a disznódi várba szorultaktól váltságul minden ezüstjüket s 1300 tallért csikartak ki; Szelendeken csak a vár maradt épen.

Szeben sarczát kifizetvén, s a porta által kinevezendő fejedelmet elfogadván, ⁵⁾ sept. 4-én előbb a tatárok, utánok a törökök, végül az oláhoniak felkeltek, Fejérvárnak indultak. Keresztényszigeten a kastélyba szorult népet belé perzselték. Nagypold és Szerdahelynek csak helye maradt utánok. Mi

¹⁾ Fundgruben I, 289 l. ²⁾ Joan Bethlen 62. ³⁾ Okl. Chronic. Fuchsio-Lupino-Oltard, II. 73. ⁴⁾ Fundgruben II. 148–49. ⁵⁾ Chronic. Fuchs. 75.

barmat találtak, összefűzték, a Verestoronyon kiküldték. Szászsebes 12,000 tallérban egyezkedett ki. Fejérvártt, a fővárosnál álltak már: benne kevés ágyu, még kevesebb ember; – a fejérvári tanulósg egyelőre hősi halált akart halni, de látva a nagy erőt, az is menekült, s az ellenség vad csordája Fejérvárra berontott.

A tatár az egész országot előnté, rabolá, égeté, pusztítá; a török már a fejedelmi székvárosban, és a nélkül, hogy serget láttott volna. Azon hiedelemben, hogyha a török sehol semmi ellenállásra nem talál, pusztítani nem fog: ¹⁾ az ország szép haddal előbb Déva, majd Maros-Vásárhely felé vonula el. ²⁾ Rákóczi, ki a Marosnáli győzelme után Ecsedre ment, hogy a hajduságot felültesse, aug. 24-én Tasnádnál, aug. 31-én Váradon alól Jánosinál táborozott: hogy miután az erdélyiek bejövetelét és harciba vegyülését nem javallák, a nagyvezértől körülfogott, s visszafoglalni szándékolt Boros-Jenő oltalmára siessen. De elkésett, mert a vár, mit Báthori Zs. visszavéttett, miért Bethlen Gábor és a Rákócziak annyit küzdöttek: sept. 2-án magát egy ágyulóvés nélkül feladta. ³⁾

Fejérvártt, mint fejedelmi lakhelyen roppant kincsre számitottak. A templomokat, fejedelmi palotát feltörék, leégeték; kincszomjukban a nagy templomban a Zápolyák, Báthoriak, Bethlenek gyönyörű emlékeit összetördelék, poraikat szélnek ereszték. ⁴⁾ Nem volt elég, a káptalanbeli levelek nagy részét, mi a segrestyéjében maradt, felégeték; a templombeli székekkel a két tornyot felgyújták; a Bethlen Gábor által alapított könyvtárt porrá tevék, s mert Rákóczit nem lelék ott, a polgárságot verék agyon. Ennyi vandalismus után tovább mentek. Falu itt se maradt utánok. Enyedet leégeték, s mert a kastélyba vonult polgárság keményen tartá magát, sept. 10-én néhány ezer tallérban kiegyezkedtek; s mikor azt lefizették, ennél sokkal többet, három szüzet követelt s kapott a khám. ⁵⁾ Innen a tábor egy része Toroczkonak tartott, azonban az oda vezető szoros utakon a magyar és oláh nép közáporral

¹⁾ Szalárdi kronikája 419. ²⁾ Jos. Kemény, Appar. Epist. IX. 415. 431. ³⁾ Szalárdi 382,– 3 l. ⁴⁾ Fundgruben II. 154. Chronic. Fuchsio 76. ⁵⁾ E gyászos megszabadulás emlékére Enyed az aug. 20-át megelőző vasárnap urvacsorával élt s tán él ma is. (Egy röpirat Enyed háromszori pusztulásairól.)

fogadá. Torda szintén hamuba dőlt. Kolozsvárról egy lovas csapat a Felekre elejekbe ment, csatát kísértett, de hasztalan; a város alá jöttek, nem volt mit tenni, mint a várost megváltani: selyem, bársony s egyéb kelmékkel 30,000 tallért vitt ki Auner Márton városbíró. Nem elég, a tatár többet kívánt, különben ostromolja. Auner a tatárokkal azon ürügy alatt, hogy kielégítőkre munkál, magát a város falai alá vitetvé, s ott felkiáltott: oltalmazzatok magatokat, legyetek vitézek, mert ha mindeneteket kiadjátok is, kirabolatják a várost. Auner hiába mondá, hogy néhány esztendeje templomostól, tanácsházastól leégett, több pénz benne nincs, a tatár khám nem hitte: egy drága öltöny darabot küldött be eladás végett. Kivette meg? Egy szegény özvegy aszszony. Hol a szegény özvegyek annyi pénzzel rendelkeznek, ott pénznek kell lenni, s Kolozsvárnak 100,000 tallért kellett fizetnie. ¹⁾

Kolozsvárról a khám serge egy részét a Szilágynak inditá. Almás-várát azon csellel, hogy a szoroson csak át akar menni, körülfogák, bevevék, felgyújták. ²⁾ Sept. 13-n Várad alá ért, mit a vitéz Gaudi András oltalmazott. ³⁾ Hogy láták, mikép a vár elég erős, feldultak a Tiszáig mindent, onnan hazafelé fordultak, vért, üszköt, néptelen falut, csordátlan mezőt, temetetlen testeket, száz-ezer rab árváját, özvegyét hagyva magok után. A mi kegyetlenséget tatár kigondolt, mindent elkövettek a nyomorult hazán. ⁴⁾

A nagysinki hongyülésen kinevezett küldöttség ez alatt haladt Boros-Jenő felé, hol a nagyvezér Küprüli Mehemet 150,000 törökkel Jenőt s más ottani Erdélyhez tartozó várainkat ostromolta, hogy azután ránk ronthasson.

A követek augusztus utó napjaiban Déván voltak, a nagyvezérhez útlevelért küldtek. Sept. 1-én megjött az útlevel, meg Sebessy Ferencz, azon izenetet hozva, hogy Barcsai siessen, mert a fővezér fejdelemnek akarja nevezni, pedig Kemény János a tatár khám által szintén kereste. Megindultak. Sept. 4-én a fővezér Boros-Jenőnél teljes pompával fogadtatá őket, fényes sátrak vártak reájok. Sept. 6-án a budai basa kává mellett értekezletet tartott velök. Az ünnepélyes fogadtatás sept. 7-én következett: 50

¹⁾ Fundgruben II. 156. ²⁾ Szalárdi 393–5 I. ³⁾ Ugyanott 291–2. ⁴⁾ Joan Bethlen 62.

lőhátos csauz vezeté őket a fővezérhez, egy husz öl hosszú selyem kihallgatási sátorba, hol török főurak fogadják. A nagyvezér bejövén, törpe bársony széken helyet foglalt, a követség ruhája szélét megcsokolá, s Barcsai magyar nyelven eléadá a pusztításokat, elé a hon mentségeit, s felkérte, szüntesse meg a pusztítást. Másnap a budai basánál haditanács gyült össze, s Barcsaiék elé a megszüntetés feltételül a következő pontokat tevék: ígérjenek adóba évenként 40,000 aranyat; most hadiköltség fejében fizessenek 500,000 tallért; ¹⁾ s Lugost, Káránsebest engedjék által. Mire a követség kimondá, hogy ajánlatokat tenni egyedül az ország dolga: Barcsait a nagyvezér magához hivatá, egy negyedórai beszéde után Daniel Ferenczet és Lutschot is hivatja, s előttök Barcsainak fejdelemséget ajánlt. Barcsai vonakodott; de azzal bocsátá el, hogy hazájokat csak ez egy uton menthetik meg. ²⁾ Az elészabott feltételek elfogadásával több nap megkisérték őket. A követség – s köztök Barcsai, mint káránsebesi és lugosi bán – sept. 12-én Lugost és Káránsebest felszólítá, hogy adják meg magokat a töröknek, hogy a hon több részét megmenthessék: mint kronikáink írják, a két derék végvár a papir pattantyura megadá magát. ³⁾ Másnap sept. 13-án a basa kijelenté, mikép feltételeinek meg kell lenni, s mégis ez adót a szultán előtt ugy kell felmutatni, mint önkéntes ajánlatot. A követségre nézve nehéz pillanatok álltak be: a haza prédára volt vetve, a tatárság még ki sem húzódott, a nagyvezér 150,000 berontani akaró tábor élén törvényeket ír, fejedelmet nevez, lova patkóival a hont, tollával a haza alkotmányos szabadságát tiporja. Barcsai a koczkát elveté. Másnap, mely nap a tatár N.-Váradot vivá, s Rákóczi Debreczen körül tévedezett, sept. 14-én, a fővezér Barcsait mint fejedelmet fogadta, kaptány, fejér tollas bársony főveg, buzogány, szóval a kinevező jelenvények, gazdagon nyergelt paripa várt reá, s nagyszerü zenével kisértetett vissza sátrába. Barcsai sept. 16-án mint kinevezett fejdelem Erdélybe, a nagyvezér pedig haza indult. Lutsch Jánost, Váradi Istvánt, Koncz Mihályt a sarczért kezeskép magával Konstantinápolyba vivé. ³⁾ A tatár khám Várad alól sept. 20-án szintén hazaindula.

¹⁾ Chronic. Fuchsio 77. Thaly, Tört. Kalászok 55. ²⁾ Fundgruben I. 299. l. ³⁾ Szalárdi 406 l. ⁴⁾ Fundgruben I. 303 l.

Barcsai hazajövén, Déváról Segesvárra oct. 5-re hongyulést hívott össze. ¹⁾ Nem sokan jelentek meg. A gyűlés folyama alatt egy kapucsi basa mintegy 40 török kíséretében megérkezett, meghozta a fejedelmi jelvényeket. Mivel a tatár khám még nem messze járt, s Barcsai mellett Haczi Mustafa bég alatt 2000 török maradt hátra: a jelen voltak Rákócziról lemondának s Barcsait fejedelmőknek ismerék; ²⁾ oct. 10-n, hol a gyűlés tartatott, a kórház templomában, lövöldözések közt beigtaták; ³⁾ a megígért 40,000 arany adót 500,000 tallér sarczot kéntelen, kelletlen megszavazák.

Rákóczi pedig az ostrom alól felszabadult Váradra beült s így Erdélynek két fejedelme, két székvárosa lön: Barcsai Erdélyt, Rákóczi a magyarhoni megyéket, Szilágyot tartá kormánya alatt. ⁴⁾

Mint lett harmadszor is fejdelem... mint vevé Barcsait Szebenben ostrom alá... mint jönnek ismét reá a törökök... mint esett el... Barcsai uralkodása közben kell elbeszelnünk.

¹⁾ Erd. Dietak végz. I. 24 ²⁾ Fundgruben II. 160 l. Joan Bethlen 64. ³⁾ Fundgruben II, 117 l. ⁴⁾ Szalárdi 408. l.

Barcsai Ákos fejedelem.

(1658 oct. 10. – 1660 dec. 24.)

A porta sarczát szedeti. Rákóczi ellen törvényzikket hozat. Rákóczi felbőszül. Reá jó, Temesvárra futtatja. Rákóczi harmadszor is fejedelem lesz.

Egy fejedelem jó trónra, kit Erdély nem választott, sőt nem is választott volna: egy szelid jó ember, derék miniszter, de gyenge hadvezér s a leggyengébb fejedelmünk. ¹⁾

Barcsai, születés és gazdagság, értelmiség és tevékenység tekintetében sok kortársával nem versenyezhetett, de mint ifjúkorától fogva hunyadi főispán, káránsebesi és lugosi bán, mint a dévai, piski uradalom s több nyert jószágok ura, s mint Rákóczi tántoríthatlan hive – a közügyekre meglehetősen befolyással bírt. Mégis a rendek csak azon feltét mellett fogadják el, hogy ha Rákóczinak a porta megkegyelmez, ő azonnal visszalép, s e szavát folyvást be is akarja váltani. Hogy a porta alkotmánytapodása ellen óvásukat kijelentsék, s azt ellensúlyozzák, kijelenték, hogy csak azért fogadják el, nehogy basát tegyenek Erdélybe; s a Barcsai elé szabott feltételek 9-ik pontjába nem kevesebbet ígattak, min hogy a mit a három nemzet közösen határoz, „tartozik confirmálni, melyet ha nem cselekednék is, articulusba irattassék és ereje legyen.” ²⁾ Mely republicanus színezetű határozat, aztán Apaffi alatt is érvényben maradt.

Barcsai uralkodása mindjárt úgy kezdődött, mint végig folyt, futással. Rákóczi György Váradról egyre küldé a leveleket, hogy Barcsainak az ország az esküt le ne tegye. Rákóczi hivei tehát, hogy a kérdést függőbe hagyják, a segesvári gyűlés folyamába azon hirt vegyíték, hogy a város körül Rákóczi katonái mutatkoznak, mely hirre, a gyűlés szét futott. Barcsai, ki Rákóczinak most is feltétlen hive, a fejedelmi jelvényeket: a zászlót, kardot, buzogányt, tollas főveget és nyeret a segesvári tanács kezébe adá őrizés végett; ³⁾

¹⁾ Conditioit I. Compilata II. R. 1 tit. Joan. Bethen 67. ²⁾ Fundgruben II. 117. ³⁾ Bethlen Miklós szerint Barcsai ekkor mintegy 40 éves, középszerű, karcsu termetű, szeme kék, orra görbe, tekintete vidám, hiányzott benne a méltóság. Beth M. Ifjúkori élete 54. l.

s oct. 17-én M.-Vásárhelyre, onnan Szamosujvárra ment, mit kapitánya Bánfi György neki feladott; onnan Dézsre, hol Rákóczi küldöttével, Kapi Györggyel találkozott. ¹⁾

Mit végezett Barcsai Rákóczi küldöttével, titok maradt ²⁾, de a következőzés csak hamar gyanítani engedé. Barcsai november elejére M.-Vásárhelyre új hongyulést hirdetett, mely a segesvárinál nem volt kevésbé zajos, mert a közvélemény még mind Rákócziért buzgolkodott: s Barcsai a közvélemény s Rákóczinak annyiszor tett ígérete előtt annyira meghajolt, hogy részére leakart mondani. Azonban jelen lévén a nagyvezértől egy kapucsi basa, jelen Haczi Mustafa bég, ki 2000 török élén Barcsai mellett hagyatott: a bég magyarul jól tudván, a lemondani akarást sejtve, a gyűlésbe rontott, s törökös phrasisok közt a lemondás elfogadását megtiltá, mert mint mondá, feladata Rákóczinak még nevét is kiirtani. ³⁾

E jelenetre Petki István Csik főkapitánya, Rákóczi legrenditeltlenebb hive, a csikiakkal utjából visszatért. A rendek pedig törvényczikk íráshoz fogtak. Hogy a Segesvárt félbeszakadt fejedelmi beigtatást bevégezzék, a fenn említett feltételeket formulázzák, világosan codificálák, hogy Barcsait azért fogadják el, mert azzal fenyegetőznek, hogy különben basát tesznek Erdély élére; s az esküt csak azon feltét alatt tevék le, hogy ha a porta Rákóczit kegyébe veszi, Barcsai visszalépik. S mindent, mit Barcsaiért tettek, annyi volt, hogy meghatározzák, hogy öt nap alatt minden ember melléje jöjjön. ⁴⁾

E gyűlés után, mely nov. 6-án végződött, Barcsai Segesvárra ment, törökjei a környékbe, maga pedig a városba szállt. S hozzá kezdett az 500,000 tallér felhajtásához, mely Ugron András pénztárnokhoz Szebenbe volt beadandó; ⁵⁾ mi az országot szörnyen kezdé ellene ingerelni.

Rákóczi Váradon, Székelyhidon, Ecseden hol mulatott, fejdelemségéről lemondani nem akart. Barcsai Haller Jánost, Rákóczi ellenben neveltjét Teleki Mihályt, főpostamesterét küldé Bécsbe. ⁶⁾ Német fogadott katonáival a törökökre reá reá csapott s főleg az előkelőket fogatá; szép szót, ígéretet, fenyegetést, mindent fel-

¹⁾ Joan Bethlen 69 ²⁾ Joan Bethlen 70 ³⁾ Joan Bethlen 71.

⁴⁾ Törvénycz. Mike, Art. Diet. III. 177. G. Erd. Diet. végz. nyomdokai I. 240. ⁵⁾ Fundgruben II. 117–18 l. ⁶⁾ Kemény, App. Ep. IX 433.

használt, hogy vagy a török kegyébe vegye, vagy Ausztriától segílyt kapjon. Erdély kézentartására is mindent megtett, a Barcsainak meg nem hajolt Szamosujvárt, Kővárt, Bethlennvárat segílyssel látta el. A nép az adóért, a főnemesség a Barcsai személye gyengeségeért neheztelvén, minden Rákóczin függött reményével. ¹⁾ Hogy Barcsai nehéz helyzetét jelezzük, meg kell említenünk, hogy az adóért az egyik török követ a másiknak adta az ajtót, fenyegetőztek, hogyha nekik kell utána jőni, kő kövön nem fog maradni. Bolgárfalvi Sebessi Ferencz Barcsai követe nov. 18-án Temesvártt Deli-Huszejn ujonnan nevezett, dec. 23-n a visszatett Gurdzsi Kynán budai basának ismételve előadta Barcsai és az ország helyzete nehézségeit; mit sem használt, a basák megízenék, hogy Barcsainak két szive ne legyen, a porta és Rákóczi közt szívé meg ne ossza, az ország pedig fizesse be az 500,000 tallért, különben a tatárság ismét berohan. ²⁾ E fenyegetésekre a kipusztított szegény hazában minden pénzt összehordtak, az ezüst és arany edények és ékszerekből pénzt verettek, s mégis 100,000 tallérnál többre menni nem sikerült. Hogy a kedélyeket lecsillapítsák s Rákóczitól a népet elvonják, az egri basa 1659 jan. 5-én a hajdusághoz intőlevelet bocsátott; ³⁾ Barcsai is tollhoz nyult; mire azonban Rákóczi még izgatóbb kiáltványban felelt. ⁴⁾ Hogy a tollharcznak véget vessenek, s Rákóczit lemondásra bírják, Lázár György ítélőmestert, Rákóczi iskolatársát hozzá küldék Szathmárra. Egybegyűjtven Bihar, Kraszna és B.-Szolnok megye tisztjeit hosszas alkudozáshoz fogtak. Rákóczi mert a bécsi udvartól nem sok biztatást kapott, a lemondásra hajlandónak mutatá magát, ha a következőket neki formasierint biztosítják: hogy sem a haza, sem Barcsai az ő fejdelemségre juthatása ellen nem dolgozik; hogy szabad akarattukból ellene nem harczolnak; hogy a magyarhoni megyéket ha vele akarnak tartani, nem bántják; végül követelte, hogy azon jószágokat, miket anyja és neje kaptak, visszaadják. E pontokkal Lázár György megérkezvén, Barcsai febr. 26-án Beszterczén hongyűlést tartott, e pontokat az ország aláírta. Minek következtében

¹⁾ Fundgruben II. 162 l. ²⁾ Sebessy követtsége. Delejtű 1861. 4. sz.
³⁾ Okl. II. Rákóczi élete 192. ⁴⁾ L. Egy pár példányt Szalárdi 413–28 l.

Rákóczi lemondása bevégzett ténynyé válván, Várad és a magyarhoni megyék Barcsai hűségére tértek. ¹⁾

Rákóczi tehát másodszor is lemondott. A kezébe volt erősségeket visszabocsátá, saját váraiba huzódott el s elfoglalt jószágait visszakapá. ²⁾ De azért magát folyvást fejdelemnek czimezé, s a magyarhoni megyék felett fensőséget gyakorolni meg nem szünt.

Ha a sarcz nem nehézkedik az országra, Barcsai ügyei még ezért rendbe jöttek volna. Így a békétlenség mind tovább tovább harapódzott. Csik, főkapitánya Petki István unszolására, teljesen Rákóczival tartott, nem fizetett. A megyék a fegyveres adó szintén rossz szívvvel fizették. Nem volt mit tenni, mint megkísérteni a portán, hogy a sarcz egyrészét engedjék el. A begyült száz-ezer tallérral Bánfi Zsigmond tanácsost, a székelyek közül Pünkösti Ferenczet, a szászok közül Czák Dávid brassai tanácsost be is inditák, ezek mart. 25-én Konstanczinápolyba érkeztek: azonban, nem hogy elengedésről akartak volna hallani, sőt, mert a bevitt pénz csekélységét Rákóczi befolyásának, Rákóczihozi ragaszkodásnak tulajdoniták, Bánfiékat jedikulába vettették.

A sarczot előteremtteni s Rákóczi befolyását megsemmisülnék mutatni fel, e lön most Barcsai feladata. A mint a portai követek apr. 1-ről irt levelét vette, a hatóságokhoz azonnal kiirt, a követelt portai adó felhajtását keményen elrendelte; ³⁾ s következőben májusban 50,000 tallért újba beindithatott. ⁴⁾

Hogy Rákóczi befolyásának az utolsó csapást is megadja, maj. 24-ére Szász-Sebesre országgyűlést hirdetett, mely a Sejdi Mehemet budai basa leküldött követe közreműködésével a porta kielégítésére új adót vetett; Rákóczi ellen pedig tüzetes rendszabályokat hozott. Minthogy Rákóczi mint fejdelem még ez időben is saját pecsétével okmányokat állított ki, meghatározzák, hogy az ország számára négy pecsét metszessék, egy a megyék, más a székelység, harmadik a szászok, negyedik a partium részére, s azokba azon jelvényeket vevék fel, melyek a mi időnkre jöttek le; minthogy Mikes Mihály Rákóczival kimenvén, a cancellárságot ott folytatta, a rendek helyébe Bethlen Jánost választák; minthogy Rá-

¹⁾ Szalárdi 429–31. Törvényczikk Mike, Art. Diet. III. 195. ²⁾ Cron. Fuchsio II. 98. ³⁾ Jos. Kemény, Appar. Epist. X. 24. ⁴⁾ Fundgruben I. 325

kóczi emberei folyvást mentek és jöttek, jun. 3-án meghatározzák, hogy senki is Erdélyből Rákóczihoz menni, küldeni, izenni vagy irni fejvesztés büntetése alatt ne merészeljen; váradi kapitánnyá Ébeni István helyébe Haller Gábort nevezték; Rákóczi okmányait, mik Rhédei Ferencz fellépte óta keltek, cassálák; a Rákóczi mellett lévőknek a hazatérésre 8 napot adtak, s mi legérzékenyebben sújtá Rákóczit, a török porta rendeletére, a fiscális jószágokat, melyeket lemondásakor magának iratott volt át, visszavétetni határozták.¹⁾

Ennyit akartak tenni Barcsaiért s a törökért a rendek, ez értelemben jun. 3-ról nyilatkozványt kívántak szerkeszteni; azonban Nadányi Mihály ítélőmester túlbuzgósága a szerkezetbe Rákóczi ellen sértő kifejezésekre ragadtatá magát; Rákóczi Erdélyben fekvő jószágai felett a hatalomra vergődött párt emellett Barcsainak szabad kezet adott, mi, mint látni fogjuk a hazát új válságokba sodorta.²⁾

Rákóczi a szászsebesi gyűlés végzéseit Sárospatakon vette megaláztatása s javai elvételére bösz haragra gyult: Barcsait és pártját minden áron megsemmisíteni, e lett egyetlen gondolatja. Egyelőre Rhédei Ferenczet szólítá fel, hogy vegye ismét fel a fejdelemséget; majd Kemény Jánosra gondolt, ki a tatárabságból hazatérő útjában az oláhországi vajdánál mulatott. Szamba vette, honnan kaphatna segílyt. Meggyőződve lévén, hogy a basákat hasztalan járátja és ajándékozza, mert csak biztatásokkal fizetnek: Magyarhonhoz, illetőleg a bécsi udvarhoz fordult, hol egy ily férfinak török elleni ajánlkozása nem kis sensatiót okozott. Már jul. 4-én azt írta Rhédei Ferencznek, kivel ez időben szoros levelezésben állott, „hogy a császár követe nála járt, megelégedve távozott”, s azzal végzi levelét, hogy Ónodba megy, Tököly Istvánnal, mert már át mer menni a Tiszán”, azaz, a császári Magyarországon már szívesen látott vendég; majd jul. 19-én a husztoni ágyukról kérdezősködve, közbe veti: „különben ágyut eleget adott az Isten”.³⁾ És nem hasztalan remélt, mert Pozsonban jul. 21-én országgyűlés nyílik meg, melyre Rákóczi is bizonyos embert küldött

¹⁾ Törvényczikk Mike, Art. Diet. III. 209. ²⁾ Szalárdi kronik. 438. Fundgruben II. 162 Joan Bethlen 75. ³⁾ Kemény, App. Ep. X. 51. 69.

s úgy látszik szerződés jött létre, mely Rákóczinak nem biztosított ugyan nyílt segílyt; de igen annyit, hogy serget gyűjthetett, s a mellett Kállót és Szathmárt részére védsereggel rakák meg. Már aug. 8-án azt írhatá, „miután erdélyi jószágait elvették, a császár megkezdi engedni, hogy Erdélyben requisitiót tétethessen”;¹⁾ aug. 9-ről arról értesít, hogy ily értelemben manifestumot bocsátott ki; aug. 12-ről Rhédeinek azt írja, miután hallja, hogy Barcsai Erdélyben hadat gyűjt, lehetlen neki is nem mozogni s magára gondot nem viselni.¹⁾

Ugy volt. Barcsai azon ürügy alatt, hogy az oláhoni vajda beakar rontani, már aug. elején a megyéknek készületet, mustrát rendelt.²⁾ Rendeletet adott ki, hogy aug. 20-ára a megyei és székely hadak Tordára gyűljenek; hogy a hadinép prédavágyát felköltsek, itt azon hirt kezdtek terjeszteni, miszerint Rákóczi ellen mennek, hogy őt magyarhoni jószágaiából is kiforgassák...³⁾ Barcsai vagy Rákóczi előzte meg a készülettel a másikat, nincs hatalmunkban felderíteni: ugylátszik, az egymás ellen indulás egyszerre fogamzott mindenik agyában. Azonban Rákóczi, ki hosszason készülödni nem szokott, s hallá, hogy Váradra, Husztra biztosok jöttek, kik legalább semlegességet követeltek: Barcsai tervével azonnal tisztába jött. Barcsai s a hadak még Tordán mulattak, mire Rákóczi sergének romját még egyszer összeszedé, a hajduságot, e magyar tatárokat, kik annyi dicső napjainak voltak részesei, zsoldjába vette; aug. 20-án Ecsedből kiáltványt bocsátott ki, melyben felhányta, hogy ő, mit tőle kívántak mindent megtett, s nem volt elég: most már jószágait is elvevék, magát számüzék, nevét megbecsteleníték.⁴⁾ A kockát e szerint ujra elveté. Utban volt, hogy Erdélyt, illetőleg fejdelemségét ismét visszafoglalja. Váradot Haller Gábortól kezére kapá. Azzal beindult. Aug. 25-én Székelyhidről Mikes Mihályt az előcsapattal az Almás vize felé beindítá Barcsai fizetett hadát Gorbónál felvereté, aug. 28-án Somlyóról maga is Erdélybe indult.⁵⁾ Barcsait, bár sereg élén állott, a hir, teljesen leverte. Kemény Jánost, ki krimiai rabságából ekkor érkezett, Gerendről a táborba hivatván, elébe küldé, hogy vissza-

¹⁾ Kemény, Appar. Epist X. 88. 91. 95. ²⁾ Chronic. Fuchsio L. 99. ³⁾ Fundgruben II. 164. ⁴⁾ Szalárdi 447. Kem. App, Ep. X, 90. ⁵⁾ Kemény App. Ep. X. 102.

térésre bírja; ¹⁾ de ez oly sebesen nyomult, hogy sept. 2-án még Esküllön van, sept. 3-án Kemény már Zsuknál találta; még azon nap estve Tordára ért, s a tordai futó tábor helyéről levelet irt. ²⁾ Mert közeledtének híre a Rákóczit bálványozó tábor egyszerre felbomlott.

Barcsai magát elhagyatva látva, Fejérvár felé huzódott. Meghallván, hogy Rákóczi katonái már Enyeden vannak, az ország hadát, székelységet haza bocsátá, maga fizetett hadával, Bethlen János, Lázár György, Zolyomi Miklós s mások kíséretében, tovább ment, Dévára, mint Rákóczitól kapott saját birtokába. ³⁾

Rákóczi Kemény Jánost magával hozva Fejérvárra érkezett: Barcsaihoz küldött, hogy kezdjenek traktát. Barcsai cancelára Bethlen János hozzáküldése által felelt, ki Fejérvárra jöven, Barcsai lemondási szándékát kijelenté, azonban a Kemény János részére; mit Rákóczi visszautasított, mennyiben Kemény Jánosnak ő akará szabni a feltételeket, mi által vesztett jószágai s befolyása visszaszerzésére czélt. Megtérvén Dévára Bethlen, Barcsai minden hadát elbocsátá, maga udvari népével a várba huzódott; Bethlen Jánost, Toldalagi Mihályt, testvérét Barcsai Andrást és Páskó Kristófot a budai basához inditá, de Tótváradjánál tudokra esett, hogy minden hasztalan, ha Barcsai is ki nem megy. Mire Barcsai a dévai várt s nejét testvére Barcsai Gáspár oltalmára bizván – kiment; hol a temesvári basától fejdelmi pompával fogadtatott. ⁴⁾

Nagyon jókor, mer ha csak pár órát késik, Rákóczi katonái kezébe esett volna.

Rákóczi ura lévén ismét helyzetének, Maros-Vásárhelyre sept. 24-re országgyűlést hirdetett, melyre a magyarok és székelyek Biharmegyén, a szászok Szeben s Brassón kívül megjelentek. ⁵⁾ Maga is radnóthi kastélyából, mit Serena Ágoston olasz építészszel pár év előtt emeltetett, a gyűlés napjára, nagy pompával bevonult. A fejdelemséget maga, Rhédei Ferencz és Kemény János között szavazatra bocsátá; a gyűlés, melyen a székelység Mikes

¹⁾ Joan Bethlen 79. ²⁾ Kemény App. Ep. X. 29. 105. ³⁾ Joan Bethlen 94. ⁴⁾ Thaly, Történelmi Kalászkok 55. ⁵⁾ Szalárdi kronikája 453.

Mihály cancellár, ennek testvére Mikes Kelemen marosszéki főkapitán s Lázár István csiki főkirálybíró vezérlete mellett, ¹⁾ nagy szerepet játszott, őt harmadszor is fejdelemnek választá.

Barcsai a hazát itt hagyta.... A temesvári basa oltalmába tette magát.... Toldalagi Mihályt a szultánhoz küldé, hogy visszahozatalára sergeket eszközöljen... Mint jön vissza s folytatja uralkodását – később kiderül.

¹⁾ Joan Bethlen 94

II. Rákóczi György, harmadszor.

(1659 sept. 24. – 1660 maj. 22.)

Szervezetések. Barcsai törökséggel reá jó, Vaskapunál megveri. Barcsai Szebenbe beül. Rákóczi ostromolja. A török ismét bejö. Rákóczit Gyalunál megveri. Elesik.

Rákóczi e szerint 1659 sept. 24-én harmadszor is beült a fejedelmi székbe. A hon magát szabadsága, függetlensége harcias bajnoka mellett, újra koczkára veté. Maros-Vásárhelytt, hol Rákóczit harmadszor is megválaszták, a Rákóczi személye ellen hozott törvényczikkeket cassálák, a jószágait illető eladományozásokat megsemmisíték; s mennyiben e törvényczikkeben Barcsairól szó sincs, Barcsai fejedelemiségét nem létezettnek nyilváníták; végre általános amnestiát hirdettek, melyből csupán Nadányi Mihály ítélőmestert, s Mészáros Pétert hagyák ki: az elsőt, mert Rákóczi ellen piszkos iratokat fogalmazott, az utolsót, mert Szamosujvárt jutalomért adta fel; kiket később ki is végeztetett.¹⁾

Bár az ország azon feltétel mellett igtatta fejedelmének, hogy a portától el nem szakad: Rákóczi, mivel a portávali kiegyezésben nem bizott, azonnal törökellenes szövetségesek után nézett. Legelőbb is a törökkel szintén ellenséges lábon álló Minye oláhboni vajdával oct. 4-én Marosvásárhelytt szövetségre lépett, oct. 15-n vele a hon határán, Töröcsvár mellett Rukornál nagy pompával személyes találkozást tartott; ²⁾ Moldvába az Erdélyben menekültképen élő Constantin vajdát tette vissza; oct. 6-án a magyarhoni rendekhez és királyhoz követeket indított, segítséget sürgetett.³⁾

Mig künn ekép keresi a támaszt, a hon erejéről sem feledkezett meg. Keményen fegyverkezett. A határszéli szorosutakat elzáratá. Dévát, hol Barcsai nejét hagyta, mint oly várat, mely egyedül nem nyílt meg Rákóczinak – ostrom alá vetteté. Mert még Várad is meghajolt, mit nagyrészt az őrség vonzalma után, a

¹⁾ Törvénycz. Magyar Törv. Tár VII. 130 Szalárdi, 453. 465. Fundgruben II. 65. ²⁾ J. Kemény, App. Ep. X. 115–121. Thaly, Tört. Kalász. 64, ³⁾ Kemény, App. Ep. X 143.

Jenőből ide szorult Teleki Mihálynak lelete köszönni, miért is mint lovassági hadnagy, az őrségnél hagyatott, míg a Barcsai által tett Haller Gábor helyett, Gyulai Ferencz fő- és alpestesi Balogh Máté alkapitányyá tétetett.¹⁾

Rákóczi trónra lépte után, néhány héti csend állott be. A fel-dult hazában szervezéshez kellett volna kezdenie, de az ellenség berohanása elleni működés, minden figyelmét igénybe vette. Régi hiveiből sokan, igen sokan hiányoztak. Egy része a török benjá-rásának áldozata lett, a másrészt Rákóczi ejté tatár rabságba, kik most, oct. 1-től azt írák, hogy boldog nyárunk volt, mert együtt valának Bakcsi-Szeráljban, a fővárosban, a khám udvarában, hol kőhordással, téglatöréssel foglalkoztak, s megszabadításukért esengtek.²⁾ A régi bajtársak, mint Kemény János, Kornis Ferencz, Bethlen János szintén hiányoztak. Kemény János Aranyos-Medgyesre, Szathmármegyébe huzódott el, hol a még tatárabság előtt eljegyzett Wesselényi Annával, nádor Wesselényi Ferencz hugával harmadszori házasságra lépett. Bethlen Jánosék Barcsaival bujdosnak, s a szultántól eszközölt parancs következtében a budai basa támogatása mellett készültek berontani,³⁾ s Bethlen János, Csáki László, Barcsai András, Toldalagi Mihály, Páskó Kristóf, aláírása mellett nov. 15-ről így kezdek honfájdalmukat: „Noha hazánkon kívül, de itt is igaz hazafiai lévén édes hazánknak”... s irásukat folytatván, tudaták az országgal, mikép Barcsai ide menekülte kedvező hatást tett, különben azt hitte volna a török, hogy az ország egyetért a török ellen Rákóczival, kit a porta nem ötszáz, de százszor százezer tallérért sem vesz többé kegyébe, s azzal fenyegetőztek, hogyha Barcsai mellé nem térnek, a tatár khámnak megvan hagyva, hogy bejöjjön, s hét évesen feljül az ország minden lakosát levágja.⁴⁾

E felszólítás természetesen elhangzott, mert Rákóczi, ki még Oláhországban is toborzott,⁵⁾ a Kenyérmezőn már meglehetősen tábor élén állott. Azonban Szejdi Ahmet, budai basa, kinek a szultán

¹⁾ Szalárdi 453–63. Joan Bethlen 101. ²⁾ Az eredetiből, mi ifj. b. Kemény Istvánnál kiadatlan. Aláírva többek közt: Arany János, déri Borbély István, Kovácsi István, Sütő István, Szacsvey István, Jaks György háromszékiek. ³⁾ Joan Bethlen 107. ⁴⁾ Kiadatlan eredetije ifj. b. Kemény Istvánnál. ⁵⁾ Szalárdi 467.

Barcsai behozatalát s Rákóczi kivetését azonnali köteleességévé tette, Huszszaim egri basát felvén, a kezdődő tél daczára hadjáratot kezdet. A Vaskapun indult volna be, azonban Rákóczi e szorost sánccakkal látta el, s beléjek háromezer embert állított. A basa, a Vaskaput jobbra hagyva, nov. 21-én a határszéli hegyek járatlan útain tört be, a sánccvédet hátulról megtámadta, szétverte. A benyomulás hírére Rákóczi a Kenyérmezőről nyilsebesen a basák elébe sietett, s másnap Várhelynél egymással szemben álltak. A török sereg az oldalokon, Rákóczi a romokon foglalt állást, de veszedelmére sergét igen szét osztá. Mit látván a budai basa, serge legjavával egyenesen a jobb szárnyra csapott. Véres ütközet fejlett ki, Vér Zsigmond az említett szárny vezére csakhamar elesett, dandára megfutamodott... meg a balszárny... a gyalogság nem menekülhetett; s másfél órai harcz után, 8 ágyu, mintegy 3000 ember maradt a csatatéren. ¹⁾

E szomorú véletlenre Rákóczi elhuzódott. Barcsai pedig kiáltványt bocsátott ki, felszólítást, hogy táborába jöjjenek: azzal Dévára betegeskedő nejéhez ment, hat napot mulatott, tán várta, hogy kiáltványa megtegye hatását. Azonban senki sem jött. Ellenben Rákóczi időt nyert magát összeszedni, két zászlóalj hajduság is érkezvén melléje, Enyeden tul a magaslaton állást foglalt, parányi sergével újra ellent akart állani, de nem sikerült. ²⁾ Azzal Radnóth felé tartott.

Barcsai és a budai basa Fejérvártt meg sem állapodva, Rákóczi után nyomultak. Barcsai bejöttével az országhoz, Felvincztől a székelységhez kiáltványt bocsátott, hogy táborába siessenek. ³⁾ Míg itt mulat, meghozák, hogy Torda felől mintegy 2000 magyarhoni gyalog Rákóczi mellé most érkezik: maga a budai basa vágtatott elejekbe, Torda előtt dec. 2-án találta őket, az ujonczok Tordát kikerülve akartak menekülni, de a sóbányák közt veszének; a próbált katonák együtt maradtak, Torda utczáin sorfalat képeztek s a tüzet egész estvig kitarták. ⁴⁾

¹⁾ Joan Bethlen 110. Fundgruben II. 167. Kemény App. Ep. X. 127. Chronic. Fuchsio II. 101. ²⁾ D. Fundgruben II. 168 ³⁾ Jos. Kemény, App. Ep. X. 126. ⁴⁾ Joan Bethlen 123.

Ez alatt Barcsai haladott, Gerenden át Radnotra ért, honnan Rákóczi Maros-Vásárhelyhez, s e hir hallatára Dézshez tette át táborát.

És e sakkvonás teljesen sikerült. Mig Barcsaiék Radnóton pár napot mulatnak, meghozták, hogy a Rákóczival szövetséget oláhoni vajdák, kik közül a moldvait Mikes Kelemen, az oláhországit Mikes Mihály dandára segítette vala trónára, jönek, hogy Rákóczit megsegítsék. E mellett feltűnt az is, hogy az ország népe, bár Barcsai többször felszólítá, nem akart mellette mutatkozni, végre idejárult a beállott nagy hideg: mi mind oda hatott, hogy a budai basa keresni kezdé a tisztességes ürügyet, hogy Erdélyből visszavonuljon. ¹⁾ Radnotról Medgyesre ment, hová dec. 11-re gyűlést hirdettek volt. A basa fel is vonatta diszsátorát, várta a rendeket, hogy az ország hódolatát bemutassák; azonban a rendeknek nem sok kedvek mutatkozott oly tábor közepette gyűlésezeni, mely a Rákóczi párti fejeket aranyával fizette, s szalmával töltve küldözé Konstantinápolyba. ²⁾

Innen tehát Balásfálvára mentek. Ott a basa a táborban jelen volt magyarokkal értekezletet tartott, s meghatározzák, hogy a basa kimegy, Barcsai pedig egy csapat töröktől támogatva vonuljon télire Szebenbe. Hogy biztosan távozhasson, a basa a szebeniekhez levelet intézett, melyben azon fenyegetés mellett, hogy különben tavasszal visszajő, s az erdélyi városoknak még helyét is keresni kell: Barsainak és törökjeinek szállást kért.

E levél a különben török érzelmű Szebenben roppant mozgást idézett elő. A polgárságot összegyűjték, felolvasák. Egy rész tartott, hogy csak a soha töröktől nem tapodott Szebent akarják kézre keríteni; a más rész Rákóczi ostromát rettegé. Azonban bizva városuk erős fekvésében, mely néhol kettős kőfalra, vártornyokra, földdel töltött bástyákra, halastókká alakított vársánczokra támaszkodott; ³⁾ és meggondolva azt is, hogy mig Erdély a törökkel ujjat nem huzott, mi szép és virágzó békét élvezett; e mellett a basa biztosító esküjére is adtak valamit: ezeknél fogva kívánt választ irtak; mire a basa Barcsai mellett 1000 gyalog jancsárt s 500 lovast hagyva, a Vaskapu felé haza indult.

¹⁾ Joan Bethlen 123. ²⁾ Fundgruben II. 170. Szalárdi 474. ³⁾ Szalárdi 476.

Elment. Barcsai pedig Balásfalvára várta az ország követeit.¹⁾ Azonban egész váratlanul, a követek helyett, Mikes Mihály közelített, 17 zászlóaljjal, hogy körül kerítse. Barcsai rögtön dobot veretett, dec. 18-ka délutánján Szeben előtt termett, hol a bástyákon megdördülnek az ágyuk, Barcsai és a törökség ez új véletlenre megállt. De csak üdvlövés volt... Barcsai pompával fogadtattott, s egész fejedelmi udvarával, pártjával bevonult.²⁾

Ideje is volt, mert Mikes Mihály Szebenig nyomban kísérette,³⁾ Rákóczi Kolozsvárról szintén utána nyomult, dec. 23-án előcsapata már Szeben alatt mutatkozott.

Rákóczi nem annyiban erejében és Szeben bevehetőségében, mint abban bizott, hogy Barcsai, ki neki oly hosszasan volt feltétlen hive, mint ingatag ember, a várost végül is felfogja adni s lefogja tenni a fejdelemséget. Azonban a mellette lévők másképp számítottak. A szebeniek az előcsapat megjelenésére dec. 24-én kicsaptak, a Szeben alatt fekvő majorokat, hogy szállással ne szolgálhassanak, minden takarmánnyal együtt felgyújtották. S mire Rákóczi az nap oda ért, látva, hogy az ostromot csakugyan elfogadják, Fogarásból ágyukat rendelt, Disznódra vonult, a Karácson első napját ott tölté. Másodnapján megjelent Szeben előtt, felszólítá a várbelieket, hogy küldjenek ki Kis-toronyra valakit, kivel értekezzék: Haller Gábor jelent meg, egy oráig beszéltek; meggyőződvn, hogy Szeben magatartása komoly, Szelindekre ment. Dec. 29-én a várost körüljárta.⁴⁾

Fogarásból öt faltörő s több apró ágyukat hozatván, 1660 jan. 3-án ostromhoz készült. Táborát három részre osztá, egyik dandárát Kis-torony, a másikat Szt-Erzsébet, a harmadikat Sellenberkre helyezé el, mint a mely utolsó faluban magának főhadiszállást vett.

Az ostrom sajátlag jan. 7-én kezdődött, mint a melynek éjjelén, keletfelől sánczokat hányatott, öt ágyut helyezvén bele, Gaudi András, a tüzérség tábornoka, az 5. 8. 12. 26 és 28 fontos golyókat repítettetni kezdé: mit főleg a basa a bástyákról keményen viszánozott. Nehány lövés után Gaudi a város szónokát magához kéréte, de visszautasíták.

1) Fundgruben II. 219. 2) Fundgruben II. 174. III. 381. 3) Thaly, Tört. Kalászok 70. 4) Fundgruben II. 176. III. 382 Chronic Fuchs. II. 103.

Négy napi ostrom után, jan. 11-én estve Rákóczi beküldött, hogy mint fejedelmöknek nyissák meg a kapukat: a városnak bánatlanságot, a basának 5000 aranyot s szabad elvonulhatást ígért; utána vetvén, hogyha ostrom útján jut Szebenhez, senkinek sem fog kegyelmezni. A levelet a fejedelem tanácsa, a török őrizet és szebeni tanács jelenlétében bonták fel: s mert választ másnapra ígértek, Rákóczi új sánczot hányatott, új ágyutelepeket állított. Reggel megjött a válasz: Szeben mentegetőzött, hogy a fejedelemségből le sem tette, fel sem veheti; Barcsai maga részéről kimondá, tétesse magát vissza a portával, részéről szívesen lemond; a basa pedig megízené, hogyha a nagytornyot tölti is meg arannyal, még sem itatja meg vérével kutyákkal. ¹⁾

Rákóczi az ellentállás komolyságáról még jobban meggyőződván, keményebben vette az ostromot. A romboló golyók ismét repültek hogy Szebent nyugtalanítsa, estvénként lármát csináltatott, éjjelenként tüzes golyókat hányatott be; értésére esvén, hogy Barcsai a feladásra hajlandó lenne, de sajátlag a szebeniek részéről Fleischer András comes és Meltzer András polgármester, a bellevő magyarok részéről főleg Bethlen János és Haller Gábor tanácsosok vannak ellene, hogy ezekre hasson, a két tanácsos jószágait ki prédáltatá, Bethlen nejét, Váradi Borbárát Zsófi nevű leánykájával Bunon elfogatá, előbb a táborba hozatá, de miután Bethlen erre sem hajolt, Kővárra záratá. ²⁾

Erre az ostromlottak is felléptek. Jan. 14-ke hajnalán a disznói kapun kisuhantak, a sánczokat megrohanták, az őrséget, mely a roppant hideg miatt nem nagy számból állt, lesújták, az ágyukat beszegzék, az ostrom vezére Gaudi jelen lévén, alig menekült: az elesettek fejét a bolondokháza előtt halomra hányták, a foglyokat lefejezteték. ³⁾ Mire Rákóczi jan. 19-én Kistorony felől is ágyukat állítván, az ostromot erről is megkezdette.

Mi alatt Szeben ostroma folyt, Mikes Mihály egy dandárral Brassót támadta meg, jan. 17-én a város Rákóczi fejedelemségét elismervén, Mikes alóla elhuzódott: e szerint Barcsai hűségében csupán Szeben és Déva állott még. ⁴⁾ Rákóczi, hogy magának az

¹⁾ Fundgruben II. 180–81. ²⁾ Joan Bethlen 134. Fundgruben II. 121.

³⁾ Fundgruben II. 182 III. 384. ⁴⁾ Fundgruben III. 398.

országgal újlag bizalmat szavazzasson, jan 19-re főhadiszállására Sellenberkre országgyűlést hirdetett, melyre azon reményben, hogy e gyűlés Szebenben fog végződni, sokan megjelentek. E remény nem is volt minden alap nélkül, mert Rákóczi Barcsai testvérel, Andrással találkozáán, abban egyeztek meg, hogy Barcsai lemond, Rákóczi pedig a lemondásért neki Örményest adja, mit Barcsai nem csak hogy nem titkolt, sőt hivatván tanácsosait, Szeben előljáróságát a feladást elrendelte, mit azonban a basa teljesen meggátolt. ¹⁾ Ily előzmények után nyílt meg a sellenberki gyűlés, melyre a szebeniek két tanácsost, a benlevő magyarok Ugron Andrást, Bedőházi Tamást, Mészáros Andrást, Lekencei Andrást és Kereszturi Demetert jan. 21-én szintén beküldék. ²⁾

A gyűlés után, melynek végezeit nem ismerjük, Rákóczi még nagyobb mérvben fogott az ostromhoz. Jan. 24-én egy harmadik, jan. 29-én egy negyedik, febr. 11-én egy ötödik ágyutelepet is állítottatott; febr. 20-án Fejérvárról a Báthori Zsigmondtól öntetett Farkast, ³⁾ kora híres 50 fontosát is elhozatá; Földvári Mihály alatt Magyarhonból 17 zászlóaljnyi új csapatot kapott; ⁴⁾ Brassó alól Mikes Mihály is ide érkezett hadával; ⁵⁾ febr. 26-án a hatodik sánczot is megveték; mart. 8-án a vársánczábani tavakat kezdék lecsapolni, s a szép halak kedvéért hatalmasan folytatták.

Mart. 18-án Szebenben megzudultak a harangok, Barcsai nejének, a Déván elhalálozott Szalánczi Erzsébetnek harangoztatott: a seb, mi Barcsai szíven ejtetett, hihetőleg jól hatott Rákóczira, ki nem gyanítá, hogy Sárospatak harangjai neki is megzudultak, hirdetvén, hogy anyja, Lorántfi Zsuzsánna épen e napon gutaütésnek lett áldozata, tán hogy fia bukását meg ne érje.

Ily jelenetek közt jött meg a tavasz, mire apr. 31-én Barcsai már tudatá Rákóczival, hogy a török sergek Erdély felé már mozgásban vannak, felszólítván, ne tegye ki magát és hazáját új szerencsétlenségeknek; mit maj. 1-én az országgal kiáltványban tudatott. ⁶⁾

Rákóczi e hírekre Szeben ostromát Mikes Mihályra bizva, rendeletet bocsátott ki, hogy az ország hadai Szászsebesre gyűljenek. Itt Apr. 29-én kemény hadparancsolatot adott ki. ⁷⁾

¹⁾ Joan Bethlen 129. ²⁾ Fundgruben II. 188 Chronic. Fuchs. II. 105. ³⁾ Szalárdi 477. ⁴⁾ Fundgruben II. 122. ⁵⁾ Kemény, App Ep. X. 151. ⁶⁾ Okl. Főkorm. levéltár. ⁷⁾ Erd. muzeum III. 181.

Tábor gyűjtés után látott. Ellenben Mikes még tüzeesebben vette Szeben ostromát. Nem mult nap, hogy rohamot ne kísértettek volna; maj. 4-én ostromlétrákat vitetett a város alá; maj. 8-án még az utolsó sánczot is meghányatta; maj. 11-én minden sáncz felől rohantatott...

Minden késő, minden hasztalan már, mert a törökök már sikra szálltak. Szeben, mely a száraz hideg tél, száraz és meleg tavasz miatt vizéből kifogyott; s mert a holtakat a városból ki nem takaríthatá, betegségeknek volt már kitéve, minnek a basa, egy szép fiatal ember is áldozata lett: ¹⁾ máj. 13-án, egy éj után, melyen át mind a kilencz sánczból omlott a golyó, egész váratlanul arra ébredett fel, hogy reggel az ostromlóknak csak hült helye maradt hátra.

Nem is lehetett máskép, mert Szejdi Ahmet basa, miként decemberben megigérte volt, ismét közelgett Barcsait megsegíteni. Feladata volt, a hajduságot Rákóczi erejének főfészket s Rákóczit magát tönkre tenni. April végén a hajduságnak tartott, Gyulay Ferencz váradi kapitány ellent nem állhatván, a basa neki esett a hajduvárosoknak, rendre mindeniket feldulatá, Debreczent megsarczolá; maj. 9-én Pocsaj-várát bevette, maj. 10-én Székelyhidnél kegyetlenkedett; s miután az egész Bihart és Nyirt kipusztítá, Erdély felé tartva, maj. 14-én már Szilágy-Somlyónál járt, mit, mint Rákóczi birtokot felperseltetett. ²⁾

Rákóczi maj. 11-én a basa elé indult N.-Váradnak. ³⁾ Gyulay alpestesi Balogh Máté váradi alkapitány sereggel érkezett melléje. Megállt, mert meghallá, hogy a basa a Karika-utján közelget; mire a basa nem soká Kolozsvárhoz érkezett, Szamosfálvánál tábort ütött.

A török és Rákóczi közt két órai távolság, köztök Kolozsvár, mi a völgyet egészen elfoglalja. A basa, nehogy Rákóczira mentében Kolozsvár háta megett ellenségképen maradjon, a három meghódolt megyéből, Biharból Szilágyi Jánost, Krasznából ilosvai Nagy Jánost, Közép-szolnokból dobai Décei Tamást a városba küldé: mit Rákóczi meghallván, őket magához viteté, Gaudi András, mintegy tudta nélkül mint árulóknak fejét véteté.

¹⁾ Fundgruben II. 213. III. 393. ²⁾ Szalárdi kronikája 490–503.

³⁾ J. Kemény, App. Ep. X 196.

A basa a szerencsétlen követek által a várostól azt kíváná, adja fel magát, hogy Kolozsvár kapuin át mehessen az oda egy órára álló Rákóczi elé. Felhívására Lintzig János királybíró társaival a basánál megjelent; s mire ez a város kulcsait átadni vonakodnék, Szejdi bős haraggal sátrait felszedeté, Kolozsvárnak indult, Lintzigit jancsárok között előre küldé, hogy utat nyisson: Lintzig, mint egy hazájáért áldozatra kész M. Attilius Regulus, felkiáltá, hogy meg ne nyissák. Hátra vezeté... kész volt a pallós... s im, a nagylelkűt játszó basától társaival együtt ajándékot, kaftánt kapott. ¹⁾ Ugy huzódott át a basa Kolozsár külvárosán; de harmadnapra 60,000 tallér lón Kolozsvár váltsága. ²⁾

Szejdi Amhet basa Kolozsváron átmenve, Monostor magaslatain sátrakat huzatott. Rákóczi, ki eddig Kapusnál táborozott, sergeit Gyalu és Fenes között szintén felállítá. A basa maj. 22-én dobot üttet s Fenesen átvonul. Rákóczi sokat tusakodott, kísértsen-e szerencsét, de Gaudi és Mikes Mihály tüzelésére: hisz az ő melléből is nem téj hanem vér fogna ömleni – szolt – s lóra pattant. A trombita mindkét részen harsog már, a magyar sereg a szokott Jézus, s a török az ő Allah kiáltásával csatára tört. A csata kezdete Rákóczinak sokat ígért, hiszen szabadsághősök, kik vele vannak. Azonban a török rohamot rendez. Roppant forgószél támad, a felvert por és füstben a mint kardra kerekednek, felbomlik a rend. A Rákóczi jobb szárnya, hol a székelység állt, nehogy bekerítették, a völgyön fel, Oláh-Fenes felé a hegyeknek huzódott, mi a többiek felbomlását is maga után vont. Rákóczi erre, mint minden csatáján, feledve fővezéri szerepét, személyes bátorsága hevétől elragadtatva, hogy a rendet helyreállítsa, neki vágtat, rohantában török csapat közé kerül, oroszlány bátorsággal küzd, hogy kivágja magát: azonban, a mint a két tábor közti elfolyó patakon átugrat, sisakja fejéből kiesett, négy nehéz sebet kapott, ³⁾ melyek ketteje fejére esett. Mind ez egy percz műve vala, mert mire ónodi vitézei, kiket testőrei gyanánt tartott,

¹⁾ Lintzig szül. 1606. † 1679. Nagyatya Lintzből származott be, a mi Lintzigünknek anyja, nagyanyja magyar; maga is Kolozsvár kronikáját magyarul hagyá fenn. Uj magyar muzeum 1855 336–40. ²⁾ Okl. Felső Magyarországi Minerva 1826. 1989 I. ³⁾ Szalárdi 507. Joan Bethlen 148. Okl. F. Magyarországi Minerva 1826 nov. 953 I.

nyomában voltak, már a törökök a fejdelemre kezét tették; de szétverték őket, hős feláldozással megsebesült fejedelmeket kantárszáron kivezeték. Szekérre tevék, Váradfelé indíták.

A csata sorsa el vala döntve. A sereg balszárnyát a Szamosnak nyomák. A had zöme, a gyalog nép vonulna, de a török lovasság beéri, körülkeríti... elhulltak ők, háromezer felett azon három sirdomb emelkedett, melyeket Gyalura menőleg jobbra, ma is messzire lát az útas. Hősök sirdomjai azok, kik Erdély szabadsága legtüzesebb bajnokának végső csatájában hultak el.

A fejdelem sátra, nyolcz ágyuja, minden hadi készlete oda veszett. A basa nem tudván ellensége balesetét, nem merte üldözőbe venni. Barsaihoz küldött, hogy a jancsárokkal rögtön mellette teremjen; maga pedig vissza, Bonczhidához húzódott.¹⁾

Rákóczit az elébe hozott váradi orvosok, Csokási Márton és Kereszturi István ápolás alá vették; de késő volt. Váradra vivék. Hol 12 nap mulva, Munkácsról idejött neje s fia könyhullatásai közt, negyven éves korában jun. 7-én meghalt.²⁾

Benne Erdély utolsó szabadsághősét veszté el... Erdély függetlenségének lón áldozata... Ha nemes tüzét mérsékelni tudja, egyike lett volna legnagyobb fejedelmeinknek.

Vele együtt a Rákóczi-ház szerencse-csillaga is leáldozott, le Erdélynek a Báthoriak, Bocskai, Bethlenek és Rákócziak által megalapított tekintélye.

E férfi eleste egyszerre mindent megváltoztatott. A török porta politikája, mely Erdély basasággá alakítását már célba vette, – mind követelőbb lett; a bécsi udvar, hogy a törököt ellensúlyozza, Erdély függetlensége megsemmisítését, mit Bocskai, Bethlen Gábor és a Rákócziak egyidőre elvetettek, – e percztől mindinkább erőszakolta.

Azonban a szabadság szent szerelmét, miért elesett, családjára örökül hagyá. S mint látni fogjuk, fia és unokája a Rákócziak végtelen honszeretetének szintén áldozatul estek.

¹⁾ Szalárdi 509. 10 l. Tört. Emlékek a magyar nép életből.

²⁾ Szalárdi 511. l.

Barcsai Ákos folytatja.

(1660 maj. 22– 1661 jan. 1)

Barcsai Várad alá megy. A basa letartóztatja. Várad a török kezébe esik. Környéke hódoltsággá lesz.

Rákóczi eleste s eszerint 1660 maj. 22-ke egész epochát képez hazánk történetében. E naptól fogva Erdély függetlensége egyre hanyatlik; az erdélyi fejedelemség nimbusa árnyba kezd borulni; Erdély fejedelme mint hatalmasság, a régi színvonalra emelkedni nem birt.

Barcsai az említett naptól trónkövetelők nélkül látszott maradni: mert Rhédei Ferencz nem lépett fel; a szintén megválasztva volt Rákóczi Ferencz még gyermek; Kemény János pedig, ki csak megvolt kínálva, jogos igényekkel nem birt.

A gyalui csata hire Szebenbe másnap, maj. 23-án már megérkezett, Barcsai azt ágyudörgések között hirdetteté. Hogy Szebent elhagyhassa, hirnököket repitetett szerte a hazában, kik a hatóságokat felszólíták, hogy meghozván hódolatukat, táborába siessenek. De hogy jelezzük azt, mennyire népszerűtlen volt e felszólítása, meg kell említnünk, miszerint Toldalagi Mihályt, tanácsosát a székelyek közé indítá, hogy felültesse és kihozza: azonban mire Segesvárra ért, s Rákóczi elestének hírét terjeszteni kezdé, a szász polgárság reá rontott, a polgármestert lakából kihurczolá s mint ámitót és árulót főbeveré.¹⁾

Barcsai maj. 28-án Szebent elhagyva, Medgyesre ért; Segesvárra keményen átírt, hogy a merény elkövetőit adják ki, de sikere nem volt. Mert a szebeni török őrizet haza lón bocsátva, a budai basa Barcsai elébe 600 lovast küldött; Küküllővárnál velök találkozáván, a városok és várak hódolatát várta volna, de gyéren mutatkoztak. Sőt ennek ellenében Udvarhelyszék a folyvást ellenálló Segesvárra két Pálfi testvért küldött le, hogy véd- és daczszövetséget kössenek...²⁾ De végre is Rákóczi bukása kiderült, a nép megadta magát, Segesvár is jun. 4-én az öt rabbal együtt

¹⁾ Fundgruben II. 122. Joan. Bethlen 153. ²⁾ Fundgruben II. 125.

szintén megjelent. ¹⁾ Így ért Barcsai a budai basához, ki őt pompával fogadta. Bonczidáról Dézsen, Zsibón át Rákóczi üldözésére indultak, mert halálát a basa elől, nehogy Erdélyt elfoglalja, még folyvást titkolák.

A porta, mert azt hitte, hogy Szejdi basa Rákóczi tönkretévésére nem elégséges, Ali Szerdár alatt egy negyvenezerből álló új serget indított Magyarországra. Barcsai e meglepő hirt a Szilágyban vette, Haller Gábort és Daniel Ferenczet, Udvarhelyszék főkirálybiráját, Ali Szerdár elé indítá, ki már ekkor Temesvárnál járt, hogy a tényállást előadván, visszatérésre bírja; azonban Alinak Váradal is terve lévén, Hallert, mert a Barcsai által ígért sarcot meg nem vitte, előbb csak letartóztatá, később mert Váradat Rákóczinak feladta, fogságra veté, 63 fontos vasat veretett reája. Haller esetét Barcsai Ecsednél vette, melyet vele és a budai basával szemben Mikes Mihály oltalmazott. Hogyan oltalmazta, meg kell említenünk, hogy testvére Mikes János kővári parancsnok népe Kővárt feladván, ide hurczoltatott, s mire Ecsedhez nem juthattak, a basa Mikes Jánost akasztófa alá állítatá; hogy Mikes Mihályt feladásra kényszerítse, kötelet vettetett nyakába; de erre is csak annyit izent, hogy ismeri ő testvérét, tudja, hogy kész inkább a halálra. ²⁾ Erre Szejdi basa maga is Ali elébe indult. Barcsai Aradnál szintén Alihoz megy, kit Konstantinápolyban személyesen tanult volt ismerni: de őt is hidegen fogadá, s jancsárokat adván fedezetül, tisztességes fogságszerű helyzetbe tevé. Ugy vitte őket Várad alá. ³⁾

Nagy-Várad, Erdély őrszeme, nagy várdája, a Tiszán inneni Magyarország fővárosa, védbástyája, a Rákóczi mellett annyit harczolt hajduság középpontja, ostrom alá jött. ⁴⁾ Mindamellet, hogy Várad már Barcsainak, illetőleg a töröknek meghajolt, Ali basa azon ürügy alatt, mért ereszté be a sebesült Rákóczit, de sajátlag mert basát akart belé helyezni – ostrom alá vette. E jelenet Váradon és az erdélyieknél roppant elkeseredést idézett elő, de az mind

¹⁾ Szalárdi 516 l. ²⁾ A basa erre megkegyelmezett. Petkő Gergely kronikája, folyt. Kalnoki S. 20 l. Fundgruben II. 124. ³⁾ Thaly, Történelmi Kalászkok. 79–83. ⁴⁾ Lásd N. Várad akkori leírását Szalárdi kronikája 362–71 l. Joan Bethlen 167 Továbbá 434–37. Oltalmi készüléteit 527–546. Ostromát 546–589 l.

nem számított. A váradiak előre sejtve a basa szándékát, nejeiket már jul. elején elköltöztették, a bástyák védelmét elrendezteték, jul. 11-én estve a várost önmagok felgyújták. Így fogadták Ali szerdárt, mikor jul. 14-én a vár alá érkezett. A vár, mely most a városban, de akkor a városon kívül, sik helyen feküdt, hatalmasabb erősségeink közé tartozván, hogy megvehesse, Ali nagyszerű készületekhez fogott. Mert Gyulai Ferencz Rákóczi holttestét elkísérte, a vár oltalma a régóta szereplő alpestesi Balogh Máté alkapitányra maradt. ¹⁾ Három héti kemény ostrom, s mintegy ezer török eleste szükségeltetett arra, hogy az első rés megtöressek. A golyók leronták ugyan a várfalakat, de a sánczban levő viz miatt még se férhettek hozzá. Nagy erőfeszítéssel a vizet a Körösbe csapolták, de célra nem vezetett, mert sok viz maradt. Végre reá jöttek, hogy Bethlen Gábor, midőn a nevéről nevezett bástyát építteté, a Pecze felé csapoltatta volt le, mi Alinak is sikerült. Azonnal töltéshez fogatott, hogy a résen behatoljon, de az utászokat ágyugolyók fogadák. Mire Ali annyira dühbe jött, hogy Barcsait és főembereit a török nép dühének akará oda vetni: alkalmasint sejté, hogy a haza jobbjai s a fejdelem a bevétel ellen dolgoztak.

Azonban az ostrom harminczkettődik napján, aug. 14-én, kézből kiejtett gyertya által egy bástya légbe repült, minek több épület és emberélet lón áldozata, de még ez sem nyitott utat. Az oltalmazók minden rést testeikkel fedeztek. Azonban bekövetkezett az, hogy Ali a veres bástya alá minát vitetett, mi e bástyát aug. 24-én légberepíté, mi 24 ölnyi nyilást hagyott hátra maga után. Megkezdődött tehát a roham. A nagy jutalomigéretre a törökök, bár a nők kezéből a forró viz, égő szurok, a férfiakéből golyózapor fogadá, mirmidonokként bujtak elé a sánczokból. De Alit még ez sem vitte céljához.

Azonban másnap a gyülevész semények átszöktek, s elárulák, hogy Ali 40,000 embere ellen csak is 850 ember volt benn, s az is már 300-ra apadott. Ali szakálát tépte boszujában, s rohamra rohamot vezényelt: mire aug. 27-én, heves ostrom közegette, Balogh Máté a fejr lobogót kitzeté: a feladás feletti alku-

¹⁾ Szalárdi 512. Az oltalmazók főnökeit l. Szalárdi 538–59.

dozás megkezdődött; okmány jött létre, mely 8 pontban többek közt biztosítá: hogy a török több várat nem foglal, az erdélyi fejedelemséget jogaiban megtartja, a vár népe mindenével szabadon mehet, ¹⁾ Váradot feladák. Midőn aug. 28-án a várból a kevés nép kijött, Ali, ki 10,000 embert vesztett, alig hihetett szemeinek, mint hősöknek szekereket rendelt, szabadon hagyá menni Debreczen felé, kiknek egy része a pusztán álló Uj-Tordán, más része Dézsen telepedett le... ²⁾

Várad tehát be volt véve, de érette Erdélyt vesztette el. Mert mi eddig nem sikerült, a bécsi udvar a pártalakításhoz mondhatni ez úton jutott... Erdély a törökben ez órától fogva többé nem bizott.

Mig ezek folytak, mint említők, Barcsai a le nem tisztázott sarczért, tisztességes fogságban volt Ali basánál. Hogy lefizethesse, s Erdélyt Ali basa executorságától megmentse, testvérének Barcsai Gáspárnak és Lázár György tanácsosának és ítélőmesterének, mint helytartóinak többször átirt, hogy a sarcz és adó hátralevő részét hajtassák fel. Szívökre köté, hogy az ígért sarczot gyűjtsék s ha Erdélyt basasággá tétetni nem akarják, fogjanak fegyvert, s folyamodjanak külsegélyért. ³⁾ E végre jul 5-re Segesvárra hongyulést hirdettek, s mivel a sarczból még 350,000 tallér s két évi adóhátrálék volt behajtandó, hallatlan adót róttak ki, melynek beszedését 35 törv.czikkben szabályozák. ⁴⁾ Már maga a törv.czikk szigoru volt, de oly szigorral hajtattott végre, hogy a megrott nemesség és polgárságnak ékszereit, ezüstjét kelle, hogy tallérokká veresse, ⁵⁾ a népnek pedig egy jó ökrét 2, közepest 1 frtjával szedeték el. Csak is ugy sikerült a pénz egyrészét felhajtani, mivel Gilányi Györgyöt Váradra inditák, ki Várad bevétele után harmadnapra érkezett meg. Sept. 5-én a szilágyi két megye is meghozá hódolatát. ⁶⁾ E szerint Várad és környéke a török kezébe esett, Erdély sarcza nagy része be lőn fizetve: mi Ali basát oda hangolá, hogy mind Barcsait, mind Hallert szabadon bocsátá.

¹⁾ Joan Bethlen 170–193. A feltételek ugyanott 185. Szalárdi 572 l. Uj magy. muz. 1858 x. f. ²⁾ Gál L. Erd. Diet. végz. I. 182 l. Apafi őket 1668 jan. 25-kén megnemesité. Jos. Kemény Diplomatar IX 121. ³⁾ Joan Bethlen 193. ⁴⁾ Törvényczikk, Magyar Tört. Tár, VII 136 ⁵⁾ Fundgruben II. 227. ⁶⁾ Szalárdi kronikája 592.

II.

**A székelység felkél. Barcsai megtámadtatja. Egyezkednek.
Kemény János beront. Barsait leteszi.**

Barcsai hazaindulhatott már, de országát a legnagyobb zavarban találta. Várad elbukása, bár oka nem volt, minden népszerűségét eltemette. Ide járult az, hogy helytartóihoz intézett leveleiben Erdélyt a basasággá változtatástól féltvén, arra hitta fel, hogy fegyverkezzék, sőt külsegély után nézzen: ¹⁾ oly eszme, mely mint látni fogjuk, megfogja buktatni.

Aug. 6-án irt levelére a helytartók a főbbecket ismét összehitták, s határozatba ment, hogy Bánfi Dénes menjen ki Aranyos-Medgyesre Kemény Jánoshoz, kérje fel, hogy sógora, a nádor útján I Leopoldtól segílyt eszközöljön. Barcsai a mint szabad lón, már Váradról ellentmondott a külsegély keresésnek; de már késő, mert Kemény János Bánfi Dénest már nádor Wesselényi Ferenczhez küldte volt, s ez a bécsi udvarnál a segílyadás kérdésében lépéseket tett.

Még ez sem volt elég, a roppant sarcz és a külsegélykérés mellett egy harmadik bajnak is ide kellett járulni. A helytartók a Barcsai által ígért sarcz által felbőszített országgal szemben, még azon eszélytelenséget is elkövették, hogy a Rákóczi-pártiakat tultontul üldözték. S ez üldözés legnagyobb sulya éppen a székelyföldre nehezült.

Mint elbeszéltek, midőn Barcsai Szebent elhagyá, s Rákóczi elesett, a nép nem akarta hinni, s a hir terjesztőit lesujtá. Rákóczi életben létének hire a székelyföldön hosszasabban tartá fenn magát, mint kellett volna, e miatt Barsainak meghajolni nem akart. Mielőtt kiábrándultak volna, a fejdelem azon elvétett lépést tette, hogy jun 13-ról a székely népnek amnestiát hirdetett, de a kolomposokat, mint Apor Lázárt, Barabás Pétert nyakon köttetni rendelé. A nép ábrándjait még kevésbbé respectáló Barcsai Gáspár a székely főbbeck ellen fellépett. Bakó Istvánt, Marosszék főkapitánját kihallgatatlannul felköteté; szárhegyi Lázár Istvánt, Csik főkirálybiráját el-

¹⁾ Szalárdi 594. Joan Bethlen 193 Katona XXXII. 211.

fogatá, Görgényvárába zárata, s mire ez az ablakrostély kiverése által menekült, aug. 10-ről kötelességévé tevé Kálnoki Mihály, csiki főkapitány és Cserei Mihály ottani főkirálybirónak, hogy vagy öt vagy nejt fogassa el. ¹⁾

Lázár István ezen megszökése gyújtá meg a forradalmat. Ő haza sietett; a nagy sarczoltatás s Barcsai Gáspár kegyetlenkedése miatt ingerült népet könnyü volt felkölteni. Aug. 16-n már tábor volt alakulva, Lázár István Gyergyóból ide jött, Csikot felkölté, Háromszéket szintén fegyverfogásra szólítá; Csik-Szereda várára rontott, a főkapitánt, Kálnoki Mihályt elfogatá, a főtiszt Cserei Mihály, Mádéfalván a nép dühének lett áldozata. ²⁾ E jelenet Háromszéket is talpra állítá, fegyvert ragadtak, s Maksán sept. 28-án Szonda István, Apor Mihály, Maksai Bálint Székely Bálint, Vajna Gáspár és Miklós, Pünkösti Pál, Elekes István s többek aláírása mellett végzést hoztak, melyben kimondák, hogy Székely Sámuel vezéröknek választák s ezennel Lázár István rendelkezésére bocsátják magokat. ³⁾ Donáth Istvánt, Háromszék főkapitányát elfogák s kivégeztetik. ⁴⁾

Barcsai Gáspár, mint helytartó, megrémülve e váratlan eseményre, testvérénél amnestiát sürgetett, de az megtagadta. A székelység tehát haladt a maga útján, új fejdelemről kezdett gondolkozni: egyelőre ifju Rákóczi Ferenczre gondoltak, ⁵⁾ majd Kemény Jánoshoz fordultak. ⁶⁾

A fejdelem, ki már Várad alól haza jött vala, erre a forradalom elnyomását elrendelte. Barcsai Gáspár a megyei s hű maradt udvarhelyi fegyveres erőt felülteté, magának Kőhalomban főhadiszállást vévén, az érkező hadakat a szomszédos falukba helyezé, hogy onnan Háromszék ellen beindulhasson. Azonban Székely Samuel a háromszékiekkel reájok ront, Kaczánál az udvarhelyszékiet szétveri; mire Barcsai Gáspár Kőhalomból elenyomult, Székely Erdővidékére huzódott vissza, hol Baróth és Köpecz között, a Cseme-rétjén a dolog ütközetre került, még pedig hogy a háromszékiek mekkora veszteségével, azt a domborodó sirhalom maig is mutatja. ⁷⁾

¹⁾ Gr. Lázár M. Gr. Lázár család 160. ²⁾ Gr. Lázár család 161 ³⁾ Okl. Lázár család 162. ⁴⁾ Joan Bethlen 197. ⁵⁾ Trausch, Annales Hungar. et Transil. II. 122. ⁶⁾ A. Kurz, Magazin, II. 455 ⁷⁾ Benkő, General, Transilv. I. 295. Joan Bethlen 199.

Ez által Háromszék meglőn törve. Barcsai Gáspár, hogy Csikot is önmegadásra bírja, győzelme helyéről, a köpeczi táborból oct. 13-án kiáltványt bocsátott ki, melyben a csikiakat fegyverletevésre, s Lázár István és Székely Sámuel kézbeadására szólítá fel. Azonban, a székely nép, mely ős jogainál fogva a vérárulót lesujthatá, most főtisztei lesujtásában östörvényét látta megújulva: a kiadás által a követelt vérárulást nemzetül végre nem hajthatá, Csik alsó felében, Lázárfalvánál tábort ütött, a Nyergeshegyet, melyen be kelle jutni, védelmi állapotba tette. Barcsai tehát hogy rémitsen, Háromszéken akasztatott és csonkított. S táborával a csiki határhegyek alá, a Kászon völgyére nyomult elő.

A csikiak a dolgok komoly fordulatát látva, mert segínyt sehonnan sem várhattak, az erő előtt megkivántak hajolni, de úgy, hogy vezérek se legyenek a kegyelemből kizárva. Oct. 19-én levelet szerkeztettek, melyben felkérék a fővezért, hogy várjon, míg az ország végez felettek, mert különben készek magokat mind egy lábíg levágnatni, s ezzel pater Kászoni Mártont Barcsai Gáspárhoz küldék; ¹⁾ a mire midőn ez oct. 20-án tüzzel vassal felel, Kászont a fejdelemhez futtaták Segesvárra. Következése lett, hogy köztők oct. 29-én ez alapon fegyverszünet jött létre, s Barcsai Gáspár, Keresztesi Ferencz, Haller Pál és Péter, Kemény Péter, Zsuki Ferencz, Bodoni György, Rácz Péter, Földvári Ferencz, Nádudvari István, Kopasz István, Rhédey Ferencz, Maksai Ferencz, Jósika István, – valamint a táborban jelen volt Fejér-, Küküllő-, Hunyad-, Torda-, Doboka-vármegye és Udvarhely-, Háromszék-, Aranyos-, és Marosszék aláírása mellett, a csikiak részére okmányt íratott alá, melyben biztosíták, hogy a míg az országgyűlés felettek nem határoz, sem ők meg nem támadják, sem másokkal meg nem támadtatják. ²⁾

E ponton nyílt meg a segesvári hongyülés, nov. 10-én, ³⁾ mely a csikiak felett volt határozandó. A tábor is ide érkezett, a csikiak is megjelentek küldötteik által. Heves országgyűlés lett, de

¹⁾ Gróf Lázár család 165. ²⁾ Az okl. eredetije a gr. Lázár család levéltárában, közölte gr. Lázár Miklós Hetilap 1853. ³⁾ Az ismeretes kézírati s Szilágyi Sándortól kiadott (Magy. Tört. Tár VII. 145) törvénycikk oct. 29-ra teszik e gyűlést; ellenben egy segesvári kronikás (Fundgruben II. 126) nov. 10-re teszi; ide mutat Bethlen János (202 l.) előadása is, ki a dolgokat beszélvén, a segesvári gyűlést megnyilándónak írja.

hogy mit végeztek felettek, sehol sem látjuk; hogy nem bántak igen kegyelmesen mutatja az, hogy a törvényczikkben előfordul azon, a székely alkotmány felforgatására készült határozat, hogy ezután a fejdelem a székely székek felébe főkapitánt nem csak a székek közül tehessen. ¹⁾

Egyébiránt, hogy e gyűlés a székelyek ügyét tüzetes megfontolásra nem igen vetette, annak három oka is volt. Egyik, hogy a fejdelem nem sokat törődhetett az ügygyel, mert a gyűlés folyama alatt egész váratlanul s Haller Gábortól a nász perczéig titkon intézett második házasságát tartá dobokai főispán Bánfi Zsigmond Ágnes nevű leányával; ²⁾ másik ok, mert Ali basa küldötte, az 500,000 tallér sarcz hátralevő részét keményen sürgeté, ³⁾ s ennek kirovásával voltak elfoglalva; a harmadik, mi a legfontosabb, hogy a gyűlés vége felé azon hir terjedt el, hogy Kemény János sereg élén közlög, mi oly meglepőn hangzott, hogy Barcsai Gáspár, ki mint már módunk volt meggyőződni, a vértől nem sokat irtózott, a hir hozóit, mint lázítókat, megcsönkittatá. ⁴⁾

Pedig volt a dologból valami. Mert Kemény János sógorától nádor Wesselényi Ferencztől német gyalogság- s magyar lovasságai ellátva, a Rákóczi végcsatájából Magyarhonba menekülteket maga mellé véve, s a felkelésben álló székelyektől támogatást remélve, nov. 20-ról a karokhoz és rendekhez levelet intézett, melyben fejdelemségre jövetelét nyíltan bevallá; ⁵⁾ s nov. 22-n Aranyos-Medgyesről kiáltványt bocsátott ki, melyben tudatá, mikép jó, hogy „a haza belső tüzet kioltsa” s a nagy sarczolás alól a nemzetet kiszabadítsa. ⁶⁾ Sok szép szót használt, de úgy látszik, a körülményekkel magasabb politikai szempontból számot nem vett.... A fejdelem Kemény jöttének bizonyos hírét Görgényvárában nov. 26-án vette, Tisza István kővári kapitánya kezéből. Rögtön intézkedett, hogy a hadak felüljenek; Budai Pétert a hirrel Konstantinápolyba, testvérét Gáspárt pedig Kemény elébe inditá. De már késő, mert Kemény János meglepte őket: Barcsai Gáspárt Örményesen, mit testvérétől nem oly rég nyert vala, Szentpáli János

¹⁾ Törv.czikk Magyar Törv. Tár. VII. 145. ²⁾ Szalárdi 594. ³⁾ Cronic Fuchsio II. 124. ⁴⁾ Joan Bethlen 204. ⁵⁾ Okl. Magy. Tört. Tár. VII 155 ⁶⁾ Kemény, App. Ep. X 199. Kivonatban Szalárdi 596.

menekült által körülfogatá és lesujtatá a fejedelmi serget pedig innen nem messze, Buzánál, maga Kemény verte szét.

A dolgok így szerencsétlen fordultára Barcsai benső tanácsosai után küldött, de Kemény Vécsen, emberei pedig Vásárhelynél jártak, figyeltek, nehogy az önállástalan Barcsai tanácsosaival összejöhessen. A tanácsosok visszatértek: Lázár György egyik helytartó és tanácsos Szt-Demeterre a Gyulafi László özvegyéhez, Haller Gábor testvéréhez Pálhoz Fejéregyházára, Bethlen János Ebesfalvára Apafi Mihályhoz futott, e szerint mindenik a más kastélyába. Kis András, egy magyarhoni férfi, Szt-Demeterre ment, gyalakuti Lázár Györgyöt, Kemény biztosító levele mellett kicsalás legyilkoltatá; ¹⁾ Haller Gáborhoz fiát Kemény Simont, Bethlen János cancellárhoz Bethlen Farkast a történést küldé, kik ezeket bántatlan Kemény Jánoshoz kísérek. ²⁾

A csikiak, kik mint látók, fegyverben maradtak, s kiknek feje Lázár István a kegyelemből még mind ki vala zárva, Kemény János bejöttének hírére, átjövén a nagy erdőn a Barcsaihoz hű maradt Udvarhelyszékre rontottak, pusztítani kezdék; de Kemény betiltá, s mert ellenséget nem látott, visszavonulásra inté. Fiát Simont Fogaras alá küldé, hogy ott Barcsai másik testvérét Andrást vesse ostromzár alá. Maga pedig Görgényvárában a fejedelmet fogta körül.

Szépszerint akarván Barcsait lemondásra birni, hozzá fordult, személyes találkozásra szólítá fel; miután nem vonakodott, hogy a találkozást előkészítse, Bánfi Dénest hozzája küldé, s elvégeztette, hogy dec. 11-én Görgényben összejöjjenek.

Eljövén a kitűzött nap, Kemény János magával hozva a letartoztatott Bethlen Jánost és Haller Gábort, Görgényben a vár alatti udvarban magjelent, kíséretét Petki István, Ébeni István, Bethlen Farkas és Gergely visszatért menekültek képezik. Barcsai Ákos a várból többek közt apósával Bánfi Zsigmonddal jött alá. Egyelőre hosszas öngazoláshoz fogtak, majd heves vita keletkezett, végre a kíséret Barcsait és Keményt négy szemközt magára hagyta, s mire pár óra múlva a tanácsosok ismét beléphetek: Barcsai Bethlen János cancellára tollába egy okmányt mon-

¹⁾ Élete gr. Lázár család 60–78. ²⁾ Joan Bethlen 208

dott, melyben lemondva minden külsegély keresésről, kötelezte magát, hogy az országot hűsége alól feloldozza, s a fejedelemséget az országgyűlés határozata alá bocsátja. ¹⁾

A lemondás ki lévén csikorva, a végrehajtás következett, mire nézt abban egyeztek meg, hogy az országot mindketten hűjék össze, s ez értelemben dec. 14-én a regalisokat kibocsáták, az országgyűlés dec. 24-ére Szász-Régenbe össze lőn hiva. ²⁾

A rendek összejöttek. A gyűlést Kemény János nyitá meg egy szivrázó beszéddel, melyben a török iga ellen keményen kikelt. ³⁾ A fejedelemválasztás horderejét mindenki mélyen érezé. Letenni a porta által tett Barsait, nyílt hadizenet; de megtartani, annyi mint Várad után Kolozsvárt is a török kezére bocsátani: ellenben Kemény Jánost tenni fejedelemnek, ki miként Barsai török, úgy ez német sereg élén jött, a szabad fejedelemválasztást épen úgy tapodja. Ezeket kellett mérlegbe vetni... Hosszasan tanácskoztak, bár sokan abba voltak, hogy Barcsaival együtt az általa ígért nagy török adó alól is megszabadulnak: úgy látszik, végre is Kemény, mintegy Brennus kardját veté mérlegbe, hogy részére billenjen. A Szász-Régen körül elhelyezett kir. sergek érvei végre is győztek: 1661 jan 1-én fejdelemmé választák. Barsai 1661 jan. 6-án az országot hűsége alól feloldozá, fejedelemségéről leköszönt. ⁴⁾

Barsai e szerint a fejedelemségről lemondott... Kemény és az ország önkéntes lemondásáért lakásul Görgényvárát adá, jövedelmül hozzácsatolván még Szt-Pétert és Zsukot. ⁵⁾

Mint élte le hátralevő rövid napjait... mint veté Kemény János őrizet alá, mint küldé juniusbán innen tovább... s mint ölék meg a Mezőségen Répa nevű falunál – Kemény János fejedelemsége folytán fogjuk elbeszélni.

Donatióit huszonnégyszáz év mulva, 1684 mart. 8-án, mert erőszakkal jött a trónra, Teleki Mihály ohajtására, a rendek semmisnek nyilváníták. ⁶⁾

¹⁾ Okl. Magy. Tört. Tár. VII. 163 Szalárdi 5 8. ²⁾ Töredék. Chron. Fuchsio Lup. II. 124. ³⁾ Magy. Tört. Tár. VII. 160 165. ⁴⁾ Jos. Kemény, Appar. Epist. X 215. Magy. Tört. Tár. VII. 162. ⁵⁾ Szalárdi 599. Joan Bethlen 214. Jos. Kemény, App. Ep. X 222. ⁶⁾ Gr. Bethlen Miklós Önéletírása I. 545.

Kemény János, fejedelem.

(1661 jan. 1. – nov. 20.)

Kemény, osztrák pártfogást hoz be. A török ellene készül. Ő Barcsait megöleti.

Egy férfi fellépéséhez értünk, kit, ha nem uralkodott volna, a történet sajnálna, hogy miért nem uralkodott, s miután uralkodott, sok részben el kell hogy ítéljen. ¹⁾

Nem sok van a fejedelmek közt, ki oly sokat ígérő multtal lépett volna trónra, mint Kemény János. Mint őscsalád ivadéka, ki ősjószágait a gerendi és a kövesdi uradalommal szaporitá; mint a ki Bethlen Gábor udvarában nevedett s már huszonnégy éves korában főispán s Brandenburgi Katalinnak kincstárnoka, mint I. Rákóczi Ferencz mellé kinevezett gubernator s II. Rákóczi György főhadvezére, mint ki hazájáért Krimiában két évig tatárabságot szenvedett, s hadjáratait leírta, – mint egy bevégzett Julius Caesari alak magaslott kortársai szeme előtt.

Mint rontott be sereg élén, mint mondatá le Barcsait, mint hitta össze az országgyűlést Szász-Régenben s választatá meg 1661. jan 1-én magát fejedelemnek – elbeszéltek.

Azonban, minthogy Kemény János fellépése minden eddigi fejedelmeink fellépésétől elüt, még egyszer visszatérünk a szász-régeni gyűlésre.

Eddigi fejedelmeink a Zápolyák által megalapított politikát követték, mely Erdélyt a török souzerainitása alá helyezé. Kemény János egészen ellenkezőleg a magyar királyságot viselő császári oltalomba kívánta áttenni. Vajjon eljött volt-e már ideje? vajjon a közvélemény meg volt-e nyerve az új politikának? vajjon a török kormány elég gyenge, s a császári kormány elég erős volt-e hogy Kemény ezt megkísértse – erre fog fejedelemkedésének története feleletet adni. Hogy nem volt akkora államférfi, mint hadvezér, azt folyvást fogjuk tapasztalni.

¹⁾ Kemény János fejedelemségét Szilágyi Sándortól I. Buda-pesti szemle X. 21–70. Okmányokat ide Magy. Tört. Tár. VII. 127–210.

Összegyűjtven a rendeket, a Rákóczi mellett kibujdosott főrendeknek egy hódítókép fellépett népszerű férfi fejedelemiségét keresztülvinni, nem volt nagy feladat. De megtartani a fejedelmi széket, ez Kemény merész politikáját a legkeményebb próbára tette. S mint látni fogjuk, a falat fővel törő politikusaink közé tartozott, még azon eszélyt sem fejtette ki, mit Békes és Homonnai, kik magyar katonasággal jöttek.

Mindjárt a szászrégeni gyűlést megnyitó beszédében a török uralom sanyarait vérfagyalalón ecsetelte. Mire jan. 1-én fejedelemmé választatott, s Bethlen János vezérlete alatt üdvözlő küldöttség ment hozzája, a törököt úgy festé, mintha tavasszal Erdélyt végkép el akarná foglalni, mire hogy még ok nem volt, az Apafi uralkodhatása bizonyítja; s a midőn a rendek jan. 3-ára a fejedelmi conditiókkal készen voltak, s kiköték, hogy a portától semmi időben el nem szakad, bele téteté, hogy ha pedig a porta nyilvánvaló romlásunkon igyekezik, tanácsosai tetszéséből, a haza megszabadítására minden módot elkövethet. ¹⁾ Mi nem volt egyéb, mint nyilt kártyajáték, mi diplomatai taktikáját épen nem bámultatja.

Elveté tehát a kockát. Jan 3-án a fejedelmi feltételekre az esküt letette s jan. 4-én az ország tette le hódolatát; jan. 5-én Görgényben Barcsai lemondását, s a lemondásért részére tett jószágátírásokat formulázák; mire Barcsai jan. 6-án lemondásáról s az ország ügyeibe nem avatkozásról fogadalmat adott ki. ²⁾

A mint ezekkel készen volt, következett az államcsiny. A jan. 9-ki ülésben, miután a Barcsaival szemben formulázott okmányokat a ház asztalára tette, s el lönek fogadva: a nádor és esztergami érsek leveleit olvastatá, melyek Erdélyt felszólíták, hogy miként Báthori Zsigmond alatt, magokat császári oltalom alá bocsássák; hogy jobban indokolja, a budai basától is mutatott fel egy levelet, mely Erdélytől Bihart, Krasznát és Középszolnokot Váradhoz kívánta csatoltatni engedni. S a csak pár nap előtt lett esküje ellenére kimondá, hogy Erdélynek a törökkel szakítani, s I. Leopolddal szövetkezni kell. Kemény János e fellépését a haza,

¹⁾ Conditióit I. Compillata I. R. 1. Tit Magyar Tört. Tár VII. 167. 171. ²⁾ Magyar Tört. Tár. VII. 162. Jos Kemény, App. Ep. X. 215–25.

mely Rákóczi törökellenes merényei siralmait még ki se nyögte vala, fájdalmas hallgatással fogadta. Nevelte a kétes helyzet setétségét az, hogy jan. 10-én Szilvási Bálint, Váradi István és Lutsek Jánostól Konstantinápolyból levél érkezett, melyben az említett követek megírák, hogy Barcsai küldötte szintén oda érkezett, s a szultán Keménynek német segélylyeli berontását oly zokon vette, hogy azzal fenyegetődzik, mikép tavasszal mindazon várost és várat, mely Keménynek meghajol, el fogja foglaltatni. ¹⁾ Kemény, hogy a rendek megett a hidat még jobban felszedje, a január 11-diki ülésben a lemondási okmányokat hitelesíté, s azzal másnap a gyűlést bezárta. ²⁾

Mint a gyűlés folyamából láthatni, az ország nem tartá tanácsosnak a portától még elszakadni, annál kevésbé kívánta magát vakon a bécsi udvar karjaiba vetni. Feltételekről gondolkoztak, tartottak, hogy majd a győzelmes Ausztria feltételei nem lehetnek igen kedvezők. ³⁾ Hogy a feltételeket kipuhatolják, Bánfi Dénest, pater Kászoni Mártont Bécsbe indíták. ⁴⁾

Keményt tehát a rendek fejdelemnek ismerék el, már csak a várak voltak hátra, Barcsait Régenbe hivatá s átiratott vele a várparancsnokoknak, hogy a várakat adják át. Több meghajolt, azonban Szeben, Déva és Fogaras ellenszegült, mire nézt, febr. 8-áról, Radnóthról, a szebeni polgármesternek, Meltzer Andrásnak személyesen irt, biztosítá, hogy a portától elszakadni nem akar: minnek következtében, Szeben azon feltét alatt, hogy a töröknek ellentállani nem fog, febr. 15-én szintén meghajolt. ⁵⁾

Hogy a rendek kívánatának eleget tegyen, a szomszédos basáknak megválasztatását jelentette: mire febr. 19-én Radnóthon azon választ kapá, hogyha a porta hűségében marad, dolga jól léssen, ellenben tatárok beküldésével fenyegetődztek. A szultánhoz is beküldte volt a szokott követséget, mely athnamét szokott minden új fejdelem részére kihozni: ezt a szultán febr. 16-án fogadta, ha megválaszták, ám legyen – hangzott a válasz: de a két évi adót s a sarcz hátrálékát küldje be, s e mellett fiát, Simont adja zálogul;

¹⁾ Katona XYXIII. 228. ²⁾ Törvénycz. Magy. Tört. Tár. VII. 169.

³⁾ Joan Bethlen 232. ⁴⁾ Magy. Tört. Tár. VI. Szalárdi 607, ⁵⁾ Katona XYXIII. 229–32.

a fejedelmi jelvényeket pedig Ali basától Temesvártt, személyesen vegye át. ²⁾

Kemény mindezekből csak annyira vállalkozott, hogy ha biztosítják, Temesvárra kész elmenni, mi azonban a portát ki nem elégíté. Annál több okot látott, hogy a várakat minél előbb kézre kerithesse. S mire értesült, hogy a váradi basa a Várad körüli várakat, mint Papmezőt, Solyomkőt, Szent-Jobot egymásután foglalja el, Dévát és Fogarast ostrom alá vetteté. Déva a sziklavár kettős várfalában bizva, daczolt, a bennelevő őrség már török segélyért folyamodott, mire Springer Tamás az őrség német részének kapitánya, a magyarok főnökeit elfogató, maga a várat feladta. Fogarasra Barcsai András ült vala be, vízzel telt széles sánca hosszasan feltartotta volna az ostromot, azonban Barcsai Ákos udvari papját Csengeri Istvánt testvéréhez küldé, mire ez mart. 15-én szintén feladá. ²⁾

E szerint Keménynek egész Erdély meghajolt, csak két ember nem, Barcsai Ákos és Barcsai András. Barcsai Ákos bár lemondott, s hogy a portára nem irogat, magát írásban kötelezte, mindent elkövetett, hogy török segélyt nyerjen. Fogaras eleste után testvére is Görgénybe szorulván, a basákat járatni kezdék, hogy újra régi helyzetükbe juttassák. E lépések Kemény előtt nem maradtak titokban. Hogy őket felügyelet alá vethesse, Barcsait arra szólítá fel, hogy hivsége jeléül Görgénybe fejedelmi őrizetet fogadjon be; mit meg is nyert tőle.

E közben Bánfi és Kászoni Bécsből visszatértek, még pedig biztató válaszzal. Kemény apr. 23-ára Beszterczére országgyűlést hirdetett. Magának kapunként 8 ft. adót s a katonák tartására egy köből gabonát szavaztat. ³⁾ Apr. 28-án a tanácsurakat s a követek főbjeit magához hivatá, elejekbe adá a feltételeket, melyeket, ha athnamet akar nyerni, a porta elébe szabott: s főleg a sarcz és adó követeléséből érvet merített arra, hogy a portát mint vérszipót fesse. Mit tegyenek hát? ezen tanácskoztak a rendek másnap, midőn Kemény János közikbe lépett, s a császártól kapott biztosító levélre mutatott; délután pater Kászoni is megjelent a rendek előtt, előadta, hogy a császár kész ugyan Erdély oltalmát felvenni;

¹⁾ Fundgruben I. 334. Jos Kemény. App. Ep. X. 233. ³⁾ Katona XXXIII 236. ³⁾ Törvényczikk. Magy. Tört. Tár. VII. 189.

azonban biztosítékot kíván, nehogy – mint Báthori Zs. alatt – újra megcsalódjék. Határozatba ment tehát, hogy Bánfit ultimaria plenipotentiával küldjék fel, kösse meg a frigyet; s kimondák, hogy török az ellenség. ¹⁾ Ennek következtében Kemény Bánfinak még azon napról utasítást adott ki, melyben felhányván, hogy a török, a tatárokkal Erdélyt felprédáltatá, basáival a szélvárakat elszedeté, a szélső megyéket basaságaihoz szakasztásával fenyegeti; hogy az adót felemelte; hogy a hon választási joga ellenére fejdelmet maga kezdett tenni; hogy athnamet neki nem akar adni: e szomorú helyzetben arra kérte a császárt, hogy Erdélyt vegye oltalmába, mert ha a török teljesen elfoglalja, innen a tüzet könnyen terjesztheti; biztosítá az udvart, hogy bár szinleg a törökkel tartand, de azért hűsége odahajlik, s igéri, hogy azon esetre, ha a császár a törököt megtámadná, ő is fegyvert fog, vagy ha csak nekie kellene a törökre fegyvert huznia, azon esetre kéri, engedje meg a császár, hogy birodalmában fegyvert vásároltathasson s katonát toborzathasson; s ha a harcban megbuknék, oda menekülnie szabad legyen. ²⁾

Bánfi Dénes felindítása után Kemény János Barcsai elfogott leveleit adá a rendek elébe, hogy ellene mint áruló és hitszegő ellen törvényt lássanak: mire határozatba ment, hogy a fejdelem producáltasson ellene. Mi által Barcsai személye egészen hatalmába esett.

Bevégződván a gyűlés, Kemény megelekedve nézhetett volna el munkáján, mert mit a szász-régeni gyűlésben átvinni nem sikerült, a törökkel felmondást, most teljesen keresztülvitte. Sietett tehát Barcsait s benne a török pártot tönkre tenni. A mint a gyűlés május 5-én elvégződött, másnap fényes kísérettel Vécsre ment, Barcsaiékat Görgényből vadászatra hívatta. A vadászebéd után a két Barcsainak felmutatja elfogott leveleiket, foglyoknak nyilvánítja: Ákost visszaküldi Görgénybe, de nejétől külön helyezteti el; Andrást pedig Fogarasba küldé, hol máj. 16-kán felkasztatá. ³⁾

Kisszerű rendszabályok azon nagyszerű vész ellenében, mely

¹⁾ Törvényczikk Magy. Tört. Tár VIII. 189. ²⁾ Okl. F. Magy. orsz. Minerva 1828. 1990. Kemény János önéletírása 524. ³⁾ Katona XXXIII. 237.

Kemény trónát fenyegeté. Azon ábrándban élt, hogy a bécsi udvar érte mindent kockára vet. A török készülleteinek hírét, a mint a tavasz megnyílt, folyvást lehetett hallani. Bánfi Dénes megjövetelében bizott, s im, Kálnoki Mihály érkezik Ali basától, s nem kevesebbet kíván, minthogy a fejedelemségről mondjon le, az ország helyébe válasszon mást, s az új fejedelem, három nemzetbeli 16 főember kíséretében, a pénzhátralékot vigye hozzá. E jeleltre Kemény jun. 2-ára Medgyesre ismét összehitta az országot a Kálnoki által hozott feltételeket eléadta; azonban személyesen megjelenvén a templomban, hol a gyűlés folyt, ismert ékesszólásával újra kivitte, hogy a rendek felkérék, sürgesse a német confederatiót, s a töröktől elszakadást még határozottabban törvényczikkbe igtaták. S hogy Barcsait végkép megsemmisítse, a gyűlés utolsó napján, jun. 6-án, ellene újabb bizonyítványokat hozott fel arra, hogy a törököket hijja: ennek következtében oly törvényczikket hozatott Barcsaira, melynél fogva javai és élete felett urrá tétetett. ¹⁾

Kemény e határozat horderejét kizsákmányolni nem is soká késett. A mint megjött a hír, hogy a török ellene felkészült s Erdély felé közelg, nehogy Barcsait Görgényből kiszabadíthassa: Kövér Ferenczet, étekfogóját, s Váradai Jánost kapitányát Görgénybe küldé, hogy Barcsait Kővárba belebbeckék. Megis inditák, de mint a mezőségen Répa nevű falunál vinnék, a lovas kíséret, mely fedezetül volt adva, Barcsait átlóvé, ²⁾ s ott hagyá; mignem a kozmatelki lakosok eltemették s temetőjét, mi Kozmatelkén ma is latható, egyszerű siremlékkal jelelék.

II.

A török beront. A német segély nem érkezik. Kemény elhuzódik. A török Keményt kinyomja. Apafit fejdelemmé teszi.

Barcsai halálával Kemény János vetélytárs nélkül láthatta magát. Hogy annak pártját is tönkre tegye, Apor Lázárt befogatta, Dobai Istvánt felakasztatá, ³⁾ s mások ellen is oly rendszabályokhoz

¹⁾ Törvénycz Magyar. Tört. Tár. VII. 201. Szalárdi 607. ²⁾ Joan Bethlen 227 ³⁾ Kazi Hist. Regni Hung. II. 244.

nyult, hogy Zolyomi Miklósnak ki kellett futnia. Azonban az erőszak, melylyel Barsait trónjából kiveté, a merény, melylyel lába alól elmozdítá, a kiontott vért megboszulni szokott Nemesist látszék Kemény ellen felidézni.

Kemény eljárása sokat hasonlít ahoz, mintha azt hitte volna, hogyha vetélytárs nélkül áll, a török lassubb, az osztrák segély gyorsabb léptekkel közeledik. Mindkettőben csalatkozott.

A mint a török beütés előszelét vette, nejét több főrangú ur-nóvel Kővárba szállittatá; ¹⁾ maga jun. 18-án Marosujvárnál táborba szállt; Teleki Mihályt s pater Kászoni Mártont pedig Bécsbe inditá, hogy ott mulató követét, Bánfi Dénest, a segély eszközlésben sarkolják. Ki is adták fenn a parancsot, hogy az örökös tartományokból a hadak Montecucculi fővezérsége alatt Magyarországra induljanak: azonban mig Montecucculi Komáromnál állva, a haditerv felett levelezett, mig az előcsapat Stahremberg Richárd tábornok alatt Tokajnál készülődött, s mig Heister szathmári parancsnoknak Kővár, Szamosujvár elfoglalását elrendelék: a török, mint Engel írja, nem irkált ide oda, hanem dologhoz látott. ²⁾

Ali szerdár két felőlről tervelte Erdélyt megtámadni, a Vaskapu és Királyhágó felől. Mint tudatá, jó, hogy Erdélynek új fejdelmet adjon, mi végre a mint Temesvárról kiindult, Hunyadvár urának, Zolyomi Miklósnak Husztra, hová menekült vala, azonnal iratott, hogy siessen hozzá, mert fejdelemmé akarja tenni, de Zolyomi nem fogadta el. ³⁾

Leopold császár, hogy a vést elfordítsa, Metzger Konstantinápolyba, Vischert Alihoz küldé: de azon feleletet kapták, hogy Kemény pártolásában a szultán békeszegést lát. ⁴⁾ A török sergek tehát benyomultak, az első csapat Várad felől rontott be, jun 28-kán, s mindjárt Bánfi-Hunyadon a templomba szorult népet kardra hánytá; s más csapat Ismail budai basa alatt, jun. 30-án a Vaskapun omlott be; pár nap mulva maga Ali is bejött a tatárokkal s Hátszegvidéken megkezdődött a pusztítás. Kócz-várá t közökre keriték, urával Kendeffi Gáborral levelet intéztettek az országhoz, hogy tüstént Ali elébe siessen, más fejdelmet válaszszon mert addig a törökség az országot ide nem hagyja. ⁵⁾

¹⁾ Szalárdi 611. ²⁾ Engel, Geschichte V. 15, ³⁾ Szalárdi 61. ⁴⁾ Kationa XYXIII. 257, ⁵⁾ Ugyanott 242.

Kemény János e beütés hírére táborát, melylyel Décseig, majd Enyedig nyomult vala elő, bár Kapi György a hajdusággal mellé érkezett, nem tartá elég erősnek ellentállani: a székelységet Petki István alatt hazaküldte; maga pedig a megyei hadakkal Egerbegyen át, Bonczidára huzódott, Kolozsvár mellé. Ide érkezett vissza Bánfi Dénes a bécsi udvartól, gyémántos aranykeresztel, ¹⁾ s azon még mind nem sokat nyomó izenettel: hogy ő flge Erdélyt kegyelmébe fogadta, s régi állásába visszahelyezi. ²⁾

A kegyetlenségéről ismeretes Ali, egész váratlanul, egyelőre szeliden lépett fel: várt, az országnak időt engedett, hogy elébe mehessen. Pár hetet mulatott így, s mire látta, hogy felszólítása elhangzik, jul. 15-én még ötezer tatárt rendelt be, s neki bocsátá a helységeknek. Szászváros kastélyostól, ugy Szászsebes porrá lön égetve. ³⁾ Fejérvártt templomot, mindent felgyujtott. S az országot ujra felszólítá, jöjjön hozzá, válaszon fejedelmet s ő kész visszavonulni. ⁴⁾ A felszólítás ismét elhangzott, s Ali előbb nyomult.

Kemény János látva, hogy Montecucculi még sem érkezik, s a tatárság személye kézbeejtésére tör, Bonczidáról megindult; jul. 28-án Szamosujvárnál haladt, melynek védelmét Brazen Hektor kövári kapitánra bizta; Emberfő és Négerfalva közt tölté az éjt, jul. 20-án Oláh-Láposbányán állapotott meg, hogy felviradván, a vasárnapot ott töltse. Azonban a tatárság jókor reggel mutatkozott, a fizetett hadak felkerekedtek, a fejdelem a megyei dandárokkal szintén követé, s kimentek Máramarosba; Huszt alatt, Erdély akkori végpontján, tábort ütöttek.

A dulás részleteit, mit Ali véghez vitetett, leirni majdnem lehetetlen. A tatár és török az égetés és pusztításban, az emberek felfüzésében egymással vetekedett. Nem volt elég Erdélyt egész hosszában kipusztitni, Nagy-Bányáig, Szathmárig felnyomultak. Mindent, mit a roppant csapás közepett szerencsének lehetett nevezni, abban állt, hogy Ali a kerített városok és várak ostromát nem tűzte céljául. Villámgyorsan haladt át Erdélyen, ugy, hogy aug. 2-án már maga is Nagy-Bányánál járt, Keményt Huszttól a Tiszáig nyomta.

¹⁾ Mikola, Hist. Geneal 16. ²⁾ J. Bethlen 231. ³⁾ Chronic. Fuchsio II. 127. ⁴⁾ Szalárdi 612 Joan Bethlen 228.

Míg Kemény János Semlyénnél, Zemplénmegyében Monteculira vár, Ali mintha bevégezte volna hadjáratát, fejdelem tevéshez kezdett. Hasszán basától Husztra levelet küldött, megirván abbéli csodálkozását, hogy egy ember kedvéért hazájokat koczkára vetik, arra szólítá fel őket, hogy Rhédei Ferenczet vagy fiát Lászlót, vagy Zolyomi Miklóst küldjék hozzá, hogy tegye fejdelemnek: mire azonban Bánfi Dénes ágyukkal felelt. Látván Ali, hogy ezek Kemény hivei, visszafordítá táborát, Erdélybe jött, Dézs és Bethlen között tábort ütött: hogy Erdélyt megtörje, az egész Szamosmentét lángba boríttatá; aug. 29-én Besztercze előtt állott, a tanácsot magához hivatván, a szász hatóságokhoz levelet intéztetett, hogy siessenek hódolatukat meghozni; ¹⁾ sept. 3-án pedig Maros-Vásárhelyre érkezett, százhetvenezernyi foglya felett szemlét tartott: ²⁾ megszált, várta, hogy az ide rendelt nemesség és városok követei érkezzenek.

Kemény János ezalatt végrevalahára segélyhez jutott, Montecuculli aug. 18-án Tokajnál járt, s szép lassan haladva, aug. 30-kán Kemény János háromezerre olvadt sergével Majténynál egyesült; mit Kemény Déva, Görgény, Fogaras és Szamosujvár várparancsnokainak, a szász városoknak s Petki István által a székelységnek azon felhívással adott tudokra, miszerint maradjanak hivek, igyekezzenek fegyverkezni, s beérkező sergéhez csatlakozni. Azonban a szászokra nézve, Kemény felszólítása már későn érkezett, mert a szász városok követei, Hermán Lukács superintendensökkel együtt, sept. 12-én Maros-Vásárhelytt Alinak hódolatukat bemutatatták. ³⁾

A szászvárosi követek ideérkezése Alit a fejdelemtevés gondjaiból egészen kiragadta. Zolyomi s a Rhédeiek után Petki Istvánt, Csik főkapitányát is megkinálta volt, de az is visszautasítá, a közvéleménytől elhagyott Barcsai esete még igen új lévén. Ali tehát a szász követekből gyűlést rögtönzött, meghagyá nekik, hogy ha a választási jogot koczkára tenni nem akarják, rögtön fejdelmet válasszanak. Sept. 13-án össze is ültek, de hosszas tanácskozásnak is a lett eredménye, miszerint kimondák, hogy a magyar és székely nemzet jelen nem lévén, nem érzik magokat erre fel-

¹⁾ Katona XXXIII. 257. ³⁾ Chronic Fuchsio II. 127. ³⁾ Katona XXXIII 258

jogosítva. ¹⁾ Azonban másnap, sept. 14-én a főbbek közül Basa Tamás és Kassai Ferencz, a vidéki kisebb nemesség közül többen Ali táborába érkezvén, a fejdelemválasztás a maga egész komolyságában szőnyegre került.

De kit tegyenek fejdelemnek, a mikor a nemesség virága vagy tatár rabságban, vagy Keménytől elüldözve, vagy Keménynyel táborozva, pusztán hagyta a hazát. A közfigyelem tehát Apafi Mihályra esett, ki onnan néhány órára, ebesfalvi kastélyában elvonultan élt, s mint hazaszabadult tatár rab, ²⁾ a hadjáratbani részvételtől felmentetve, épen neje Bornemisza Anna betegágyánál virasztott. Ali a hongyülesi küldöttséget török fedezet mellett Apaffi után indítá; ki, mert e méltóságról nem álmodozott, a követség belépése által annyival inkább meg volt lepelve, mert indulása után, már az ebesfalvi határon beérte az örömhír, hogy fia született. ³⁾ Apaffi, mint fiatal deli alak, mint őscsalád ivadéka, Alira kellemes benyomást gyakorolt; fényes sátorba vezetteté őt, diszörizetet rendelt, másnap sept. 5-én a Libancs nevü réten a választást megtartatá, s sept. 16-án fejedelmi jelvényeket adott kezébe. ⁴⁾ Apaffi sept. 17-éről a radnóti török táborból, mint fejdelem kiáltványt bocsátott ki, melyben tudatá, hogy a szegény haza gondviselése reá bízott, alája ló, kezébe fegyver és zászló adatott; ne kapdossanak tehát árnyékhoz, gyülekezzenek zászlója alá s siessenek a felhuzott fegyvert a hazáról elfordítani. ⁵⁾

III.

Kemény Kolozsvárig nyomul. Több várat német őrséggel megrak. Visszamegy. Apafit beigtatják

Mig ezek folynak, Kemény János, miután Montecucculival Majténynál aug. 30-án egyesült, folytatta útját Erdély felé, azonban oly lassan, hogy két hét kellett, mig Kolozsvárhoz érkeztek. Kemény mit sem tudván Apaffiról, két havi bujdosás után álmai valóulásánál látta magát, sept. 15-én Korodnál járt, másnap Kolozsvár előtt állott, felszólítá, hogy német őrséget fogadjon be.

¹⁾ Chronic. Fuchsio II. 127 ²⁾ Rabságát I. Erd. Muzeum 1859. 10. sz. ³⁾ Beth Miklós Ifjúkori Életir. 243–45. ⁴⁾ Szalárdi 622. Joan Bethlen 249, Cronic. Fuchsio II. 118. ⁵⁾ Kemény. Append. Dipl. XI.

E ponton vették a hirt, hogy Ali Apaffit tegnap fejdelemnek választatá. Keményre nézt e hir mint menykőcsapás hangzott. Fájdalmát legfelebb azon remény enyhítheté, hogy Alit sikerülend ki-
verní. De képzelhetni ébredését, midőn Montecuculli 56,000 ember 54 ágyu élén kijelenté, hogy ő flge sergét, melytől a keresztény világ ügye függ, ily körülmények közt nem koczkáztathatja; ¹⁾ s annyit is alig nyert meg, hogy Kolozsvár német őrséggel rakassék meg. ²⁾

Redan Dávid ezredes parancsnoksága alatt hatszáz lovas s ezer német gyalog hagyatott Kolozsvárrt, kiket azon feltétel alatt vettek falaik közé, hogy csak harmadnapig élélmezik, de majd három esztendő lett belőle: mi alatt a várost annyira kiették, hogy négyszáz ház volt már pusztá, mikor tőlek megszabadultak. ³⁾ A mint Kolozsvár meg vala szállva, sept. 17-én Kemény táborához beszédet tartott, visszavonulását tudatván, nagyobb segítség reményével indokolta. ⁴⁾ Erre másnap a visszavonulás megkezdődött; a megyei nemesség visszamaradt; a többi kiment: a fejdelmi hadak egyelőre Erdőszáda és Kővár, a német hadak Aranyos-Medgyes mellett ütöttek tábor.

Hogy Kemény Ali előtt másodszor is kivonult, még a mi kis népszerűsége maradt, azt is elvesztette. Ellenben Ali egyszerre szabad kezet kapott. Azokat, kik Apaffit fejdelemmé tevék, haza bocsátá. A székelyekhez levelet intézett, hogy térjenek Apaffi hűségébe: de a gyergyóiakat Lázár István, a csikiakat Petki István, a háromszékietek Béli Pál reá birták, hogy ellentállásban maradtak. ⁵⁾ Azonban saját vesztőkre, mert Ali basa Apaffit maga mellé vevén, Radnothról a székelységnek indult, az ingadozó Maros- és Udvarhelyszéket megkoboroltatá; Segesváron a Barcsai féle sarcz őket illető részeképen 33,000 tallért csikort fel. ⁶⁾ Udvarhely alá ért, a bel székelyföldet hódolásra szólítá fel; mire Háromszék csakugyan meghajolt, s mivel Csikszék erdőkoszorus rengetegjei védelmében bizva, meghajolni vonakodott: az eltorlaszolt utakat megkerülve, Izmail budai basát felültetvén, álutakon beron-

¹⁾ Joan Bethlen 251. ²⁾ Szalárdi kronikája 621. ³⁾ Részleteit l. Fosztó Uzoni kézirati Eccl Hist ⁴⁾ Szalárdi kronikája 621 ⁵⁾ Ugyanott 625 gr. Lázár család 187. ⁶⁾ E pénz további történetét l. Fundgruben II. 87–91.

tatott, s a csikiak, kik a határ védelmével foglalták el magukat, oct. 17-én arra ébredtek, hogy hátok megett a falvak lángban állnak. A nép haza szaladt, meghódolt, Petki és Lázárnak csak nagy nehezen sikerült Görgénybe menekülni. ¹⁾

E lépés Alit azon vivmányhoz juttatá, hogy Kemény mellett senki se állt többé sikon, pártja még csak a várfalak közt tartá fen magát. A várak még folyvást Keményt uralák: a mint a csikiak védelmére beindult s elbukásukat hallá, Bethlent, Szamosujvártt még jobban megerősíté; Fogarasba Bethlen Gergely vezérlete alatt kétszáz magyar, kétszáz német lovast csempésztetett be. És igen jókor, mert Ali Csikszék három napi dulása után, Udvarhelyről Fogarasnak vette útját, mit Apaffi udvari papja Enyedi János által felkérte; s mire látta, hogy nem adják, Szeben felé vonult, honnan országgyűlést hirdetett; azzal, mert a tél, mi a török hadjáratoknak véget szokott vetni, beállt, Temesvárra kivonult, Ibrahim basát tekintélyes török csapattal Apaffi mellett hagyván.

Igy következett be nov. 20-a, mint a mely napra, Kis-Selykre országgyűlés volt hirdetve. Apaffi Szebennél Alitól elválva, tábor élén ide jött s a luth. papilakban az országgyűlést megnyitá. Nem kevesebbre czélt, minthogy fejdelemmé választásának a kellő formát megadja: mi könnyen sikerült, mert a jelenlevők megválasztását törvényczikkebe igtaták, conditiókat irtak elébe, ugyanazokat, melyeket Kemény János elébe adtak vala; csupán annyit kapcsoltak még hozzá, mennyit szükségesnek láttak arra, hogy Apaffi és tanácsa magát az ország alkotmánya fölé – mint Kemény Jánossal történt – ne emelhesse. ²⁾

Apaffit beigtatták. A gyűlés nov. 23-n eloszlott.

E szerint Kemény János letétezt. Hogyan kíséri meg trónát visszafoglalni.... hogy veszi el csatájával együtt életét – Apaffi fejedelemsége alatt beszéljük el.

¹⁾ Joan Bethlen 255. Szalárdi 626. ²⁾ Conditioi, Compillata II. R. I, Törvénycz. Mike, Art. Diet. III.

TIZENHATODIK KORSZAK.

Az Apaffiak kora.

(1661–1691.)

A Rákócziak és Apaffiak kora közt két fejedelem szerepelt, Barcsai Ákos és Kemény János; de sajátlag mindkettő a Rákócziak korába esik, mennyiben Barcsait a török II. Rákóczi György ellenében, Keményt pedig a II. Rákóczi György menekült pártja Barcsai ellen állítá fel.

Egyik se birt a trónon megállani, mindkettő erőszakkal táasztattott le. E szerint II. Rákóczit is ide számítva, három év alatt, (1660–62) három fejedelem bukott meg s esett a II. Rákóczi lengyel expedíciójából keletkezett zavar áldozatául, mignem beállt az Apaffiak kora.

Apa-nagyfalvi Apaffi Mihály egy családot hozott trónra, mely a Bethlenekkel egy törzsből ered s azzal osztályos atyafi. E család két fejedelmet adott, az apát és fiut, I. és II. Apaffi Mihályt, kik közé Tököli Imre fejedelemsége szövődik, mielőtt II. Apaffi M. Erdélyt I. Leopold császár és király kezébe ejté.

Az Apaffiak kora helyreállítása akart volna lenni a megrongált erdélyi fejedelemségnek, mit a török az ujonnan felállított váradi és jenei basák által a hódoltság terjesztése útján elnyeléssel fenyegetett. Jenő és Várad török kézbe esvén, a fejedelemség többé nem volt a régi, a török nem respectálta többé; mignem Bécsnéli megveretése, Buda elvesztése által magyarhoni uralmának végórája ütött, s Erdély nem támaszkodhatván reá, visszament, honnan elszakadt, a magyar koronához.

Mi az erdélyi fejedelemségre a zárpontot feltevé.

I. Apaffi Mihály, fejedelem.

(1660 nov. 20 – 1690 apr. 15)

I.

Uralkodni kezd. Kemény János serget hoz ellene. A török segílyt küld, Keményt megveri, elejti.

Mint fennebb látók, I. Apaffi Mihályt Kemény János kiverése után, Ali basa bosniai vezér tétette fejedelemnek, a vásárhelyi táborban rögtönzött gyűlésben 1661 sept. 15-én; mire Apaffi nov. 20-ára, Kis-Selykre gyűlést hirdetett, magát formászerint megválasztatá, conditiókat íratott maga elé, melyekre az esküt letévén, ünnepélyesen beigtattatott. ¹⁾

Apaffi, mikor fellépett, még fiatal ember, s nem valami lángész, nem valami hadvezér és diplomata: mindazáltal mégsem lehet minden képességet tőle megtagadni, s különösen nem a szívjóságot, miáltal elleneit lefegyverzé.

Nem volt elég bajnak az, hogy Kemény, mint ellenfejedelem sereg élén állt vele szemben; hozzájárult még az is, hogy, három év óta török, tatár és némettől dult, kipusztított haza, szétszórt nemesség, fegyverrel meghajtott székelység, üres fejedelmi pénztár, s pártoskodásban szétzilált fegyveres erő volt az, mivel egyelőre rendelkezhetett; vagyis egy szétmállani indult országot kapott, melyet már csak a beavatkozni akaró szomszéd hatalmak egymástóli féltékenysége tart még fenn, melynek szervezésére oly talentum kivántatott volna, mely Erdélyt, mint egy második Svájcot semleges helyzetben tartotta volna.

Apaffi a kisselyki gyűlést nov. 23-án bezárván, Szebenbe ment; de a helyett, hogy a szervezésben segítenék: a kis országokra oly üdvös semlegesség elvét felfogni nem bíró, határozott politikát erőltető, idegenektől inspirált párt, tovább folytatá tusáit.

Kemény János kiveretése után Máramarosban Bikszádra, Montecuccilli Tokajba ment, téli szállást vettek. ²⁾ Azonban Ke-

¹⁾ Chronic. Fuchsio II. 128. ²⁾ Joan. Bethlen 265.

mény János, ki sem sergét tartani, sem vágyairól lemondani nem birt, s mint egy II. Rákóczi György uralkodni vagy meghalni, csak e kettő között kivánt választani: a mint Ali basa elvonulását meghallá, vissza akart térni, Montecucculitól és gr. Wallis szathmári várparancsnoktól segítséget kért, hogy beronthasson. S bár vele volt tanácsosai, Haller Gábor és János, Bánfi Dénes, Bethlen János és Farkas, Petki István, Szentpáli János nem helyeslék, 1662. jan. 3-án beindult.

A hideg esőre válván, az utak megbomlottak, mintha a természet is időt akart volna adni a gondolkodásra, a vesztére rohanó Keménynek. Nejét Nagy-Bánya közelében Dobraviczán elhagyja, nem sejtve, hogy utolszor bucsuzik tőle az életben. Szentpáli Jánost 2000 lovassal előre küldé, hogy Kolozsvár parancsnokával Ébeni Istvánnal egyesülve, siessenek előre, Apaffit, ki dec. 16-án Szebenből Medgyesre jött vala, ¹⁾ fogják körül.

Apaffi e váratlan hír hallattára, összehívá hiveit, s követséget küldött Keményhez, mely biztosítsa jószágait s kérje fel, kimélje a hazafiúi vért, ne idézze be újra a törökség duló ostorát, s végül ígérje meg, hogy ha a törökkel kibékül, Apafi kész lemondani. ²⁾ Kemény, ki egész éltét honának szentelé, mint egy Coriolán, ki szeretett hazájára idegen sergeket vezérelt, s kinek szívében az elébe jött Róma a legfájdalmasabb hurokat pendíté meg – aként állt a követséggel szemben: nem birván coriolani lelki erővel, ki magát szeretett hazájáért a hódításra vágyó idegenek boszuságának odaveté – a követeket hidegen fogadta, letartoztatá. Az oly hosszasan dicsőített hadvezér lelkét e percztől végtelen habozás homálya árnyalá be, mi végül is vesztét okozá.

Apaffi helyzetét belátva, mert Szentpáli közeledett, s Medgyes falaiban nem bizhatott, jan. 12-én Segesvár alatt megjelent, bebocsátást kért; de a polgárság nem akarván magát ostromnak kitenni, félt, hogy úgy jár mint Szeben, mikor Barcsait befogadta – ellenmondott, s a tanácsnak nagy nehezen sikerült kivinni, hogy legalább az alsó várba bebocsáttassék. ³⁾

Apafi helyzete nem tartozott a kellemesek közé, szorult-

¹⁾ Fundgruben II. 129. 1. ²⁾ Joan Bethlen 271. ³⁾ Kurz, Magazin II. 488. Fundgruben II. 129.

ságát még az is sulyosbitá, hogy a védelmére hagyott 18 század oláhthoni katonaság odahagyta. Váradai János, kit Kemény szintén előre küldött, január 14-én már Holdvilágra, Szentpáli pedig Segesvár alá érkezett, s jan. 16-án a tanácsot felszólítá, hogy Apaffit adják ki, de ez a levelet felbontatlan Apaffi kezébe szolgáltatá, a törökség pedig a támadást visszaverte.

Szentpáli az ellen csekély voltát látva, gyors-futárt indita Kemény elébe, hogy siessen: azonban ez természeténél fogva is késedelmes ember lévén, tiz tizenegy órakor indult meg s kis állomásokat vett, e miatt Szásznádas felől jöve, csak is jan. 19-én érkezett meg. Sergét Segesvár körül raká el, maga Fejéregyházán, a vele volt Hallerek kastélyában vett szállást. Másnap Apaffit találkozásra szólítá fel, mit ez nem fogadott el; ¹⁾ Segesvárt felkérésté, de a tanács kitérőleg válaszolt. Jan. 21-én a várost körüllovagolja, ostromhoz készül. Azonban meghozzák a leverő hirt, hogy Kucsuk jenei basa, kit Ali Apaffi sürgetésére segítségül küldött 2000 törökkel, s az utjából visszatérített oláhthoniakkal Medgyesre érkezett. Haditanácsot tart, a vele volt német tábornokoknak a volt tanácsuk, hogy Kucsuk elébe menjenek, verjék meg, mielőtt Apaffi táborával egyesülne; egyedül Kemény volt ellene, bár jól tudta, hogy Segesvár az ostromot ki nem állja. Jan. 22-n, vasárnapon napon sergeit összehuzza, az ágyuk már készen állnak, midőn érkezik egymásra a tudósítás, hogy Kucsuk a Segesvártól néhány órára fekvő Medgyesről megindult. A harci sorban álló sereg Keményt újra unszolni kezdé, hogy a szándékolt ostrom helyett, Kucsuk elé menjen, de ő mintha a végzet kötötte volna le, sergét ott hagyá állani a havon, Apaffi letartoztatott követeit Segesvárra bocsátá, lovagolt és gondolkozott; ²⁾ mire délután három órakor sergét a helyett hogy a csekély erővel érkező Kucsuk kifáradt népe ellen vezesse, mintegy visszaindította, Hétúr felé. Itt haditanácsot tartott, mely alatt Segesvárról ágyudörgés jelenté, hogy a két kis sereg magát, Kemény 10,000 hadedzett tábora szemeláttára, szerencsésen összekötötte. ³⁾ A német tábornokok erre teljes visszahuzódást javasoltak, Kemény pedig, tán hogy Apaffi

¹⁾ Fundgruben II. 129. 31. ²⁾ Joan Bethlen 228. ³⁾ Fundgruben I. 132.

ebesfalvi kastélyát koprédáltassa, estvefelé, egy kis patak völgyén Nagy-Szöllősre ereszkedett le.

Másnap, jan. 23-án, Kemény abban bizva, hogy Kucsuk fáradt sergét nyugtatni fogja, a papilakban egész nyugodtsággal Montecucculihoz, Wallis szathmári parancsnokhoz segílyt kérő leveleket irata. Serge pedig pihent.

Azonban ebédját, azon idő számlálása szerint 9–10 óraker jelenték, hogy Kucsuk hegyről völgybe tartó tábora feltűnt, s köztők csak félóra tér fekszik már. Kemény trombitát fuvat, táborát a falu szélén felállítja. A kis völgy, melyet egy kis patak hasít, s melynek déli részén erdő, északon lankás hegy, a két tábor lovasságának igen szűk pályatért ígért. Kucsuk, ki csak 5000 embert hozott, meglátva ellensége két akkora táborát, megcsokolá a földet, fővegéből egy kerecsen tollat nyomván fia fővegébe, e szavakkal: jobb ellenség fegyvere által elesned, mintsem futót atyád kardja verjen keresztül, a balszárny élére állítá; akkor a törökökhez fordult, figyelmezteti, hogy Erdély közepén állnak, s ha futnak, a hon széléig a nép veri agyon, s az oláhoniaknak pedig tudtokra adá, hogy ha csak hátra tekintenek, mint kutyákat fogják a törökök lesújtani. Ez eljárás után repül a parancs, hogy mindenki lovára fekvüdvé, minden lövés nélkül nyilsebes rohammal kardra vegye az ellenséget. Ily fanatikus intézkedés ellenében, Kemény tábora, mely előcsatákat remélt, vontatva sorakozott. Egy hófejeérbe öltözött magyarhoni lovas Keményhez tart, s figyelmezteti, tartsa távol az erdélyi urakat, mert éltere leselkednek: erre főbb embereit, kik közt Haller Gábor és Pál, Bethlen János és Farkas, Bánfi Dénes, Huszár Péter, Rhédei Ferencz és Ugron András, a német lovasság közzé rendelé, mellette csak fia, Simon és hive Ébeni István maradott. ¹⁾ Más lóra ült, azon végzetes lóra, melyet második bejövetelekör az Örményesen legyilkoltatott Barcsai Gáspártól hoztak vala neki.

Készen voltak, kezdődött a csata. Kucsuk tábora a parancsot betüszierint teljesité, mint böszült áradat rontott Kemény táborára, melynek balszárnya csakhamar megbomlott, mi a többit is maga után vonta. Futottak, hogy a falun átmeneküljenek, de a törökség

¹⁾ Joan Bethlen 219–86.

körül fogta. Kemény, kinek gyanusan nyergeltek, futtában lováról lefordult, Gyulai István étékfogója a bizonyos halál előtt lováról lepattant átájánlta neki; de hiába áldozta fel magát, mert mindketten eltiportának. ¹⁾ Kucsuk győzelme teljes volt, 18 győzelmi zászlóval s 448 kópjára tűzött német fejjel tért vissza Segesvárra. ²⁾ Így bukott el Kemény János, ki fejedelemiségét annyi erőszakos halál, annyi honfivéren építé. Barcsainál, kit átlövetett, alig talált szebb halált, még holttestét se találhatták meg. ³⁾ Hihetőleg ő is ott fekszik Nagy-Szöllős faluvégén, azon sirdombok alatt, melyek egy részére a falu káposztás kertjében a kegyeletes nép virágokat ültet, a melyekkel szemben az ut mellett, e csatát szerény emlék-oszlop jeleli. ⁴⁾

II.

Apaffi Kemény hiveit notáztatja. A várak meghajolnak. Kolozsvárt ostromolja. A török a Kemény melletti beavatkozásért fegyvert fog a császár ellen. Apaffi is kimegy. Lesz a vasvári béke.

Kemény János eleste mindenesetre jelentékeny lendület, de azért Apaffi tróna nem volt tul minden veszélyen. Mivel Kemény Erdélyt osztrák pártfogás alá bocsátotta, s az országgyűlés a pártfogást törvénybe igtatta: I. Leopold mint magyar király s illetőleg a magyarhoni rendek Erdélyről le mondani nem akartak, mi két évi hadjáratot vont maga után.

A nagy-szöllősi csata után, Kemény János és fia Simon bukott pártja egyrészével Magyarhonba, Aranyos-Medgyesre futott mostoha anyjához, a másik rész, mint Bánffi Dénes, Beth-

¹⁾ Joan Bethlen 284. Cserei Histor. 8. l. ²⁾ Fundgruben II. 132. Kucsuk Segesvárt helyt febr. 20-ig mulat. Fundgr. II. 134 l. ³⁾ Bethlen Jánosként (288 l.) testét korán nem keresték, nem tudák, elesett-e vagy menekült, s így nem kapák meg. Csereiként (10 l.) köntösét másnap Apaffihoz vitték, holttestét keresteté, de nem kapták meg. A mondaként megkapták, s soga Bethlen Ferencz, ki Kata nevű testvérét tartá, Keresdre viteté titkon, nehogy gunytárgya legyen; de Keresden most is földön heverő sirköve el-lenkezőre mutat. ⁴⁾ Az emlékoszlop téglából épült, mintegy 3–4 öl magas, mit Nagy-Szöllős 1851-ben megújított. Leírását Magy. Hirlap 1851. L. Erdély Régiségei 278–9 l.

len Farkas, Bethlen-várába, Hallerék, Rhédei Ferencz, Görgénybe, Ébeni István Kórod-Szent-Márton ura Szamosujvárra, mások Fogaras, Déva, Kővár, s más magokat tartó várakba vonultak. Bár le voltak verve, de hogy le lennének győzve, azt nem hitték; azon gondolatra jöttek, hogy Kemény Simont kísértés meg fejdelemmé tenni, s hogy erre támogatást nyerjenek, Macskási Boldizsárt Bécsbe küldék. ¹⁾ Reményükben nem is csatlakoztak, mert I. Leopold febr. 28-ról több Kemény párti főember részére leveleket jegyzett alá, ²⁾ s azokkal az erdélyi születésű Szentgyörgyi Ferencz váci püspököt Aranyos-Medgyesre küldé: hol pártgyűlést rögtönzöttek, s Kemény Simont a fejdelemséggel nyíltan megkinálták.

Az akarat és terv megvolt, csak a kiviteli tehetség hiányzik, mert Apaffi sem sokat habozott: Sárosi Gergelyt, később Daniel Istvánt szintén Bécsbe küldé, s hathatósan sürgeté, hogy a császár a Keménypárt támogatásával hagyjon fel, Kolozsvárról a németőrséget parancsolja ki. ³⁾ Mig ezek fenmulatnak, Görgényvárat a belemenekült főemberek, Fogarast Bethlen Gergely, Dévát Keresztesi Ferencz feladá. Mire Apaffi, hogy a habozókat felébressze, Nagysinkről, febr. 23-án Görgényszentimrére országgyűlést hirdetett, ⁴⁾ mely mart. 10-én megnyilván, a Keménypárt ellen hatalmasan fellépett: Kémény János donatióit, mivel fegyverrel s a török beegyezése nélkül lett fejdelem, eltörölteté; hiveit, mint testvérét Kemény Pétert, fiát Simont, Bánfi Dénest, Kapi Györgyöt, Kornis Gáspárt, Torma Istvánt és Jánost, Teleki Mihályt, Bethlen Farkast, Domokos Jánost, Macskási Boldizsárt, Henter Pált, Alvinczi Istvánt, Székely Istvánt, mint pártosokat notáztatá. ⁵⁾ Zolyomi Miklóst –később –mert a fejdelemséget kereste, Fogarasba záratá. Mely erélyes fellépése által, ha az osztrák pártot nem semmisíti is meg, de Erdélyt kormánypálczája alá kapá.

De még sem teljesen, mert Kolozsvár, Szamosujvár, Kővár s Biharmegyében a Székelyhidi erőd még mind német őrség kezé-

¹⁾ Joan Bethlen 291. Cserei M. Hist. 10. ²⁾ Okl. Joan Bethlen 308. ³⁾ Joan Bethlen 292. ⁴⁾ J. Kemény, Appa. Epist. X. 254 ⁵⁾ Törvénycz. Mike, Art. Diet. III. 341. Azonban az 1663 százszkzdi febr. 22-ki 12-ik, sept. 24-ki 9-ik t. cz. feloldozá őket.

ben van: mi annyival inkább aggasztá Apaffit, mert a bécsi udvarral ellenségeskedő porta megírta, hogy siessen visszavenni, mert ha ő veszi vissza, törököket rak beléjük.

A mint tehát a tavasz annyira nyílt, Apaffi hadjáráthoz fogott. A támogatására bennhagyott Kucsuk basával apr. elején felkelt, Kolozsvárnak tartott, de ágyuk nélkül, s oly lassan, hogy tizenkét mértföldet husz nap hagyott hátra; mert várta Daniel Istvánt Bécsből, s miután ez apr. 15-éről azon szóbeli választ hozta, hogy a császár őrségét csak akkor fogja kihuzni, mikor Erdélyt veszélyen túl látja: ¹⁾ Apaffi a vele volt Kucsuk basával, a Görgeynyből hozott hét ágyuval, Szamosujvár alól Kolozsvár alá jött, apr. 25-én ostrom alá vette. Redan ezredes feladásról hallani sem akart. Majd Fogarasból három nagy s két kisebb ágyu érkezett, a temetőről a várost lövetni kezdék, de minden erély nélkül, mert attól féltek, hogy Kucsuk basa bele fog ülni. ²⁾

Míg Kolozsvár lassu ostroma foly, Magyarhonban I. Leopold máj. 1-én országgyűlést nyitott meg, felkérte a hont, adjon segítyt, mert a török Erdélybe lett beavatkozásáért fenyegetődzik. Heves hongyülés lett: a nádor Wesselényi Ferencz a segítyt sürgetők élére veté magát; a protestáns követek a jezsuiták befolyása által elszedett templomok visszaadását, a rendek előbb sérelmeik orvoslását sürgették, addig segítyről beszélni nem akartak. Zrinyi „Ne bántsod a magyart” czimü röpirata ekkor jelent volt meg; a protestáns vallásnak Erdélybeni teljes szabadsága, mint keserü ellentét hatott az izgatott kedélyekre; a lett belőle, hogy a protestánsok a gyűlést odahagyák, s másutt akartak összegyűlni: de a kormány tudván, hogy a török ez évben sikra nem száll, haragjukkal nem sokat törődött.

Azonban a bécsi udvarnak Erdély forrongásban tartása is terveibe vágott: e végre Teleki Mihályhoz jun. 4-éről kegyelmes levél érkezett, mely őt hűségben maradásra intette; hogy a Kolozsvárba szorult német őrsegen is segítve legyen, Szentgyörgyi Ferencz, váczai püspök Apaffihoz jött, jun. 15-én fegyverszünetet kötött; s azon ürügy alatt, hogy Redan ezredessel az átadás felett végezni megy be, kieszközlé, hogy Kolozsvárra bement s az ez-

¹⁾ Cserei M. Hist. 13. Joan Bethlen 295. ²⁾ Okl. Joan Bethlen 317.

redesnek tudtul adá utasítását, hogy csak úgy adja fel, ha tovább nem tarthatja. Kucsuk basa, mert fel nem adák, a püspököt jancsárai őrizete alá vetteté; s mire jul. 5-én, a kiürítés helyett N.-Bányáról új sergeket csempészték be, Kucsuk Szentgyörgyit Ali basához küldé, hol nem soká meghala. ¹⁾ Folytatta még az ostromot, de Daczó János a portáról azon izenetet hozta, hogy szünjen meg minden ellenségeskedése: ²⁾ mire Kolozsvár ostroma félbeszakadt. Appafi táborát Kocsárdra tette át, hol oct. 6-án kiadta rendeletét, hogy az egykor Fejérvárra alapított, s most Kolozsvártt székelő Bethlen Gáborféle tanoda az ellenséges Kolozsvártt hagyja oda, települjön át E ny e d r e, mi meg is történt. ³⁾

Kolozsvár ostromát a porta azon reményben hagyatá félbe, mert azt hitte, hogy a közte és Ausztria közt folyamatban volt egyezkedés Erdélyt a német őrsegtől szép uton megtisztítja. Az alkudozás folyt. De azért Kucsuk basa Apaffi mellett maradt. S hogy élelmezhessék, oct. 20-án Medgyesen hongyülést tartottak, s azon időre, míg a török bennelesz, még a székely szabad és jobbágy népet is adó alá veték. ⁴⁾

Hogy ez által nem a székely szabadság megrontása czéloztatott, hanem kényszer volt mi a rendeket erre vitte, fel kell említenünk, hogy ez időben Erdély egyrésze már mint hodoltság a váradi s jenei basáknak adta fele adóját, a más rész a meg nem hajolt s német őrség alatt álló várak nyomása alatt nyögött, s így az állam uradalmi mit sem hajtottak. S hogy a fejedelmi pénztár silány állását, s a kegyetlen Kucsuk basáskodását jelezzük, meg kell említenünk, hogy mindamellett, hogy a rendek a basának M.-Vásárhelyt jelelték téli szállásul, ő Medgyesre szállt be, s 1663 jan. 11-én, a fejdelemmel együtt, a tavaly annyit sanyargatott Segesvárra szállt be. ⁵⁾ Mi febr. 22-én Szászkezdén egy országgyűlést vont maga után, hol most először, a nemesség még magára is adót vetett, minden jobbágy után egy tallért; s hogy a Kemény-pártiakat megnyerjék, az egy Kemény Simonon kívül, másokat a nota alól felszabadítottak. ⁶⁾

¹⁾ Joan Bethlen 340–362. ²⁾ Ugyanott. 337. ³⁾ Okl. J. Kemény Suppl. Dipl. X. 257. ⁴⁾ Törvénycz. Mike, Art. Diet. III. 363. Benkő, Inmago Bat. Sic. 82. ⁵⁾ Fundgruben II. 136. ⁶⁾ Törvénycz. Mike, III. 377. Fundgruben II. 137.

És e felszabadítás igen jókor esett, mert a porta és a császár közt az alkudozás még mind folyt, szinte ki voltak egyezve, Erdély németőrségtől kiűritése már csaknem alá volt írva: midőn a fiatal nagyvezér harczvágya a diplomatia majd egy éves munkáját egyszerre keresztül huzta, 200,000 embert fegyverzett fel, s Ausztriát a Kemény János melletti beavatkozásért készült megtámodni. S hogy ez nem pusztá hir, Erdélynek 300 málhahordó teve beérkezése jelenté, mi mart. 8-án jöve meg. ¹⁾

Egyszerre belátták, hogy nehéz napok következnek. Hogy Apaffi is készüljön, a rendelet máj. végén érkezett; szeretnék volna, hogy e pohár elmuljék; Haller Gábort Ali basához futtatták. ²⁾ Azonban a török sergek megindultak: a két oláhoni vajda, a tatár khám fia táborával Erdélyen huzodott keresztül; Kucsuk basa is kiment: Apaffi pedig Szebenbe félre vonult, megígéré, hogy mihelyt egészsége engedi, maga is vezérli népét, huzta halasztotta az indulást; de a mint Achmet nagyvezér roppant táborával Buda felé közeledett: Szebenből kiszállt, a kezei táborban, jul. 20-án, hongyulést tartott, adót vetett; ³⁾ Petki Istvánt, Béli Pált, Literati Fleischer Andrást, szebeni kir. birót helytartóinak nevezvén, Naláczai István alvezérével, táborával megindult. ⁴⁾ S mire a honból kiment, helytartói sept. 24-én Maros-Vásárhelytt országgyűlést tartottak, s Petki István küküllői főispán, s Béli Pál, belső-szolnoki főispán, háromszéki főkirálybiró, s fővezér nevében törvénycikkeket hoztak, melyekben a nota alól Kemény Simont is felmenték; e mellett az aulicus Bánfi Dénesnek Gyalu-várát inscribálák; de hogy Apaffinak is kedvét keressék, megemlítvén, hogy ország javáért a nagyvezér mellé ment, hogyha tán odaveszne, nejjének és családjának Fogaras-várát hozák, 80,000 ftban. ⁵⁾

Ily előzmények után ért ki Apaffi Magyarországra, mely önhibáján kívül két hatalmasság dulakodásának lőn ismét vérmezeje. A mult évi országgyűlésen a katolikusoktól megszavazott insurválást az ellenzéket képező protestansok lehetlenné tevén, a felülés határnapjára, jun. 27-re a nemesség alig volt képviselve. Mire a török közelgett, a nádor Wesselényi Ferencz aug. 29-én véres

¹⁾ Fundgruben II. 137. ²⁾ Jelentés Tud. Gyűjt. 1821. VII. 135 Joan Bethlen 374. ³⁾ Törvénycz. Mike, Art. Diet. III. 385. ⁴⁾ Benkő Trans. I. 303. ⁵⁾ Törvénycz. Mike, Art. Diet III. 389.

kardhordást rendelt, hogy ki a 16 évet betöltötte, fegyvert fogjon. ¹⁾ Mít sem használt: a török majdnem csata nélkül nyomult felfelé, mintegy 100,000 rabigába fűzött embert hurczolt maga után.

Apaffi az erdélyi sergekkel szintén kiérkezett, s mert a nagyvezér Magyarhon fejdelmének akarta őt tenni, roppant pompával fogadta, s vele oct. 22-ről Magyarhonhoz kiáltványt bocsátott, melyben felszólítá, hogy magát Erdély példájára török oltalom alá bocsássa; a nádor oct. 31-én ellenkiáltvánnyal, I. Leopold császár pedig nov. 10-ről külföldi segélyek ígéretével felelt. De azért a csaták és várfoglalások folytak. Apaffi is Érsekujvárt bevette s miután benne török és erdélyi őrséget hagyott, téli szállásra visszaindítá táborát. Egyedül a derék Haller Gábor nem láthatá Erdélyt, mert a fővezér az utból visszaviteté, s ismeretlen okból nov. 26-n fejét véteté. ²⁾

Apaffi visszafelé jövetelét a neki meg nem hodlt várak megkapására használta fel: Székelyhid alá jövé, az őrség fejenkénti öt talléért dec. 5-én feladta; Kolozsvár német őrsége 1664 jan. 21-én Székelyhid példáját szintén követte; s mint Apaffi írá Naláczihoz, kit Nándorfejérvárra a nagyvezérhez küldött, Kolozsvár 4572 tallérába került. ³⁾ Azonban Kővár, Szamosujvár és Bethlen német őrségtöli megtisztítása még mind nem sikerült; hogy célját érje, cselhez nyult, a császárnak hűséget ígért, s Székelyhidát visszaigérte, de Vér Györgynek a parancsnoknak ellenkezőt rendelt. I. Leopold mart. 22-ről Apaffinak többek közt azt írá, hogy a várak átadásába beleegyezik, csak azokat, kik a várőrségekből átálltak, szolgáltatassa ki megbüntetés végett; tudtul adá, hogy titokban akarván tartani irásait egyenesen neki irjon, s felkéré, hogy hivsége zálogául tudassa, kik voltak azon magyarhoni urak, kik a töröknél akartak keresni oltalmat. Apaffi a levélre, mely több ily bizalmas pontokat foglalt magában, mert már tavasz volt, s a török hadjáratokhoz kezdett, kissé emelkedettabb hangon felelt: jun. 12-ről tövisi táborából a császárnak az átálltak kiadását megtagadta; azt, hogy egyenesen irjon elfogadta;

¹⁾ Okl. Tud. gyűjt. 1834. X. 83 ²⁾ Cserei 12. 1. Apaffi trónföltését gyanyitja okának. Bethlen János törökellenességét állítja ³⁾ Apaffi levelei F. m. országi Minerva 1829 I. 26 28.

arra pedig, hogy a magyarhoni békétleneket elárulja, csak annyit felelt, hogy írásban senki sem panaszkodott: de azért igen jó lesz, ha a császár a vallásbeli sérelmeket orvosolni siet. Táborát ismét készen levén, újra neki indult Magyarországnak. Jul. 14-én Gerendnél járt. Mire megjött a hír, hogy a török tábor egy része győzelmesen halad Bécs felé, de a más részen Montecucculi aug. 1-én Szt.-Gothárdnál fényes győzelmet aratott; ¹⁾ s hogy ezek következtében aug. 10-én megkötötték a vasvári-béke, melyben 20 évi fegyverszünet alapján Ausztria Erdélyről a következő pontokban mondott le: először, a császár a még kezén levő fennebb említett három várat kiüriti, de a törökök is elhagyják Erdélyt, s a fejedelemváltás esetére a szabad választás biztosított; a második pont által Szathmár és Szabolcsmegye s így a hajduság a császár kezébe esett; a harmadiknál fogva Székelyhid, hogy egyiké se legyen, tőből kihányatott; a negyedikben Rákóczi Ferenczet és Kemény Simont a fejedelemségből végkép kizárák; végre N.-Várad s az Apaffitól bevett Érsekujvár a töröknek hagyatott. ²⁾

Apaffi, ki aug. 12-én Lonánál táborozott, ³⁾ ezeket hallva, táborát megfordította, s aug. 18-n már radnóthi kastélyában látjuk.

A fejedelem, s illetőleg a két magyar haza e felette, de nélküle kötött szerződést nem kis megilletődéssel fogadta. Erdély, melynek főleg Várad elvesztése fáj, Teleki Mihályt gr. Rottal János császári parancsnokhoz küldötte; ki éppen a Segesvárt nov. 1-én megnyílt gyűlésre érkezvén vissza, miután vizsgálatát nem hozott, Várad nélkül Erdély tarthatása felől kétségbe esvén, a béke ellen tiltakoztak, s ezt megvinni Telekire bízik. ⁴⁾ A magyarhoniak hasonló szellemben léptek fel, s mire I. Leopold 1665 elején a magyarhoni főrendeket Bécsbe hívatta, ezek a béke nyílt rosszallása mellett, a német sereg kivonását s a korona visszahozását követelték; sürgették, hogy a Konstantinápolyba ratifikálás végett menendő követség magyar legyen, de még a kíséretbe se tettek magyart.

¹⁾ Cserei M Hist. 14. ²⁾ Katona, Hist XXXIII. 564. ³⁾ Kemény Suppl. Dipl. X. 285 ⁴⁾ Törvénycz. Mike, III. 433. E gyűlésen Balázsfalvát Apaffinak adták.

III.

Apaffi trónában megerősödik. A Zrinyi-féle összeesküvés szövődik. Apaffi őket támogatja. Zrinyiék vérpadra kerülnek.

A vasvári béke, ha egyebet nem sokat hozott is, annyit minden esetre köszönhetett neki Erdély, hogy Ausztria a Kemény János útján felmentett követeléséről lemondott, Apaffit fejedelemnek ismerte, Kucsuk basa megszálló tábora Erdélyt idehagyá, – s Apaffi békés kormányzáshoz kezdhetett.

Négy hosszú kinos év, s az összes török haderő fellépése kellett, mint látók, arra, hogy Kemény János s fia Simon pártja megbukjék; négy évi küzdelmébe került Apaffinak, hogy a bécsi udvarhoz szító sógorai, Bánfi Dénes és Teleki Mihály ellenében székét fenntarthassa.

A küzdelem lefolyt, Ausztriát a török fegyver visszalépteté: Kemény Simon, Bánfi, Teleki s mások Apaffi hűségébe tértek. Ausztria ez uttal befoglalási tervével felhagyott: de úgy látszik, mind az udvarnak, mind Bánfinak és Telekinek már ekkor kedvök lett volna e politikát tovább folytatni, ha egy fordulat, mi Magyarországon merült fel, vissza nem riasztja őket.

Ugyan is, míg Erdélyben egy Bethlen Gábor, egy I. Rákóczi uralkodott, a magyarhoniak szabadsága meglehetősen kiméletben részesült. De mióta II. Rákóczi György Erdély politikai súlyát tönkretette, a kormány mind mélyebben nyult a hon összabadsága alaposzlopaihoz. Végre a nyomás békétlenséget, s a békétlenség a nyomástól bármi uton való megszabadulást idézett elő: s következése lett, hogy Magyarhon főurai közt hatalmas összeesküvés szövéődött, mely a töröknél vagy francziánál akart oltalmat keresni.

A terv az erdélyiek, illetőleg Apaffi előtt se soká maradt titokban. De Apaffi meg akarván tartani a jó szomszédságot, mit sem akart kezdeni: annyit mégis megtett, hogy mielőtt a vasvári békét ratificáltató követség Konstanczinápolyba indult volna, Bánfi Dénest Bécsbe küldé, általa míg egyfelől arra kérte az udvart, hogy a követség által munkáltasson oda, hogy a váradi basa tovább ne terjeszkedjék; s felhitta arra, hogy Rákóczi Ferencz-

nek tiltsa be a fejedelmi czim viselését: másfelől nem mulasztá felkérni, hogy a magyarhoni protestansok elvett alapítványait, a csend fenmaradása érdekében, adassa vissza. ¹⁾

Bánfi e künn jártáról a radnothi sept. 10-ki gyűlésen számolt: Leopoldtól egy levelet hozott, melyben Apaffi biztosított, mikép a követség Erdély ohajtásához képest van utasítva; megizentetett, hogy Rákóczi a rendeletet megkapta; a vallásos kérdésben pedig a mondatott, hogy a panaszt emelő magyarhoni megyék már megkapták a kedvező választ, s csak a van hátra, hogy Apaffinak is Erdélyben legyen gondja a kath. vallásra. Apaffi a császár e feleletével teljességgel nem látta magát megnyugtatta: Paskó Kristófot s Rosnyai Dávidot mint ennek titoknokát Konstantinápolyba inditá, hogy Leopold követségét szemmel tartsák, ha kell támogassák; s jó siker esetére Lesle grófnak, az oda küldött főkövetnek tíz ezer tallért bizosítsanak. És Apaffi ez óvakodása igen okszerű volt, mert a követség nem hogy érdeke mellett működött volna, ²⁾ sőt szóba hozta, hogy helyébe a katholicussá lett Rákóczi Ferencz hozassék Erdély trónára; mi azonban a portánál viszhangra nem talált.

Apaffi tehát e percztől a magyarhoni békétlenek mozgalmát kettőzött figyelemmel kezdé kísérni. Ezek, mert az összeesküvés feje, Zrinyi Miklós, a mult őszön állítólagosan egy vadkan dühe áldozatául esett, ³⁾ a vezérletet nádor Wesselényi Ferenczre bízák. Ausztria beolvasztó politikájának hadat izentek; s septemberben Rákóczi Ferencz és Zrinyi Ilona közt mátkaság tartatván, ezt összejövetelre használták: többek közt határozattá lett, hogy a budai basa belevonását megkísértsék.

A bécsi udvar sejté az elégületlenséget, s tudta, hogy Erdélyre támaszkodnak: miután tehát Apaffi megbuktatása nem sikerült, fenn a lassu aláásás politikájához fordultak. Ausztria a sors láthatlan gondviselésével szokott dicsekedni, azonban ez uttal is meg fogunk győződni, hogy a gondviselés mindig az olygarchia és klerus titkos utain szokott volt segíteni. Hogy e láthatlan kéz Erdélyre is kiterjesszessék, a többször említett csiki születésü jesuita

¹⁾ Engel, Geschichte V. 41. ²⁾ Katona XXXIII. 612. 908. ³⁾ Cserei. M. Histor. 30. l.

Kászoni Márton, kit mint bécsi alumnust a primás 1563-ban küldött volt Erdélybe káplánságra, ¹⁾ s kiszorulván Kemény János-sal, demesi prepostságot kapott: 1666 elején Erdélybe küldetett s a fogarasi febr. 1-én tartott hongyülésen ²⁾ a bécsi udvarnak azon ohajtását terjeszté elé: hogy, miután a császár Erdélyért a portán oly sokat tett, viszonzásul a jesuitákat helyezték vissza Kolosmonostorra. A kérdés a rendek elé nem kerülhetett; de a tanácsosok szabadságot vettek őszintéknek lenni, s kimondák: hogy tudomások szerint a császár a portán Erdély érdekében nem sokat tett, s a jesuiták bebocsátásáról szó sem lehet, miután Magyarhonban a protestansok templomait egyre szedik el. ³⁾

Mig Erdély ily keményen tartja magát, Magyarhon csaknem forradalom szélére sodortatott. A törökkel szövetségben élő francia udvar politikája Magyarhon leghatalmasabb családait, a Rákóczi-, Nádasdi- és Zrinyieket, politikai elvből sogorságba hozta vala: ezek összejövetelök minden alkalmát felhasználták arra, hogy osztrákellenes tervöket létesítsék; s a Rákóczi Ferencz lakadalmán már annyira mentek, hogy Apaffit felszólíták, küldene hozzájuk valakit, mert ők is török oltalom alá akarják Magyarhont bocsátani. Apaffi kapott az alkalmon, tavasz felé Teleki Mihályt és Bethlen Miklóst ki is küldé; Szécsi Mária, nádor Wesselényi Ferenczné várában, Murányon jöttek össze, határozattá ment, hogy Apaffi tervöket adja a portának tudtára, s felhatalmazák, hogy oltalmáért 60,000 tallér évi adót igérjen.

Apaffi tanácsosai kihallgatása után a békétlenek ügyét felvette, s hogy a portán ajánlatukat bejelenti, határozottan vállalkozott. Augustusban Baló Lászlót Konstantinápolyba küldé; de ez decemberben azon kedvetlen hirrel tért meg, hogy a nagyvezér Kréta szigeteni háborujával levén elfoglalva, vele nem találkozhatott. Az elégületlenek sürgetésére, Apaffi 1667 januárjában Balót újra kiküldötte; azonban most is csak jun. 1-én sikerült a nagyvezér elébe juthatni, s jun. 11-én azon kitérő választ kapá, miszerint Apaffi gondoskodását kedvesen veszi; de a jelen háboru, s Ausztriávali békeszerződésök miatt most mit sem tehet. ⁴⁾

¹⁾ Kászonihoz. I. Kemény, App. Epis. I. 147. App. Diplom. XXII. 1663. mart. 17. 1664. febr. 23. jul. 20. 29. 31. ²⁾ Törvénycz. Mike A. Diet. III. 489. ³⁾ Kemény App, Ep X. 331. ⁴⁾ Cserei M. Histor. 33. l.

még azon szerencsétlenség is tetézte, hogy a nagyvezér tolmácsa, osztrák zsoldban állván, ugyanazon hajóval, mely Balót Krétából partra szállítá, egy levélben az ügyet Bécsbe feljelentette: úgy, hogy a békétlenek Apaffi útján az izenetet, s a titkos tanácsban ülő Nádasdi útján az árultatást, ugyanazon egy időben vették; sőt még annak is hozzá kellett járulni, hogy Wesselényi Ferencz nádor (mart. 28-án) meghalván, a békétlenek élére Zrinyi Péter jutott, ki Zrinyi Miklós és Wesselényi mérsékeltebb tervénél még tovább ment, vejét, Rákóczi Ferenczet, mint különben is választott erdélyi fejedelmet állítá fel Magyarhon fejedelme jelöltjéül: mi Rákóczi katholicizálásáért a protestansoknál, s Erdély bekapcsolni akarásáért Apaffinál, nagy visszatetszést idézett elő.

Ily bonyolult helyzetbe sodortatott egyszerre az ügy. Csak annyi szerencsénk volt, hogy Baló oly ügyesen járt el, hogy a tolmács névszerint senkit sem tudott megnevezni. De azért a nyomozás titokban megkezdődött, s oly menetet vett, hogy már octoberben azt irták Apaffinak, hogyha a török segély még sem érkezik, el vannak veszve.

Erre a fejdelem Inczédi Pétert még azon hóban újra Krétába indítá. Elfogadást nyervén, tolmács nélküli kihallgatást kért; megkapta ugyan, s bár a tolmács hűtlenségét felfedezé, az áruló Panajot elég ügyes volt a nagyvezér leányát ügyének megnyerni, s Inczédi 35 napi várakozás után sem kapott más választ, mint az előtte benjárt Baló hozott.

A dolgok e kedvezőtlen folyamában a békétlenek ügyét még az a csapás is érte, hogy Apaffinak oka lett ovatosabbá lenni. Zolyomi Miklós, a kővári fogságban elhalt Zolyomi Dávid fia, Hunyadvár ura, ki atyja nyugtalan jellemének csak is árnyoldalait örökölte, ki II. Rákóczi György, Kemény János s Apaffi ellen is fellépett volt mint követelő, s ezért fogságba jutván, jószágait elvesztette; most midőn azokat visszakövetelné, s mert már el voltak adományozva, vissza nem kaphatná ¹⁾ – a portára futott, panaszt emelt, hogy jószágait Apaffi Tökölynek s a szultán más ellenségeinek adá. A porta, ki az ily fejdelemségre vágyakodók támadásában hasznot látott, beirt, hogy Hunyadot Tököli Istvántól,

¹⁾ Cserei M. Histor. 61.

Gyalut Bánffi Dénestől, a hunyadi főispánságot Kapi Györgytől Zolyomi részére vegye vissza.

Apaffinak megsokasodtak tehát gondjai, mert a jóságok hatalmas kezekben valának: Zolyomit tehát az apr. 20-i fejevári hongyülésen a portára futásért perbe ránták; azonban Nemes Jánost 2000 arannyal a portára futtaták; ¹⁾ s hogy kiegyenlitsék 1668 jan. 10-ére Beszterczére hongyülést hirdettek; ²⁾ melyben Bánfit Gyaluért Szamosujvárral akarták kárpótolni; mit azonban a rendek, a fiscalítások el nem idegenítéséhez ragaszkodásból, visszautasítottak. Nemes János is éppen visszaérkezett, Zolyomi felől megnyugató hírt hozott, a rendek az ügyet függőben hagyák.

Erre febr. 23-án Inczédi is hazaérkezett, meghozta az érintett kedvetlen választ; miről a magyarországiakat azonnal értesíték. Ezek már tovább mennén, mintsem visszaléphettek volna, nem tágitottak, reményükkel a francia király, XIV. Lajos felé fordultak. Murányba 30,000 tallért tettek össze, Kende Gábort Apaffihoz küldék: azonban ez arra utasítá őket, hogy kísértsék meg a portát magok, részéről szintén támogatandja. Apaffi ezen visszahuzódása Nádasdyét is maga után vonta. Zrinyi P. ellenben, kit a kormány ezek folyama alatt nevezett vala ki Horvátország bánjává, a bosniai basával összeköttetést szerzett; sogorát a tevékeny fiatal gr. Frangepán Ferenczet és gr. Tatenbachot, Stiria kormányzóját, szintén belevonta, s oly merészen lépett fel, hogy az év vége felé már a portára küldött.

Mindamellet Apaffi is megtett annyit, mennyi hatalmában állt. Mint a magyar protestansok gyámolítója, folyvást sürgette az udvart, hogy biztosokat nevezzen ki, kik a felmerült sérelmeket valahára elenyésztetni igyekezzenek. E biztosság 1669 mart. 14-kén ki is lón nevezve. Az udvar Rottal Jánost, Apaffi lekötelezettjét, a még mind kegyben álló Zrinyi Pétert, püspök és cancellár Szegedit, s Pethő tábornokot; Apaffi Kapi Györgyöt hunyadi főispánt, Teleki Mihályt kövári kapitányt s Nemes Jánost küldé, kiket utjokban a magyarhoni protestansok szintén felkértek, hogy ügyeket támogassák. Az összejövetel határnapja apr. 14-e volt, de az erdélyi követek csak májusban értek ki, előadák 23 pontban az

¹⁾ Törvénycz. Mike, Art. Diet. III. 555. ²⁾ Ugyanott.

eligazítás alá eső tárgyakat; de mint képzelhető volt, az értekezlet eredmény nélkül maradt, a protestansok nem nyertek egyebet pusztá ígéretéknél.

Az elégtelenek erre újra tervök tovább forralásához láttak. A francia udvarhoz küldtek, azonban a király juliusban kimondá, hogy az aacheni békekötést felbontani nem akarja, sőt őket is engedelmességre inté. ¹⁾ Ujra Apaffihoz fordultak tehát, s rábírták, hogy oct. elején Rosnyai Dávidot a portára indítá.

Az osztrák érzelmű Bánffi Dénes már máj. 4-én figyelemzteté Apaffit, hogy Rákóczi Ferencz az erdélyi fejedelemséget keresi: ²⁾ nem sok hitelt kapott; mignem Bukowáczi Ferencz Zrinyi udvarmestere, kit a nagyvezér Rosnyaival egy napon fogadott, a portán nem kevesebbet kért, minthogy Zrinyit tegyék Magyarhon, Rákóczit Erdély fejedelmének. Rosnyai ugyan erről nem értesült, de igen a bécsi udvar. A békétlenek ezen törekvését Apaffinak besugni, az udvar 1670 febr. 28-n Kászoni jezsuitát küldé be; szőnyegre hozá egyszersmind a portára futott Zolyomi fenyegetődzéseit is; mi azonban ennek vesztére ütött ki, mert a folyamatban levő országgyűlés, mart. 3-án, őt notázta; ³⁾ Apaffi a terv leleplezését megköszönte ugyan, de mégis tanácslá a bécsi udvarnak, hogy belvillongások lecsendesítésére a szelidebb eszközök sokkal hasznosabbak.

A dolgok ily szerencsétlen fejlése közepette, miután élökről Zrinyi Miklós és Wesselényi elhalt, Apaffi, Nádasdi visszalépett, a török és francia udvar támogatásra nem vállalkozott: Zrinyi Péter, a tüzes Frangepán unszolására mind merészebb lépéseket tett, ismételve a portára küldött s új ajánlatokat tett. ⁴⁾ A mindenről értesült bécsi udvar, hogy a vihart leültesse, még mielőtt Apaffi tanácsa megérkezett volna, a békétlenekkel szemben nagyszerű lépéseket tett. Zrinyinek Forstall Mark áruló udvari papja által kegyelmet ígért, ha fiát kezesül adja, s egy ürlapot küld, melyben eléje reversalist irhassanak. Megtette, de Frangepan fellépésére megbánta... A koczkát elgördíték... Februárban a fegyverre kelés zászlaját kitűzék... Rákóczi Ferencz Kassán hasonlót tett, 8000

¹⁾ Szalay, Magyar. Tört. Tár, V. 119. ²⁾ Okl. Arpadia II. 55. ³⁾ Kemény, Suppl. Diplom. X, 369. Zolyomi a portán hala el. ⁴⁾ Okl. Tud. gyűjt. 1818. I. 67.

lovast s 4000 gyalogot állita fegyverbe, s midőn a császáriak kérdőre vonák, nyíltan kimondá, hogy határozott szándéka a hont megszabadítani: Bocskai István által Onódot bevétette, Tokajt ostromlatni kezdé; Munkácsot is megkisértette, de anyja népe ágyuval felelt. Ennyi sikerült Rákóczinak, a többinek még ennyi sem. Mert Zrinyi sergeit csak hamar szétszorák, maga Csáktornyába szorult... april közepén gr. Frangepánnal együtt Bécsbe került; Tattenbach grófot is elfogák; Rákóczi apr. 22-én lázadónak lőn hirdetve, anyjához menekült, ki neki egy jezsuita által, néhány vár s néhány százezer firt árán máj. 27-én kegyelmet eszközölt. ¹⁾ Hivei, mint Bocskai István, Petróczy István a Tököly veje, Forgács Miklós, Vay Mihály, Kubinyi László, Wesselényi Pál Erdélybe futottak.

A mint le voltak verve, Apaffi a személye iránti rosztat, jóval fizetendő, fellépett érettek. Az erdélyi indigenává lett siroki Hedri Benedeket Bécsbe, Baló Lászlót a portára küldte; de közbejárása nem sikerült, követei augusztusban mindenünnen csak puszta szép szóval tértek haza. A bebörtönzések megkezdődtek; Murány is be lőn véve, s Szécsi Máriánál, Wesselényi nádor özvegyénél egy hordó összeesküvés okiratra bukkantak. Ennek nyomán sept. 3-án Nádasdit is elfogták; Tököli Istvánt ostrom alá veték, ki azonban meghalt, fiát, a 15 éves Imrét emberei álruhában Lengyelországon át Erdélybe, anyja birtokaiba szöktették. ²⁾ Sept. 20-ikán Lőcsén nyomozó bíróság ült össze, alsó-ausztriai férfiakból: elnökéhez Rottalhoz Apaffi Kovács Istvánt küldé. E bizottmány később megszűnt, de ugyancsak Rottal elnöksége alatt egy más ült össze Pozsonyban: a befogottak legiója ez elé állítottatott. A bünösökre fő- és vagyonvesztés mondatott ki, s a pápa kegyelemkérése se hallgattatván meg, 1671 apr. 30-án Nádasdinak Bécsben, Zrinyinek és Frangepánnak Németujhelyen fejét vevék... a történt később Tattenbachkal is... még pedig a három utolsó mindenikének feje csak három három csapásra hullá el... ³⁾ A lefejezettek és menekültek jószágait elkobzák, elajándékozzák... A nyomor számtalan jelenete következett be;

¹⁾ Cserei M. Histor. 38. I. ²⁾ Övé Hunyad, Csúcs, Krakkó s a Szilágycsehi uradalom. ³⁾ Engel, Geschicht. V, 66.

több protestans templom, s az eperjesi tanoda épülete elvétellett, a sárospataki tanárokat a Rákóczi anyja elűzte; ¹⁾ s nehéz idők nehezkedtek az országra, mi végül is a Rákóczi forradalommal végződött. ²⁾

IV.

A török hódoltatását Kolozsvárig terjeszti. A Zrinyi pártiak Erdélybe jöven, innen invasiót kísértenek. Teleki is kiment. A beütés nem sikerült.

E közben, mint egy harapodzó koranyag, a török hódítási vágya mind mélyebben huzódott Erdély életerére. A török vágya már János Zs, halálakor a volt, hogy Erdélyt basasággá csinálja, de folyvást nem sikerült.

Most, mert Barcsai (1658) Lugos és Káránsebes tartományát átengedte, Zarándmegye is tarthatlanná vált; s miután Nagy-Várad is (1660) török kézre került, az oda helyezett Ali basa szintén basaságot szakított ki magának: előbb csak a hajdu városokat és Debreczent, majd Bihart, később a Szilágyot is kormánya alá hajtá, végre csak nem Kolozsvárig, a két Szamos partjáig benyomult, s alapítá az ugynevezett hódoltságot; ³⁾ már – 1664. nov. 1-én Segesvárott tartott hongyülésen e terület ugy jelenik meg, mint a mely a kapunként kirott 10 tallérból csak $\frac{1}{3}$ -addal terheltegett, minthogy a váradi basának is pénz és élelem adóval tartozott.

Mennyi erőszakot és időt számítottak volt ki a törökök arra, hogy Erdélyt hódoltsággá, illetőleg basasággá változtassák, nem birjuk megmondani: de hogy folyvást elébb nyomultak, s hogy az ország a megsemmisítetéstől méltán rettegett, mutatja az, hogy Dézset is féltették, s az 1665 máj. 1-én tartott gyűlésen elrendelék, hogy palánkba vétessék; Kolozsvár már szintén véghelylyé lévén, 1665 sept. 10-én Bánfi Dénes személyében főkapitányt tettek

¹⁾ Hogyan jött M.-Vásárhelyre l. Salamon D Statu. Eccl. Ev. ref. 174. ²⁾ Cserei M. Historiája 38–50. Chronic. Fuchs. II. 169. ³⁾ Hódoltsághoz l. Approbata III. R. 2. Tit, 6 art 19. tit. 18. art. 31. tit. 4. art. 47. tit. 4. art. 71. tit. 1. art. V. R. 44 edict. Compilata IV. R. 5. tit. 3. art. V. R. 32. Edict. 46. Edict, Chronic. Fuchsio II. 169.

élére; hogy mennyire kapkodtak, jelzi az, hogy az 1667 jan. 5-ki marosvásárhelyi gyűlés a Zarándmegyébe vett német praesidiumot jóvá hagyta s azoknak élést rendelt; 1667 apr. 20-án Szilágy-Cseh vára, bár magán birtok, hogy praesidiuma magát fenntarthassa, fizetését az adóból rendelék el; mint az 1669 jun. 5-ki gyűlés törvényezikvei mutatják, a Kolos- és Szolnokmegyei birto-kosság Kolozsvárra s más városokba futott, a nép a török előtt fal-vait pusztán hagyá, felhatalmazák tehát a kolozsvári főkapitányt, hogy a megyékről vegyen fel serget s a hódoltalónak fegyverrel is ellentálljon; Ilyevárát, nehogy a török belelopja magát, le-rontatni hatázzák, s elhányattatását Apaffi 1670 sept. 28-án el-rendelte. ¹⁾ Mind ez nem volt elég, hogy a hódoltság elénymu-lásának elébe állhassanak, az 1671 mart. 9-ki fogarasi gyűlésben a nemesekre, a főbbeket névszerint megemlítvén, 100–500 tallér kölcsönt róttak. És ha a somlyói, szilágy-csehi, kővári, sebesvári, szamosujvári, kolozsvári erődök nincsenek, még beljebb, még se-besebben haladtak volna.

Ily viszonyok közt a magyarhoni urak ide menekülése nem kis gondot adott Erdélynek, mert míg egyfelől Leopold kiadatá-sukat követelte; másfelől, mint látók, a török portával csak oly lábon állottak, hogy a szélbeli basák Erdélyt szivesen felfalták volna. S mint Daczó máj. 23-ról Konstantinápolyból írta, Jenő környéke át nem bocsátásáért, mint ebekkel bántak velek a portán. ²⁾

A dolgok ily állásában Apaffi jónak látta fegyveres erő után nézni: a nemességet jun. 18-ára Szamosfálvára rendelé, szemlét tartatott, fővezérré Teleki Mihályt nevezte, s utasításul adá, hogy minden megtámadtásra készen legyen. ³⁾ E seregmozgalmak a menekülteknél magas reményeket költöttek, annyival inkább, mert Petróczy Istvánt és Szepesi Pált magok is a portára küldték volt: onnan is reméltek, mert Apaffi Daczó János portai köve-tének a támogatást elrendelte s oda utasítá, hogy ha szintén had-dali kimenését sürgetnék is, annak se munkáljon ellene; ⁴⁾ mire

¹⁾ Okl. a szászvárosi levéltárban. ²⁾ Arpadia II. 104–8. ³⁾ Arpadia II. 109–12. ⁴⁾ Arpadia III. 83

a nagyvezér Petrócziékat szívélyesen fogadta, s jul. 18-án azon biztató válaszzal bocsátotta el, hogy forduljanak a budai basához, mint a magyarhoni ügyek vezetőjéhez, egyszersmind egy követet adott melléjük, ki Bécsben érettek szót emeljen. A reménytelen jó válasza a menekültek sürgetni kezdék, hogy Apaffi a kész sereggel Magyarországra invasiót kísértsen, azonban a fejedelmi tanács, melyet a fejedelem augustus hóban Radnóthra hívott össze, még nem látta az ügyet megérve. Baló Lászlót tehát újra a portára, Brenkovich Györgyöt pedig a budai basához küldék: kik octoberben azon izenettel tértek meg, hogy a budai basának parancsa még nincs; a nagyvezér pedig szemökre hányta, miért nem léptek fel a kötött béke előtt. Mégis jött annyi vigasztalás, hogy török követ érkezett; ki a fejedelmi tanácsba lépett, s az osztrák udvar sürgetésére felszolitá Erdélyt, hogy a Magyarhonból bemenekült rablókat adják ki; azonban kéz alatt tudtul adá, hogy a porta a magyarhoni menekült urakat ilyeknek nem tekinti.

Két kérdés foglalalatoskodtatá e szerint ez időben Erdélyt, a határszéli foglalások s a menekültek kérdése, mindkettőre nézve a portára követséget határoztak. Az elsőre nézve Szilvási Bálintot, Nemes Jánost és Hirling Jánost indíták utra, kik 1672 februárjában üres szavaknál nem sokkal többel tértek meg, mert a Jenő körüli faluk átengedését követelték. ¹⁾ A menekültek ügyében Cserményi Mihályt küldék ki, elpanaszoltaták, hogy a magyar királyal a békét már alig képesek fenntartani, mert emberei folyvást nyugtalanítják az erdélyi határokat: de martiusban e se hozott több vigasztalást, a nagyvezér neheztelve vette a sürgetést; azonban Szaidi basa biztatólag tudatta, hogy erre is sor kerül. ²⁾

Ennyi biztatásból az illetők végre azon ötletre jöttek, jó lenne egy invasiót kísérteni, hátha ez által egész Magyarországot talpra kelthetik. A beütést Erdély felől tervezték; az eszmének itt kellett tehát utját egyengetni. Ismerték, hogy Erdélyben már is két párt van, egyik a török, melynek élén Béli Pál és Teleki Mihály állt; a más a német, melyet Bánfi Dénes képviselt, kit a mérséklettek, mint a már öreg Bethlen János cancellár, támogattak: ³⁾ kik kimondák, ne bízzék a fejedelem a francziába, mert

¹⁾ J. Bethlen 203–18. ²⁾ J. Bethlen 209. ³⁾ L. tanácsát, Kemény App. Ep. X. 367.

a míg ide dobol, a német elüti a port rajtok, ¹⁾ kiknek sikerült keresztül vinni, hogy a fejevári nov. 25-ki országgyűlésen a rendek az invasiót elveték. ²⁾ De azért a menekültek mégis célhoz jutottak: e végre a fejdelem legbensőbb környezetébe nyomultak, mint a gyanusítók, s köztük Cserei állítja, Telekit a nádorság reményével nyerték meg; a fejdelemné, mint magyarhoni származék, szintén részöken állt, a fejedelmet folyvást ösztönzé, hagyna fel az óraigazítások- s könyvfordításokkal, fogjon fegyvert, kövesse Bethlen Gábor s főleg I. Rákóczi Gy. példáját, kinek unokája, mert Magyarhonban kardjával birtokokat szerzett, most hercegi módra él; ³⁾ Apaffinak, mint tüzes magyarnak s buzgó protestansnak szintén meg voltak sugallatai; az ország s főleg a fiatalság a szabadság és függetlenség eszméjére szintoly fogékony volt – ily körülmények közt a pártalakítás nem volt nagy feladat.

A fejdelem aprilisben Fogaras-várában mulatván, az idejött Petroczival és Szepesivel értekezletbe bocsátkozott, s eredménye a lett, hogy Apaffi a beütés létrehozásába beleegyezett, a hajduk felkeltésére írást adott ki, s e mellett két fejedelmi pecséttel s aláírással ellátott úrlapot, melyeket szükség szerint töltsenek ki – Erre a menekültek magoknak 1672 maj. 5-ére, Beszterczére gyűlést hirdettek. A nagyvezérhez ujjalag két követet indítottak.

Azonban a szép lendületet újra csapás érte. Bánfi, Fogarasban megfordulván, az úrlapok kiadásának nyomára jött, s sikerült a fejedelmi tanács által a fejedelmet oda hangoltatni, hogy azokat visszavette.

A kiküldött követek szintén azon akadályra bukkantak, hogy Ghika havasalföldi vajda tovább mehetésöket nem engedé meg, maga vállalkozott kérelmök megküldésére. De azért a menekültek nem visszakoztak. Tanácskozás végett Tordára gyűltek, Apaffitól legalább annyit kértek, jeleljen ki egy helyet, hol magukat szervezhezzék: mit azonban a tanácsosok az országgyűlés beleegyezése nélkül tanácsosnak nem tartottak.

Megnyílt tehát a menekültek által oly ohajtva várt országgyűlés Radnóthon, jul 26-án. Ügyök szőnyegre jött, meleg pártfogásra talált, mivel Magyarhonban már alig maradt vala templom

¹⁾ Cserei M. Hist. 68 I. ²⁾ Mike, Art. Diet. III. 656. 19. Art. ³⁾ Cserei M. Histor. 65–67.

a protestánsok kezében. ¹⁾ Ehez járult, hogy a szultántól egy kapucsi basa érkezett Radnóthra, tudatá, hogy a porta haddal indult Lengyelországra; ²⁾ sőt jul. elején Nemessányi, a menekültek Ghikáról letartoztatott követe is megjött, meghozá a porta azon ize-
netét, hogyha hiszik, hogy sikerrel szállhatnak sikra, nem ellenzi.

A menekültek erejökben elbizakodva, nem gondoltak reá, hogy a porta általok csak Leopoldot akarta sakkban tartani, hogy ő Lengyelországban háborítatlan csatázhassák. Tordán némileg szervezték magokat. Onnan Kővárvidékre mentek, s ott Teleki Mihály mint kővári főkapitány védelme alatt, Mármarosba megkezdék a becsapásokat. – S mint láthatni, Apaffi már ekkor elveti a kockát, ha Bethlen János cancellárnak nem sikerül őt arra birni, hogy sept. 17-ére a fejdelmi tanácsot hívassa egybe.

De már a menekültekre nézve a megfontolás késő volt. Mert ők aug. végén Petroczi István, Kende Gábor, Szemere Pál s Szuhai Mátyás vezérlete alatt, mintegy nyolczszázan Szöllősnél berohantak, s a forradalom tüzét megyújtották. Mint Cserei írja, francia pénzzel voltak ellátva, s Hasszán váradi aga 500 törökkel támogatá őket... A hajduság csakhamar felkelt: rövid időn 15,000 emberrel rendelkeztek... Spankau tábornoknak előttük a Tiszán vissza kellett huzódnia. Mire a felkeltek Kassát, Regécz, Ónód, Patok, Tokaj, várát ostrom alá vették.

A jó siker Teleki Mihályt is kiindulásra birta. Bár a fejdelmi tanács a kővárbeli ágyuk kivitelét megtiltotta: Teleki sept. 16-án, Wesselényi Pál-, Gyulafi László-, Forgács Miklóssal, mintegy 700 lovas s 500 gyalog élén Kővárvidékéről Szathmár alatt termett. ³⁾ Kevés csatározás után magát Vasváriba huzta, várta hogy erősödjék: azonban a szathmári németőrség sept. 20-n reá-csapott, mintegy 2000 gyalogja csatatéren maradt, Teleki is csak bajjal menekült. ⁴⁾

E ponton találta az ügyet az országgyűlés, mely oct. 10-n Radnóthon nyilék meg. A rendek interpellálták a kormányt, adná elő, hogyan állanak az ügyek a két császárral? Kiderült, hogy a beütésre a szultán beleegyezését nem bírják, s Bánfi Dénes leleplező, hogy a fejdelem Teleki terveibe beleegyezett. Heves vita

¹⁾ Arpadia III. 112. ²⁾ Chronic Fuchsio II. 173. ³⁾ Ugyanott 174. I. ⁵⁾ J. Bethlen II. 240–79.

keletkezett. Mire oct. 15-én Kornis Gáspár azzal bízott meg, miszerint kérje fel a fejedelmet, hogy a két császárral az ügyet egyenlítse ki, ha szintén Teleki bevádlásával is történhetnék. Apaffi a rendek e megrohanását igen zokon vette; Béli Pál, mint ki a menekültek pártján állott, Bánfival szintén keményen összeszólalkozott. Végül is, Apaffi Nagy Lászlót 1000 arannyal a porta engesztelésére, Macskási Boldizsárt pedig felvilágosításokkal Bécsbe indítá; s a gyűlés – mely a keleti görög compania Erdélybeni keletkezhetését elhatárá, s ez által az örmények bejövételének utat nyitott – oct. 28-án befejeztetett. ¹⁾ Itt érkezett meg a sejtett hír, hogy a felkeltek oct. 26-n Eperjestől nem messze, Gyirkénél Spankau és Kopp tábornokok által majdnem tönkre verettek. Macskási is megérkezett, kedvező hangulat helyett, csupán a haditanácstól hozott választ, mely nov. 12-ről Apaffit jelezte a megkegyelmezés akadályának, mint a ki menhely helyett, fegyvert ad a menekültek kezébe; sőt a svéd követ Van der Nath s ersek Szelepesényi cancellár is figyelmezteté, hogy pártfogása a mostani körülmények közt a menekülteknek többet árt, mint használ. ²⁾

A menekültek ügye tehát ismét visszaesett régi bajai közé. Szepesi Pált Erdélyen át a portára küldék; Petroczi Istvánt vezéröknek tevék, szintén oda indíták, kit azonban Apaffi, mert az erdélyi fejedelemség elleni törekvések gyanujába hozta magát, le tartoztatott, s 1673 jan. 10-n Fogarasvárába küldött. Szepesi februárban megtért, s meghozta a hirt, hogy a szultán még most a császárral békét nem akarja ugyan megszegni, azonban a magyar királyság helyreállításától nem idegen, s e végre egy tekintélyes küldöttséget kíván a portára.

Szepesi egyelőre Telekit, ez majd a fejedelmet értesité az izetről. A menekültek, miután febr. 27-én Magyarország kormánya Ampringen tábornokra, katonai parancsnokra bízott, s az a templomok elszedését újra napirendre hozta, kétszeresen kaptak az ajánlaton: s a mint a tavasz megnyilt, a menekült főurakból álló küldöttsége a portára indult, kikhez Apaffi Székely Lászlót adá A küldöttség szerencsésen beérkezett: de mert a lengyelekkel a há-

¹⁾ Törvénycz. Mike, Art. Diet. III. 667. ²⁾ Joan Bethlen II. 240–79.

boru tovább folyt, ¹⁾ a szultán nem akarván a császárban egy második ellenséget is talpra állítani, csak kéz alatt fogadta őket, tudtokra adá, hogy j e l e n l e g mi sem történhetik érettök.

A menekülteket még e sem hangolá le. A fejdelemtől pénzsegélyt és vezért kértek: ki vezérül Teleki Mihályt jelölé ki; azonban a szabadon bocsátott Petroczi, mint választott fővezér ez ellen tiltakozott, miért Várad mellett újra elfogatott, Szamosujváriba lön záratva: mi a váradi basát, mert a hodotságban fogák el, roppant haragra inditá. ²⁾ Mi már csak azért is kellemetlen vala, mert Kopp kassai tábornok a menekültek támogatásáért, jul. 26-án ágyukkal fenyegetődött; s bár Apaffi Koppnak azt válaszolá, hogy Erdélybe a szoros-utak miatt bejönni bajos, de kimenni még bajosabb: mégis midőn a tanácsosok Radnóthon összegyűltek, a fejdelemnek tartozkodást tanácsoltak. A török is Chozimnál nov. 11-én a lengyelekkel szemben csatát vesztett; s mindamellet hogy a nov. 18-i fejérvári hongyülésre – mely Huszt-várát Apaffinének adományozá – a menekültek követeket küldtek, ³⁾ az országgyűlés pénzsegélyen kívül egyébbe nem bocsátkozott: így ez év minden fellépés nélkül folyt le.

Mire a menekültek főparancsnokukká Wesselényi Pált választák.

V.

Bánfi Dénes tragoediája és indokai.

A bekövetkezett 1674-ik év új olajat öntött a parázsban folyvást égő tüzre, Magyarország izgatott kedélyére. A protestans papok, kik közül már a mult évben egy serget elítéltek, mart. 5-én Pozsonba lőnek idézve, s kik nem katholizáltak, vagy el szökni nem tudtak, azok közül azon feltevésből, mert a forradalmat ők szitják – holott katolikus főurak kezdték – Bethlen Miklóshoz irt és kézre került levelök alapján, apr. 4-én, százhatot számüztek, hatvanegyvet gályarabságra ítéltek, Triesztbe szállítottak, ⁴⁾

Ily körülmények közt, Teleki Mihálynak, hogy ugy-szóljak, égett talpa alatt a föld, hogy a menekültek élére nem állhat; de a porta nyílt ellenzése miatt mit sem tehetett. Hogy

¹⁾ Chronich Fuchsio II. 175. ²⁾ Joan Bethlen 403. ³⁾ Törvénycz. Art. Diet. III. 168. ⁴⁾ Neveiket I. Cserei Histor. 57. I. Engel V. 80.

ezen ellenzést elhárítsák, a máj. 10-i fejevári hongyülésen a Lengyelországra ismét hadat viendő szultánnak lisztvitelt szavaztak, Naláczi Istvánt, Domokos Tamást feles ajándékkal Moldvába a török elébe küldték: ¹⁾ mindent megtettek, hogy kedvét keressék; de most is vesztegülést parancsolt. Azonban a császárral nyílt háboruban álló XIV Lajos lengyelországi követe, Beaumont marquis sept. 13-n Erdélybe érkezett, pénzt hozott, Apaffit fegyverfogásra serkenté, s a menekülteknek a francia kormány nevében – királyt ígért. ²⁾

E tény Telekit teljes elhatározottságra birta. Az elnyomott magyar szabadság mellett mindent megakart kísértetni.

Azonban az óriási akadályok folyvást előtte álltak.

A szultán haragjáról legkevesebbet látszott tudni, gondolta, ha eddig kézalatt biztatást nyújtott, a jó siker könnyen kiengeszteli. Nagyobb akadálnak tetszett neki a conservatív nézetekkel saturált fejedelmi tanács, mely az invasio ellen folyvást tiltakozott; azonban legnagyobb akadálykép tünt fel Bánfi Dénes, ki gr. Rottal kassai parancsnokkal magát közlekedésbe tette, az osztrák és katolikus érdekek mellett buzgolkodott, Bécsből bárói czimet fogadott el, s mit titokban régóta táplált, németes érzelmét lekezdé leplezni. ³⁾ Bánfit megbuktatni s ezáltal az ellenzőket terrorizálni, e lőn Teleki vezér gondolata.

Nagy kérdések, mert Bánfi Dénes az ország leghatalmasabb, leggazdagabb főura, e mellett neje, Bornemisza Kata, testvér volt a fejdelemnével. De a két hatalmas nővel Teleki is első unoka volt anyjáról, ész és befolyásra nézve sem vala kisebb Bánfinál; e mellett Bánfi oly egyéniség volt, kit elegen rettegtek, de kevesen szerettek.

Teleki tehát egy ligát tervelt, melyet a főurakkal Bánfi megbuktatására alá akart iratni. Legelőbb is Bodolára ment Bédli Pálhoz, a második hatalmas urhoz, Bánfi legnagyobb ellenéhez, ki mint Cserei beszéli, személyes gyűlölsége mellett még féltékeny is volt szép nejeére. ⁴⁾ Utánna Csáki Lászlót keresé fel, kit Bánfi azzal bántott vala meg, hogy ez Bánfi bonczidai erdejére menvén

¹⁾ Törvénycz. Mike, Art. Diet. III. 686. ²⁾ Cserei M. Hist. 70. Szalay, V. 167. ³⁾ Archiv d. Vereins IV. F. I. 283. Cserei M. Hist. 70. ⁴⁾ Cserei M. Hist. 72. 77.

vadászni, mint tilalom sértőt udvari népével meglepé, s ebédre hívás ürügye alatt, fogva vitte udvarába. ¹⁾ Miután ezek aláírták, a többi főúr nem sokat vonakodott: mint oly erőszakos ember ellenében, ki az ellene panaszkodni akarókat akasztófával fenyegeté, s Biharmegye követét ez okból Szamosujvárra záratá; ki sogorasszonya Szentpáli Ignáczné házát, Báldon földig rontatá; ²⁾ mint oly kapzsi ember ellenében, ki Zolyomi javaiból Gyalut kapta volt, s midőn a porta Zolyomival mintegy kereskedést üzött az országon, s Gyalut a rendek neki visszaakarák adni, hogy a portáról hazajöhessen, Bánfi Gyaluért a legnagyobb erősséget, Szamosujvárt kivánta az országtól.

Ily ember ellen a nagyokat könnyű volt capacitálni. De végrehajtására egész fegyveres sereg kellett, mert már Magyarhonban hadakat kezdett volt fogadni. Hogy ellene felléphessenek, a székely székek főkapitányjainak, mint Nemes János háromszéki, Daczó János csiki, Bethlen Miklós udvarhelyi, Kornis Gáspár maroszéki főkapitányoknak rendelkeztek, hogy a népet felültsék, s azon ürügy alatt, hogy a váradi basa hadoltatásai ellen szállnak táborba, Kolozsvárra siessenek. ³⁾

Bánfi mit sem sejtve, épen Koppádon volt, Torda és Kolozsvár közt, Vitéz Gábor fia keresztelőjén, midőn veszi a hirt, hogy a márosszékiek Kornis Gáspár alatt Tordára érkeztek, s Bethlen Miklós az udvarhelyiekkal szintén érkezendő.

Megsejtve a dolgot, lóra kapott, Kolozsvárra menekült, azonban, mert neje Koppádon Kornis fogságába esett, a Tolnai Mihály, kolozsvári ref. pap tanácsára, a császárhozi futásról esztétette. ⁴⁾

A koczka tehát Bánfival szemben el vala vetve, és elfogattása nem sikerült, mi Telekiéket nem kis zavarba hozta. Mert mint kolozsvári főkapitány a kolozsvári, szamosujvári, szilágycsehi, semlyói és sebesvári keze alatti hadakkal rendelkezhetett, s rendelkezett is: a mit e várakból hamar összehuzhatott, azokkal Kolozsvár előtt, Ajtonnál, táborba szállt; mire a székelyek Fejérvár elé, Tövisre huzodtak vissza. De a fejdelem, ki azalatt a ligának megnyeretett, kemény rendeletet bocsátott ki, hogy a csikiak is siessenek, s minden hadak fegyvert fogjanak. ⁵⁾

¹⁾ Cserei M. Hist. 73. ²⁾ Ugyanott 75. ³⁾ Ugyanott 79. ⁴⁾ Archiv N. F. I. 283. ⁵⁾ Kovácsoczi Arpadiája II. 93.

Tábor tábor ellenében állott már, s minden a polgárháboru iszonyaitól félt, a midőn Bánfi belátta, hogy az országgal van ügye, hogy alkudozást kezdhessen, nejét kiszabadithassa, és a fejedelmet, fejdelemnét megnyerje, néhány tisztjét küldé Fejérvárra: azonban igen rosszul választott, mert e tiszték magok hozzák meg sergének a fejdelem elfogató parancsát, mire Bánfit a szamosujvári vár-őrség elfogta, Kolozsvárra küldötte; hová az összes székelyhadak már kiérkeztek, s felették a főparancsnokságot Béli Pál már által is vette.

Bánfi el nem menekülése, az országot, roppant zavarba, saját személyét pedig a legnagyobb veszedelembé sodorta. A fejdelem rendelkezett: hogy Bánfit és nejét vigyék Bethlen-várába; katonáit eskessék az ország hűségére; Nemes János a székelységgel Bánfi jószágait szállja meg, Béli pedig a többi főurakkal menjen Fejérvárra, hová, nov. 18-ára gyűlés volt hirdetve.

A hongyülés összeült. ¹⁾ Egy rész azon volt, hogy Bánfit oda hozzák; a Teleki-párt pedig kivitte, hogy a vádpontokat Bethlenbe küldjék meg. A vád 31 pontban lön fogalmazva, s a hongyülés dec. 5-én Sárpataki Márton ítélőmester által kiadtván, Macskási Boldizsár, Daniel István táblai ülnökök, s Trainer András beszercei követ azt dec. 7-én Bethlenben – Bánfi elébe tevék, ki a mellette levő kolozsvári tanár Pataki István segélyével érdemleges feleletét megtette; s a vád és mentség már dec. 15-én a ház asztalán feküdt.

E vádak nagy részét fennebb már érintettük: kapzsisággal, erőszakkal, a személy és vagyonbátorság megtámadásával volt legtöbb pontban vádolva: mikre Bánfi, tán mert helyzete sulyát nem ismerte, mellékesen, tagadólag, kitérőleg, mindenestre igen röviden felelt; magát az ország határozásának alá veté, csak annyit kért, hogy nejének s gyermekeinek Erdélyben engedjenek békés lakást. Hogy Bécsbe levelezett, nem tagadta, de mint mondá, némely jószágai visszakaphatása mellett, a haza ügye jobbra fordítását szem előtt tartá. ²⁾ Egyébiránt is mindegy lett volna, bár mennyit ir: Erdély akkor mondhatni respublica volt, s az ostracismusnak

¹⁾ Cserei M. Hist. 83. Chronicon Fuchsio II. 176 ³⁾ E kéziratban igen elterjedt pontokat legelőbb kiadta Szilágyi S. Bánfi és kora 56–74 l.

az igen kiemelkedettek megbuktatásának, száműzésének már több áldozatát láttuk: Bánfi felett a pálcza el vala törve. Dec. 17-n egy ítélet kelt, mely felemlítvén mennyi vérrel szerezték és tarták meg őseink a hazát, Bánfit mint titkosan traktálót, mint ki a hon békéjét s Apafi fejedelemiségét felforgatással fenyegeti, mint a ki idegen hadakat akart hozni az országra, s annyi erőszakot követett el, hogy csak erőszakkal lehet helyreütni, notázák: ősi javait neje és fia részére meghagyák, de szerzeményeit, minthogy erőszakkal szerezte, elvevék; fiát a még gyermek Bánfi Györgyöt felügyelet alá veték, meghatározzák, hogy anyja csak is magánál vagy Kolozsvártt neveltetheti; s nehogy apja nyomdokait kövesse, törvénybe ígtatták, hogy a fejedelem neki jószágot ne adományozhasson, s Apaffiné után, ne örökölhessen. ¹⁾

E végzés megvitele- és végrehajtásával Csáki László, Bánfi legnagyobb ellenei egyike bizott meg, ki dec. 18-a éjjelén Bethlenben termett, a rab urat alvó neje mellől felkölteté, s mire ez kilépett, vérpad és bakóra esett tekintete... S pár percz mulva, midőn a fejedelemné által kieszközölt kegyelemmel Bethlenvár kapuját dörgeték, már késő volt – Bánfi feje már ott hevert. ²⁾

VI.

A menekültek fellépése. Béldi P. elfogatása. Apaffi XIV.

Lajossal szövetségre lép. Teleki a császár ellen megy.

Béldi Pál bukása.

A szerencsétlen Bánfi D. sorsát illetőleg Erdélynek a catholicus párt elleni határozott fellépését csak is a magyarhoni események által lehet indokolni. Magyarországon a jezsuiták a protestáns templomok és iskolák elvevését, községek és egyesek áttérítését katonai támogatás mellett folytatták; s mi leginkább lázítá a kedélyeket, hogy a protestáns papokat a trieszti s nápolyi vizekre gályarabságra küldözék. Ettől tartottak Erdélyben, mert a jezsuita missiók titkon Erdélybe is bejöttek vala már, Kolozsvártt és Udvarhelytt már jezsuitákat látunk. ³⁾

A protestánsok e szervezett üldözése, a papok gályarabsága az európai protestáns udvaroknál, igen természetesen, nagy sen-

¹⁾ Törvénycz. Mike, Art Diet. III. 691. ²⁾ Monographiáját megírta Szilágyi Sándor. L. Bethlen Miklós I 394–419. Cserei 71–86. ³⁾ Kemény Adversaria III. 1675.

satiót idézett elő, a svéd, belga udvarok követei Bécsben felléptek, Angliát is csatlakozásra szólíták: azonban az udvar nem mint üldözötteket, hanem mint lázadókat és lázítókat kívánta őket tekintetni.

Az elnyomott nemzet érettök mit sem tehetett. A fájdalmas közvéleményt egyedül az Erdélybe menekültek s az erdélyi magyarság tolmácsolható. Ezek tehát felkeltek, a váradi basától támogatva, guerilla csapatokban kezdtek mutatkozni, sőt Kopp, kassai generalis kegyetlenkedéseit megtorolják, apró csatázásokhoz fogtak, s megkezdődött az ellenségeskedés, melyben a menekültek kurucz az az keresztes, a császárpárti magyarok pedig labancz nevet kaptak; ¹⁾ s különösen a térítő ellen irtó háboru vette kezdetét.

Az erdélyi kormány s a protestans fejdelmek fellépése még se maradt egészen siker nélkül. A bécsi udvar szelidebb rendszabályokhoz nyult: febr. 3-ról elrendelte, hogy a nápolyi gályarabságban sinylő papokat hazabocsássák, mi néhány hónap mulva teljesedésbe ment; a tulbuzgolkodó Kopp kassai tábornokot Spankau, ennek hirtelen halálával Strasaldó generalis váltá fel, kik szelidebb kényszerítő módok alkalmazására lőnek utasítva; hogy a kormány körében is látszassék a magyarokkali kibékülni akarás, magyar urakból Bécsbe nagyszerű értekezletet hívtak össze, hová Apaffi, Csáki László személyében követet küldött s általa a kibékülés alapfeltételül a német katonaság Magyarhonból kivitelét, országgyűlés egybehívását, nádor választást, végre, az országos tisztéségek benszülőttek általi betöltését tűzé. A Csáki által tolmácsolott érzelmeket az értekezletre egybehivottak nagyrészt magokévé tévén az udvar a katonaság kivitelét kereken megtagadta, s bár a többire megfontolást ígért, az értekezlet eredmény nélkül bomlott fel. ²⁾ És hogy a kormánynak engedélyeket hozni nem volt szándékában, csakhamar megmutatá az által, hogy nem sokára, Strasaldó a kalvinista Rómát, Debreczent, bár az erdélyi részekben feküdt

¹⁾ A kurucz név a Dosahad emlékéből veszi eredetét, a császári gyalogok némelyek szerint a lábrol nevezettek labanczoknak. E nevek eredetéről, Uj m. muzeum 1856. VI. 90. Cserei 57. lapján labanczot lobbancsról, puskájáról származtatja. V. ö. Chronic. Fuchsio II. 187.
²⁾ Engel Geschichte V. 83.

mind a váradi basának, mind a fejedelemnek adózott, azon ürügy alatt, hogy a menekülteket támogatja, katonáival kiraboltatá; s I. Leopold, bár Erdély felett hatalma nem volt, mart, 29-éről Mokchay Andrást erdélyi illetőleg gyula-fejérvári püspökké nevezé, s mindamellet, hogy az erdélyi róm. katolikus püspökség 120 év óta meg volt szüntetve, jószágai el voltak adományozva, azon felhatalmazással nevezte ki, hogy jószágait vegye át, kezdje meg főpapi uralmát, s minél többet lakjék Erdélyben. ¹⁾

Ily erőszakolások azon időben visszatorlás nélkül nem maradhattak. Mielőtt a visszatorlások elbeszélésére térnék, megemlítjük, hogy I. Rákóczi Ferencz, II. Rákóczi György fia, Erdély választott, de nem uralkodhatott fejdelme, jul. 4-én meghalt: hátrahagyta, mint hat hónapos gyermeket II. Rákóczi Ferenczet, ki a keletkező félben levő viszályokat tetőpontra hágtatá.

E közbevetés után, arra térünk át, hogy a fennebb említett politikai s vallásos elnyomásokra, melyeket a bécsi udvar Erdélyre is kiakart már terjeszteni: az erdélyiek se maradhattak tovább is tétlenségben. Belátták, hogy az udvar ha egyebet nem, annyit mindenesetre czélba vett, hogy Erdélyben zavart és szakadást idézzen elő. Teleki, ki Bánfi Dénes buktával a dolgok élére került, s ez időben a legnagyobb hazafi szerepét vitte, igen jól ismerte, hogy Bánfi bukta után is létezik még egy párt, mely a hon függetlenségét, a porta támogatása nélkül, magyarhoni ügyekbe való fegyveres beavatkozás által kockáztatni nem akarja; tudta, hogy ezek élén az elbetegesedett cancellár Bethlen János; ennek fia, a sokat utazott, szép talentumu Bethlen Miklós, s a hatalmas főur Béli Pál állanak, kikhez a katolikus főbbek, mint Csáki László és Apor Lázár tartoznak. Teleki a bécsi udvar vallásteri benyomulásában egy tervnek vélt szálára akadhatni, mely tán ezen urak kezeiben van: hogy nyomára jöhessen, s egyszersmind a menekültek utjából is eltávolíthassa őket: a fejdelemmel Béli Pált és Bethlen Miklóst Fogarasba hivatá, s ott azon ürügy alatt, hogy a fejdelmet megakarják buktatni, 1676 apr. 23-án fogságra vetteté. ²⁾

A mérsékelt közvélemény ezen terrorizálása után, Teleki, ki

¹⁾ J. Kemény, *Adversaria* III. 1676. ²⁾ Bethlen M. önéletr. I. 441–68. Cserei M. 88–96. Chronichon Fuchsio. II. 177.

akkor már kővári és huszti főkapitán, tordamegyei főispán s mondhatni első miniszter, eljöttek látá az időt, hogy vágyainak szabad röptet engedjen. E percztől az általa támogatott békétleneknek teljes reményt nyújthatott, mit el nem is mulatott.

A menekültek ügye tehát Erdélyben ismét előtérbe nyomult. A titkon üzött segélyezés mind nyiltabban intéztetett. Ezek a guerilla harczhoz mind erélyesebben láttak hozzá: s a csapatok, mik még juliusban csak portyázó csapatoknak tetszettek, csakhamar Ónodnál Strasoldot úgy megverék, hogy maga is sebet kapott. Hogy nyiltan sikra szállhassanak, Teleki Mihályra vártak, ki mintegy 12,000 embert gyűjtött vala össze, s indulókészen állott; de a fejdelem miatt mind nem indulhatott. Azonban oct. 13-án megszületett Apaffi fia, Mihály, erre vállalkozóbb lett ugyan; ¹⁾ de hogy még sem birta magát elhatározni, mutatja az, hogy nov. 5-én azt irta Telekinek, mikép a végzés szerint hétfőn indulhat; de más napról rendelete kelt, melyben meghagyja, hogy uj rendeletig élete, feje, jószága elvesztése alatt, senki instántiájára meg ne mozduljon. ²⁾ Azért Teleki kiment, Szathmárig nyomult, támogatta a menekülteket, de csak mint egy figyelő hadtest parancsnoka, mely inkább csak is az erdélyi határokat látszott védelmezni.

Azonban Apaffi késedelmezésének is megvoltak saját okai, melyek legnagyobbika volt, hogy Konstantinápoly és Bécs között husz éves béke állt, s mig ki nem telik, Kiuperli Achmet nagyvezér sehogy sem akart beleegyezni, hogy Apaffi magát oly háboruba keverje, melyben nyiltan nem támogathatná. Innen volt, hogy bár Teleki kiment, jónak látta Szathmárról visszahuzódni. De azért a menekültek ügye nem vala elejtve, ha a porta vonakodott a békét megszegni, a bécsi udvarral nyilt harczban álló XIV. Lajosnak utat nyitott, hogy Ausztriát hátmegett a magyarokkal megtámadtassa. Sobieszki, vagyis III. János lengyel király Apaffival s Teleki Mihálylyal magát levelezésbe tette. ³⁾ Bethune marquis, a franczia udvar lengyelhoni követe 1677 martiusában Reverend abbét Apaffihoz küldé, s kinyilatkoztatá, hogy készek a menekülteket Lengyelországból támogatni. ⁴⁾ Ennek következtében Apaffi

¹⁾ Tört. Emlék a m. nép életéből, kiadja Szabó K. és Szilágyi II. 5.
²⁾ J. Kemény, App. Ep. X. 447–455. ³⁾ Leveleit Kemény, Appar. Epist. X.
⁴⁾ Chronic. Fuchsio. II. 197.

is Lengyelországba küldött, s Bethune és Apaffi küldöttei, Absolon Dániel, Macskási Boldizsár, Feigel Péter, Farkasföldi Fábián Varsóban, máj. 27-dikén szerződést irtak alá, melyben XIV. Lajos és Apaffi szövetségre léptek: Apaffi kötelezte magát, hogy a török pártfogása s Teleki Mihály vezérlete mellett 6000 gyalog s 9000 lovassal Ausztriát Magyarországon megtámadja; a francia király pedig ennek ellenében évenként 700,000 tallér hadisegiséget, 19 ágyut ígért. Együttal a haditervet is megállíták, mi abból állt, hogy 5000 toborzott lengyel jöjjön be s 15,000 erdélyi, 8000 békétlen fegyverfogása mellett a harcot kezdjék meg. E szerződéssel Apaffi részéről a Tökölyek embere, most Apaffi titoknoka Absolon, a békétlenek részéről Sándor Gáspár ment Párisba, hol a menekültek küldöttje, mint egy hatalmasság követe, oly pompával fogadtatott, s XIV. Lajos a szövetséget jul. 13-án ratificálta. ¹⁾

E szövetséghez csakhamar a véletlen is járult: a háborut ellenző nagyvezér meghalt, s helyébe a hadra kész Kara Mustafa lépett; e mellett Sobieszki Leopolddali szövetkezése is hajótörést szenvedett: most már Bethune marquis, mint Sobieszki sogora, mintegy szabad kezet kapott. A szövetség azonnal életbe lépve, Bohamb marquis 6000 lengyel önkénytessel oct. elején Szathmár előtt állott, hová a sánta Wesselényi Pál 7000 békétlent vezérelt, kikhez Teleki, kinek a francia 10,000 aranyat küldött, ²⁾ 4000 erdélyivel csatlakozott... A harcz tehát kezdetét vette... Schmidt tábornok szállt velök szembe, de elsőbb Lebenyénél, majd Nyalábnál teljesen megverték, annyira, hogy a szintén oda siető Kopp generalis se volt képes a győzelmeket feltartani.

Ujra kitörtek tehát a kegyetlenkedések, a magyarok és németek közt a gyűlölet soha se fejezte magát ki irtózatosabban, mint éppen ezen időkben. A kerékkel törés, karóba huzatás, akasztás, mind két részről mindennapivá vált. I. Leopold hogy ezeknek véget vessen, dec. 10-ről körlevélben szólítá fel főbijeit, adjanak tanácsot, hogyan lehessen a dolgokon segíteni: a hazafi párt az alkotmány helyreállítását, e mellett a békétlenek vagyis protestansok javai visszaadását ajánlta; a bigottabbak ellenben megmarad-

¹⁾ Tud. gyűjt. 1835. IV. 419. ²⁾ Bethlen Miklós II. 65.

tak nézetükben, hogy a protestansokat ki kell irtani. ¹⁾ A békétlenek pedig Debreczen körül téli szállásra vonultak; a főbbek Sz.-Somlyón haditanácsot ültek, meghatározzák, hogy tavasszal újra sikra szállnak, Telekit teszik fővezérnek, ki mellett egy 12 tagu tanács működjék.

Erre Teleki dec. elején hazajött, a Wesselényi alatt harczolt magyarhoniakat szintén magával hozá, Szeben körül szállásolá el, a főnökök a fejdelem köré gyűltek Fogarasba, ²⁾ készüléteket tettek tavaszra. De hogy szabad kezet nyerhessenek, azon pártra, mely az intervenczióban Erdély s illetőleg a nemzet még fennállt függetlensége kockáztatását láták, egy hatalmas csapást kellett intézni.

Hogyan fogatta volt el Teleki pár év előtt ezek fejt, Béldi Pált és Bethlen Miklóst, fennebb említettük; itt csak azon megjegyzéssel tartozunk, hogy őket, mert elítélni nem lehetett, később (1677 mart. 31-n) kezesség mellett szabadon bocsáták. Bethlen Miklós, miután elfogatásával az udvarhelyszéki főkapitányságot elvesztette, teljesen magányba vonult: Béldi ellenben azon boszus gondolattal hagyta el börtönét, hogy Telekit, megbuktassa: a két leghatalmasabb ember tehát összetűzött:

Tartozunk elismerni, hogy Béldit hazafiság vezérelte, legfeljebb azt hozhatjuk fel ellene, hogy miért nem vette észre, hogy az erdélyi katolikusok által, másoknak is eszközül szolgált; ³⁾ s hogy a más párt több politikával bir, s lesujtóbb erővel rendelkezik. Ezek, hogy a fejdelmet Béldi ellen határozott fellépésre bírják, felkölték benne a fejdelemség féltését; hogy az udvar politikájában szintén nagy szerepet játszó Apaffinét is belevonják, mert nem igen szerette a piperét Béldiné, Vitéz Zsuzsánna ellen: kelték irigységre, szellőztetvén, hogy Béldiné kevésszer, s akkor is mindig fejdelmi fényben jelenik meg nála. ⁴⁾ Béldi Pál az ellene tett intézkedésből mit sem sejtve, rendületlenül követte politikai megváltozását: az interveniáló politikát, melynek rugóját ő csak Teleki Mihály nagyravágyásában kereste, folyvást ellenzé; s magának mind hatalmasabb pártot alakított. Mint székelyek generalisa szép fegyveres erővel rendelkezett, népszerűségére, gazdagságára

¹⁾ Engel Geschichte 87. ²⁾ Fundgruben III. 357. Kemény, prot Cap. Alb. I 251. ³⁾ Archiv. d. Verein N. F. I. 284. ⁴⁾ Beth. Mikl. önéletir. 441. Cserei M. 88–96. Chronic Fuchsio II. 183.

is adott valamit. Mielőtt fellépne, Kapi György-, Haller János, Csáki Lászlóval s másokkal Teleki jáрма lerázására szövetséget kötött; Apor Lázár-, Daniel István-, Kálnoki Bálint-, Domokos Tamással Háromszéket, Lázár Istvánnal Csikot tervelték felköltetni; s az országgyűlésre oly szándékkal akartak menni, hogy Telekit, mint a haza ellenét, fogságra ejtsék: de nem sikerült. Teleki, kinek éles szemei voltak, minden áron arra törekedett, hogy Béldit megelőzze: nem kevesebbet eszközölt ki a fejedelemnél, mint azt, hogy engedélyt adott neki, hogy Béldit elfogathatja. E terv kivételére a székely székek főkapitányainak, s különösen Bethlen Gergelynek – kit pár év előtt a fogságba vetett Bethlen Miklós helyett tettek vala Udvarhelyszék főkapitányának, – rendeletet adott ki: ez egész buzgalommal a dologhoz látva, az udvarhelyszéki székelyeket felülteté, a marosszékiek s a várórségek is melléje jöttek; mire szép sereg volt együtt, Béldi egyik ellenét Mikes Kelemen azon ürügy alatt, hogy vele egyezkedni akarnak, hozzá küldék, hogy készülteiben feltartoztassa, a Béldi mellé gyűlt székelységet lebeszélje. Teljesen is sikerült, a háromszéki tábor hazaoszlott, ekkor 1678 januárja közepén a fejedelmi seregek reácsaptak: Béldi, Csáki László, Paskó Kristóf, Apor Lázár, Domokos Tamás s más pártfőnökök csak is a portára futásban találtak menedéket. ¹⁾

Az apr. 19-ki fogarasi országgyűlés az elfutottakat notázá. ²⁾ Majd Bethlen Farkas – kit a gyűlés a február 13-án meghalt Bethlen János helyébe, ³⁾ cancellárnak tett – Mikes Kelemen, Szilvási Bálint fényes követséggel, ajándékokkal a portára mentek, s Béldi Pált portai fogságba ejtették.

¹⁾ Bethlen Miklós önéletírása 475–505. Cserei 97–101. Béldi jószágait eloszták, Bodolát aug. 24–oct. 14-ig földig ronták, ő a portán halt el 1681-ben, Daniel Istvánt, Keresztesi Sámuel, Kálnoki Kristófot, Bialis Olasz Ferenczet 1678 máj. gyűlésen elfogták, Dévára zárák; (Thaly, Tört. kalászok 113) notázák; Bialist, Keresztesit, Hallert majd elbocsáták, Kálnoki 7000 frttal váltá meg magát; a Béldivel elmenteket Aporon kívül száműzték. Béldiné, Lázár István a szamosujvári, Kapi György a dévai, Haller János a fogarasi várban hala el. A befutottakat a porta Béldi halála után szétbocsátá. Bethlen M. önéletleir. I. 499–502. Cserei M 106–14. ²⁾ E gyűlés nyomait, beczikkelyezést, I. az 1679 máj. 28. t. czikkbe, Mike III. 799. Bethlen M. I. 495. ³⁾ Fundgruben III. 358.

VII.

Apaffi is kimegy. Tököly fellépik. Apaffi másodszer, harmadszor, negyedszer is kimegy. Tököly Magyarhon fejdelme. A török Bécs alá megy, tönkre verik. Apaffi is kün van.

Bánfi Dénes és Béli Pál bukásával minden hang elnémult, a kormány-gyeplő teljesen Teleki kezébe jutott. Csak az egy Kornis Gáspár mert még vele szembeszállni, még a fejdelem is azzal kezdé kifizetni a kérelmezőket: „lássa Teleki uram, a mint ő kegyelmének tetszik.”

Teleki Erdély határa tovább terjeszthetése reményében, a magyarhoni békétlenek ügyét egészen magáévá tette, s Apaffit is reábirta, hogy mellettek, mint egykor Bethlen Gábor és I. Rákóczi, fegyvert fogjon. Hogy élelmet és pénzt teremtsenek, apr. 19-kén Fogarasban országgyűlést tartottak, s azon ürügy alatt, mintha a törököknek a muszkákkal hadjárata kezdődnék, 600 szekér lisztet szavaztatott meg, s jun. 2-án Fejérvártt egy új hongyülésen ropant adót vettek ki, melyet a földesurak előlegezzenek, mire a fejdelem is, hogy lelkesitse őket, 20000 tallért ajánlott. ¹⁾

Igy biztosítván magokat, midőn már benn pártot nem láttak, a hadakat felülteték. Készen levén, Apaffi kiadá nyomtatásban is megjelent, latin nyelven irt drastikus manifestumát, a melyben keserű ékesszólással előadva Magyarország elnyomtatását, elmondja, mint fogott az elnyomott Magyarországért Bocskai, Bethlen Gábor és Rákóczi fegyvert, mennyi vér ömlött már: s kijelenté, hogy ezek nyomdokát követve, ő is, mint magyar, fegyverhez nyult, hogy az elüldözött menekülteket hazájokba visszategye, s a nemzet eltiport szabadságát helyreállítsa. ²⁾ Ezzel júliusban Erdélyből kiindultak. De még mielőtt a sokat ígérő hadjárat kezdetét vette volna: Teleki a szövetséges francziák ohajtására a fővezérséget, az egykor menekült, s Erdélyben nevedett, 21 éves gr. Tököly Imrének engedte át, ki ekkor Teleki Anna nevű leányával, özvegy Apaffi Miklósnéval mátkaságban állott: azonban egyezményre léptek vele, hogy a mit foglalnak, Apaffi fejdelemségéhez csatolandják. ³⁾

¹⁾ Törvcz. Mike Art. Diet. III. 753–57. ²⁾ Cserei M. Hist. 121. I. Okl. Chronic. Fuchsio. II. 190 ³⁾ Chronic. Fuchsio II. 217.

Tököly Imre, a magyar szabadság ez egyik legnagyobb bajnoka, megkezdé tehát tövises pályáját, mely őt husz évi forradalmi harcznak s végül is száműzésnek viszi elébe. Az ifju hős, mint az elégedetlenek felkért fővezére, megnyitá ezennel hadjáratát. – Mindjárt kezdetben Munkács, Kassa s a bányavárosok környékén egy sereg várt, többek közt Beszterczebányán 180,000 darab állami aranyat kerített kezére; s mint egy hatalmasság „Vallásért és Szabadságért” felirattal pénzt kezdett veretni.

Már messze lengett lobogójuk, midőn a magyar nemzet ostora, a véletlen, egyszerre közbevágott: XIV. Lajos Hollandiával aug. 10-n fegyverszünetet kötött, a német birodalommal szintén egyezkedett. Tököly, a mint e híreket vette, egyszerre tisztába jött magával, hogy a táborban levő francziákra és lengyelekre nem számíthat, hogy külségélyben többé nem bizhatik: mert a kormány, mint minden ősszel, a fegyverszünet iránti ajánlatát neki is megtevé, azt elfogadta. S hogy vakmerőség lett volna el nem fogadni, a következés csakhamar megmutatá, mert XIV. Lajos fegyverszünete 1679 febr. 4-én közte, a császár és svéd király közt a nymvegi békeszerződéssé vált, melynek 31-ik pontjában Apaffi s illetőleg a békétlenek is belefoglaltattak ugyan, de azért a jövőre semmi kezesség nem nyújtott; e mellett Bohamb marquis, a beküldött francia vezér bár kedvet mutatott a Tökölynél maradásra, de lengyelei, mivel megvoltak már rakodva, fellázadtak, őt elfogták és hazamentek.¹⁾

Tököly fegyverszünete febr. 28-án járt volna le; de még ki sem tölt, egyezkedés jött közbe, melyben az ürességben hagyott nádori méltóság betöltése, a Magyarhonra behozott ismeretlen adók visszahuzása, a protestans templomok visszaadatása, komoly tárgyalás alá jöttek ugyan; de miután Tököly a trakta titkos pontját Rákóczi Ferenczné, a szép Zrinyi Ilona keze megkaphatását, az ifju özvegy anyósa és a kormány belejátszása miatt keresztül nem viheté, az ellenségeskedést újra megnyitá.

Megnyitá, mert bár a marquis elment, még tekintélyes segédforrásokkal rendelkezett: a békétlen Magyarország, a békétleneket hiven támogató Erdély, még mind mellette vannak; ott ál-

¹⁾ Archiv. d. Vereins N. F. I. 282. I. Kemény, Adversaria III. 1679-dik év.

lott Lengyelország, mely ha nem is segíti, de csatavesztés esetére menhelyet ajánlt; sőt XIV. Lajos sem hiányzott, ki békéje daczára pénzt küldött be, s jun. 8-ról, midőn Apaffinak megírta, hogy a nymvégi béke pontjaiba be van foglalva, nem mulatá el tudtul adni, hogy továbbra is szövetségese marad; végre, hogy a törökre is támaszkodhattak, mutatja az, hogy a midőn a lengyel királylyal (oct. 12-én) békét kötött, a szerződés 4-ik pontjába belé tévé, hogy ha Erdély földén ellenség mutatkoznék, azt a lengyel király se titkon, se nyilván nem fogja segíteni... Ily támogatások mellett Tököly sikra szállása nem volt pusztá vakmerőség.

Annál kevésbé nem, mert Apaffi az idei hadjáratra is készült kiszállani. Táborá, mely a porta elnézése mellett, oláhroni hadakkal volt támogatva, aug. 21-én indult Szamosujvárról; sept. 1-én Aranyezőnél Kővárvidékén járt; a váradi és egri basákkal egyesült, ugy tartott Tököly felé, ki a békétlenek táborával szintén elébe jött; a fővezérséget Apaffinak adá: s támadáshoz fogtak, mit mindjárt azzal nyitottak meg, hogy sept. 18-án a német őrséget Kállóból kiverték.

Azonban a szép kezdetet ismét csapás érte: a békétlenek fejei, Tököly és Wesselényi közt oly nézetkülönbség fejlett ki, hogy Tököly Wesselényit elfogató; ide járult még az is, hogy Apaffi jobb keze, Teleki és Tököly a további haditerv felett szintén meghasonlottak, mi az egész tábor meghasonlását vonta maga után. Mert kiegyeztetni nem lehetett, az erdélyiek és a menekültek hada két felé vált.

Tököly a békétlenek hadával a bányavárosok felé vette útját, hol XIV, Lajos, mint protectora tiszteletére érmet veretett; s honnan sept. 27-én Morvába beütést kísértett. Apaffi pedig megfordította táborát, sept. 3-án Ecsednél, oct. 7-én Szathmárnál járt; harmadnapra a törököket, oct. 18-án a moldvai és havasalföldi hadakat maga mellől haza bocsátá, azzal visszaindult, hazajött. ¹⁾

Tököly tehát, hogy a következő 1680 telét békésen kihuzhassa, az újra megajánlt fegyverszünetet most is elfogadta. Ennek következtében ismét elkezdődtek az alkudozások; de most is azonnal kiderült, hogy a kormány csak időt akart nyerni. Azonban most az egyszer csalatkozott, mert még folyt a trakta, mire a francia udvartól Akakia Roger, mint követ Apaffinál, hogy fegyvert

¹⁾ Tör. Eml. a m. nép életéből II. 5.

foghasson, segélypénzzel, ¹⁾ egy török pedig Tökölynél azon biztatással jelent meg, hogy tartsa magát, mert tavasszal a szultán Ausztria ellen személyesen fog fellépni. Sőt Tököly titkos vágya, Zrinyi Ilonávali frigye is lendületet kapott, a szép özvegy a jesuiták kezébe esett anyósa, II. Rákóczi Györgyné befolyása alól magát emancipálta; mire Tököly mátkájának, Teleki Annának jegygyűrűjét visszaküldte. ²⁾ A francia udvar és a porta biztatása, az anyósa által bár kitagadott, de mégis gazdag Zrinyi Ilona kezéhez kötött remény, Tökölyt új vállalatokra ragadta. Még a fegyverszünet letelése előtt ismét fegyverben állt, három hadtestet szervezett, egyikkel Morvába, másikkal Silésiába akart töretni, míg a harmadikkal benn kívánt működni. E váratlan fordulat az udvart nem kissé lepé meg, Szelepcsényi helytartó Sebestyén András, erdélyi címzetes püspököt sept. 9-én Tökölyhöz küldé, hogy szándékától elvonja, s következése lett, hogy azon feltét alatt, hogy a kormány, Tököly ohajtásához képest, országgyűlést hív össze, az alkotmányt és nádorságot visszaállítja, s a békétlenek s protestansok javait visszaadja – nov. 15-én a fegyverszünetet hét és fél hónapra ismét megújítják.

Ez egyezmény következtében 1681 apr. 28-ára Sopronba csakugyan összehivatott valahára a magyar országgyűlés. Tököly is meg lőn hiva, de előre látva, hogy kívánt sikerre nem vezet, bár kezest akartak adni, nem jelent meg, hanem a helyett a hongyűléshez máj. 7-ről intő iratot intézett, melyben őket mindenről felelősökké teszi. A gyűlést I. Leopold személyesen nyitá meg, ki ide máj. 22-én érkezett, pár nap múlva a tanácskozás kezdetét vette, s legelsőbb is gr. Eszterházy Pál nádorrá lőn választva; de a menekültek ügye a kormány, a protestansoké a tulnyomó katolikus követek ellenszenvén mindjárt kezdetben kiesett kerékvágásából.

Tököly, a mint erről értesült, a jun. 1-én lejárandó fegyverszünet meghosszabbítását előre felmondta. S mire a fegyverszünet kitölt, azon epedve várt tudósítást kapá, hogy a nagyvezér megrendelte, hogy török és oláhboni segélysergeket kapjon, s hogy Apaffi szintén utasítva van, hogy kiszálljon s a fővezérséget

¹⁾ Chronic. Fuchsio II. 187. ²⁾ Gr. Bethlen Miklós önéletir. I. 519.

vegye át: ¹⁾ mire Tököly jul. 7-én az országgyűlés ellen kemény kifejezésekben tiltakozott.

Mint Cserei írja, Apaffi már ekkor a királyság, Teleki a nádorság elnyerhetése reményében tették a készüléteket. Miként a Rákócziak, mielőtt kiszálltak, úgy Apaffi is Teleki közreműködésével ²⁾ jun. 13-án, a fejevári hongyülésen, öt éves fiát, II. Apaffi Mihályt, nagy hirtelen következőjévé választatá; ³⁾ jun. 20-n Szébennel biztosítottá magát, hogy ha reá szorul, öt falai közé bocsátja, azzal 7000 erdélyi, 3000 moldvai és oláhoni fegyveressel, 5 ágyuval aug. végén újra kiindult. A mint kiért, Wesselényi Pál 1200 lovassal, Tököly 7000 békétlennel, a budai basa 25,000 törökkel mellé csatlakozott. Apaffi lón a fővezér, Teleki M. a főgenerális. Azonban a visszavonás magva el volt vetve: Teleki, mivel Tököly leánya jegygyűrűjét visszaküldte; Apaffi, mert Tökölytől fejedelemségét féltetni kezdé, nem a legbensőbb viszonyban találkoztak; s mire Kállóhoz érkeztek, már oda volt fejlődve az egyet nem értés, hogy itt Tököly tőlök ismét külön vált... a törökök hazamentek... s Apaffi, a nélkül, hogy a kard szerencsáját megpróbálta volna, octoberben Szathmárhoz vonult, ⁴⁾ még azon hóban hazajött; bár Teleki hátramaradt, a fejedelmet novemberben ő is követte.

A magyarhoni országgyűlés tehát komolyan nem levén támogatva, a sérelmek mezején hagyatott, egyezkedett, codificált, de úgy, hogy a menekülteket ki nem elégíté, s a jelen volt protestans követeknek a törvényczikkek ellen tiltakozniok kellett; s bár dec. 30-án I. Leopold egy sereg articulust irt alá, azért a vallásszabadság és alkotmány helyreállítása egy jövő hongyülésre hagyatott. Azonban a kormány e vivmányainak nem sokat örvendhetett, mert ezalatt Tököly a portán a francia udvar által kivitte, hogy a szultán és Leopold közt tervezett békefolytatás füstbe ment, sőt a helyett a diván dec. 30-án, Ausztria ellen a háborut kimondá. ⁵⁾

A mint a hongyülésnek vége volt, Tököly az eredményekkel megelégedetlenségét nem késétt kijelenteni. E mellett I. Leopold, mert a portával 1664-ben 20 évre kötött vasvári békéje le-

¹⁾ Engel V. 97. ²⁾ Kemény Noti. Cap. Alb. I. 252–3. ³⁾ Cserei 124. Bethlen Mikl. önéletir. I. 541. Törvénycz. Mike III. 853 Tud. gyűjt. 1835. IV. 119. ⁴⁾ Oct. 9-n itt van, Thaly, Tört. kalászkok. 117. ⁵⁾ J. Kemény, Adversaria. III. 1682.

járandóban levén, 1682 febr. 3-án követet indított Konstantinápolyba; azonban a Tökölyé is ment, s oda vitte a dolgot, hogy a nagyvezér a béke megújításáért egy millió aranyat követelt. A kormány tehát Tökölyhez fordult, ki apr. 25-én szinleg egyezkedésre is lépett; de azon ürügy alatt, hogy az egyezmény következtében a budai basánál, mint békéltető akar fellépni, Budára ment: honnan egész váratlanul, mint a magyarhoni részek fejedelmi jelöltje távozott. Sőt, hogy feljött szerencsecsillagából egy sugár se hiányozzék, a mint innen visszatért, Zrinyi Ilonát, Magyarhon legszebb asszonyát, jun. 15-én Munkácson oltárhoz vezeté.

Vége levén a násznak, Tökölyt jul. 7-én ismét elemében, a szabadságharcz tüze közt látjuk. A csak most Budán a basával kötött szerződéshez képest, a budai basának és Apaffinak is meg kellett volna a harctéren jelenni: de Apaffi csak nagy nehezen mozdult; de látva, hogy a kiindulást sürgető átiratok egyre jönnek, aug. 1-én Szamosujvártt a táborban hongyulést tartott, a nagyvezérhez mentető követet küldött, ¹⁾ azzal szép lassan megindult. Tábor aug. 10-én Zilahtól nem messze, Czigányinál haladott, s a magával vitt 12,000 embert csak is sept. 1-n vezeté Fülekhez, hol Tökölyvel s a budai basával egyesülvén, a vezényletet, hogy Apaffit meg ne bántsák, a budai basa vette át. ²⁾

Tököly, ki már Apaffi megérkezte előtt, aug. 14-én Kasát bevette volt, több várak és városok mellett, sept. 16-n Füleket is kézre kapá. ³⁾ Másnap, sept. 17-n, a porta Fülek alá fejedelmi jelvényeket küldött s Tököly Magyarország fejdelmének lón kihirdetve. Mire a háttérbe szorított Apaffi és Teleki, ez által a királyság és nádorságtól elesvén, s Fülek lerombolásán kívül más szerepet nem kapván, bosszusan tértek vissza Erdélybe, hová oct. 18-án érkeztek. ⁴⁾ Nov. 21-én hongyulést tartottak, kirótták a lefolyt hadjáratra tett költségeket, s a ligát, melynek Bánfi Dénes és Béli Pál áldozatul esett, eltörlötték. ⁵⁾

Az idei hadjárat szerencséje a portát azon ötletre hozá, hogy a béke kitelését be nem várva, fegyvert fogjon. Bécsben ezt meg-

¹⁾ Törvénycz. Mike Art. Diet. III. 881. ²⁾ Bethlen Mikl. önéletir. I. 530. ³⁾ Chronicon Fuchsio II. 204. ⁴⁾ Bethlen Mikl. önéletir. I. 531. Chronic. Fuchsio II. 204. ⁵⁾ Törvénycz. Mike, Art. D. III. 885.

tudák, s 1683 jan. 24-én új követség ment, hogy a békét megújítsák; azonban béke helyett letartoztaták, de azért módot talált megizenni, hogy Bécs sorsa kockán áll. Az udvar erre ismét Tökölyhez fordult, azon feltét alatt, hogy erdélyi fejdelemségre segíti, maga mellé szólítá, de nem fogadta el.

A bécsi udvar tehát a legkomolyabban készüléthez fogott: a pápa segítségével a török ellen, febr. 10-én Velenczével, mart. 13-án Lengyelországgal szövetséget kötött, s a német udvaroktól azon ígéretet kapta, hogyha Bécs fenyegetve lesz, sergeket fognak küldeni; mart. 28-án Draskovics, horvátországi bán, 200,000 frtot kapott, hogy serget fogadjon; Károly, lotharingeni herczeg pedig fővezérré neveztetett.

Ideje is volt, mert a szultán minden hadait felülteté. Apaffinak is felkelést rendelt, mire apr. 24-én Fogarasban hongyülés lőn, egy sereg aranyat kértek fel kölcsön; a tatárság átbocsátását elhatározták; azonban, ha az ellenséges indulatu oláhországi vajda itt akarna átmenni, Nemes Jánosnak meghagyták, hogy álljon a székelységgel elébe. ¹⁾ Ez alatt a szultán Konstanczinápolyt apr. 16-án elhagyá; a tatár khán negyvenezer tatárral, százezer lóval, négy szekérrel máj. 22-én Erdélybe érkezett, Fogaras, Szeben, Fejérvár, Kolozsvár, Somlyón át, Kabos Gábor élelmezési biztossága mellett, átvonult. ²⁾ A mint a török Magyarhonba ért, a nagyvezér Tökölyt magához hívatta, tervet készítettek: jul. 7-én már Bécsből futnak, I. Leopold Tököly embereitől üzelve, szintén Passauba vonult, s a roppant török tábor a nagyvezér alatt, a szultán Belgrádon maradván, jul. 12-én Bécsset körülfogta.

Apaffinak is ki kellett menni, jun. 10-én Radnóthon értekezletet, ³⁾ jul. 1-én Apahidán tábori hongyulést tartott, s hosszas huzás halasztás után, kiindult. A tábor egy részét székelység tette, kikiről Cserei Teleki, mint fővezér jellemzésére több adomát beszél el. ⁴⁾ Az erdélyi sereg aug. 14-én Győr alá, 19-én a Lajta melletti Bruchhoz érkezett, honnan a fejdelem néhány száz lovas kíséretében, Kara Musztafa nagyvezérhez rándult, ki őt Bécs alatt zeneszóval fogadta; de harmadnap visszaküldé Győr alá, ⁵⁾

¹⁾ Törvez. Mike III. 903 ²⁾ Fundgruben II. 359. Bethlen Miklós I. 536 Chronic. Fuchsio II. 205. ³⁾ Okl. F. magyarországi Minerva. 1829–30. ⁴⁾ Cserei Histor. 138. ⁵⁾ Tört. Eml. a magy. nép életéből II. 7. Chronic. Fuchsio II. 207.

feladatul adván, hogy a hidat oltalmazzák. Az erdélyi tábor folyást itt maradt: innen írja Apaffi sept. 3-ról, hogy jobb szeretné otthon inni a medgyesi bort, mint nyelni ott a port. ¹⁾ Tököly pedig egy basával Pozsont ostromolta.

Bécs ostroma s a tatárság Ausztriábani pusztítása leírását mellőzve, csak annyit említünk, hogy Bécs két hónapi ostrom alatt csaknem az utolsó szükségre jutott: a midőn Szobieszki János, lengyel király, azon szerződésök alapján, mely Bécs vagy Varsó törökötli fenyegetése esetére szólt, Caraffa osztrák követ hosszas unszolására megindult, Bécs alatt termett, s a császári, bajor- és szászországi hadakkal egyesülten harcra készült. A nagyvezér kicsinyelte elleneit, a budai basát küldé elejökbe, de szétverték; azzal a nagyvezérre csaptak, s sept. 12-én a török tábor merőben tönkre verék: Bécs fel lőn szabadítva. Az üldözőbe vett törökök a Duna mentén le mily eszeveszetten futottak, mutatja az, hogy sept. 14-én maga a fővezér is már Győrnél járt, s csakis az erdélyi tábor itt léte segíté oda, hogy itt magokat rendbe szedheték; mire az erdélyieket utó dandáruul hagyva, sept. 17-én Buda felé vonultak. ²⁾

Apaffi oct, 13-dikán Lippa felé szintén haza indult, ³⁾ szerencsésen hazaérkezett.

Tököly, ki Eszterházy nádor és Lubomirszki lengyeleivel szemben szintén csatát vesztett, ⁴⁾ most már maga fordult a bécsi udvarhoz, Homonnay Zsigmondot és Szepessi Pált Bécsbe küldé, Sobieszky közbenjárásában bizva, egyezkedni akart, azonban fejedelemségül Felső-Magyarországot kívánván, nov. 5-dikén egy osztrák–lengyel haditanácsban kihallgattatott ugyan: de mit se nyert; sőt bekövetkezett, hogy Sobieszky Bécs alóli visszatérő útjában Tököly várait ostrom alá vette.

Igy végződött a bécsi expeditio. A nagyvezér dec. 15-ikén megsinoroztatott, de mindez a dolgok bekövetkezett új rendét fel nem tartoztathatá.

¹⁾ F. M.orsz. Minerva 1829–30. I. ²⁾ Tört. Eml. a magyar nép életéből II. 9. Cserei M. Hist. 144. ³⁾ Bethlen Mikl. önéletir. I. 540. Cserei. 134–44 ⁴⁾ Chronicon Fuchsio II. 211.

VIII.

**A bécsi vesztes visszahatása. Erdély hajolni kezd. P. Duno-
d bejő, szerződési projectumot hoz, de nem fogadják el.
Telekit megnyeri, vele szerződik. A megszállás kezdődik.**

A roppant veszteség, mit a török Bécs alatt szenvedett, valamint Törökország, úgy Erdély történetében is nevezetes forduló pontot képez: kétszer kísértette meg Ausztria Erdélyt a török alól visszavinni a magyar korona alá, egyszer sem sikerült; a harmadik s illetőleg utolsó kísérlet sarkköve itt lőn megvetve. Itt kezdődött egyszersmind, Magyarország törökkeli hosszas küzdelmének utolsó felvonása.

A törököt eddig a győzhetetlenség nymbusa lengé körül, azonban Sobieszky hős elszántsága e nymbust, miként napjainkban a muszkáét Szebasztopol, egyszerre elfujta: s az osztrák hadsereg, mely eddig kellő önérzettel soha sem harczolt, e percztől mindenre képesnek érezte magát.

Tököly Imre, a magyarhoni elégületlenek névleges fejedelme, Kara Musztafa nagyvezér megszínoroztatásával, szintén elveszté legfőbb támaszát. Ellenben a magyarhoni fővezér, Károly lotharingeni herczeg, a protestans fejedelmek közbenjárására, 1684 jan. 4-én általános amnestiával érkezett Pozsonyba; Sobieszky lengyel királynál szintén kieszközlék, hogy jan. 10-én az elégületleneknek a támogatást felmondá; a császári sergek sikra szálltak: mindezeknek a lett következménye, hogy február folytán a Pozsonyban felállított purificáló biztosság előtt Tököly pártjából 14 főúr, 17 megye és 12 város jelent meg, s tette le I. Leopoldnak a megtérés és hűség esküjét.

A magyarhoni elégületlenek, s mondhatni Erdély ügyére nézve nem volt elég a bécsi katastropha, annak is oda kellett járulni, hogy a törököt a lengyelek és kozákok febr. folytán Oláhországban s Ukriában megverték; sőt még az is bekövetkezett, hogy mart. 7-én Ausztria, Lengyelország és a velencei köztársaság, a pénzzel járuló pápa közbenjárására, a török ellen véd- és dacszövetséget kötöttek; mit végre az koronázott, hogy a porta szövetségese, XIV. Lajos, francia király aug. 15-én Regensburgban a császár-

ral fegyverszünetet kötött... Oly előzmények, melyek után Ausztria a törököt most már teljes erővel, három felől támadhatja meg.

A török oltalom alatti Erdély belátva mindezek horderejét, menekvési módokról kezdett gondolkodni. Már tavaly, midőn seregink Bécs alá készültek, Apaffiék Vajda Lászlót az udvarhoz küldték vala, hogy a török megveretése esetére, Erdély részére jó véleményt biztosítson; és a míg Győr alatt vesztegeltek, a törökök figyelmét kijátszva, a győri német general által az udvarnak azon ígéretet tették, hogy ha a török Bécs alatt vesz, hajlandók lesznek Ausztria oltalmát keresni. ¹⁾

Felesleges indokolnunk, hogy mihelyt a szerencse a töröktől elhajolt, Erdélyben a török irányábani viszony egyszerre lazulni, s az Ausztriához vonzódás némely körökben erősbülni kezdett. Teleki, ki még egyszer, ifjabb korában, Kemény János mellett az osztrák protectiót fegyverrel kezében kereste, szintén gravitált, de egyelőre elégségesnek látta a magyarhoni békétlenek támogatásának szárnyait szegni. A fejedelmet, kit Tököly fejedelemségre törekvésével ijesztgetett, könnyű volt elnézésre bírni; hogy a Tököly párt főnökeit megrettentse, Tököly barátját, Barcsai Mihályt, Ákos testvérét, fejérmegyei főispánt, mezei s udvari hadak főkapitányát, „mint veszedelmes tanácsost” s e szerint notára érdemest, elfogatta; hogy a fejedelemné tevékenységének elébe álljon, később Vajda László főpostamestert, a fejedelemné benső hívét, szintén elzárata. ²⁾

Ha már ennyit megtett Teleki, mint szívós jellem, következetes maradt. A fogarasi mart. 8-ki országgyűlésen, hogy a székelly főbbeket zabolára vethesse, lustra tartás ürügye alatt a belszékelyföldet saját és az erős katolikus Mikes Kelemen kormánybiztossága alá vetteté; hogy a segítségére lehető Kemény János-féle pártot erősítse, annak özvegyét Lónyai Annát tékozlónak nyilvánítatva, Gerendet Kemény Simon maradékai kezébe adatá; Barcsai Ákos donatióit, minthogy azok az osztrák pártiakat sújtolák, azon ürügy alatt, mert a fejedelmiszékbe a török erőszakolta, eltörölteté; s végre Bánfi Györgyöt, az osztrák érdeknek

¹⁾ Cserei M. Histor. 133. 110. I. ²⁾ Cserei M. Hist. 140–45. Bethlen Miklós I. 148.

álozatul esett Bánfi Dénes fiát, az őt féken tartó törvény alól teljesen felszabadíttatá. ¹⁾

A porta azon izenete, hogy Apaffi a bécsi udvarnál részére békét keressen, csakhamar meghozta az első jó alkalmat a további teendőkre. Apaffi követeket indítva Bécsbe; ezek felmentek, a töröknek kért békére tagadó választ kaptak ugyan: de azon szándék kijelentése, hogy Erdély Ausztriához áttérni hajlandó lett, a legszivesebb fogadtatásban részesült. – Minő utasítással mentek, kik voltak a követek, mit végeztek fenn, fájdalom, nem tudjuk: de hogy szavukra nagy sulyt fektettek, mutatja az, hogy az udvar tervekészítéshez kezdett, s egy követ leküldését tette kilátásba.

A kedélyek előkészítésére sokat tett az, hogy az osztrák sereg e nyár folytán is győzedelemben állt: jun. 18-án Visegrádot, jul 22-én Pestet bevette, s ezáltal a török uralom főtámpontja, Buda alá nyomulhatott; valamint az is, hogy Schulcz tábornok Tökölyt a bányavárosok közt szintén keményen sújtá. Azonban, mint ha sejtette volna a porta, hogy Erdély megtarthatására egy hatalmas sakkhuzást kell most tennie, a fejdelemmé választott, de általa három éven keresztül meg nem erősített ifjabb Apaffi Mihály részére, megerősítő athnamét küldött, s a török fényes küldöttség a fejedelmi jelvényekkel együtt, sept. 18-án Fejérvárra érkezett... ²⁾ Mi a fejedelmi udvar hangulatát egyszerre megváltoztatta.

A bécsi udvar azért, mit elkezdett, tovább folytatá. Pater Dunod Antidius jesuitát, a pápa emberét, az év vége felé Erdélybe indítá, nyílt feladatául tűzvén ki, hogy a fejedelmet az ugynevezett keresztyén, vagyis a pápa, a lengyel udv. és Velenczével kötött, törököt megtámadni akaró szövetségbe leendő lépésre megnyerje; kéz alatti feladata pedig a volt, hogy Erdélyt a töröktől elszakasztva, a bécsi udvar felsősége alá vezesse. E végre fennől egy szerződési projectumot hozott le magával, melynek pontjai kivonatilag adva, a következők:

1. Erdélynek, mint Magyarhon részének, a magyar koronától függése ezennel kimondatik, az erdélyi fejdelem a magyar ki-

¹⁾ Törvénycz. Mike, Art. Diet. III. 917, V. ő az 1678. oct. 1. Törv. czikket. Ugyanott 769. Bethlen Mikl. I 545. ²⁾ Fundgruben II. 273 III. 359. Athnamét I. fej. káp. Csicsói Gy. protocolloma 335. Chron. Fuchs. II. 214.

rály nyílt beleegyezése nélkül külhatalmasságokkal többé nem egyezkedhetik, a nélkül békét nem köthet.

2. Az erdélyi fejedelmeket, mint a törökök benyomulása előtt volt, a rendek szabad választása következtében, a magyar király fogja kinevezni.

3. A fejedelmek egész életükre választódnak, s változtatása csak azon esetekben adhatná elő magát, ha a fejedelmek a magyar király ellen fellázadnak; ha a kereszténység elleneivel czimborálnak; ha az országot igen nyomnák; végre, ha arra alkalmatlannokká válnának: akkor is a karok és rendek többségének beleegyezése s a király jóváhagyása mellett.

4. A fejedelemnek és Erdély rendeinek a magyarhoni országgyűlésen, mint régen, ismét helyök és szavazatok lesz.

5. Az erdélyi fejedelemiség régi határai közé visszavitetik.

6. A török által tartott erődök közös erővel fognak visszafoglaltatni.

7. Erdély már megalkotott, írott és szokásos törvényeit a király egy év alatt megerősíti; de új törvények csak is a király jóváhagyása mellett keletkezhetnek.

8. A régi privilegiumok, hiteles diploma alakjában, újra ki fognak adatni; jelesen a fejedelmek szabad választásáról külön diploma fog küldetni.

9. Apaffi Mihály éltéig tartó fejedelemiségéről szintén külön diplomát fog nyerni.

10. Hasonlóan külön diplomával fog fia, ifjabb Apaffi Mihály is atyja következőjének nyilváníttatni.

11. Apaffi halála esetére, ha fia még 25 éves nem lenne, a kormányt választás utján állított helytartó venné át, ki egy kormánytanácsossal fogna kormányozni.

12. A fejedelmek a magyar királynak, mint régen, hűségesküvet fognak letenni.

13. Ugyszintén a lakosok csak is azon tartozásokat és adókat fogják teljesíteni, mit régentén teljesítettek.

14. Ha a török háborúnak vége lesz, az adók és terhek mérsékeltetni fognak.

15. Kik (a nép közül, a Tököly táborából) hazájokba visszatérnek, öt évig semmi, más öt évig csak fél adót fizetnek.

A 16-ik pontban kikötetett, hogy valamint a nemzeti fejedelmek, úgy a magyar királyok minden törvényes kiváltságai kölcsönösen tiszteletben tartassanak.

17. A magyar király és erdélyi fejedelem kötelezik magokat, hogy egymást kül megtámadók ellen egész erejükkel védelmezik.

18. Ha a magyar királyok sergei Magyarhon, vagy a magyarhoni részek védelmére hadi lábbon vannak, Erdély azok hatod-részét téli szállásra tartozzék befogadni.

19. Ha a török ellen akár támadó, akár védelmi háboru foly, az erdélyiek a két előbbi pontban foglalt kötelezettségek teljesítésére szintén kötelesek lesznek.

20. Háboru idején az erdélyi vezérek a királyi vezérektől fognak függeni.

21. Miután az erődök (Jenő, Lippa, Várad stb.) vissza lesznek foglalva, a fejedelmek várórséget vihetnek s várnagyokat tehetnek belé.

22. A jelen trakta kedvezményeül, Erdélyből minden császári hadi fogoly 8 nap alatt bocsáttassék szabadon.

23. A 23-ik pont fennhagyá, hogy ha valamely hasznos kérdés kimaradt volna, egy év alatt utánlehesen pótolni.

24. Végül egy külön czikk a katolikus és nem katolikus vallásfelekezeteknek szabad gyakorlatot kötött ki. ¹⁾

E volt a diploma projectuma rövidbe vonva, mit pater Dunod hozott, s illetőleg, mit Ausztria Erdélynek kezdetben szánt vala. Meglehetősen ildomos szerkezet annyiban, hogy csak is a töröktől birt eddigi souzeránitást kívánta a bécsi udvarra ruháztatni, s a fejedelmi kormányzást meghagyni ígéré. Azonban az, hogy a fejedelmek alatt hozott törvényeket, a régi magyar királyok privilegiumait, I. és II. Apaffi Mihály fejedelemségét a szerződésből kihagyván, külön diplomák tárgyává tette, a szerződést igen gyanusnak tüntette fel épen azon időben, melyet még a szász kronikások is a szabadság és jóllét arany idejének neveznek. ²⁾

Miként és hol jött e szerkezet tárgyalás alá, fájdalommal kell újra kijelentenünk, hogy a történetbuvárlatnak e körül is te-

¹⁾ Okl. Szász Károly, Sylloge Tractatum Diplom. Leopoldini. Claudopol 1833. 3–9. ²⁾ Chronic. Fuchsio II. 216.

endője maradt fenn. Mi a fejdelemnek s e szerint az országnak a keresztény szövetségbe lépését illeti, mint emlékiróink homályos megjegyzéseiből gyanithatni, az az 1685-i febr. 22-ki, Fogarason tartott országgyűlésen merült fel, ¹⁾ hol azt maga pater Dunod terjesztette elő. Mint feljegyezték, képletekben beszélt, s főindokul azt hozta fel, mintha a török kormány bizonyos feltételek alatt Erdélyt Lengyelországnak akarná átengedni; s küldetését úgy mutatá fel, miszerint azért jött, hogy ez átkeblezés ellen a császár védelmét felajánlja. Bár a katolikusok közt magának kemény pártot alakított, s Mikes Kelemen szóvivőségre birta, a rendekkel nem sokra mehetett, s végén is azon maig sem felejtendő szavakra volt kénytelen fakadni: *nolentes volentes protegit vos sua Majestas.* ²⁾ De ez sem használt.

Pater Dunod látva, hogy nyílt uton nem haladhat, mellék utakra csapott át. Az elvből, hogy meg kell nyerni a főt, s azután a többi után megyen: Teleki Mihályhoz fordult, kiről tudta, hogy levéltárában a császártól, már Kemény János idejéből kegyelmes királyi kéziratokat bir: ³⁾ őt körülhálózta, s csakhamar megnyerte az ügynek... Vele apr. 13-n, Fogaras vidékén, Teleki kerceses-sai udvarházánál titkos szerződésre lépett... mely nevezetes okmány kivonata következik:

Dunod, mint a császár Erdély fejdelméhez küldött teljhatalmu követe, császára és királya nevében Teleki Mihály, ⁴⁾ Erdély főtábornokának ígérte:

1) hogy ő flge Telekinek minden eddig ellene elkövetett tetteit feledékenységbe bocsátja;

2) hogy kegyjelül, mihelyt a Tököly magyarhoni uradalmi a császár kezébe esnek, azok jelentékenyebbjei közül egyet neki adand;

3) hogy a töröktől birt Magyarországhoz tartozó földön, a mint a Teleki jószágai a császár kezébe esnek, neki visszaadja;

4) ígére évenként titokban fizetendő nyugpénzt, melynek mekkoraságát a császárra bízák ⁵⁾

¹⁾ Törvénycz. Mike, Art. Diet. III. 831. ²⁾ Cserei Histor. 149. Bethlen Mikl. önéletir. I. 551. II. 3. ³⁾ 1662 febr. 28. és jun 4-ről. ⁴⁾ Kemény J. kiadásában grófnak iratik, de a kézirati példányokban e czim nem jön elő. ⁵⁾ Ezer aranyat kapott évenként. Bethlen Mikl. II. 65.

5) ígérte, hogy ha a császárnak teendő szolgálataiért ellenségei támadnának, azok ellen védelmezi, azoknak el nem árulja, személyét ki nem szolgáltatja;

6) hogyha e szolgálatáért Erdélyből kiszorulna, javaitól megfoszthatnák, a császári földön menhelyet s illő tartást talál;

7) ígértetett, hogyha ezért fogságba esnék, a császár kiszabadítja;

8) biztosította, hogy maga és családja (reformatus) vallását szabadon gyakorolhatja;

9) kölcsönös esküt ígértek arra, hogy a szerződést titokban fogják tartani.

Ezzel szemben, az ismételve felemlített titoktartás mellett, Teleki ígéré:

1) hogy céljok kivételére a török háborút, a császárnak kedvezőleg, elémozdítja; erre nézve

2) gondja lesz, hogy az erdélyi és császári seregek érintkezésbe jöjjenek;

3) ígérte, hogy a császári seregeknek évenként bizonyos élelmiszert eszközöl;

4) hogyha az oláhországi vajdának arra szüksége lesz, ki-
eszközli, hogy Erdélyen keresztül mehessen;

5) hogy minden erejével oda fog munkálni, hogy azon két előterjesztett trakta, melynek egyike Erdély és a császár, mint magyar királylyali, a másika Erdély s a keresztény szövetségesek-keli szerződést illeti, teljesedésbe menjen. ¹⁾

Ez okmány kelte perczétől Erdélyben a dolgok egészen új rende kezdődött. Teleki gróffá neveztetett, de úgy látszik nem fogadta el, legalább a legmélyebb titokban tartotta, ²⁾ s ma is fenn van az adoma, hogy a kapott diplomát egyelőre az ablakán kivetette volna: de azért egy politikát kezdett követni, mely még az éles szemü Bethlen Miklóst is kijátszá, mennyiben ki tudta vinni, hogy ő folyvást osztrák-ellenesnek tünt fel, s az ellenzék csak-hogy opponáljon, folyvást kezére dolgozott.

¹⁾ Okl. J. Kemény, Notitia Cap. Alb. I. 145. ²⁾ J. Kemény Diplomatar. I. 503.

Czéljának minden, sőt ez évi török-osztrák hadjárat is kívánt szelet hozott: a császáriak jul. 31-én Esztergomot ostrom alá vették, aug. 13-án Eszéknél, aug. 16-án Esztergomnál, sept. 16-án Budánál fényes győzedelmeket vittak. Tököly, illetőleg a magyar elégtelenek sem voltak a császáriak ellenében szerencsésebbek: többek közt sept. 23-án Eperjest is elveszték; mire azon kellemetlenség következett, hogy a midőn a török békeajánlatot tett, a lothringeni herczeg zálogul Tököly kézbeadatását tűzte; mire Tökölyt a hirtelenkedő váradi basa oct. 15-én elfogatta, mi a békétleneket oly zavarba hozá, hogy oct. 25-én főfészüket, Kassát is elveszték; erre a hős Petneházi egész dandárával átállt, s alig maradt együtt 3000 ember: mit aztán az, hogy a nagyvezér a váradi basát a Tököly kezébe adá, hogy megfojtassa, jóvá többé nem tehetett. ¹⁾

A Tököly iránt mutatott e kitüntetés hire még nem jött vala meg Erdélybe, a midőn oct. 24-én Fejérvártt országgyűlés nyílék meg; bár az általam eddig látott törvényczikkekben nem fordul elő, de alkalmasint e gyűlésben kellett lefolyni annak, hogy a bukkottnak vélt Tökölyt azon indokból, mert egyezményökhöz képest az általa elfoglalt megyéket nem engedé Erdélyhez csatoltatni, hanem magának külön fejdelemséget kívánt alapítani: notázák, erdélyi javait, mint a hunyadi, krakkói, küküllővári uradalmakat, elkobzák. ²⁾ E gyűlés végzéseiben csak annyit látunk, hogy Barcsai Mihályt, mert Tökölyvel levelezett, elfogák s e gyűlésben szintén notázák; a Tökölyekhez szökött jobbágyokra, székelyekre büntetést szabtak; de látjuk egyszersmind azt, hogy Görgénybe, fel nem fedezett bünnel vádolt embereket fogdostak össze; hogy nagy tervek voltak indulóban, az itt hozott törvényczikkek nyíltan kimondják; azon ürügy alatt, hogy a végváratat eleséggel kell ellátni, gabona adót vetettek az országra; s kimondván, hogy a török gyengülése az országra veszedelmet hozhat, a fejedelmi tanács mellé: Bánfi György, Gyulafi László, Kemény János, Bethlen Miklós és Pál, Toldalagi János, Daniel István, Alvinczy Péter, Bánfi Farkas, Mikó István, Toroczka István, Gyulai

¹⁾ Cserei M. Histor. 154. ²⁾ Chronic. Fuchsio II. 217. lapon aprilre teszi e végzést, de akkor gyűlés sem volt, sőt maga is említi, hogy fogva volt ekkor Tököly.

Ferencz, Kálnoki Sámuel és Farkas, Kendeffi János, Bálintit Zsigmond, Apor István, Inczédi Pál és Mihály, Kabos Gábor, Hegyesi István, Ugron Ferencz, Alsó János, Rhédei János s mások személyében mintegy 30 tagból álló deputatiót, honvédelmi bizottmányt neveztek, utasításul adván, hogy a haza java s megmaradására mindent elkövessenek; s végül, mi legfontosabb, Haller Jánost, Pernyeszi Zsigmondot, Miles Mátyást és Inczédi Mihályt Bécsbe menendő követeknek választák, felhatalmazással és utasítással látták el, miket azonban nem ismerünk. ¹⁾ E volt az első nyílt követség, mely Erdélyből egyezkedést ment kísérteni.

De ideje is volt már. Mert alkalmasint folyt már az országgyűlés, a midőn I. Leopold Marchisio őrnagyot Apaffihoz küldé, s tudtára adatá, hogy az akkor Erdélyhez tartozott Máramarost télire császári seregök fogják megszállni. ²⁾ Itt van magyarázata a gabnadó előleges kivetésének. Ha feljegyezték volna, hogy az őrnagy mikor érkezett be, s mi választ kapott, sok mindennek nyitjára jöhetnének: így csak annyit látunk, hogy Telekinek Dunoddali egyezkedéséhez képest, Veterani tábornok egy gyalog s négy lovas ezreddel csakugyan Máramarosba jött telelni; Csáki László pedig, ki Bédivel a portára futott volt, annak halála után Lengyelországba, onnan Magyarországra került, hol egy lovas ezredet nyert, – épen Kolozsmegyébe, notán elvesztett jószágába, Bánfi-Hunyad körül szállítá le ezredét. ³⁾

Megkezdődött tehát Erdély tervszerű megszállása. Egyelőre azonban csak is az ugynevezett hódoltság, a Szamoson tuli rész vétetett igénybe. Hogy a fejdelemnek a tervben nem sok része volt, mutatja az, hogy a megszállást ellenséges lépésnek vette, Teleki rémitésére fejedelmi székvárosát oda hagyá, udvarával, tanácsosaival, s hét zászlóalj katonával, nov. 30-ka éjjelén Szeben falai közé futott; ⁴⁾ dec. 18-án Fejérvárról ágyukat vitetett, s Szebent védelmi állapotba tette. A porta pedig, hogy érdekét támogatva lássa, dec. 20-án egy kapucsi basát küldött melléje. ⁵⁾ E mellett, 1686 elején Tökölynek 9000 törököt, hogy magának

¹⁾ Törvcz. Mike Art. Diet III. 439. ²⁾ Bethlen Mikl. I. 552. ³⁾ Bethlen Mikl. I. 556. II. 17–21. ⁴⁾ Fundgruben III. 360. Chronic. Fuchsio II. 219. ⁵⁾ Fundgruben III. 360.

Magyarhonban serget fogadjon, 20,000 tallér adatott, s meg lön bizva, hogy az Erdélyt megszállni akaró sereg ellen operáljon.

IX.

Scherffenberg Kolozsvár alá jó. Hadaink felülnek. Sch. Szeben alá nyomul. A bécsi tractatus. Az ország nem fogadja el. Budát a török elveszti.

Végéhez értünk a nemzeti fejedelmi kor aranykorának. A hon, mely oly hosszason békében élt, ellenséget, katonai megszállásokat nem látott: e szerencsáját, az 1685-ik évvel eltemette, óriási erőt kívántató küzdelmeknek indult elébe.

Még nem is tavaszodott, megkezdődött a katonai mozgalom. Február folytán Bethlen Miklóst Máramarosba küldték, hogy a Veterani megszálló hadával számoljon s a népek fizetessen; de bár egy millióra ment fel a helyt felemészített, felcsikart s elvitt pénz és élelmi szer, a nép érette keveset látott. ¹⁾ Teleki is, hogy a Szathmáron telelt, s febr. 12-én Szt-Jóbot elfoglalt gr. Caraffával könnyebben értekezessék, martiusban a deputatio és tanács tagjaival Kolozsvárra tette át szállását, itt maradt apr. 14-ig, mely nap, mintegy szinpadi hatást vadászva, mint vihar hajtattott be Szebenbe. ²⁾ Felkelést rendelt. Máj. 12-n itt hongyülést tartott, hol hallatlan adómennyiséget, a kapukra 60 frtot, mi szintén példátlan volt, az egyház helyet bíró nemesekre 2 frt, a székelységre 10,000 frtot vetettek ki; s tán a nemzet bizodalmatlankodása következtében a honvédelmi bizottmányba Rhédei István, Daczó János, Daniel Mihály, Jósika István, Naláczzi András, Buda János, Mikes Pál s mások személyében még tiz tagot neveztek. ³⁾

A helyzet, Szeben és a fejdelem, az ország és nemzet helyzete csakugyan válságos is volt. A császári kormány a kérdések kérdése megoldásához, Buda vára ostromához készült, hol majd másfélszázadja már, hogy basák tanyáztak. Veterani már a fejdelemség határában telelt, Csáki pedig éppen Kolozsmegyében. Sőt még az is hozzá járult, hogy Tököly, kapott 9000 törökjével

¹⁾ Gr. Bethlen Miklós II. 16. ²⁾ Bethlen Mikl. II. 20. Fundgruben II. 360. Chron. Fuch. II. 222. ³⁾ Törvénycz. Mike, Art. Diet. III. 949.

felindult volt, hogy nejét Munkácsról kiszabadítsa, de Caraffa miatt fel nem hatolhatván, a törököket Jenő körül hagyván, a tőle elvett Hunyad vár alá jött, hogy azt visszavegye.

Igy körül volt fogva fegyveres erővel Erdély, a midőn mind-ezek tetézésére Csáki László Bánfi-Hunyadról, máj. 17-én, s nem soká Scherffenberg tábornok Máramarosból egyszerre csak Kolozsvár mellett Bonczhidánál, a hódoltság határán táborba szállottak. Képzeltetni a benyomást a hazára, mely huszonöt év óta német katonát nem látott. A nép odahagyá házát; vagyonát szekerekre rakva, marháját maga előtt hajtva, a hegyekre, erdők-re, havasokra futott. Rémület fogott el mindent: a fejdelem Sze-bent védelmi állásba tette, máj. 18-án a várost és várőrizetet hű-ségére esketteté. Rendeletet bocsátott ki, hogy a nép lándzsára keljen, menjen Szeben alá; ¹⁾ a megyei nemességnek szintén in-surrectiót hirdettek, ez iránt titkos végzéseket hoztak. ²⁾

A véasztjejtő rendeletekre pár hét alatt mintegy 20,000 ember gyült Szeben alá. Teleki, mint ország generálja felettök szem-lét tartott. A tábor zömét, 10,000 embert, Bethlen Gergely alatt Szeben és Medgyes közt a hássági völgybe helyezék; Gyula-fi László udvari főkapitányt a fizetett hadakkal s marosszéki-ekkel Kolozsvár felé a császáriak elébe indíták, oly utasítással, hogy a rablást fékezzék ugyan, de vért ne ontsanak; a harmadik dandárt, Kálnoki Sámuel alatt Déva felé küldék. ³⁾

Ki ellen? mintegy kérdéskép merül fel. Tököly ellen, ki bár Hunyadot nem adák neki át, mint barát lépett fel és fogadta-tott, s vele, mint a porta emberével ajándékokat váltottak; s ki látva Erdély Kolozsvár felőli megrohantatását, táborát Jenőről be-rendelte, Scherffenberg és Szeben közé akart nyomulni. Azonban Kálnoki azon utasítással, hogy Tökölyt elfogja, jun. 5-én Hunyad felé közelgett: mire Tököly éjjel, sergét ott hagyva, menekült, s Kálnoki a vezértelen népre csapván, azt szétszórta, több menekül-tet elfogott, kiknek Teleki orrát levágatá. ⁴⁾

Mialatt ezek folytak, Bécsben, a Haller János vezérlete alatt diplomáért ment követség működött, s egy okmány jött létre,

¹⁾ Chronic. Fuchsio II. 222. ²⁾ Végzéseket I. Mike Gyűjt. ³⁾ Cserei Histor. 157. ⁴⁾ Fundgruhen III. 360. Cserei 157. Bethlen Miklós II. 26. 27. Chronic. Fuchsio II. 224.

melynek párját Szebenbe előre leküldék, s itt egy bizottmány vette vizsgálat alá, melynek elnöke Teleki, tagjai: Bethlen Miklós, Bethlen Elek, Bánfi György és a comes Frank Bálint valának.¹⁾

Ez az az egyezmény, melyet Bécsben, a császári és erdélyi biztosok, jun. 28-án irtak alá, s mi bécsi tractatus czim alatt lőn ismeretes, s melyet, mielőtt tovább mennénk, egész terjedelemben jónak vélünk magyar nyelvre téve ideiglatni, mint következők:

„Tudva legyen minden előtt, a kiket illet, hogy miután a császár ő felségét a magyar és csehországi királyt, a török szultán hitszegő fegyverrel megtámadta, az ebből eredett szent hadakozásnak társaságába tetszett ő felségének közoltalomra meghívni az erdélyi fejedelmet és annak karait és rendeit: kik a kereszténység közjávához buzgó indulatjokat a végre küldött követség által kijelentvén, kinyilatkoztatott kívánságukhoz képest, e következő czikelyekben állittatott meg az egyezés:

1. A cs. és kir. felség Erdély s a hozzá kapcsolt magyarországi részek oltalmát felveszi, és mikor a szükség kívánja, a fejedelem és karok megtalálására hadi segítséget küld; mely a cs. főhadi vezérségtől marad ugyan függésben, de a mig Erdély határi közt marad, ő flge a vezényletet a mostani, ugy a következő fejdelmekre bizza, valamint annak meghatározását is, hogy a segítséget meddig kívánják igénybe venni; a hadi nép hópénzét ő flge fizeti, de szállásról és élelelről az erdélyiek gondoskodnak.

2. A mi török terület az ellenségtől elfoglaltatik, az a hadi törvények értelmében legyen az elfoglalóé, de a mi az erdélyiekhez tartoznék, Erdély annak birtokában meghagyatik.

3. A fejedelemnek és a karoknak a mi jogok volt, fennmarad továbbra is Erdély és a kapcsolt magyarországi részek felett; kijelentvén a császári felség, hogy ottan a fejedelem joga ellen vármokot, harminczadokat, erősségeket nem állittat. Debreczen szintén ide értetvén.

4. A császári felség az erdélyieknek a visszaadandó jószágok iránt a szükséges utasításokat bevevén, az igazságra, és a fejedelem és karok közbenjárására, ugy a kiváltságokra méltó tekintettel leszen.

¹⁾ Bethlen Miklós önéletir. II. 22.

5. Gr. Csáki Lászlóra, mint a ki a fejdelem előtt gyanus, ő felsége a végszéleken hadi vezérséget nem biz; s azt sem fogja megengedni, hogy az erdélyieket valami kártétellel megbántsa.

6. Erdélyben és Magyarország ide kapcsolt részeiben a bevett négy vallást semmi mód és ürügy alatt soha sem fogja megháborítani; és a törvények ellenére nem igyekezend azok templomait iskoláit, jövedelmeit, javait elfoglalni.

7. Erdély törvényes fejedelme Apaffi Mihály, semmiképpen meg nem háboríttatik, úgy fiának, szintén Apaffi Mihálynak már megtörtént megválasztását ő felsége jóváhagyja; ezek halála esetére pedig, Erdély részére a szabad fejdelemválasztás meghagyatik.

8. A mostani és következő erdélyi fejedelmeknek legyen ugyan frigszerző hatalmok, de csak is olyan szövetségekre, melyek ezen örökös szerződéssel nem ellenkeznek; sőt inkább azok, a közellenségek ellen, a kereszténység s főleg a császári felség, úgy háza és birodalma hasznára köttessenek.

9. A fejedelmek czimeit és jelvényeit az erdélyi szokás szerint maradnak, és azokat a cs. felség magának nem veszi.

10. Ő felsége birodalma népének Erdélyben, s az erdélyieknek a birodalommal szemben a kereskedés szabados legyen.

11. Soha sem fog arra működni ő felsége, hogy Erdélyben szentegyházi felsőséget állítson, és e kérdést a karok elébe soha sem hozatja.

12. Ő felsége szökevényei és árulói Erdélybe, úgy az erdélyiek is az ő felsége birodalmába be nem fogadtatnak. Az örökös jobbágyok szintén ide értetnek.

13. Az ő felsége alattvalói Erdélyben, úgy az erdélyiek is ő felsége tartományaiban törvényes kereseteiket és pereiket szabadon folytathatják, és az egyik helyt meglett ügyvédi felhatalmazások s törvényes kellékekkel kelt oklevelek mindkét részen érvényeseknek tartassanak.

14. Jóllehet a fejdelem, Erdély karai a kereszténységnek oltalmáért s öregbitéseért készek a rögtöni fegyverfogásra, mindazáltal, nehogy ellenséges indulatjok idő előtti leleplezése által magokra török vagy tatár zsákmányolást idézzenek elő: ő felsége beleegyezik, hogy Várad és Tömösvár megvétele előtt a császár sergéhez nyilván ne csatlakozzanak; hanem addig is oly erősségek

visszavivásánál, melyek az Erdélyhez kapcsolt részekben fekszenek, élelmiszerral, fuvarozással az ország széléig segítsék, melyre a fejedelem és rendek kötelezik magukat.

15. Erdélyt és Magyarországnak azon kapcsolt részeit, melyek eddig nem hódoltak a töröknek, ő felsége téli katonai szállással nem terheli, haneha a tulajdonképi Erdély oltalma, vagy az ellenség ellen való vigyázatnak szüksége kívánná.

16. Midőn a császári udvarhoz követek mennek, szokás szerinti becsülettel fogadtatnak.

17. Ha területek foglaltatnak vissza a töröktől, azokból az, mi az erdélyieké visszaadatik, fennhagyatván ő felségének azokhozi fensőségi és feudumi joga.

18. Bekövetkezvén a törökkeli fegyverszünet vagy békességkötés, ő felsége részéről, a jelen szerződéssel egyezőleg, Erdély, Moldva és Oláhország beléfoglaltatnak; minden módon azon fog lenni ő felsége, hogy Erdély a török adófizetéstől megszabaduljon.

19. Viszont a fejedelem, az erdélyi karok és rendek kötelezik magukat, hogy nemcsak ő felségének, ugy házának, birodalmának és tartományainak becsületét és hasznát mindenütt jó keresztény hittel, tanácscsal és cselekedettel előmozdítani igyekeznek; s ha vész fenýiti, arról tudósítást tesznek: hanem egyszersmind a fennebb megirt királyi oltalomért és védelemért elismerésül esztendőnként huszonöt ezer aranyat, vagy ötven ezer species tallért fizetnek örök időkig; szorgosabb szükségekben gabonával, élelmekkel és fuvarozással is segítvén ő felségét; továbbra mind ezen szerződés, mind Erdély nagyobb biztosságáért a mostani hadak idejéig két helységet, ugymint Kolozsvárt és a dévai erődöt oly móddal adják át császár ő felségének, hogy azokban kétharmada az őrségnek az ő felsége katonáiból, a más harmad erdélyi katonákból tétessék, mely őrizetnek hópénzét ő felsége fizeti, a kenyeret pedig és körülöttök való szolgálatokat az erdélyiek szolgáltatják ki; de megszünvén a hadakozás, mind a két hely kiüritetik és visszaadatik.

20. Ez a szerződés titokban fog ugyan tartatni, de keresztény hittel kötelezi mind a császár ő felségét, mind a fejedelmet s erdélyi karokat, és azok örököseit s utódait mindörökre, és a töröknek a békességkötés után sem fog tudtára adatni.

21. A ratificált diplomák egy hó alatt, vagy ha lehet, még hamarabb, jó és szokott formában szerkesztve, ki fognak cseréltetni.

Melyek bizonyására ezen szerződés mind a császári biztosok, mind az erdélyi követek neveik aláírásával s pecsétével megerősített. Bécsben, jun. 28. 1686. Herczeg Dietrichstein Ferdinánd, Haller János, Miles Mátyás, Hermán badeni markgróf, Strattman Henrik, Perenyesz Zsigmond, Inczédi Mihály. ¹⁾

Ez volt az ugynevezett bécsi kötés, mely, mint egy tekintet is világosan mutatja, a keresztény szövetségbe lépés elvén alapul, harczi szövetségről szól: azonban belevegyíti mellékesen a felveendő császári oltalmat is, de legkisebb vonatkozás nélkül a belkormányzásbani változtatásra. Ez, a mennyiben csak is kilátásba helyezett későbbi bizonytalan diplomákra mit sem hagyott fenn, a Dunod által lehozott szövegnél is jobb: azonban a vizsgálatára kiküldött bizottmány a 19-ik pont azon tételében, mely Déva és Kolozsvár megszállását jelzi, az általános megszállás első kezdetét látá; Teleki Mihály pedig a 17-ik pont azon hozzáadásában „salvo jure caesarei Majestatis in iisdem jure superioritatis et feudi”, nem kevesebbet látott, mint Erdélynek a német birodalomba leendő keblezése létesítését, ugyanazt, mit most a reichsrathba lépésünk kérdésében látunk: ²⁾ s bár az csak a fegyverrel visszafoglalandó s Erdélyhez tartozó részekre vonatkozott, már akkor a legnagyobb visszatetszéssel találkozott.

Teleki, ki azon tanácsot adta volt, hogy a diplomát a császár sereg élén küldje meg, hogy lássa a fejdelem mellé küldött basa, hogy erőszak forog fenn: ³⁾ megdöbbenve állt saját műve előtt. Ő ki a mult évben római szent birodalombeli grófságot kapott volt, de a czimet soha fel nem vevé: ⁴⁾ hogy Erdély feudum, még ily közbeszurólag sem akarta elismerni. Ő mint conservativ, meggyőződését követte, midőn a török helyett, az osztrák fensőséget kereste; de mint magyar és alkotmányos hazafi, inkább kockára akarta vetni az ügyet, mint hogy Erdélyt császári feudumnak ismerje, s ez által utat nyisson, hogy az örökös tartomá-

¹⁾ Szász, Sylloge Tractatum 11. l. ²⁾ Bethlen Mikl. II. 21. V. ö. Cserei M. Hist. 222. ³⁾ Cserei M. Hist. 155. ⁴⁾ Bethlen Mikl. II. 154.

nyok sorába léptetessék. A bécsi követeket tehát arra utasíták, hogy e pótlékokkal el ne fogadják; Bethlen Miklóst, Daniel Mihályt és Mikes Pált pedig Scherffenberg tábornokhoz küldék, megizenvén, hogy a mig e pontok iránt tisztába nem jönnek, a hódoltság határát át ne lépje. Négyszer járt Bethlen a tábornokhoz és vissza, mig végre kiderült, hogy a bécsi kötés még ünnepélyesen aláírva nincs, hogy most várja annak leérkezését: azonban kijelenté, legyen benne bár mi, felette alkuba bocsátkozni felhatalmazva nincs. ¹⁾

Mig ezek ide lent így küzdenek, Bécsben a fennebb látott kötetést követeink aláírták; de azon írásban is kikért fennhagyással, hogy a Kolozsvár és Déva átadását illető pontot elfogadni vagy elvetni, az országnak fenntartották.

Ezen jun. 28-án aláírt szerződés, azon idő közlekedéséhez képest, csak is 8 nap alatt érkezhett Scherffenberg tábornok kezébe; azonban a tábornok ismeretlen okokból, tán mert meghallá, hogy jul. 2-án Szebenbe a fejdelemhez egy lengyel követség jött, ki a szövetség el nem fogadását tanácsolja; ²⁾ vagy talán mert a követség is, mely 400 ember kíséretében akart Szebenbe nyomulni, a tábornok kezére játszott: Scherffenberg Kolozsvár mellől, illetőleg a hódoltság határszéléről beindult, Szeben alatt termett, a fejdelemnek beizené, hogy hozza a bécsi szerződés aláírt szövegét.

Ugy látszik, Szebent meg akarta lepni, s Szeben piacán akarta az erdélyieket vele megkinálni, de elkésett; mert jövetelének hírére, a szász nemzeti kormány, s a szebeni polgárok jul. 6-kán a bástyákra futottak, esküt tettek le, hogy a töröktől el nem szakadnak, a várt senki parancsára ki nem nyitják, a kulcsokat zsebre tették, s Telekinek is egyedül a tábori jelszó kiadását hagyják meg. ³⁾

Ily állapotban találta Scherffenberg tábornok Szebent, a midőn mintegy hétezer emberrel s Csáki László ezredével Szeben falai alá érkezett. Képzelné lehet, mily bizodalmat keltett fel maga iránt, a mikor az általa hozott tractatus 5-dik pontjában az állt, hogy Csákit a császár Erdélybe nem bocsátja, s im Csáki maga hozza az őt kitiltó pontokat; mintha keresve keresték volna, hogy

¹⁾ Bethlen Mikl. II. 28 32. ²⁾ Fundgruben III. 360. Bethl. Miklós II. 39. ³⁾ Fundgruben III. 361. Bethlen Mikl. II. 41.

az erdélyiek el ne fogadhassák. Hogy a közvéleményt mégis előkészítsék, s a Szebenben levő basának szemébe port hintsenek, másnap hajnalán Veteráni és Csáki a Szeben alatt álló Gyulafi által vezényleti táborunkra csaptak, s a békés hírekkel ámitott népből két halomra aprítottak össze, minek főleg a maros- és aranyosszékiek lettek áldozatai; ¹⁾ e történt és a nélkül, hogy erre Bethlen Gergely közel fekvő tábora közelebb huzatott volna.

Sőt Bethlen Gergelynek is, hogy Gyulafi sorsára ne jusson, Parajdtól Görgényig, a Szakadát-erdején ki és be kelle néhányszor megsétáltatnia sergeit, tán hogy haza szökdöshessenek. ²⁾

Scherffenberg erre egyezkedést akart kezdeni. De miután tisztába jöttek, hogy Déva és Kolozsvár átengedése nélkül az aláírt szerződést a tábornok át nem nyújtja, ³⁾ az értekeződés sok akadályra talált. Végre a fejdelem magyar és szász urakból bizottságot küldött ki a várból, egy majorba, Csáki is oda jött, s jul. 10. és 12-én a kiegyezést megkísértették.

Mit végeztek együtt, teljes homály fedi... Egyik történészünk, Bethlen Miklós, mint a kit félre való bátyára rendeltek, az egész összejövetelről mit sem tudott, s emlékirata írásáig sem értesült; ⁴⁾ Cserei Bethlen Gergely táborában Medgyes felé volt; de mégis megjegyezte azt, hogy Nagyári József, a fejdelem udvari papja, a rákövetkezett vasárnap felállt, s azon alapigére: „olyan sárba ugrottatok, melyből lábatokat ki nem vonhatjátok!” predikációt mondott, melyet azzal végzett: te hamis hitű fejdelem, s ti hitszegő istentelen urak, hiteteket meg ne szegjétek, különben az Isten mind titeket, mind az országot elveszt... ⁵⁾ Csupán egy krónikásunknál látjuk, mintha beleegyeztek volna, hogy a császári sergek csak hat hónapig quartélyozzanak benn. ⁶⁾

Bár mit végeztek jul. 12-én, annyit látunk, hogy a bécsi egyezményt ezuttal visszautasították; azonban Scherffenberg tábornoknak mégis valami eredményhez kellett jutnia, mert másnap Szeben alól felkelt, táborát Medgyesre vitte. Itt kapta a parancsot, hogy, mivel a török nagyvezér százezer ember élén Buda felszabadítására siet – azonnal hagyja el Erdélyt, rohanjon Buda alá.

¹⁾ Cserei Hist. 158. 59. ²⁾ Cserei Histor. 167. ³⁾ Szász, Sylloge 18. ⁴⁾ Bethlen Miklós, II. 44. ⁵⁾ Cserei M. Histor. 160–2. ⁶⁾ Fundgruben III. 361.

Szebenben aug. 12-kén hongyülés lön. Az itt keletkezett törvényczikkek ez eseményekre csak annyiban vetnek világot, mennyiben azt mondják, „hogy az állapotok kevésbé csendesebbek ... a fejdelem is Szebenből haza igyekszik... de a következő dolgok állapota bizonytalan.” Azonban gyönyörű „csendesedés”, a mikor e gyűlésnek most újra adót, rendkívüli adót kellett kirónia, még pedig a kapukra 40 frtot, az egyházhelyi nemesekre 1 frtot, oly adót egy emberre, mennyit a hajdanidőben egész kapuszám fizetett; e mellett meghatározták, hogy a császár pénzét minden elfogadja; hogy a közvélemény ne nyilatkozhassék, a zajongókat büntetés alá veték; Pekri Lőrinczet és Daczó Jánost, mert Tököly kezére dolgoztak, notázák... ¹⁾ Ezzel a fejdelem, kilencz havi bujdosás után, aug. 27-én, Szebent elhagyá, visszatért székvárosába, – Fejérvárra. ²⁾

Itt állt Erdély ügye, a midőn a török uralma Magyarországon halálos dőfését megkapta... Buda két hónap óta kemény ostrom alatt; a török nagyvezér bár sietett felszabadítására, de az osztrák sánczai s a 80,000 császári s 20,000 magyar fegyvere miatt alája nem hatolhatott. Petneházi, Tököly egykori hős vezére, sept. 2-án megmászta Buda falait, példája magyart, németet lelkesített. Buda be lön véve... a török őrség, magyar lakosság áldozatul esett. ³⁾ Buda elestét egy sereg vár követte, s ez órától fogva nem volt, hová lábát a török Magyarországon megvethetné.

X.

Buda visszavivása következményei. Caraffa inquisitiói. A török Mohácsnál is veszt. Károly loth. herczeg Erdélyt megszállja. A herczeggeli tractatus. Erdély megszállva marad. Moribunda Patria.

A mint Buda a törökök kezéből kiesett, Magyarországon a dolgok egészen új fordulatot kaptak. A kormány és klerus szabad kezet nyertek: többek közt, hol Tököly fészke volt, a Szepességre, Csáki István és Károlyi László, mint királyi biztosok, azonnal kiszálltak, s az egykor katolikus templomokat visszaszedék.

¹⁾ Törvénycz. Mike, Art. Diet. III. 963. ²⁾ Fundgruben III. 361. ³⁾ Cserei M. Hist. 163. Tud. gyűjt. 1833, IV. 94.

Buda visszavétele s a protestans vallás megtámadtatása Erdélyben is megtette hatását. Világossá kezdett lenni, hogy Tökoly és támogatói elejtése után, Erdély következik. Révpartra jutni, addig is a porta és a császár közt biztos semlegességet biztosítani, ezt tevék feladatokul. Gyulai Ferenczet Bécsbe küldék, hogy mig egyfelől az Erdélyhez tartozó, tiszai megyéket a katonai megszállás ellen védelmezi, igyekezzék rábírni a kormányt, hogy a Haller által kötött bécsi szerződésből Kolozsvár és Déva megszállását hagyják ki. Oct. 19-én pedig, Fejérvártt országgyűlést tartottak, pénzről, s a várak számára borról, gabonáról gondoskodtak; a városokba menekvést könnyebbé tevék; a törökbuza és dohány termelését, használatát megtiltották; s Tökoly már lefoglalt jószágaiból, Küküllővártt, az ilyei és csehi kastélyt s a hunyadvári uradalom annyi részét, mennyi Tökolyt leánytestvéreivel szemben illette, az ifju fejdelemnek adományozák. ¹⁾

Mitől az országgyűlés félt, a katonai megszállás e térről, legalább a Királyhágón belől ez alkalommal csakugyan elmaradt; de nem kis áldozattal, mert annyi gabonát, zabot s egyebet kellett kiküldeni, hogy 1687 januárjában tetemes pénz- és gabonabeli kényszerített kölcsönt kellett az országra kiróni. De megtették, csakhogy a megszállás létre ne jöjjön. A mint tehát ezen tul voltak, a fejdelem Gyulai Ferenczet Bécsből visszahitta: kinek, mielőtt távozott volna, az udvar jan. 16-án tudtára adá, hogy bár a bécsi egyezkedésben változást nem tesz, fenntartja a további egyezkedés folytatását. ²⁾ Gyulai hazajöttére számítva, a fejdelem febr. 13-ára Fogarasba országgyűlést hívott egybe, Gyulai sikertelen követségéről referált, s tán mintegy ellensúlyul, a portának adóküldést szavaztak; ellenben Teleki a fejedelmi tanácsot, mely különben is saját teremtményeiből állott, pártja feltétlen hívével, a 24 éves Bánfi György s más hasonlókcal szaporitá, mig egy Bethlen Miklós a tanácsba be mind nem juthatott; s hogy a hatalomra vergődött párt a közvéleményt még inkább terrorizálja, homoród szt-mártoni Biró Bálintot, udvarhelyszéki uri embert, mert Teleki barátja, Bethlen Gergely zsarolásai ellen kikelt, a szé-

¹⁾ Törvénycz. Mike, Art. Diet. III. 973. Bethlen Miklós II. 48. ²⁾ Szász, Sylloge 20. ³⁾ Törvénycz. Mike, Art. Diet. III. 985. Bethlen Miklós. II. 52.

kely követek tiltakozása daczára, az országgyűléssel arra ítelteté, hogy fejébe kakas-tollas szalma-süveget téve, Bethlent kövesse meg, s azután a pellengér alatt botot kapjon; ³⁾ mely barbar ítélet körülbelül végre is hajtatott.

Míg a dolgok Erdélyben ily komor szint öltének, Magyarországon a visszatörlesztés nagyban folyt, s ez időben a legmagasb fokára hágott. Caraffa Antal, nápolyi születésű gróf, lovassági tábornok, egyébaránt nagy kormányférfi, azon tervet adá a kormánynak, hogy Magyarországgal «szemben lépjen a rémuralom terére, s annak kivitelére magát felajánlta. Felhatalmazását csak hamar meg is kapta. Kassa, Eperjes tájára, a Tökölyhez annyira ragaszkodó bányavárosok közé jött, febr. 1-én befogatásokhoz, majd az inquisitió kizsákmányozói segítségével vallatásokhoz fogott, s azon ürügy alatt, hogy a Munkácsra zárkózott Tökölyné most is pénzzel s egyebekkel segítik, oly kinszenvedéseket idézett elő, hogy a lefejeztetés s bár mi kínos halál, mit máj. 3-án kezdetett meg, kegyelemnek tekintetett.

Magyarország, sőt a protestáns Erdély is megrémült erre; s minthogy Tököly s a bányavárosok érdeke mellett maga is kiszállt volt, a legsetétebb jövőt látta maga előtt. Ehez járult még az is, hogy a megbántott porta részéről, a nagyvezér újra táborba szállott, Magyarországnak tartott, mi Erdélyt is előntéssel fenyegeté; az annyifelől megtámadott erdélyiek ellen a moldovaiak is felkeltek, mint valamely végveszélyben levő országra beütéseket kísértettek.... A honvédelmi bizottmány tehát Balásfalvára gyűlt, s jul. 4-én határozottá emelte, hogy a török engesztelésére a váradi törökségnek írják meg, hogy a hódoltság terményadója kész, de küldjön utána; a Moldvafelöli beütések gátlására biztosokat rendeltek, kik a szorosokat megvizsgálják; a császárrali kegykeresés érdekében, a császárnak ajándékba paripákat szereltettek; végre táborba szállást, s országgyűlés tartását határozzák. ¹⁾ Ugy látszik hadjáratok készültek, mert a Radnothón jul. 26-án megnyílt gyűlésen kapuszám szerint 65 fjt adót vetettek, s a hidak és utak jó karba állításáról gondoskodtak. ²⁾

Itt e ponton, a törököt Bécs és Budánáli vesztese után, a harmadik nagy csapás is elérte: a Magyarországra jött nagyvezér

¹⁾ Mike; Art. Diet. III. 999. ²⁾ Mike, Art. Diet. III. 1008.

éppen Mohácsnál, augusztus 12-kén, ismét csatát, még pedig roppant csatát vesztett, mit újra egy sereg jelentékeny vár, mint Eszék, Pétervárad elbukása követett. ¹⁾ Ez a török Magyarországoni uralmát ismét gyökereiben támadta meg, s a császári és magyar sereget mindinkább képesekké tévé arra, hogy a törököt a magyar korona területéről teljesen kinyomják.

A mohácsi győzelem után, mint gyanítani lehetett, Erdély megtámadása, illetőleg megtisztítása se soká maradhatott. A császári sereg fővezére, Károly lothringeni herceg gyalogságát hátrahagyva, lovasságával s 8 ágyuval a Dunán átkelt, Erdély hátaiba jött. Sz.-Somlyótól, oct. 1-én Houchin szathmári várparancsnokat és Tylli nevű titoknokát Radnótra küldé a fejedelemhez; kijelenté, mikép jön, hogy Erdélyt a török járom alól felszabadítsa, küldjenek tehát elébe élelmet s rendeljenek ezredeiknek szállást, s néhány város készüljön német őrseget befogadni. ²⁾ A német titoknok a fejedelem mellett maradván, a deputatio Radnótra összehívatott; oct. 7-én Bánfi Györgyöt és Alvinczi Pétert, két pompásan szerelt ajándék paripával, pénzzel a herceg elé bocsáták; de már késő volt, mert a herceg 40,000 ember élén oct. 16-án már Kolozsvár alá ért, bele akart szállni; mire a kolozsváriak a város kapuit megnyitni vonakodtak, ágyukat vonatott elé, hogy ostromolja: ugy nyílt meg a herceg előtt Kolozsvár, oct. 19-én. ³⁾

E megszállás, Erdély e tekintélyes városának, a bécsi tractátában át nem engedett Kolozsvárnak erőszakos lefoglalása, roppant levertséget idézett elő az országban. S mire oct. 22-én tisztába jöttek, hogy a herceg Kolozsvárt meg nem áll, hogy a kiszolgáltatandó élelem utólagos megfizetéséről szó sincs, sőt a herceg a katonaság zsoldját is Erdélylyel akarja fizettetni, mi végre a fejedelem biztosaitól 900,000 firtot s a 18,000 emberre lealkudott katonaság számára 24,000 részlet élelmet s 16,000 részlet abrakot kívánt: a futás újra megkezdődött, a fejedelem oct. 23-án udvarával, tanácsosaival újra Szeben falai közé futott.

A herceg erre Kolozsvárról megindult, Szebennek tartott, s tudtára adatá, hogy készüljön német őrseget venni falai közé. Szeben, bár falai elég erősek, s a mellett a törökkel szakasztani nem

¹⁾ Cserei Histor. 174. ²⁾ Bethlen Mihály II. 58. Cserei 176. ³⁾ Chronicon Fuchsio II. 232.

akart, a kényszernek tovább ellentállni nem mert. A fejdelem látva a dolgok komoly állását, Bánfi Györgyöt, Alvinczi Pétert és Meltzer Györgyöt felhatalmazá, hogy újra a herczeg elé menvén, egyezkedjenek, feltételül szabván, hogy a herczeg és katonaság az ország kormányzásába ne elegyedjenek. Teleki nekik különösen hármat hagyott meg: hogy a megállítandó katonatartási összeget portiónak ne nevezzék; hogy azt ne rhenens, hanem magyar forintba számítsák; hogy Csáki László Erdélyből eltávoztatását bármi áldozattal kivigyék. Erre a német tábor Balázsfalván, a herczeg Küküllővártt megállott. A tracta, mit utközben kezdettek vala meg, tovább folyt. Végre 700,000 rhenens, vagyis 840,000 mfrtban s a kivántató gabona mennyiségben megegyeztek: Csákit, hogy az országnak eleget tenni látszassanak, eltávolíták; ¹⁾ s oct. 27-én létre jött az okmány, mit, mert Balázsfalván irtak alá, balázsfalvi, vagy a lothringeni herczeggeli tractának szoktunk nevezni. Mely egész terjedelemben magyar nyelvre téve, itt következik:

„Miután az isteni titkos gondviselés a kereszténység szövetséges fegyvereit a török és a hűtlennel szemben annyi szerencsés eredménnyel tetézte, hogy már a kereszténység biztosnak tartatná azon szerencsés időpont jelenlétét, melynél fogva a török porta járma alól kimenekedhetik: nem akart császár ő felsége ily közjóban semmit elmulatni, hanem a jelen alkalmat használván, a szerencsésebb utókorról is gondoskodni magát elhatározta; mely hasznos cél könnyebb és jobb elérésére, megfontolván mind a két részről a fennforgó okokat: egy felől a lothringeni herczeg, mint a császári sergek főhadparancsnoka, a császári felség nevében, más felől a fejdelem és erdélyi rendek követei között, e következő egyezménypontokat irták alá:

Első szakasz.

1. A fejdelem a császári és királyi felséghez és a kereszténység közös ügyéhez mind nagyobb hűséget akarván bizonyítani, a nagyságos fejdelem a császár hadainak egyik részét a jelen télre szállásra veszi, mit az alább megirt módon fog élelmezteni; mely hadi nép a haza biztonsága tekintetéből állomásokra osztatva,

¹⁾ Bethlen Miklós II. 68. Cserei 177.

a jó hadi rendszabályok megtartása mellett, Szeben, Kolozsvár, Beszterce, Fejérvár, Szászsebes, Szászváros, M.-Vásárhely, Déva, Szamosujvár, Somlyó, Monostor és Tövisre szállásoltatnak el.

2. Az erdélyi fejdelem és rendek a császár hadainak egész téli élelmére 66,000 négy vékából álló erdélyi köből búzát vagy buzalisztet; 39,600 mázsa hust, mázsáját száz fontba számítva; 7000 negyvenes hordó bort; 120,000 köből zabot; a hat téli hónapra 144,000 mázsa szénát; 480,000 kéve szalmát ad.

3. Mely élelmiszerek a főhadi biztos által intézendő kivetés szerint hónaponként a katonaság szállása helyére szolgáltatódnak be; és pedig oly módon, hogy a katonaság bejövetele után mindgyárt, a szükséges kellékeket a szomszéd helységek előlegezzék; mi azután az ígért summából le fog számíttatni. A mi pedig a fát, sőt és gyertyát illeti, ezeket a gazda a katonával tartozik megosztani.

4. Azonkívül a fejdelem és rendek kötelezik magukat, hogy az egész téli időre pénzsegítséggépen 700,000 német forintot adnak; még pedig, hogy a katonaság első szükségei fedezve legyenek, nov. 15-ke előtt, mint első részletet, fizetnek .

	75,000 frtot.
A második határidőben, jan. 1-n	150,000 „
A harmadikban, febr. 1-én	125,000 „
A negyedikben, mart. 1-én	100,000 „
Az ötödikben, apr. 1-én	100,000 „
A hatodikban, máj. 1-én	100,000 „
A hetedikben, jun. 1-én	50,000 „

5. Azonban világosan kifejeztetik, hogy mind az, a mi pénzben, mind az, mi élelmiszerekben ezen egyezésben, erre a téli időre ígértetett, csak egyedül Erdélyt, nem pedig egyszersmind a hozzá kapcsolt magyarországi részeket is illeti; minthogy a jelen téltre mindenik külön fogja saját terhét hordozni; azonban azon nyílt feltét alatt, hogy a szállásolás elkülönítéséből az igazgatás elkülönítésére következtetés vonatni nem fog, sem az Erdély jogai-ba csorbitást nem tesz.

6. Mely pontok teljesítése iránt a fejdelem és erdélyi rendek készségében nem kételkedvén: az erdélyiek kérésére és a protectio megszilárdítása tekintetéből, a lothringeni herczeg maga is ő felsége nevében, az erdélyiektől elébe tett következő feltételeket és pontokat fogadta el szóról szóra.

Második szakasz.

1. A nságos fejdelem maga, ugy a fejdelem asszony és ifju fejdelem, ugy szintén minden Szebenben levő tanácsurak, követek, főrendek, nemesek, katonák, házoknépével és minden javaikkal együtt, hogy elkerüljék az ő felsége jövő hadaival való érintkezést, Szebenből kimehetnek, utazások bátorságáról jó keresztény hit alatt bizonyosokká tétetnek; melyre nézve a fejdemi ház kiindulása előtt az előcsapatok visszahuzatnak. Ugy szintén azoknak is, kik nem a fejdemi házat kísérik, hanem egyebüvé mennek, bátorságos utazás engedtetik.

2. A fejdelem és fejdelemné, a tanácsurak, követek, főrendek, nemesek, szebeni tisztviselők, tanácsbeliek házaiba és a tanácsházba katonák nem tétetnek: ugy mindazonáltal, hogy a császári hadak parancsnoka s más tisztek számára illendő szállásról legyen gondoskodva: melyeknek elrendelése a szebeni tanácsra bízatik.

3. Egész Erdélyben a bevett négy vallás, azok papjai, iskolái, szentegyházai, isteni tiszteletök szabad gyakorlásában és jövedelmök vételében semmi uton nem háborittatnak meg, hanem bevett és szokott törvényeik s szokásaik szerint élnek, semmi törvényteleniséggel, vagy károsítással nem illetetnek; a papok, tanárok és iskolák épületei, valamint egyebütt az országban, ugy Szebenben sem tartoznak szállásadással.

4. A mostani idősb Apaffi fejdelem, ugy az itju Apaffi Mihály fejdemi méltósága az erdélyi törvények értelmében meg fog tartatni, uralkodásuk és kormányzásukba senki sem fog elegyedni; ugy az országgyűlések, fejdemi jövedelmek, várak, városok, harminczadok, só-kikötőhelyek, arany-, ezüsbányák és vámok jövedelmeihez semmi igény sem formáltatik.

5. A fejdelmek, tanácsurak, táblai assessorok, fő- és alispánok, főbirák, kapitányok, városok királybirái, polgármesterei, ugy a más székely és szász tisztviselők, magok hivataluk és tisztségükben meg fognak tartatni; nem különben a várak és városok a magok törvényeikben, kiváltságaikban és igazgatásukban, melyekbe semmi ürügy alatt sem fognak belé elegyedni; hanem a

haza fiai eddig használt törvényeikkel, szabadságaikkal, kiváltságaikkal és rendszabályaikkal bántatlanul fognak élni.

6. A régi, mostani s következő erdélyi fejedelmek adomány, ajándék, kiváltságos s jóváhagyó levelei szentül és illetlenül megtartatnak; sőt az erdélyi fejedelmek ezután is adományozhatnak, s kik Erdélyben, vagy a kapcsolt magyarországi részekben a fejedelmek adománylevelei mellett iktatásokat kívánnak véghez vinni, abban meg nem akadályoztatnak.

7. A káptalanok, konventek a magok egész szabadságokban és biztonságokban hagyatnak.

8. A hazafiak, ugymint tanácsurak, főrendek, nemesek és mások, úgy a kerített és mezővárosok, faluk s azok tisztjei jövedelmébe nem elegendnek, és azokat magokévé tenni nem igyekeznek.

9. Senki ingó és ingatlan javait, gabonáját, borát, s házi butorát, Szebenben, Kolozsvártt vagy más katonák által megszállt erősségekben, el nem foglalják, kinek-kinek meg lesz engedve, hogy sajátja körül szabadon rendelkezessék, ha akarja eladhassa, vagy kivitethesse. A megszállt és szállandó helyek, úgy azok szomszédságában fekvő területek, kerített- és mezővárosok, faluk, Erdélyben vagy a magyarországi kapcsolt részekben az erdélyi polgári közigazgatás alól ki nem vétetnek; különben a megígért pénzt, gabonát s egyebeket beszolgáltatni képesek nem lévén.

10. A fenn említett két fejedelem és azok udvara, nem különben akármely honfi, főrend és hadi ember kerített és mezővárosokbeli, a maga jószágán és házánál szabadon és bátorságosan lakhatik; s azok utazhatása akadályozva nem lesz.

11. Ha a két fejedelem és a fejdelemné, a főrendek, nemesek, vagy hadi nép, magokat a megszállt erősségekbe, várakba, kerített városokba akarnak bevenni, oda bebocsátatnak, becsületes bánásban részesülnek, semmi kárral vagy törvénytelenséggel nem illetetnek és alkalmas szállással fognak elláttatni, kivált ha a török vagy tatártóli félelem miatt kénytelenítettnek erősségekbe vonulni; ezen esetben a várórségek az erdélyiekkel együtt hitkötelezetten tartoznak azokat védelmezni.

12. A fejedelem ő nagysága, úgy az urak, nemesek és városok hamis árulói helyet ne találjanak, s azoknak hitel ne adassék; ha-

nem azok ő nagyságának és a tanácsuraknak bejelentessenek; a hazafiai közül senkit is üldözni s elfogni nem fognak, egyiknek a másik ellen pártját nem fogják.

13. Senki jószágát, annál kevésbé a fejedelmiházét meg nem rohanják, gabnájához, borához, barmához, szénájához, szalmájához, szóval semminemű portékájához nem nyulnak, el nem viszik; a jobbágyokat sem kényszerítik magok szolgálatjokra.

14. Fuvarozások alkalmával a szekereket, ökröket nem veszik el, nem tartóztatják le.

15. Minden rendű és állapotú embert illetőleg, haladéktalanul örök és általános amnestia adassék.

16. Se Szebenbe, se máshová szükségfeletti várőrizet nem tétetik.

17. Erdélyben és a kapcsolt részekben a szabad kereskedés meg nem háboríttatik, az itteni harminczadok, vámok, jogok törvényeibe magokat nem elegyítik; a görögök, örmények és más kereskedők az országban háboríttatni nem fognak.

18. A megszállt vagy szállandó helyeken a fejedelmek, főrendek, nemesek vagy hadi emberek, hol tulajdont vagy tisztséget birnak, ha ott akarnának maradni, méltatlansággal nem illetetnek; és a hol magok lesznek, vagy javaikat s házok népét tartják, szállókkal nem terhelik, sem jövedelmökben meg nem rövidítetnek.

19. A jövő tavasszal a hadi nép minden megszállt helyről, a haza lakosai bántódása nélkül, kivitetik, és azután affélékkel nem fognak terheltetni. Ha talán ezt égető hadi ok meg nem engedné; a császár ő felsége a fejdelem ő nagyságával arról barátságos uton fog egyezkedni.

20. A városokban és várakbani hadi készletekhez, legyenek azok bármineműek, hozzá nem nyulnak, haneha legnyomasztóbb szükség idején.

21. Az őrségek az urakat, nemeseket, hadi népeket és polgárokat nem nyugtalanítják és nem károsítják; ugy semmiféle ingyengazdálkodásra nem kényszerítik, a nőken erőszakot nem tesznek.

22. A városi polgárok a kapuk, tornyok s bástyákra való vi-
gyázástól el nem rekesztetnek, és a szászok privilegiumához képest

a kulcsok őrizete a polgármesternél marad: de a midőn a császári parancsnokok úgy kívánják, a kapukat akadály nélkül kinyitattják és bezáratják.

23. Senki a fejdelem ő nagysága hűségétől el nem idegenítetik; a fejedelmet vagy más hazabelit hamisan áruló jelentéseknek hitel nem adatik, hanem ő nagyságától az affélékről tájékozás fog kéretni.

24. Azokat, kik egyik vagy más részről a másikkhoz menekülnek, mind ő felsége, mind ő nagysága egyaránt kiszolgáltatják.

25. Szászvárosra, Szászsebesbe, Beszterczére, Kolozsvárra, Monostorra, Fejérvárra, Dévára, Szebenbe, Vásárhelyre, Tövisre katonák fognak szállásoltatni; a más helyek, ha eddig megszállva nem volnának, terheltetni nem fognak, haneha ezután tetszenék másképpen egyezni.

26. Ha mikor a császári felség és török között békeség köttetnék, maradjon a dolog azon kinyilatkoztatás mellett, melyet tett ő felsége Gyulai urnak.

27. Ha a fejdelem országgyűlést hirdet, az nem akadályoztatik.

28. Mivelhogy a városok és erődökben élelmiszerek vannak letéve, azok felhasználását a fejdelem megengedi.

És mind ezen előadott pontok oly módon állittatnak meg, hogy a fejdelem ő nagysága és a rendek a magok részökről mindeneket pontosan megtartsanak és teljesítsenek, a császári felség ellen se titkon, se nyilván ne cselekedjenek és azt másoknak se engedjék.

Melyek kölcsönös keresztény és őszinte hitelesítésére, ez okmány két hasonló párban állittatván ki, azt a császár ő felsége nevében a lothringeni herczeg maga tulajdon keze aláírásával és nagyobb pecséttel; az erdélyi fejdelem ő nagysága és a karok részéről pedig az ezen egyezkedésre küldött követ urak tulajdon kezök aláírásával s pecsétökkel erősíték meg, és mindkét résznek kiadattott. Kelt a Balázsfalva mellett táborozó császári táborban, oct. 27-dikén 1687. ¹⁾

Ez a lothringeni herczeggel kötött ugynevezett balázsfalvi tractatus. Mint láthatni, ennek kiindulási pontja az,

¹⁾ Szász, Sylloge 24. Balia, Erd. Törvényi. 297.

hogy a császári sereg ezen télre Erdélyt a török ellenében megszállják; de azon ötletből, hátha a megszállás hosszasabbra nyulnék, a p. Dunod által hozott, s Hallerék által Bécsben kötött, de el nem fogadott egyezmény főbb pontjait is belefoglalák. A Dunodféle ajánlatnál jobb, de már a bécsi kötésnél hátrányosabb. Meghagyatik ugyan benne a fejedelmi kormányzás teljes mértékében; benne még az ifjabb fejedelem, sőt a II. Apaffi után következhető fejedelmek is elismertetnek: azonban a megszállás körüli pontok oly rugonyos szerkezetűek, hogy a megszállás megszüntetéséről semmi garantiát se nyújtottak. Ennél fogva kevéssel nézhetjük többnek, mint egy győztes hadvezér szerződését, melybe a politikai pontokat írni engedék a mint tetszik, s csakis a katonai szempontot tarták komolyan szem előtt. Innen keletkezett aztán az, mit Bethlen Miklós megjegyzett, hogy Bécsben később e szerződést, mintha nem is kelt volna, olybá szerették volna venni; s az akkori ellenzék megjegyzése szerint, a bécsi kötéshez oly arányban állt, mint a jég a gyémánthoz, mely a tavaszi meleg szelet sem fogja kiállani.¹⁾

Az egyezmény aláírása után, Bánfi György Szebenbe sietett, megvinni a fejedelemnek a herczeg azon izenetét, hogy készüljön Szebent elhagyni. Oct. 29-én délelőtt Scherffenberg táborával már Szeben előtt állott, s a fejedelem távozását annyira sürgeté, hogy ebédjét sem hagyá elkölteni: és mig egyik kapun a fejedelem s különösen a zokogásra fakadt fejedelemné kivonult Fogaras felé, addig a más kapun a német ezredek bedoboltak.²⁾

Kolozsvár és Szeben után a többi város minden ellentállás nélkül meghajolt, minden erőd kezökbe ment; csupán Brassó maradt megszállatlan, s csak a fejedelmi várak maradtak a fejedelem rendelkezése alatt.

A könnyü győzelem után Károly herczeg kiment Erdélyből, a főhadi parancsnokságot Scherffenberg tábornokra bizta, s Szeben ez órától az erdélyi katonai főhadparancsnokság székhelyévé változott. Alvezérei, Stahremberg és Veterani tábornokok a katonákat az országban szerte elhelyezék, s e percztől Erdély megszállva maradt.

¹⁾ Bethlen Mikl. II. 59. ²⁾ Fundgruben III. 362. Cserei 177.

A megszállás végre lőn hajtva, s Erdély kezében még semmi ratificált diploma. Mély aggodalom szállt meg minden kebelt, mert mit tehetett már Erdély a győztes fegyverek ellenében, mikor Magyarországon szintén ez időben, oct. 18-án, Pozsonyban országgyűlés nyílt meg, s a magyar szabadság garantiája, melynek alapján Tököly mintegy jogosan harczolt, az Andreanum diploma XXXI. pontja, mely szabadsága mellett fegyverfoghatási jogot adott a nemzetnek, eltöröltettek; s I. Leopold kilencz éves fiát, I. Józsefet, királynak választatván, s dec. 9-én megkoronáztatván, a magyar királyság királyválasztási joga az osztrákház részére mintegy megszűnt. ¹⁾ A dolgok ily állásában Erdélynek uszni kellett az árral, ugy kellett révpártot keresni. Nov. 18-án tehát Fogarasban országgyűlést tartottak, a kapukra 200 ftot, 35 köből gabonát, 2 hordó bort, 4 vágómarhát, 15 szekér szénát vetettek ki, a székelyeket székenként szintén megrovák, élelmi biztosokat neveztek, s a katonákat ellátni megkezdették. ²⁾

A beszállásolt 27,000 ember a népre megtette hatását, annyival is inkább, mert Telekinek a volt kívánsága, hogy a szász és székelyföld ment maradjon, s így a Maroson belől szállásoltatás ne történjék; a főbb emberekre Teleki közvetlen folyt be, mert Fogarasba gyűjté őket, s nem engedé házukhoz hazaszállni, hogy saját engedelmes teremtményein kívül mással, a katonatisztek ne érintkezzenek. ³⁾ De voltak mégis bátor férfiak a hazában, kik szemébe mertek nézni a hatalomnak; s ezek közül Bethlen Miklós, ki Béli Pál bukásával hivatalát elvesztette, s így az ellenzék fejének tekintődhetett: emlékiratot szerkesztett, s azt titokbantartás ígérete mellett Scherffenberg katonai parancsnoknak Szebenben benyújtotta. ⁴⁾

Ezen emlékirat bár magános embertől származott, mégis nevezetesebb okmányaink közé tartozik. Moribunda Transilvania ad pedes augusti Imperatoris Leopoldi projecta – volt a czime emlékiratának, melyben előre bocsátva, hogy miként egykor Croesus néma fia, az apját megölni akaró katona fegyvere villogására megszólalt: ugy ő is esedezik a császárnak, ne vesse Erdélyt katonáinak oda zsákmányul; továbbá előadja, hogy három baj alatt nyög

¹⁾ Cserei Hist. 178. ²⁾ Törvénycz. Mike, Art. Diet. III. 1025. ³⁾ Bethlen Miklós, II. 66. ⁴⁾ Bethlen Miklós, II. 641.

Erdély: a szomszédos török és tatártóli félelem, némely hatalmasok zsarnokoskodása, s a katonaság miatt ránehezült szenvedések alatt; s felkérte a kormányt, hogy ezek orvoslására küldjön egy teljhatalmu, de közkedvességü biztost be, és adja ki a diplomát, mit egykor visszautasítottak: abban a vallásszabadságot, egyesek személy- és vagyonbátorságát, ugyszintén az ország törvényeit biztosítsa; és akkor hívjon össze országgyűlést, titkos szózatolás útján választasson egy directoriumot, bizza arra, hogy a szükséges reformokat az vigye át, még pedig a hazai törvények alapján. ¹⁾ Ez az ismeretes Moribunda Transilvania rövid tartalma, mit Scherffenberg felterjesztett, mi azonban a Bethlen nézetével sokban ellenkező eredményt idézett elő: mert Teleki erre vele kibékült, s gr. Caraffa Erdély szervezésében ennek nyomán indult, s írta azon emlékiratát, melyben Erdély elnyomása tervét letette. ²⁾ Bethlen emlékiratából a kormány irányt kapott, a nélkül, hogy Bethlen hazafiúi ohajtásai is teljesezésbe mentek volna.

XI.

Caraffa Erdélybe jó, a tanácsosokat Szebenbe hivatja. Hűség nyilatkozatot irat alá. Ugy diploma projectumot készítnek. Apaffiné, utána Apaffi is meghal.

Bethlen egyik vezérelve az volt, hogy jöjjön be egy biztos, s mentse meg a hazát Teleki dictatorságától; másik, hogy adjon az udvar ki diplomát. Ezt kétség kívül az ország is ohajtá, mely a fegyveres erő beférkeződése után boldognak érezte volna magát, ha I. Leopold legalább a bécsi pontokat ratificálta volna. E végre Gyulai Ferencz, Inczédi Mihály s ezek pennája Donát Mátyás személyökben uj követséget indítottak fel, hogy a katonák visszahuzása sürgetése mellett, az említett szerződés kiadását munkálják; de 1688 jan. 4-én fájdalommal kelle megérteniök a kedvetlen választ, hogy miután Erdély már katonai erővel meg van rakva, a dolgok állása egészen megváltozott. ³⁾

Ugy is volt. Mert Erdély megszállása bevégzett tény lett, és e mellett a törököt szerencséje egészen elhagyá. Hiába sinoroztaták

¹⁾ Ez emlékirat Szalai kiadásában hiányzik, kézirati példányainkban benne van. ²⁾ Archiv. d. Vereins. N. F. I. 167. ³⁾ Cserei, Hist. 175.

egymásután a nagyvezéreket, hiába tevék le a jancsárok IV. Mahomedet s állíták helyébe II. Szulejmant: a magyarhoni várak egyre buktak el. Gr. Caraffa, Tökölyné hive, Absolon Dániel áthajlásával oda vitte Munkácsot, mit Tökölyné három éven át oly hősileg védett, hogy a vár jan. 14-én capitulált: Tökölyné, Zrinyi Ilona, I. Rákóczi Ferencz, első férje javait megtartá ugyan, de gyermekeivel együtt Bécsbe felebbeztetett. ¹⁾

Tököly végső vára s a magyarhoni elégiületlenek középpontja, a Szepesség is le levén tehát sujtva, gr. Caraffa rendeletet kapott: jöjjön Erdélybe, s I. Apaffi közlőnek hirdetett halála esetére, Erdélyt készítse elő. A mint a hir megjött, a mondhatni permanens országgyűlés Fogarasban jan. 24-én az adó szorgalmas felhajtására új rendeletet szerkesztett, s a már kirótt mennyiséghez még 15,000 köből zabot vetett ki. ²⁾ E mellett biztosokat nevezett ki, kik Caraffa elébe menjenek, kikhez Teleki Vay Mihályt adá 2000 arannyal, kik Caraffát Dézsen találták. ³⁾

Gr. Caraffának, mint az eperjesi véres napok intézőjének jövése, hogy rettegéssel tölté el az országot, felesleges is mondanunk. Rémes hire előre jött, s hogy a nép mivel rémitette magát megemlitjük, miként azon hir terjedt el, hogy egy egész szekér spanyol vascsizrát hoz, melyet, mint Eperjesen, hevitve fog a vállatásoknál a lábra vonatni... Február elején érkezett Kolozsvárra. Bár egész ménes postalóvat küldtek elébe, oly cynismussal lépett fel, hogy ökrökkel vonatá hintóját. Az Erdély észak-nyugoti felébe összezsufolt hadakat, azonnal az egész országra kiterjeszté, s Szebenben egyenesen a fejdelem, eddig lakatlan hagyott, szállására szállott be. ⁴⁾

Munkához kezdett. Legelőbb is a katonaság számára megígért pénz és élelem mikénti beszolgáltatását vette számba, s e tárgyban már febr. 20-ról ő, Teleki, Bánfi, Bethlen Elek, Alvinczi és Apor István egy munkálatot irtak alá. Ennek következtében, mart. 10-én Fogarasban gyűlést rögtönöztek: a katonaság számára még 30,000 köből buzát szavaztatott, s mert a pénzek befolyásával nem volt megelégedve, az urak, polgárok ezüstjeiket hozzák össze, s hogy hamarább pénzzé verethessék, Segevárnak és

¹⁾ V. ö. Kemény Diplomatar IX. 503. és Cserei. ²⁾ Mike, Art. Diet. III. 1039. ³⁾ Bethlen II. 67. Cserei 189. ⁴⁾ Bethlen, II. 73. 85.

Brassónak pénzverde állítási jogot engedtek. ¹⁾ E gyűlésnek ennél kényesebb tárgya is volt: átírt a fejdelemnek, hogy a tanácsosokat hozzá küldje, mi nem kis rémületet keltett fel. Az átíratot a rendeknek Teleki adta elő, utasítást és felhatalmazást kért adatni; de mily utasítást adhattak volna, midőn az áthívás czélját nem tudták. Huzás-halasztáshoz folyamodának, de Teleki, Apor István és Gyulafi László az átmenetelre oly készséget mutattak; hogy menetelőket akadályoztatni nem kívánták. Teleki végrendeletet írt, s mintha eszébe jutott volna, hogy Castaldo Martinuzzit, Básta Mihály vajdát felhasználván, megölette, aggodalmak közt hajtattott Szeben felé: hol meglepetésére, a szt-erzsébeti hegyen, két század tisztelgő katonaság s gr. Caraffa segéde fogadá, s az elébe küldött diszhintóba ülteté. ²⁾ Így érkezett be apr. 27-én gr. Caraffához, ki a három átment tanácsurat ebédre hivatá; ebéd után Telekivel hosszasan társalgott, este szállására ment, hol négy óráig beszélgettek. ³⁾

Másnap reggel Caraffa kemény parancsot íratott, hogy a többi tanácsos is Szebenbe érkezzék. A rendek ezt megkapván, máj. 3-kán tehát Teleki Mihály, Bethlen Gergely, Elek és Miklós, Székely László, Frank Bálint comes, Szabó Keresztély, Apor István s a két ítélő mester, Alvinczi Péter és Sárosi János és Filstich Mihály nevére felhatalmazást irtak alá, melynélfogva az ország nevében gr. Caraffával végezhesse. ⁴⁾ A felhatalmazással a többi tanácsos is Szebenbe érkezett, hol tán számitásból, a tábornok épen az nap akasztatott fel egy németet, s az az egész nap a Székely László ablaka alatt függött.

Az értekezlet és egyezkedés igen rövid volt, mert a mint gr. Caraffához mentek, egy nyilatkozatot nyujtott át, melyet a Tökölynét kézbe adó, most gr. Caraffa mellett hadititoknokoskodó Absolon Dániel fogalmazott, s melyet Teleki és a hivebbek előre átnéztek vala. A szerkesztményt Teleki terjeszté a tanácsurak elébe, de minthogy a tábornok előszobája adatott tanácstermül, azt mély hallgatás fogadta, egyedül Bethlen Miklós és Apor István nyilatkoztak oda, hogy az országot átadni felhatalmazásuk nincs,

¹⁾ Mike, Art. Diet. III. 1051. ²⁾ Cserei, ki Telekit lide kísérte, hitesebbnek látszik. Hist. 180. V. ö. Bethlen, II. 74. ³⁾ Cserei, Hist. 181. ⁴⁾ Szász, Sylloge, 39.

terjesztessék az ország elé. ¹⁾ A kérdés eldöntése másnapra haladt ugyan el; de mint Bethlen írja, ki állhatott volna ellent a két Caraffának. És a mire megérték, hogy addig Szebenből ki nem mennek, sőt különben a fejdelem is Szebenbe hozatik: ²⁾ máj. 9-én, miután gr. Caraffa kiadá nyilatkozatát, hogy a városok őrségei fegyvereiket és vagyonukat bántatlanul kihozhatják, – meghajoltak; ugyan e napról ők magok is egy nyilatkozatot irtak alá, mely által Erdély a már örökössé lett ausztriai házat, fejdelmének fogadta el. Mely nyilatkozat magyarra téve, némely azon időkre vonatkozó passus kihagyásával, így következik:

Mi, széki Teleki Mihály tábornok, Bethlen Gergely és Elek, borosjenői Székely László, Frank Bálint szebeni királybíró, Szabó Keresztély, szebeni polgármester, erdélyi fejdelem ő nagysága tanácsosai, Bethlen Miklós, altorjai Apor István, Alvinczi Péter és Sárosi János ítélőmesterek, Filstick Mihály brassói bíró, a fejdelem ő nagysága s az erdélyi karok teljhatalmu követjei, adjuk tudtul és emlékezetül.

Visszatér Erdély Magyarország királyához, a honnét a balsors irigysége s némelyek büszke merészsége szakasztotta volt el, és felveszi biztos oltalmát a nagy, boldog, igaz és győzhetlen I. Leopold császár és Magyarország örökösödött királyának, és következőjének I. József királynak, kinek életét és trónát isten gonosztól oltalmazza, ugy szintén a több örökös magyar királyokét, az utolsó pozsoni országgyűlés értelmezéséhez képest, a karok közönséges egyezéséből s egy szívü kívánságából, mely boldogságot régen kérünk az isteni kegyelemtől.

A mi azért közönségesen kívánatos, az istennek kedves ezen percztől fogva örök időkre boldog és szerencsés, mind a most élőknek és ezután következőknek kinyilatkoztatva legyen: hogy a reánk bízott teljhatalom erejénél fogva a fejdelem ő nagysága és az ország statusai közmegegyezéséből, önkéntes hajlamukból s keresztényi buzgalmukból, a török védelméről és minden vele való érintkezésről, ajándékok s adófizetésről, és mindenről, a mi a török portával, hozzátartozóival, barátjaival, társaival, és a római császár ő felsége s törvényes következői akárminémü ellenségeivel való

¹⁾ Bethlen Miklós II. 80 ²⁾ Cserei 182. Tört. Eml. a m. nép életéből II. 13.

közlekedést foglalna magában, lemondunk felségsértés büntetése alatt, mi napfényre jövén, az erdélyi törvények szerint rovatik ki.

Elfogadjuk ellenben tiszta és igaz hittel a fennkijelelt mód szerint, fenttiszelt ő felsége atyai védelmét magunk és Erdély minden maradékaira; melynek biztonságára, feljebb említett teljhatalmunk, bizonyosságunk erejénél fogva, cselekedetünk és végzéseinknek a fejdelem ő nagyságától s a statusoktói jóváhagyása mellett azon helyiségeken kívül, melyeket már megszállt ő felsége hadi népe, Kővárra, Husztra, Görgénybe és Brassóba is befogadjuk; a midőn ő felsége rendelendi a török ellen, ki a kereszténység közellensége, és mások ellen is fegyvert fogni hajlandók vagyunk; alázatosan kérvén, hogy a győzhetetlen császári felség vele született kegyelmességéből szabadságainkat, kiváltságainkat, nevezetesen bevett vallásaink szabad gyakorlatát kegyelmesen erősítse meg; minket és maradékainkat azokban oltalmazni és megtartani méltóztassék. Nem is kételkedünk, hogy generalis urunk ő nmlga gr. Caraffa, fejdelmünk ő nagysága és az egész ország kérését ő felségének hathatósan ajánlani fogja; melyet ő nmlga eddig is hozzánk kinyilatkoztatott hajlandóságától bizodalmason kérünk és remélünk; ugy szintén maga a generalis ő nagysága is jogaink és kiváltságainkban meg ne háborítson; addig is a lothringeni herczeggel való szerződés maga erejében megmaradván.

Melynek nagyobb hitelességére és erejére, és hogy ezen biztosítás tudomása és a török fensőségtől elállásunk minden maradékainkra átszáljon, azt a három erdélyi nemzet pecsétjeivel megerősítettük. Kelt Szebenben, máj. 9-én, 1688. ¹⁾

E szerint a három nemzet pecsété alatt okmányt adtak ki, melyben kinyilatkoztaták, hogy Erdély ezennel ismét visszamegy a magyar királyhoz, ennél fogva a török szövetséggel felmondanak; kötelezék egyszersmind magokat, hogy a már átadott várakon kívül, a többi várakba is német őrséget bocsátanak; s végre hogy a török ellen, ha kell, harczolni fognak: ezek ellenében azon kivánságokat fejezik ki, hogy gr. Caraffa polgári és vallási szabadságait ne zavarja; a lothringeni herczeggeli tractát pedig érvényben hagyák. ²⁾

¹⁾ Szász, Sylloge. 40. ²⁾ Okl. Szász, Sylloge 40.

A mint a hüség esküje elhangzott, gr. Caraffa Fogarasba küldött, s az esküt a fejdelemmel is letétette. ¹⁾ Telekit pedig drága ezüst-teritékkel ajándékozta meg, melylyel nagyszerü diszebedet adott. Ezzel be levén Caraffa szerepe végezve, néhány ezredet vett maga mellé, magának 500 társzekeret rendeltetett, ²⁾ gr. Veterani Frigyest főhadiparancsnoknak hagyván, a csatatérre indult, utjában Lippát máj. 19-én bevette. ³⁾ Ugyane napról az ország Teleki részére felhatalmazást irt alá, hogy gr. Caraffához menvén, az általa kilátásba tett diploma, ugy a függő kérdések felett egyezkedjék.

Veteráni pedig hozzáfogott a fejedelmi s több ujonnan átbo-csátott várak átvételéhez. Kisebb nagyobb zajjal mindenütt sikerült, azonban a brassói fellegvár megszállásában egész váratlanul akadály adta elő magát. A tanács itt sem állt volna el-lene, hanem a polgárság bort és élelmet szállított fel, oltalomra készült: Veterani s vele a fejedelmi biztosok megjöttek, s a felleg-vár máj. 26-án néhány órai ostrom után magát feladta, miért a főbbek fejöket veszték. ⁴⁾

Ily jelenetek szövődtek a fogarasi, mondhatni folytonossá lett országgyűlés folyamába, mely a töröktöli függést felmondá... A homagium le volt téve, de az ellendiploma még sehol sincs. Az aggodalom folyvást nőtt, a rendek sehoggy sem akartak lemondani a reményről, hogy a kormány az annyiszor ígért diplomát, mely a bécsi és balásfalvi traktákat formulázta, ratificálva ki fogja adni. Hogy annál könnyebben célhoz érhessenek, diploma pro-jectumot szerkesztettek, ezt jun. 1-én aláírták, gr. Caraffához küldék, hogy ígéretéhez képest az udvarral kiadassa. Mely pro-jectumot magyarra téve, szintén egész terjedelemben közlünk; mint következik:

1. A bevett négy vallás soha semmi módon és semmi ürügy alatt a maga szabad gyakorlásában meg ne háborittassák, hanem minden ekklésia, templom, iskola, papiház maga szokásaiban, szertartásaiban, határaiban, jövedelmeiben, kiváltságaiban, eddig

¹⁾ Cserei 182. Bethlen Miklós II. 83, ²⁾ Az 1688. máj. 10. art. Mike, Art. D. III. 1063. ³⁾ Cserei M. Hist. 185. Bethlen M. II. 96. ⁴⁾ Bethlen M. II. 94. Cserei 183. Chronicon Fuchsio II. 125. Lefejeztettek 1689. sept. 17. Archiv. d. Vereins N. F. I. T23.

gyakorolt szokásos törvényeiben, úgy az egyházi szolgák szolgáltatásokban, tisztökben és szabadságokban illethetetlenül megtartassanak, a mint erről a lothringeni herczeg is velünk végzett vala.

2. A mostani fejdelem ő nga idősb Apaffi Mihály, úgy a tőlünk választott ifjabb Apaffi Mihály magok fejdelemségökben, méltóságokban, czimökben, jelvényeikben, szabad kormányzásokban, akár mi névvel nevezendő jövedelmeikben meg ne háboritassanak, hanem az erdélyi törvények és szokások szerint azokban megtartassanak; és holtuk után is a fejdelemválasztásának szabadsága ő felsége kegyelmes ígérete szerint is az erdélyiek kezében maradjon, mely fejdelmek azon hatalommal és szabadsággal élhessenek, mint a mostaniak; és senkitől, csak is a császári királyi felségtől függenek, s méltóságra nézve minden időben és helyen Magyarországnádora felett álljanak.

3. Hogy Erdélyben egyházi jog soha se állitassék, mint ezt ő felsége már kegyelmesen megígérte.

4. A régibb, mostani és következő fejdelmek kiváltságai, ajándék és adománylevelei, úgy szintén a káptalanok, konventek, a hazának eddig használatban volt törvényei és szokásai, minden ujítás nélkül szentül és sértetlenül magok erejökben megtartassanak, és az ország határai se csorbittassanak.

5. Azon jószágok, melyek az Erdélyhez kapcsolt magyarhoni részekben a törököktől eddig visszafoglaltattak, vagy ezután visszafoglaltatnak, ha azok erdélyi birtokosokat illetnek, azoknak visszaadatnak.

6. Az erdélyieknek Magyarországon igaz követelésekhez képest, ő felsége kegyelmesen elégtételt szolgáltat.

7. Az erdélyieknek mindenütt szabad kereskedés engedjessék.

8. A szökevények és árulók mind a két részről visszaadassanak, minden váltságdíj nélkül; és a nagyobb csendesség megtartásáért a csalárd és haszontalan árulók be ne fogadtassanak, hanem inkább megneveztessenek és vádaskodásaik tudtul adassanak, hogy a kik vétkeseknek találtatnak, az erdélyi törvény szerint büntetessenek.

9. Minthogy az egész ország ő felségéhez és a keresztény közönséghez buzgóságát ereje felett bebizonyította, és azért ne-

hány esztendei kvártélytartás s a nagy adófizetés által ki van merítve, méltóztassék ő felsége született kegyesség- és atyai indulatból a további kvártélytartástól, élelmezéstől Erdélyt megmenteni, és a tőlünk ajánlott ötvenezer tallér összeggel évenként megelégedni.

10. A törökkel való békekötés alkalmával Erdély jó biztosíték mellett befoglaltassék; és az ő felsége katonái Erdélyből kivitessenek, az erődök az őrsergektől kiürítettessenek, és minden hadszerekkel az erdélyieknek visszaadattassanak; és addig, míg kiürítettének, kiknek az erdélyiek közül az erősségekben vagy egyebütt akárhol javaik volnának, vagy javaikat bevinni vagy kihozni akarnák, semmi kár- és akadálylyal ne illettessenek; és a míg az ő felsége tisztjei vagy bármely rendü katonái Erdélyben maradnának, Erdély közigazgatásába és jövedelmei kezelésébe magokat ne avassák.

11. Az ellenség elől a fejdelem és fejdelemasszony egész udvarokkal, ugy bárminemü honlakosok az erődítvényekbe javaikkal együtt bebocsáttassanak, és becsülettel fogadtassanak.

12. Az erdélyiek közül akárki, ha ő felségét irással vagy cselekedettel megbántotta volna, azokat ő felsége örökös közböcsánatban részeltesse.

13. Mitől az Isten őrizzen, a két fejdelem és fejdelemasszony, a főurak és nemesek Erdélyben nem maradhatnak: méltóztassék ő felsége Magyarországon vagy más országában bátorságos menedéket, védelmet és élelmet parancsolni azoknak, kik oda menekülnek.

Kelt az erdélyi és magyarországi kapcsolt részek három nemzete, karai és rendei közönséges gyűlésében, Fogaras városában, jun. 1-én, 1688. ¹⁾

Még e projectum irásánál az erdélyiek mind nagyot reméltek, nem kevesebbet kértek, mint az Apaffi fejdelemsége folytatását, halála esetére fejdelem választást, a katonák kivitelét, a várak kiürítését, az adó 50,000 tallérbani megállapítását. Még ekkor Erdély rendei azon jó hiszemben ringaták magokat, hogy csak a protector változott, különben, ha a háboru elcsendesül, minden a régi marad, a boldog fejdelmi kor még tovább fog folyni. E szerkesztményt gr. Caraffának magküldték, azonban mekkora volt csa-

¹⁾ Szász, Sylloge Tractatum 45.

lódásuk, a midőn jun. 17-ről diploma helyett, leiratot kaptak, melyben a vallásszabadság megőrzése s a katonák féktelenségének megszorítása mellett, a többiekre leendő határozat a hadjárat befejezése utánra lőn elhalasztva; ¹⁾ mig ellenben ugyancsak jun. 17-ről Teleki Mihály I. Leopoldtól, maga s családja számára egy protectionalist kapott, mely tény Erdély Ausztria alá menetelére világot vet. ²⁾

Erre a legvérmesebb reményűek is megütköztek, bár a Telekinek küldött okmányról senki sem tudott. A szászok, hogy legalább magokat megmentésük, Caraffához követséget küldöttek, s felkérték, mint teljhatalmu biztost, hogy őket a császár nevében jogaik, vallásokbani megtartásában biztosítsa: miről jul. 2-án tőle csakugyan okmányt is nyertek. Sejtve az erdélyiek izgatottságát, jul. 5-ről, Szeged melletti táborából az országnak is irt, minden áron megkivánta nyugtatni, de azért a helyzet válságosságát tovább leplezni nem lehetett. A bizonytalanság minden hazafit bánított, de a fejedelmi házat teljesen lesujtotta. A fejedelmi háznak jövője felett oka lőn kétségbeesni. Apaffiné, az erélyes s mondhatni miniszteri szerepet játszott, Bornemisza Anna, sorsával kibékülni nem tudott. Csakhamar gr. Caraffa azon fenyegetésére, hogy a fejedelmi párt Bécsbe fogja küldeni, betegségbe esett, s rövid időre, aug. 8-án, ebesfalvi kastélyában meghalt, ³⁾ mi a fejdelemre buskomorságot s végső csapást hozott.

E gyászszesetre az országot még nagyobb aggodalom szállta meg. Mit kétszeresen nevelt az, hogy a császári sergek sept. 6-n Belgrádot is bevették, már csak Várad és Temesvár vala hátra, s győzelmesen nyomultak le Szerbián: méltán félhettek, hogy minél nagyobb lesz a vivmány, annál csekélyebb lesz, mit alkotmányunkból fenntarthatnak. Petki Nagy Pál tanácsost tehát az udvarhoz inditák, ez nov. 19-én egy hosszas és hat pontra osztott emlékiratot adott be, melyben a roppant katonai terütöli felmentés s a diploma kiadásán kívül: a váradi püspök, a nádor, az országbiró erdélyi ügyekbe lett beleelegyedése ellen tüzetes szót emelt. De a

¹⁾ Szász, Sylloge. 52. 54. ²⁾ Kemény Adversariája szerint meg van Szebenben a fisc. Archivumban 498. fasc. B. betű alatt. ³⁾ Almakeréken a luth. templom sirkertjébe temették sept. 8-án. Tört. eml. a m. nép életéből II. 14. Fundgruben III. 362.

sergek ily győzelmes állásában fellépésének mi sikere lehetett volna: dec. 9-ről azon üres vigasztalással bocsáttatott vissza, hogy jelenleg a török portávali békélődéssel vannak elfoglalva, de azért az udvarnak Erdélyre is gondja van; a diploma tárgyában pedig a törökkeli ügy bevégezéséig legyenek türelemmel. ¹⁾ Mi annyi volt, mint a diplomának bizonytalan időre lett elhalasztása.

A diploma kiadásának bevallott elhalasztása, Erdély alkotmányos helyzetét a lét és nem lét kérdései közé készült sodorni. A fejdelem már is csak árnyék; az országgyűlés már is csak élelmező biztosság; legfőlebb pipatilalom- s verébfogásról hozott törvényeket. Télire újra bejött a katonaság, ezt élelmezni kellett, s a mellett még Caraffa Lippánál álló tábora számára is élelmiszert kellett külön kiróni. ²⁾ Oly adó kezdé nyomni az országot, hogy 1689 jan. 5-én a segesvári országgyűlésen egy-egy kapura már 250 ftot, s minden egyházhelyi nemesemberre 25 ftot kellett kivetni. ³⁾ Mindenki belátta a botlást, melyet a bécsi tractatus el nem fogadása által elkövettek: mint írják maga Teleki is könyezve vallá meg, hogy bánja, mért utasította vissza, mikor Scherffenberg tábornok meghozá. ⁴⁾ Így voltak hangolva a kedélyek, a midőn Vay Mihályt, a Teleki vejét újra Bécsbe küldék, de ő sem volt szerencsésebb; mert a válaszban, mit máj. 11-én kapott, a diplomáról szó sincs, az általa visszabocsáttatni kért, eddig Erdélyhez tartozott, s most a töröktől visszafoglalt várakat: mint Jenőt, Temesvárt, minthogy a császári fegyver foglalta vissza, teljesen megtagadák; csupán annyit birt kivinni, hogy a 700,000 ft katonatartási évi díjból 50,000 ftot, s annak is felét az apr. 21-kén majdnem egészen leégett Brassó részére, elengedték. ⁵⁾ De mi volt ez a bajok akkora tengerében, a midőn a nép a nagy adó miatt telkeit pusztán kezdte hagyni; s annyi adóhátrálék halmozódott össze, hogy jul. 15-én pótlékadót kellett vetni azokra, kik még birtak fizetni; s négy hó mulva, nov. 24-én, hogy a jövő évi 700,000 ftot befizethessék, újra következett kapujától a 200 ft. ⁶⁾

¹⁾ Szász, Sylloge. 53. 54. ²⁾ L. Az 1688. sept. 27- és nov. 3-diki radnóthi, dec. 1-i ebesfalvi cikkben. Mike Art. Diet. III. 1079–93. ³⁾ Mike Art. Diet. III. 1099. ⁴⁾ Bethlen Mikl. II. 85. ⁵⁾ Pethő kronikája, folyt. Kálnoki S. 51. Bethlen Mikl. II. 193. Archiv. N. F. II. 119, ⁶⁾ Mike, Art. Diet. III. 1115–28.

Azonban, midőn a törökök kétsége legnagyobb, egész váratlanul új remény sugár merült fel, melyből, mint látni fogjuk, Erdélyre is fog háromlani annyi, hogy a szerződésben kijelölt kívánások egyrésze csakugyan létre fog jöni. Mikor már Ausztria Albaniáig hatolt vala le, s azon gondolkozott, hogy Drinápolyt, s ennek megvétele után Konstantinápolyt vegye ostrom alá: a francia udvar, mint a török szövetségese, megtörve a császárral kötött fegyverszünetet, azon ürügy alatt, hogy az elűzött fürstenbergi herceget akarja visszavinni, Németországba rontott, kiáltványban tudatá, hogy fegyvert fogott. Erre Ausztria hosszas vívmányának nagy része, egyszerre összeomlott. Sergeit az Alduna tájától a Rajna mellé kellett vonnia. A meghódított albaniaiak, bolgárok, kiket a német tisztek sarczolásá elkeserített vala, azonnal török és tatárért küldöttek, magok is fegyvert fogtak, a császáriakkal szembeszálltak. S jóllehet, Veterani tábornok máj. 5-én Erdélyből szép sereggel ment segítségre, s bár a helyébe főhadikormányzó-ságra lépett Heusler tábornok később szintén oda sietett: Albaniát, Szerbiát végül is elvesztették; s ősszel, a midőn Heusler tábornok Oláhországban akart téli szállást venni, az eddig hűséget színllett vajda szintén tatárokért küldött s a császáriakat Erdélybe visszanyomta.¹⁾

A francia fellépéstől segítettve, a török tehát újra Magyarország visszafoglalására gondolt: 1690 tavaszára nagyszerű beütést tervelt. A fejedelmet e hírek buskomorságából felvillanyozták. Radnóthról, hol a nyarat oly lelki kinok közt töltötte volt, hogy enni sem mert, félt, hogy megégetik, s Telekitőli félelmében hiveivel csak titkos ajtókon érintkezett: ősszel Ebesfalvára ment, orvosai tanácsára kedvencz időtöltését, a zenehallgatást újra elkezdette. Mire a török készülődésének hírére vette, apr. 4-ére, Fogarasra országgyűlést hirdetett. Maga is ide jött... még apr. 10-én vadászatot rendeztetett... Másnap rosszul érezte magát, de még templomba ment, s párnap mulva, apr. 15-én már halva feküdt... nem minden gyanuja nélkül a méregtőli halálnak.²⁾

¹⁾ Cserei Histor. 188–90. ²⁾ Almakeréken temették el 1691-ben. Cserei, Histor. 194–6. Szász, Sylloge. 37. Tört. emlékek a magyar nép életéből. II. 14. Bethlen Miklós, II. 108. Hogy 1691 febr. 18-án Almakeréken temették el I. Thaly, Tört. kalászkok. 118.

Igy végzé be pályáját a jobb sorsra érdemes I. Apaffi Mihály, kit, mintegy Zápolyát, oly divatos volt eddig csak is árnyoldalairól rajzolni. Mindkettő az osztrákház benyomulása ellen küzdött, s e miatt a zsoldos történetírók azt hitték, hogy a történeti igazságnak soha se lesznek felelősök; amaz alatt a reformatio lábra kapott, emez alatt a protestansok husz évi forradalmat üztek, a történészek egy része előtt e volt egyik főhibájok: holott ha mindent megtagadunk is Apaffitól, a haza szent földé, a haza szent szabadsága szeretetét tőle elvitázni nem lehet. S be kell vallanunk, hogy reá is illik, mit Stuart Máriáról szeretnek mondani: hogy jobb volt hírénel.

Mint embernek fel szokták róni a gyakori poharazást: de a ki az egész Európában akkor divatozott dobozódás, időtöltés-kép üzött poharazásról olvasott, be kell hogy vallja, hogy Apaffinak e nem volt szenvedélye, s hogy kortársainál nem vala roszabb; fel szokták hozni, hogy a fejdelem gondok helyett, óraigazításokban, könyvek olvasásában, fordításában, muzsikában, gyönyörködött: ¹⁾ de ha elgondoljuk, hogy alkotmányos monarchia fejdeme volt, kinek mondhatni felelős miniszterei voltak, kiért e szerint tanácsosai és illetőleg Teleki nagyrészt a felelős; ha elgondoljuk, hogy XIV. Lajos korában uralkodott, Apaffi hibái egészen más világításban tűnnek fel.

A Báthoriak politikai, a Bethlenek vallásos erőszakoskodása, a Rákócziak fősvénysége, a Barcsai és Kemény ingatagsága nem jelenik meg jellemében: minden baja, hogy mikor trónra lépett, nem tartozott a hon főbbjei közé, hogy fejdemeink között leghosszasabban s legválságosabb időben uralkodott.

¹⁾ Chronic. Fuchsio II. 246.

II. Apaffi Mihály és Tököly Imre.

(1690 apr. 15–1691 dec. 31.)

II. Apaffi M. fellép. Status consiliumot alkotnak. Fejdeségét keresik. Tökölyt a porta ellenfejdeslemnek nevezi. Beüt. Zernyestnél fényes győzelmet viv. Az ország meghódol neki.

I. Apaffi hirtelen halála, mint nagyszerű kérdőjel állt a dolgok folyamában. Heusler tábornok a hirre Porumbákra sietett, Telekit magához hivatta... s hirtelen futott, hogy Teleki fejdeséget keres. ¹⁾ Az éppen egybegyűlve volt rendek a megboldogult fejdesem fiának, a 14 éves Apaffi Mihálynak, mint választott fejdeslemnek homagiumot akartak letenni, de Heusler ellenzésén megtörtött. ²⁾ Azonban, hogy a kormányzás fenn ne akadjon, az eddigi 40 tagú honvédelmi bizottmányból, Teleki elnöksége alatt status consiliumot állítottak, a kormányt annak adák kezébe... Hogy a halálhírt megvigye s az ifjú fejdesem megerősítését kérje, consiliarius Nagy Pált Bécsbe indíták, felküldék egyszersmind a megválasztatásáról szóló törvénycikket is, melyben nyíltan ki volt téve, hogy II. Apaffi 20 éves koráig trónra nem léphet.

Mint fennebb látók, őt a rendek még 1681 jun. 13-án atyja következőjének választák; a török porta még 1684 sept. 18-kán elismerte: de változván a souzärain, még hátra volt I. Leopold beleegyezése.

Hogy az udvar beleegyezését ki fogják nyerni, nem volt valami ábránd, mert trónra léphetését eddig soha egy szerződés sem hozta kétség alá. Az 1686 jun. 28-án létre jött bécsi trakta, melynél fogva a cs. és k. felség Erdély oltalmát felvette s fegyveres segítséget ígért: az 1-ső pontban a segítség mikénti használatát, a mostani, úgy a következő fejdesmekre” bizta; a 3-dik pontban a mostani és következő erdélyi fejdesmeknek „frigyszerző hatalmat” biztosított; a 8-ik pont „II. Apaffi meg-

¹⁾ Cserei M. Histor. 197 ²⁾ Bethlen Mikl. önéletir. II. 113.

választását elismerte, ennek halála utánra az erdélyi rendeknek fejedelmválasztást hagyott fenn.”¹⁾

Az 1687 őszen téli szállásra bejött lothringeni herczeggel, a balázsfalvi táborban oct. 27-én kötött szerződés alapján, Apaffi a császár hadait téli szállásra elhelyezvén; ezzel szemben a herczeg I. Apaffi s a következő ifju Apaffi Mihály fejedelmi hatalmát ujlag biztosítá, megígérte, hogy a haza belügyeibe nem elegyedik, s a katonák tavasszal az országot ide hagyják.²⁾

Csak is az említett két trakta után hozta Caraffa létre 1688 máj. 9-én az ugynevezett protectiót elfogadó nyilatkozatot, „mely által Erdély visszatért Magyarország királyához” s az e végre kinevezett biztosok „a török védelméről” lemondának.³⁾ Mire jun. 1-ről a fogarasi országgyűlés, a fennebbieket formulázva, egy diploma feltételül szolgáló szerkesztményt küldött fel Caraffa által I. Leopoldhoz, melynek 2-dik pontjában „az akkori fejdelem Apaffi Mihály, ugy a tőlük választott ifju Apaffi Mihály fejdelemségét, hatalmát, czimét, czimerét, szabad uralkodását, jövedelmét, s holtok után a fejdelem választásának szabadságát, ő felsége önkénytes ajánlása szerint fennhagyták magoknak”; a 9-ik pontban a védelemért évenként 50,000 tallért ígérték; a 10-dikben kiköték, hogy a mint a törökkeli béke helyreáll, a katonák kivitessenek, s a várak ürittessenek ki.⁴⁾

Mint az elősoroltakból láthatni, a fejdelemség folytatását egy szerződés sem hozta kétség alá, II. Apaffi uralkodását ország és udvar egyaránt érvényesnek tekintette.

Azonban, mig az erdélyiek a jó reménnyel így táplálkoznak, a török porta, ki Erdélyhezi jogát feladni hajlandó nem volt, egy nagyszerű sakkhuzást tett: a magyarhoni elégületlenek fejdelmét, gr. Tököly Imrét, Erdély fejdelmévé nevezte s serget adott melléje, hogy behozzák.

Hogy e nagy gondolat horderejét egy tekintettel beláthassuk, egy pár sort kérünk Tököly jellemzésére.

Tököly Imre, a forradalmár gr. Tököly István s az ik-

¹⁾ Balia, Erdély közönséges törvényei. 289, ²⁾ Okl. Balia. 297. ³⁾ Okl. Balia. 310. ⁴⁾ Okl. Balia, 314 s a fennidézettek.

tári Bethlen Annától született gr. Gyulafi Mária fia. Ez időben még csak 33 éves, ¹⁾ tehát a legjobb korban levő férfi; de különben is, mint elbeszélte viselt dolgaiból látók, azon nagy jellemek közé tartozott, kikben az ész szilárd jellemmel, a jellem kitartó tevékenységgel, s a tevékenység önfeláldozásra kész hazaszeretettel párosul. Ő mint 13 éves gyermek elvesztvén a Wesselényi-mozgalmak miatt atyját s magyarhoni birtokait, anyja jószágaira, Erdélybe menekült; mint 21 éves fiatalt a magyarhoni békétlenek fővezérékké választák, három évi küzdelem után Zrinyi Ilona, I. Rákóczi Ferenc özvegye kezével a Rákóczi-jószágok birtokába jutott; a török porta őt Magyarhon fejedelmének nevezte ki; s mint ilyen, a nagyvezért Bécs alá követte... jelszava levén: szabadság vagy halál!

Mire I. Apaffi Mihály, apr. 15-én meghalt, a bécsi udvar még mind nem volt tisztában magával, minő kormányzási reformokat hozzon be Erdélybe, a diploma kiadása s II. Apaffi elismerése még mind kérdés tárgya volt. Ellenben a török, a mint I. Apaffi halála hírére vette, Tökölyt felkaftányozta, Drinápolyból Erdély felé indítá, hogy a fejedelembe behelyezze. ²⁾

E hírre a status consilium, Heusler tábornok átírására, Radnóthon, hol az ifju fejedelem székelt, jul. 17-én gyűlést tartott: melyben többek közt meghatározzák: hogy a consilium egy része az ifju fejedelem mellett maradjon; hogy a bodzai szorost megerősítsék; hogy Fejérvárra 5000 köböl gabonát szállítsanak; s végre mi legfontosabb, hogy az ország Gyulafi László vezérlete alatt insurgáljon. ³⁾ Később Tököly beütési akarása híre mind bizonyosabbá levén, aug. 2-án, aug. 21-kére Szebenbe országgyűlést hirdettek. ⁴⁾

Ez alatt Tököly Oláhországon át Erdélynek, a harcziás nagyvezér, Koprugli Musztafa pedig Szerbián át Magyarországnak, tartott. Károly lothringeni herceg, a magyarhoni hadak fővezére, apr. 18-án meghalálózván, a fővezérséget Lajos badeni herceg mig augusztusban átvette, a magyarhoni sergek meglehetősen zavarba

¹⁾ 1657-ben született, I. Kemény, Suppl. Dipl. 303. ²⁾ E beütés leírását I. Kemény. Fundgruben II. 238. Ennek kivonatát S. Provincialblaetter I. 217. Bethlen Mikl. sl. 113. Cserei 197–208 ³⁾ Mike, Art. Diet. III. 1161. ⁴⁾ J. Kemény, Adversaria III. 1690.

jutottak volt, mert üres pénztár mellett, szélesen kiterjedő, s mindenfelől megtámadott határ-vonalt kellett fedezniök. Az erdélyi hadakat felültették. Gr. Veterani Belgrád felé a nagyvezér elé sietett; Gyulafi László, az erdélyi hadak egy részével szintén e tájra a Vaskapuhoz volt rendelve, a verestoronyi szorost a vármegyei s aranyosszéki hadak kísértették elzárni, Heusler Donát pedig, a Veterani helyébe léptetett erdélyi főparancsnok a benmaradt hét ezredből hármat a vaskapui, négyet a bodzai-szorosra állított.

Tököly júniusban Csengesz Akmet, basával, néhány ezer törökkel, tatárral Oláhországba érkezett; a porta az oláhoni vajdát is melléjek rendelvén, jul. elején Erdély határán megjelent. Heusler tábornok jul. 7-én a Barcaságra sietett, a bodzai s a töröcsvári szorosakat sánczoltatni kezdette, maga pedig az előbb említett szorosnál szállott táborba.

Néhány hétig táboroztak itt, Tököly beütése, mintegy bizonytalanná kezdett válni, mig nem aug. 15-én estefelé, mikor Heusler tábornok a gazdag genuai marquis Doria ezredessel, gr. Magni és Nordkerner ezredesekkel kártyázzván, kalapját tallérral s aranynyal telve látta, ¹⁾ veszi a hirt: hogy Tököly a töröcsvári-szorosra helyezett németek- és marosszékiekből álló őrséget szétverte, s a sánczokat és ágyukat elfoglalta.

Heusler tábornok e meglehetősen váratlan tudósításra a csiki-ujtozi- és bodzai-szorosokon fedezetet hagyva, táborát nagyhirtelen a töröcsvári-szoroshoz tette át. A csendes napok ismét megújultak. Itt vette Tököly második nyiltlevelét, melyben Erdélyből kivonulásra szólítá fel; ide érkezett Macskási Boldizsár a felültetett nemességgel; idehozta ősz szakálát, Heuslertől mintegy kényszerítve, Teleki Mihály is, mint Erdély főtábornoka. A kedélyes tábori élet újra kezdetét vette; előőrsi csatározáson kívül egyéb nem mutatkozott. A töröcsvári szorost tarták szemmel: midőn aug. 21-én jön a még meglepőbb hír, hogy Tököly, mint egy Hannibál a járatlan Alpeseken, mászva, lovai farkára fákat köttetve, minden podgyászát, ágyuját hátrahagyva, 16,000 emberrel, a határszéli Kárpátokon át, Töröcsvár és Zernyest közé, a völgybe ereszkedett. ²⁾

¹⁾ Cserei M. Hist. 197. ²⁾ Cserei M. Hist. 199. Fundgruben II. 244.

Heusler belátva a helyzet veszélyeit, azonnal trombitát fuvat, sergét, mely előtt két jesuita feszületet vitt, a berontott tábor elébe vezérlé: de már ekkor Tökölyt Zernyesten felyül, harczy sorban találta. Tököly előcsapatát tatárság, utócsapatát jancsárság, hadzömét meneküllek, törökség s Brankován Constantin oláh vajda serge képezé. Mindkét rész csatára készült. Henslerrel négy gyalog német ezred, feles magyar és székely lovasság, mely utolsók a Tököly mellett levő magyaroktól megkülönböztetés végett, karukat keszkenővel kötötték vala át; jobb szárnyát Doria marquis ezredes; a balt tábornok gr. Magni, a hadzömét gr. Nordkerner vezette. Teleki Mihály Housler mellett állott. ¹⁾ A csatát Tököly kezdte, ki jobb szárnyával a cserjés oldalon övéit elényomta; s az alatt a jobbon a tatárság és kuruczság bevágott; hogy ezeket feltartoztassák, Doria ezredes ment elejökbe, hat századdal, de azonnal elvágatott s be lön kerítve. Erre Tököly centrumának rohamot vezényelt, s bár a németek oly sortüzet adtak, hogy kilencz zászló azonnal földre hullt: azért a németek sorait áttörték, s köztök a legvadabb kardcsata támadott.

A székelység, mely a német gyalogok megett volt felállitva, látván, hogy Tököly sárga nadrágos, veres magyarkás kuruczai oroszlán módra küzdenek, megbomlának, meg utánok a nemesség. A hadrendnek egyszerre vége lett. Heusler megpillantva, hogy a bekerített Doria még mind harczol, néhányad magával visszaszárguld: de már késő, mert a testes Nordkerner elesett, Doria marquis tatár kézbe került, oda Heusler tábornok is, kiket Tököly a tatároktól magához váltott. A főtisztek közül egyedül Magni menekült, ki nehéz sebekkel Hermányba ment, hol a szászok sujták le; Balacsán oláhhoni vajdajelölt szintén oda veszett; a magyarok közül többek közt Bethlen Samu maradt csatatéren; Teleki Mihályt, Kálmán nevü lova, megbotolván, török üldözők kezébe juttatá, s annyi sebet kapott, hogy Komáromi János, fogságba esett titoknoka, másnap csak nagy nehezen ismeré fel, úgy küldé meg Tököly Telekinének Görgénybe. ²⁾

Tököly győzelme teljes volt, s helyzete biztos, mert bár

¹⁾ Fundgruben II. 244. Chronic. Fuchsio II. 247. ²⁾ Cserei, 199–205. Bethl. Mikl. II. 116. Chronic. Fuchsio II. 248. Gernyeszegi templomba temettetett el 1691 febr. 22-n. Tört. Eml. a m. n. életéből II. 17.

ágyu nélkül jött, nyolcz ágyunak jött birtokába. A német sergek tönkre voltak verve. Hogy a csatatérnek teljes ura legyen, Daróczi gyalog kapitányát a brassói németőrség bezárására indítá, melyet gr. Guttenstein Venczel alezredes, a csatavesztés hallatára, a fellegvárba vitt vala fel. Mig kapitánya Brassót lezárta, maga aug. 25-én Földvár mellé szállt... az országot fegyverre szólítá... pár nap mulva egy moldvai küldöttség is érkezett, ¹⁾ mely szerencsáját üdvözölte... Az ország nemesei, a székely székek, a közel fekvő szász székek követői azonnal megjelentek s hódolattukat bemutatók.

II.

Tököly hongyulést tart. Fejedelemnek választják. A status consilium Bethlen Miklóst diplomáért küldi. Gr. Caraffa emlékirata e tárgyban. A diplomát fenn aláírják. Tökölyt kiverik.

Tökölyt a zernyesti csata szerencsége tetőpontjára emelte. A közvélemény, mely a biztosító diploma ki nem adásáért folyvást zugolódott, egyszerre feléje fordult. Mert a török támogatásában teljesen bizott, mint fejedelem lépett fel. Azonban, azon nagy hibát követte el, hogy győzelmét hirtelen nem használta, a szétszort császári serget nyomban nem követé, s a Heusler helyébe lépett Castelli tábornoknak időt engedett, hogy magát Erdély határain összeszedje. ²⁾ E helyett, mert hihetőleg a székelyekkel tisztába akart jöni, mielőtt háta megett hagyná, Földvárnál néhány napot töltött; s hogy az ország üterét is kikémlelje, innen Fejérvárra, sept. 9-ére országgyűlést hirdetett. Mielőtt Földvárról megindulna, Petróczi Istvánt, fővezérét Fogarasnak indítá, hogy utjában a vidéket Heusler serge romjaitól megtisztítsa; maga serge más részével sept. 7-én megindult; a székelyföldön, Segesváron át, Fejérvárnak tartott.

Mire ide ért, már az erdélyiek egész tábora volt kíséretében, de már a magokat rendbeszedett császáriaktól a gyűlést nem látta tanácsosnak itt tartani, azt Szeben mellé, Kereszténysziget térségére tette át. Az erdélyieknek a volt nézetök, hogy hagyjon fel az or-

¹⁾ Fundgruben II. 250. ²⁾ Chronic. Fuchsio II. 248.

szágyulással, siessen ki Vaskapu felé, egyesítse magát a nagyvezérrel s elébb verjék meg a badeni herceget; de ez a magyarhoni menekültek, főleg Petróczi és a negédes szlavinczai Sándor Gáspár ellenzésén teljesen megtört: megnyilt tehát sept. 15-én a nevezetes országgyűlés, mely Tökölyt, a multak feletti hangos panaszok között, Erdély fejedelmének választotta, és mint lutheranust Hermán Lukács lutheranus püspök által sept. 22-én beigtatá ¹⁾; s melynek végzéseiből megemlítjük: hogy egy sereg törvényczikket hozott, mely Tököly fejedelmi condition s a kölcsönösön letett eskün kívül, Tökölyt és hívét Daczó Jánost a nota alól felszabadítá; a Tökölyvel bejött magyarhoni menekülteket honfiusitá; a portára követküldést határozott; a szászok privilegiumát megtartatni kötelezé; s végre a német nemzetet s honvédőből honvesztővé lett deputatiot ejurálta ugy, hogy a deputatiónak soha hire se hallassák az országban, ²⁾ mit Tököly sept 29-én erősített meg. S mint fejdelem pénzt kezdett veretni.

Míg ezek folytak, Tököly hadai egész Erdélyt elönték, egész Kolozsvárig portyáztak, ugy, hogy a kolozsvári parancsnoknak, Lichtenstein hercegnek a kapukat be kelle záratnia, mert a nép Tökölyhez csatlakozott. ³⁾

Míg Tököly az erdélyi fejedelmek tróna helyreállítását Erdély déli részeiben karddal próbálja; a status consilium az ifju fejdelem bátorságba helyzetetésében, s az alkotmányos élet diplomatiai utoni helyreállításában fáradozott.

A mint Tököly beütésének híret vették, Bethlen Miklós, Naláczi István, Székely László az ifju fejedelmet Radnóthról bátorságosabb helyre, Kolozsvárra kísérték; később, Haller János, Bánfi György, Apor István tanácsosok, Alvinczi és Sárosi ítélőmesterek is ide érkeztek; s miután a zernyesti ütközet, illetőleg Tököly győzelme hire hozzájuk érkezett, tanácskozáván, háromban állapotnak meg: ezek elsője volt, hogy az ifju fejedelmet Kolozsvárnál is biztosabb helyre szállítsák; második a volt, hogy boros-bocsárdi birtokos, óvári Keszei Jánost, a fejdelem első

¹⁾ Fundgrnben II. 255. III. 362. Cserei 206. ²⁾ Törvcz. Mike, Art. Diet. III. 1171. ³⁾ Tört. Eml. a m. nép életéből II. 16. l.

nevelőjét küldjék Bécsbe, ki a segélykérés mellett, az ifju fejdelem fejdelemsége megerősítését sürgesse; harmadik a volt, hogy az angol és porosz udvart a bécsi követségek útján, mint protestans udvarokat felkérjék, hogy az ifju fejdelem ügyét támogassák. ¹⁾ Keszei felment, azonban a vállalkozó szellemű Bethlen Miklósnak azon ötlete jött, hogy maga is felmenjen: mint emlékiratában megjegyzi, biztosítékot akart szerezni, nehogy a forradalomba vegyült Erdélylyel a győzelmes császár, majd mint hódítmányynyal bánják; ha pedig Tököly győz – gondolá magában – akkor könnyű lesz hazajöni. Ezen gondolatot a tanácsurakkal közölvén, egyelőre őt, mint országos követet, nem voltak hajlandók megbizni, de később beleegyeztek: aug. 31-én 8 pontu utasítást irtak elébe, melyben különösen a diploma kiadása s Apaffi megerősítése munkálását tették kötelességévé; ²⁾ egyszersmind írást vettek tőle, hogy utasítását át nem lépi; utjára 300 aranyat adtak. Azzal Bethlen Miklós aug. 31-én megindult, sept. 8-án Bécsben volt.

Bethlen e követségét „Sudores et Cruces” czimű kisebb emlékiratában hosszasan eléadvá, ³⁾ elbeszéli, hogy felérkezvén, egy diploma projectumot készített, azt gr. Kinszkinék, az államkancelárnak beadá, egy projectumot, mely az ország alkotmányos szabadsága biztosítását, II. Apaffi fejdelemsége megerősítésétől különválasztá, mennyiben ez utolsót egy más diploma tárgyává tette. E mellett Dankelmann Miklós, porosz, s lord Paget angol s más protestans államok bécsi követeihez fordult, mindent megmozgatott, hogy célhoz jusson: mert Keszei sept. 4-ről azon kurta felelettel utasított volt el, miszerint nincs most ideje diploma kiadás kérdésének, mert előbb az ország csendjét kell helyreállítani. ⁴⁾

Bethlen felmenetelének szükségessége már is indokolva volt, s ügyességének csakhamar sikerült a könnyeden elnapolt ügyet újra szőnyegre hozni, miben annyival könnyebben boldogult, mivel ugy látszik, a kurta felelet sokaknak, s még gr. Caraffa tábornoknak sem tetszett, mert mikor Bethlen Miklós, őt az indu-

¹⁾ Bethlen Mikl. II. 117. ²⁾ Okl. Bethlen Mikl. II. 375. ³⁾ Czime: Sudores et Cruces Comit. N. de Bethen. A Szalay által eszközölt kiadásban hiányzik. Kézirati példányainkban birjuk. ⁴⁾ Bethlen Mikl. II. 120.

lófélben levőt felkereste, egész biztatólag mondá, reméljen, mert ő a magát a császárnak megmondotta.

És ugy is volt. Gr. Caraffa egy emlékiratot szerkesztett és nyújtott be arról, „hogyan lehessen Erdélyt osztrák fennsőség alatt tartani.” Mennyiben ez emlékirat gr. Bethlen Miklós „Moribunda Patria” czimű már említett beadványát vette alapul, s mennyiben az udvar politikájának Erdélylyel szemben egész korunkig kiható irányt adott, nem lesz felesleges ez emlékiratot ismertetni. Gróf Caraffa azon tételre: vajjon Erdélyt, ha Lajos badeni herceg Tökölytől visszafoglalja, megtartsák-e szabadságában saját fejedelmek alatt, vagy osztrák intézmények szerint kormányozzák? egy hosszú értekezést tett megfontolás tárgyává, melyben, kivonatilag adva, következőket ajánlja az udvar figyelmébe:

1. Azt, hogy Erdély német igazgatás alá menjen, bajos lesz kivinni, mert Erdély semmit sem szeret ugy, mint szabadságát, mit Tököly folyvást ajkán hord; s vallásszabadságát félti, mint szemfényét.

2. Figyelmébe ajánlja a kormánynak, hogy az elfoglalás óta, ahoz képest, mint az a fejedelmek alatt volt, súlyos adózás nehezült az erdélyiekre, s ezért fordulat után sohajtoznak; mi annál inkább tekintetbe veendő, mivel Magyarhon is tele van titkos békétlennel, mi rosszabb a nyitnál; már pedig Erdély leigázása nélkül Magyarhont féken tartani nem lehet.

3. Így jelezve a kórjeleket, gyógyszeről kívánt gondoskodni. Kétféle gyógszert ajánlt: rögtönit és későbbit. Rögtön fogantba veendőnek ajánlta, hogy az adót könnyítsék; Erdélyben csak annyi serget tartsanak, mely Tökölyt visszatartóztassa; a többi sergeket pedig csak Erdély közelében kell elhelyezni, de ugy, hogy minden perczben mint segítség benn teremhessen.

4. A jövőre nézve ajánlta, hogy az Erdély körüli eljárásban, politikai és katonai szempontból, határozott elveket kell felállítani, s azokat minden időben szem előtt tartani; e végre felhitta a kormányt, hozza tisztába, vajjon Erdélyt ő flge közvetlen uralma alá akarja-e hozni, vagy pedig fejedelmek által akarják kormányoztatni? Minthogy ez a dolog sarka, azt javaslá, hogy Bethlennel minde- nek előtt e kérdést döntsék el.

5. Ha a fejedelmeket meghagyják, akkor csak a katonai

szempontbóli biztosítás marad fenn: mire nézve a várakat merőben német katonai őrsegekkel javallá megrakni, mit azonban költségesnek tartott; de költségét az ország adójával kívánta fedeztetni. Azonban a fejdelmek kormányzását nem tartván tanácsosnak.

6. Azt ajánlta, hogy vegye a császár közvetlen uralma alá, minthogy az erdélyi fejdelmek magukat meg nem védhetik; de ha megvédhetnék is, figyelmezteté, hogy a ki a fegyver ura, az ura az országnak is.

7. Azonban eszélyes eljárást ajánlt, mert mint mondá, megállított axioma, könnyebb egy szabad országot elnyomni, mint egy alkotmányos szabadságában meghagyottat szolgaságban tartani: mert a félig elnyomott nép mindig szabadsága helyreállításán dolgozik. S előnyül hozta fel, Bethlen M. Moribunda Patria-jából, hogy itt a köznép már el van nyomva, csak a főbbek élvezték a hatalmat és kiváltságokat.

8. S mind ez annál is inkább megfontolandó, mert Erdély új vivmány, s a birodalom szélén fekszik; a mellett, mint a történet mutatja, népe nyugtalan természetü: folyvást törekedni fog, hogy a kevesebb adóval beérő török alá visszamenjen.

9. Erdély fekvése fontos, de veszedelmes levén, mint a monarchia és kereszténység előbástyája, szélbeli fekvésénél fogva sokkal szelidebb bánásmódot igényel, mint a közben eső tartományok: mert míg egyfelől népe forrongó természetü, a hűtlen lengyel s a két Oláhország, továbbá a török és tatár fenyegető szomszédsága miatt máskép nem biztosítható.

10. Mindezen körülményeket megfontolván, az a véleménye hogy ide az absolut császári uralom behozatalára oly utat kell választani, melyen a timor és amor egyesítve legyen: a rettegést a fegyverek előidézik; a szeretet megnyerésére a vallásokat nem kell bántani; s még a katolikus javak visszavételével is késlekedést ajánlt.

11. Ezért, míg a császári kormány gyökeret nem ver, a nép szeretetét nem kell megtámadni; de azért a birodalmi terhek bevitelére az utat egyengetni kell: bár törvényeikre fognak hivatkozni, protestálni fognak, a fiscus számára hol lehet jóságokat kell foglalni, Fogarasba kapitányságot kell állítani, de mit sem tesz, a kormány szép csendesen haladjon.

12. Minthogy, a ki egy országot akar lefoglalni, annak a befolyással bíró egyéneket kell legelőbb is megnyerni: e végre jutalmazásokhoz kell fogni, levén ott elég feldarabolt fiscalis jószág; a szászoknak szintén juttatni kell; de e mellett azon elven, divide et impera, az egyenlenséget, mi a két nemzet közt van, éledésben kell tartani; az eszmék kivitelét az erdélyi főhadi parancsnokságra javaslá bízati.

13. Minthogy a törvényeket egészen eltörölni, a kormányt a hazafiak kezéből teljesen kiragadni nem lehet: a szászokat a katonai parancsnokság útján folyvást legyeztetendőknek mondá; de úgy, hogy a más nemzetek észre ne vegyék. A gubernium consiliariusaira nézve a volt tanácsa, hogy egyenlenséget kell köztök előidézni, s kezökben csak a kormány füstjét hagyni; és a mikor ezek kihálnak, ajánlta, hogy engedelmesekkel töltsék be helyüket. Azonban szerinte, ezen tervezett katonai fensőség csak akkor lenne leleplezendő, mikor keletfelőlről többé vész nem fenyeget.

14. A II. Apaffi fejdelemségét úgy kívánta megoldani, hogy Bethlenéknek hagyják fenn a reményt; de a fogalmazás úgy essék ki, hogy a beleegyezés kifejezve ne legyen.

Ez a gr. Caraffa tábornok projectumának politikai része, a többi a katonai szempontot illeti. Erre nézt, hogy rövidek legyünk, csak a következőket említjük meg:

A 15-ik pontban azt ajánlta, hogy Apaffitól a kamara-jövedelmeket rendre szedjék el, s az erősségeket, mint Fogarast, Görényt, Dévát és Kővárt állítsák jó karba; Szebent és Brassót, mert az elsőt megerősíteni költséges, az utolsót éppen nem lehet, lássák el citadellával; Szamosujvárt jó pontnak jelelvén, jó karban tartását, Besztercze elébe sánczvonatást ajánlt.

A többi pontban a katonai igazgatóságnak jobb gazdálkodást kívánt kötelességévé tételni; s végül arról értekezik, mint lehet Erdélyben, ha kell, hadjáratot folytatni; s ha elfoglalják, hogyan lehet legkönnyebben visszafoglalni...¹⁾

Ezek fővonalai a Caraffa tábornok projectumának... Minden diplomatiái homályossága mellett igen fontos Erdélyre nézve, mert mint látni fogjuk, nagy része foganatba vétetett. Erről mondható

¹⁾ A nevezetes okmányt l. Archiv N. F. I. 162–88.

Bethlen Miklósnak, reméljen, mert ő a császárnak véleményét már megmondotta. ¹⁾

Mindamellet, hogy mind Bethlen Miklós, mind a Caraffa tábornok diploma körüli munkálata a kormány asztalán feküdt, ez ügy még nem akart komoly lendületet venni. Azonban egy szerencsés véletlen a Bethlen által képviselt ügynek rendkívüli protectori támasztott: azon minden kedélyt fellázító hír futott Bécsbe, hogy a badeni herczeg hadastul elveszett, s Erdélyt a törökség és tatárság előntötte... ²⁾ Volt is valami belőle, mert a mint a badeni herczeg, az Erdélybe jött Tököly ellen jövendő, sergeit a Duna mentén öszszevonta: a török Szerbiát visszavette, oct. 8-án, Belgrádot, iszonyu mézszárlások között megvívta, s Orsova, Brod, Pozséga s egy sereg vár szintén elesett, és a mi a magyarhoni szerbek betelepülését előidézte, az osztrákházhoz hű Csernovics Arzen 30,000 szerbvel hazájából Magyarhonba szorult.

Tököly Erdélybe lett becsapása, zernyesti győzelme s Belgrád megvétele, hatalmasan szónokoltak Bethlen mellett, ki a helyzet előnyeit nem is késett felhasználni: azonban az udvar igényeinek is sok részben elég volt téve. Eddig Erdély a jogait biztosító diplomában a fejdelemség folytatását mindig beletevé; benne volt minden eddigi szerződésben, az 1688 jun. 1-ről Caraffa útján felterjesztett utolsó szerkesztményeknek szintén második pontját képezé; most Bethlen s illetőleg II. Apaffi tanácsosai belenyugodtak, hogy II. Apaffi leendő megerősítését csak az ország diplomája előzményeiben említsék meg, azt külön diplomára hagyják; s ha két diplomát nem nyerhetnek, egyet is vegyenek el. Az udvar az egyik diplomának a másik nélküli elfogadásában a beállt kétes körülmények közt félgyőzelmet látva, a Bethlen által szerkesztett s az ország szabadságait biztosító diploma tárgyalását e hírekre megkezdette; s azon csekély változtatással, hogy az első pontba, a katolikus püspök és jezsuiták kirekesztését tartalmazó kifejezést el nem fogadván, helyette „alterius quam nunc est cleri” ment; s a 9-ik pontba tantum tres catholici consilarii helyett saltem tres tétetett – egészen elfogadta. Azon különbséggel mégis, hogy a Bethlen által kért angol, svéd s más protestans fejedelmek garan-

¹⁾ Bethlen Mik. II. 121. ²⁾ Beth. Mik. II. 123.

tiája merőben kihuzatott. Hogy mily sebesen folyt a tárgyalás, nem felesleges megemlitenünk, hogy a diploma Belgrád bevétele után nyolcz napra, oct. 16-án alá volt írva, s azt a Tökoly-pártiak részére egy általános amnestiát ígérő nyílt rendelettel kézbesíték Bethlennek, kit 200 aranyat nyomó aranylánczczal, – s miután a gubernátorságot, lent tanácsos társainak tett ígéretéhez képest el nem fogadta, a mármarosai főispánsággal tisztelték meg... s azzal arra lőn utasítva, hogy az amnestiával és diplomával minél előbb itthon legyen. ¹⁾

Erdély alkotmánya a diploma által, legalább papiron, meg lőn mentve. Azonban Tökölyre nézve, kinek a diplomát nagyrészt köszönhetjük, a koczka megfordult. A Kolozsvárra huzódott status consiliumnak nem volt elég az, hogy Bethlen Miklóst Bécsbe küldé; de egyszersmind, Apaffi fejedelemiségét féltvén, a Zernyestnél szétvert sereg küldöttével magáét is egyesíté, hogy Lajos badeni herczegnek, mint a császári seregek fővezérének Tököly beütését hirül vigyék. A herczeg, ki a mult év decemberében Erdélyben járt, a helyzetet jól ismerte, azon gondolat alapján, hogy jobb Serviát, mint Erdélyt elveszteni: az aldunai csatáért sept. 21-én ott hagyá, mintegy tiz ezred lovassággal villámgyorsan benntermett. Sept. 30-án már Szász-Sebesnél járt; másnap Szebennek indult, ²⁾ oct 5-én kiáltványt bocsátott ki, melyben tudatá Erdélylyel, hogy a császári oltalmi sereg megjött, s az elfutottak bizton térjenek hajlékukba. ³⁾ Mi nem kis meglepetést idézett elő.

Tököly belátva, hogy a tulnyomó erőnek ellent nem állhat, Keresztényszigeten bezárván a hongyulést, Medgyesen, Segesváron, Udvarhelyen, Erdővidékén át visszahuzódott oda, honnan kiindult volt, a Barcaságra: oct. 11-én Brassó mellett, Hermánynál táborozott. Itt akart volna csatát kísértetni; de az oláhhoniak s a zsákmánynyal rakodott tatárság haza készült; a törökség sem sok kedvet mutatott: képzelhetni Tököly, a haza szentföldén megállhatásért 20 év óta harczoló szabadsághős keserű fájdalmát, midőn belátta, hogy fejedelemisége nem több, mint egy pünkösti királyság

¹⁾ Bethlen Miklós önéletirata II. 122. ²⁾ Chronicon Fuchsio II. 249.

³⁾ Kemény Cap. Alb. I. 161.

dicsősége. Mert a tatárság, minek Várad felül szintén be kellett volna rontania, meg nem jött, nem akarván övéit koczára vetni: mire a herczeg ezredeivel, Tökölyt nyomban követve, oct. 24-én szintén a Brassótól pár órára fekvő Földvárhoz érkezett: ő oct. 25-én Heusler tábornokot, mint hadi foglyot magával vive, Doria marquist becsületszó mellett családjánál Brassóban hagyva, kísértetve egy sereg erdélyi menekült által, kik között Kálnoki Sámuel, Gyulai Ferencz, Horváth Ferencz és Miklós, Mikes Pál, Cserei Mihály s más hasonlók valának, a bodzai-szoroson Oláhországba ment ki...¹⁾ két hónapi benléte s egy havi fejdelemkedése után, ide hagyá Erdélyt – örökre.

III.

Tököly uj beütéseket kísért. A leop. diploma feletti vita. Elfogadják. Gubernátort stb. választanak. A diplomát kiadják. A diploma szövege.

Tököly kivonulása után Erdély kormánya ismét a status consiliumra biratott, melynek Teleki eleste után Bethlen Gergely lón a feje. A dolgok ismét visszamentek régi kerékvágásukba.

Mig Tököly huzódott, Bethlen Miklós a kapott diplomával Erdélynek tartott, de a kóborló kuruczok s tatárok miatt, Kővár felé kerülve, csak nov. 12-én érkezett Enyedre, hogy itt a győzelmes badeni herczeggel találkozzék. Átnyujtá a hozott amnestiát, hogy kihirdettesse. Azzal Szebenbe sietett, mint a hová II. Apaffi és tanácsa magát vonta vala. Onnan az ifju fejdelmet Fogarasba kísérik, hogy a diploma felett szabadon tanácskozhassanak.

Azonban a tanácskozás folyama még mind nem lehetett nyugodt, mert mit Tököly nov. közepén megkísértett, az ujra beütést, most még combináltabb erővel próbálta: mert hogy a császári sereget a Barczaságról elvonja, a megjelenésével elkésett Galga tatár szultán Várad felől csakugyan beindult, előcsapatával egész M.-Vásárhelyig nyomult, s Tordánál Herbeville lovasait szétverte. ²⁾ Azonban Tökölynek a másodszeri beütés nem sikerült, mert Galga szultán ellen maga a herczeg szállt ki, s Gyalunál történt csekély

¹⁾ Cserei M. Hist. 207–10. ²⁾ Chronic. Fuchsio II. 250.

csata után visszanyomta; Tököly elébe pedig az erdélyi főparancsnokul itt hagyott Veterani tábornok állt. De azért Tököly dec. 30-án harmadszor is beütést kísértett, előcsapata már ismét Zernyestig nyomult: azonban Veterani, ki főhadiszállását Sepsi-Szt-Györgyön ütötte volt fel, oly résen állott, hogy egy összecsapással, melyben a hannoveri herczeg elesett – újra kiverte. ¹⁾ Mire Tököly Oláhországba belebb huzódott, lemondott a beütés reményéről, katonáit téli szállásra szétbocsátá.

A császáriak tehát urai maradnak a helyzetnek. Veterani kiáltványt bocsátott ki, felszólítá a népet, ne higyen Tököly machiavelli barátságának; felhivta, hogy adják kézbe a bujdoklókat, s a bünbocsánatot újra kihirdette. ²⁾

És e szelid fellépés nem is téveszté hatását, benn minden lecsendesült; sőt még a Tökölyvel kibujdosottak egy része is, a szintén kibujdosott Csereivel tartva, hogy inkább a kutyák igyák meg véröket itthon – haza szállingoztak, az amnestiát szintén igénybe vették. ³⁾

Lecsillapulván tehát a Tököly-féle viszály, II. Apaffi tanácsosai is eljöttek láták az időt, hogy országgyűlést hívjanak össze, s a diplomához minélelőbb hozzá szóljanak.

E gyűlés 1691 jan. 10-én nyílt meg Fogarasban. Hogy a gyűlés folyamára némi fényt derítsünk, nem lesz felesleges megemlítenünk, hogy az országban tiz ezred német lovasság táboroz; gr. Veterani főhadparancsnok a gyűlés helyétől néhány mértföldre, S.-Szt-Györgyön szállásol; s hogy királyi biztosnak gr. Falkenstein Frigyes, a császári sergek főhadibiztosa jelent meg. A tanácskozás megkezdődvén, felolvásák a diplomát, melynek előszava, előrebocsátván azon reményt, hogy a badeni herczeg Tökölyn győzedelmeskedni fog; prologjában megemlíté: hogy Apaffi még csak 14 éves, s a törvények értelmében csakis 20 éves korában kezdheti fejdelemségét, aggodalmak közt fejezé ki, hogy most a Tököly által megzavart időkben e törvényen változtatni, azaz mint kiskorut a kormány élére állítani, még nem látja tanácsosnak: de hogy az országot jogai, törvényei felőli féltékenykedésében meg-

¹⁾ Fundgruben II. 264–66. Bethlen Mikl. II. 129. Cserei 212. ²⁾ J. Kemény, Append. Diplom. XIX. ³⁾ Cserei M. Hist. 208. 215.

nyugtassa, ezzel az országot illető diplomát a kormány Bethlen Miklós által küldi, mint következik... Erre megkezdődött a hosszas és heves vita: az egyik rész elfogadását II. Apaffi megerősítéséhez akarta kötni; a másik rész mitsem akart a diplomáról tudni, csak II. Apaffi megerősítéséről; a harmadik el akarja fogadni a diplomát, de gubernator nélkül, tanácsosok kormánya alatt... Vitakoztak, nézet nézet ellen küzdött, de abban, hogy a hon szabadságából a mennyit lehet minden áron meg kell menteni, mindnyájan egyetértettek. Végre is belátták, hogy Erdély a hat évtől annyiszor újra irt diplomák pontjaival úgy van, mint Róma a Sybillakönyvekkel, minél hosszasabban alkudozik, annál kevesebbet s mégis csak a régi árban kapja: megállapodtak abban, hogy a lehozott diplomát elfogadják, de gubernator nélkül; s ily szellemenben jan. 18-án a rendek I. Leopoldnak s utódának I. Józsefnek a hűségesküt le is tették: ¹⁾ és ez által, az eddig török által birt souzärenitast az ausztriai házra, mint Magyarország királyára egész ünnepélyességgel átruházták; azonban ünnepélyesen kijelentvén, hogy: a küldött diplomát országul elfogadták ugyan, de választott, urok és fejedelmök II. Apaffi mellé három tanácsost rendeltek.

Azonban a felterjesztésben kijelentett megállapodás nem soká tarthatá magát. A kül befolyások mind nagyobb hatást gyakoroltak. A gyűlés tovább folyt, a gubernátorság eszméje, mert azt hitték, hogy a kormány az uralkodó párt ohajtása ellenében Bethlen Miklóst akarja betenni, miután jelöltjöknek, Bánfi Györgynek hat szózat többséget biztosítottak, néhány napra elfogadhatóvá nőtte ki magát: ²⁾ a diplomát, gr. Falkenstein közreműködésére, egész terjedelemben elfogadták, s febr. 5-én, tekintetes nagyságos Bánfi György uramat gubernátornak, tekintetes nemzeti Bethlen Gergelyt ország főgeneralisának, tekintetes nemzeti Bethlen Miklóst ország kancelláriusának, tekintetes nagyságos Haller Jánost főkincstartónak; továbbá Gyulafi László, Gyerőfi György, Kereszturi Sámuel, iklódi Toldalagi János uraimékat tanácsosoknak választák.

A diploma nem csak elfogadva, de a II. Apaffit háttérbe szorító záradék a választás által egyszersmind teljesebbé is lévén

¹⁾ D. Fundgruben II. 270. ²⁾ Bethlen Mikl. II. 131.

vétetve, követséget határoztak, mely Bécsbe felmenvén, különösen hármat igyekezzék kivinni: egyiket a diploma ünnepélyes kiadatását; másikat, hogy a míg az ifju fejdelem felnő, az udvar a kormányzást hagyja a status consilium kezén s akkor a fejedelmet erősítse meg; harmadikat, hogy a pereket ne kellessék az udvarhoz fellebbezni, s a consilium a tiszteket szabadon állithassa be.

Szép remények, de hogy kivihetésében biztak, mutatja az, hogy Bethlen Gergely, Gyulafi László és Klokner György Bécsbe menendő követeknek 21 pontból álló utasítást adtak, mely egész értekezés azon elv felett: hogy mióta Erdély a magyar koronától elszakadt, még két versen volt Ausztria alatt, de minthogy fejedelmet nem rendeltek élére, ezen uralom mind a kétszer megbukott; s hogy mióta Erdély elszakadt, annyi gubernator közül csupa három volt, ki alatt az ország nem romlott, s azok alatt is azért nem, mert Báthori István, Bocskai és Bethlen Gábor nyakukon ültek; ezek mellett az utasítás a diploma azon pontját illetőleg, hogy a felebbezések az udvar elé menjenek, hivatkozott arra, hogy ezt már Maximilián Báthori Istvánnal szemben ide engedte; utasították továbbá, hogy a fejdelem megerősíttetését mi módon fogadják el; végre meghagyák, hogy okvetlen tanácsot nyerjenek a fejdelem mellé, mert ha két-három ember kapja kezére a kormányt, azok vissza fognak élni vele. ¹⁾ Ily utasítást kapva Bethlen Gergelyék, májusban, Bécsbe indultak. ²⁾

Felmentek. De a mint a tavasz annyira nyilt, a hadjárat a török és Ausztria között újra kezdetét vette, mi az erdélyi követséget háttérbe szorítá. A nagyvezér Magyarországnak tartott. Tököly pedig, ki a francia udvartól 100,000 tallér segélypénzt kapott, Erdélyben újra szerencsét akart kísértetni. Egyelőre a veres-toronyi-szoroson indult be, de reménytelen ellentállásra találván, júliusban a Bánság felé huzódott, hogy Lugos felől törjön be. Már a vaskapui-szoroson akart zörgetni... midőn vette a leverő rendeletet, hogy a török főszereghez csatlakozzék. Csatlakozott, apróbb nagyobb csatákat vívtak, mignem aug. 19-én a badeni herczeg ellenében elveszték a nagyszerű salánkeméni csatát, hol 145 ágyu mellett a nagyvezér Koprugli is ott maradt a csatatéren...

¹⁾ Okl. Szász. Sylloge 84. ²⁾ Fundgruben III. 363.

Ily körülmények közt semmi csuda, ha a diploma ünnepélyes kiadása kérdésében felment követségnek nyolcz hónapig kellett várakoznia... a protestans külföldi követségeket rendre segítségül hívni... mignem két oly hozzáadással, mely az egészet fel-forgatással fenyegette: I. Leopold dec. 31-én aláírta a diplomát, s függő pecsét alatt Bethlen Gergelyéknek kezébe adák. ¹⁾

A diploma, mi leopoldi diploma név alatt ismeretes, mely Ausztriát s illetőleg a magyar koronához viszonyunkat s Erdély belkormányzatát rendezé, s mely legnevezetesebb két oldalu szerződéseink egyike – egész terjedelemben, magyarul így hangzik:

Mi Lipot, Isten kedvező kegyelméből választott felséges római császár, és Német-, Magyar-, Cseh-, Horváth-, Dalmat, Totstb. országok királya; Ausztria főhercege, Burgundia, Brabant, Stajer, Karantán, Krajna, Luxemburg és Alsó- meg Felső-Szilézia, Würtemberg és Tessen hercege; Svábhon fejedelme, a római szt birodalom, Burgau, Morva, Felső- és Alsó-Luzsatia örgrófja; Habsburg, Tirol, Ferretum, Kiburg és Görcz grófja; Elzassi tartománygróf; s Slavon örvidék, a naoszi rév és Salins ura stb. stb. Nagyságos, vitézlő, tisztos és nemes, okos és ovatos, őszintén kedvelt hiveinknek, az erdélyi tartomány minden rendeinek és a többi, mind egyháziaknak, mind világiaknak, kiket illet, császári királyi kegyelmünket és minden jót. Kegyesen megértvén azokat, miket Erdély küldöttje, vitézlő hiv kedvelt Betlen Miklós bőven előadott, ²⁾ s arra nézve, a mit az 1686 jun. 28-kai ohajtott oklevél megerősítése, az ama vidékeken gyakorlott vallások, a kiváltságok, méltóságok és hivatalok, az adók és teletetés terhei könnyebbitése, a tartománynak hajdani virágzásábani visszaállítása, és a más közboldogságra sokat szolgálók tekintetében, irántunk tartozott tisz-

¹⁾ Szász, Sylloge 118 Az mit az ország a fogarasi gyűlésen elfogadott. I. Syll. 67. És gr. Kemény S.-féle Cartofilaceumban a muzeum gyűjteménye közt. VI. 57. Kemény József, App. Diplomatar. XIX ez év. A különbséget a Bethlen-féle s ezen diploma közt: Schuller, Rechsgeschichte I. 78. ²⁾ Mint fennebb említők, Bethlen Miklóst, II. Apaffi tanácsosai, az Apaffival Kolozsvárra huzódott tanácsosok küldötték Bécsbe 1690 aug. 31-én; míg a nemzet más része Tököly mellett nyilatkozott.

telettel és hűséggel esedezve kért; legfelsőbb királyi tisztünknek ismerjük, (melytől, midőn a sergek ura az idők viszontagságai szerint segédkedik, szerencsés javulások szoktak előfordulni) e legdrágább erdélyi tartományt, mely századok előtt tekintetes Magyarországunkhoz jutott, mind inkább s inkább lelkünk gyanánt magunkhoz ölelni. Mellőzve ugyan is más, a keresztény név közösleges ellensége ellen rendelt, hadi működéseket, Lajos badeni örgróf ő kedvességét, a Tököly és az őt követő lázadók, nem különben a törökök és tatárok berohanásai meggátlására, sereggel oda küldöttük; azon erős reményt táplálva, hogy az, ki által a királyok uralkodnak és a mi igazságos, azt végezik, karjának erejében, igazság kedviért, császári fegyvereinket és az erdélyi katonaságét isteni áldásával segitendi, s királyi szándékunknak szerencsés fogamatot nyujtand. A már elébb nekünk átküldött hűségi esküt... soha nem enyésző dicséretességgel letéve, a bármely eshetőségekben tettleg s erőhöz képest tanusított hűséget (melyet igazság szerint becsülünk), a jövődőségnek átadni, s minden igyekezettel lelkesen oda munkálni buzdítand, nehogy az ellenségek, a hegyek, mintegy korona által körülfogott tartományt, rablás és prédálással, tüzzel és vassal dulják, az öröktől fogva egy lélekben egyesült nemzeteket, a cselek gonosz ármányai és izgatásaival szétosztatván, a barbarok súlyosabb szolgáljarmá alá vessék, s a nemzetet, az összes kereszténységnek eddigi bástyáját megrontsák.

A mi az Apaffi Mihálynak a fejedelemségben következésére nézve ohajtott oklevél megerősítését illeti: ¹⁾ miután az, mint tizennégy éves ifju, a törvények szerint, (melyek iránt a nemes rendek szent engedelmességgel viseltetnek) huszadik esztendeje előtt a kormányra serdültnek nem tekinthetik; ezen, a Tököly hűtlensége által háborgatott időkben, ²⁾ nagy kegyesen sem Erdély érdekére, sem a haza javára szolgálónak nem itéltük, ha az említett törvények áthágásával valami ujítás történnék. Ennek következé-

¹⁾ II. Apaffi Mihályt, mint eléadtuk, a rendek 1681-ben atyja következőjének választák, a porta 1684-ben megerősíté. Az itt kérdésbe jött megerősítés, mint látni fogjuk, soha sem következett be. ²⁾ Értetik gróf Tököly Imre és a vele menekültek, néhány év óta, tartó évenkénti beütése, melynek következtében, 1690 aug Erdélybe ütven, mig Bethlen Miklós a diplomáért fenn mulat, sept. 21-én erdélyi fejedelemnek választott.

sében a kiskoru az ur félelmében, azon belső tanácsosoknál, kikre a tartomány közigazgatása bizva van, illő erényekben, a fejdelem-ségben következtetésre, a serdülség idejéig, nevelendő, a benne feltünendő lelki adományok jelei bevárandoók, végre a haza előmenetelére a császári királyi kegyelem készségesen fogadandó. Nehogy pedig az alatt is Erdély összes rendének legkisebb okuk legyen kétséges elmével lenni, vagy legkisebbet is egyebet gyantani atyai szándékunknál: a hűséges karokat és rendeket egyetemleg ugy maradékaikat is, kik iránt, hogy királyi koronánk hűségében teljesen megmaradandanak, bizodalunk van, királyi szavunkkal s a legőszintébb hittel biztosítjuk a következő czikkelyekkel:

Először. Az ott bevett vallások, ¹⁾ templomok, ²⁾ iskolák, ³⁾ parochiák, vagy más mint a mostani papság és egyházi személyek behozatala ügyében, semmi sem másittatik meg; ⁴⁾ bármely ellentmondás, akár papi, akár világi részről, soha az ellen nem nyomván semmit is; ugy mindazonáltal, hogy a katolikusok, önköltségökön, és így minden más vallások terheltetése nélkül, Kolozsvártt, ájtatoskodások jelen helyén, magoknak templomot építhessenek; ugy Gyulafejérvártt is a kisebb templomot, mely hajdan

¹⁾ Bevett vallás négy volt: a r. katolikus, reformatus, lutheranus és unitarius vallás (Approb. I. R. I. Tit. 2. Art.) A három protestans vallásnak superintendense, a r. katolikusoknak eddig vicariusa volt. A görög vallás nem számított a bevett vallások közé, de azért püspöke volt, ki Fejérváron lakott. Ez időben a szászok mind lutheranusok; a magyar és székely református és unitarius, katolikusok csak Csikban voltak tömegesen. ²⁾ A katolicus templomokat a helységek magokkal együtt protestans vallásra vitték át, ugy hogy a megyéken csak – Kolosmonostoron, Sz.-Fenesen, Szent-Lászlón, Szent-Benedeken és Fejérváron volt templomok; a szászok közt egy se vala; a Székelyföldön Csikon kívül csupán Udvarhelytt találunk. Kolostor az összes Erdélyben kettő maradt volt, egyik Csik-Somlyón, a más Mikeházán, a Szent-Ferencziek kezében. (Archiv. N. F. I. 278–89. ³⁾ Nagyobb iskolák ez időben: a reformatusok enyedi és a fejérvári ugynevezett s.-pataki iskola; a lutheranusok szebeni és brassai, az unitariusok kolozsvári, s a rom. katolikusok kolosmonostori, udvarhelyi és fejérvári iskolája, melyek mellett 1660-tól két-két (magát jesuitának nem nevező) jesuita pater és két-három magister működött. (Archiv. N. F. I. 279.) ⁴⁾ A jesuiták be nem hozatalát érti, kiket 1588. 1607. 1610-ben hozott t. czikkék kirekesztettek; de azért világi s más papi ruhában folyvást benn lappangottak.

Báthori Kristóf által emeltetett, s el van pusztulva, újra felépíthessék; ugyanazon katolikusok, minden helyen, ha kevesen vannak és jövevények, magánlag, ha pedig sokan, vallásuk nyilvános gyakorlatával és templom építés jogával birjanak úgy, mint más Erdélyben bevett vallások birnak oly esetben, ha t. i. valamely helyen számra nézve erősebbek.

Másodszor. Megerősítjük a hűséges karoknak minden magyar királyok, hasonlóképpen Erdélynek Magyarországtól külön válása óta, fejedelmi adomány-leveleit, jószágadásait, kiváltságait, nemesítéseit, az általok adott czimeket, tisztségeket, méltóságokat, dézmákat, s végre mindennemű javadalmakat és jószágokat, akár magánosok, akár városok és községek, és czéhek, akár a bevett vallások közül bármely egyház, parochia vagy iskola részére adattak, mind Erdélyben, mind Magyarország részeiben, a Székelyföldön és Debreczenben, ha bár egykor valamely egyházhoz, conventhez vagy káptalanhoz tartoztak is; úgy, hogy senki, sem tőlünk, sem más egyházi vagy világi rendű férfiutól, megtámadás vagy pör által ne háborgattassék; hanem hogy mindenki azt, mit most vall és bir, jövendőben is vallhassa és birhassa, az említett királyok és fejedelmek adománylevelei szerint; kivévn, ha valamely adományaikat azon fejedelmek saját végzeményeik által eltörölték volna. ¹⁾

Harmadszor. Azon haza Approbata ²⁾ Compilata Constitutio czimű törvényes könyveit, ³⁾ Verbőczyi Hármas könyveit (kitudva mégis ebből András király kilenczedik cikkét, mely az utolsó pozsonyi országgyűlésen eltöröltetett, ⁴⁾ a constitutiókat, a szász nemzet hatóságát, sérthetetlenül megmaradónak nyilatkoztatjuk ugyan... De minekutána magok a rendek,

¹⁾ E pont által a fejedelmek minden adománylevelei egyszerre, s nem mint a D.-féle projectum ohajtá, külön biztosítva lőnek; mi által leginkább az 1556-ban a secularisált papi javak eladományoztatása érvényben maradására czéloztak. ²⁾ Ar. Approbata czimű törvénykönyv az 1541–1653 közt hozott törvénycikkekkel codificalta; 1653. mart. 15-én erősíté meg II. Rákóczi György. ³⁾ A Compilata az 1654–69 közti törvénycikkekkel van alkotva; megerősítette I. Apaffi M. 1669. mart. 4-én. ⁴⁾ Értetik a Verbőczyi I. R. 9-ik tit. 6. §-a, mely az Andr. diploma 31-ik pontja alapján a törvénytapodó király alatt a fegyverrekelést megengedi. Erdélyben az 1744. 6. t. cikkbe foglalák be.

mind a vallás, mind végzeményeik és kiváltságaikra nézve, egymás közt egyet nem értenek, s a katolikusok a fennirt 1. és 2. cikkelyekben magokat sérelmezetteknek tartják; a szászok pedig régi kiváltságaikat s azok használatát és szokásos jogukat a 3-ik cikkelyben jobban oltalmaztatni kérelmezik; magoknak a rendeknek érdekében levőnek tartjuk, hogy ama három cikkely körül forgó nehézségeiket, barátságos kiegyenlítéssel és megegyesüléssel, császári királyi helybenhagyásunk mellett, elintézni törekedjenek; ez pedig nem sikerülvén, a felekezetek meghallgatása, s erdélyi tanácsosaink e feletti véleményök megértése után, magunkra háromlik császári királyi tisztünk szerint elhatározni, a mi jogosnak és igazságosnak fog találtatni. ¹⁾

Negyedszer. A bevett szokást, tudniillik, melyet a legfőbb hatalomnak nem ítélünk kisebbségére szolgálnia, a kormány szék, titkos tanácsosok, országgyűlése véleménynyilatkozati rendjére és szabadságára, a törvényes tábla, az ítélőmesterek és közbirák, ugy szinte az alsóbb és felsőbb törvényeszek tekintélyére, az igazságszolgáltatás szokott rendje gyakorlatára nézve (mindezeket, fenmaradván a fontosbakban a királyhoz folyamodhatás) sértetlenül fenntartatni rendeljük. A gazdaságiakban is, a királyi haszonvételekre és fiscust illetőkre nézve, a hűséges rendek előleges őszinte értesítése nyomán, oly okkal és móddal élünk, hogy kamarai bizottmányok által, vagy egyéb uton, senkit a nemesek, polgárok vagy magányosok közül, terhelni ne lehessen vagy kelljen. ²⁾

Ötödször. Minden, akár a közrend, akár az igazságszolgáltatás vagy a gazdaság ellátására szükséges hivatalokban erdélyi születésűekkel, magyarokkal t. i. székelyekkel és szászokkal fogunk élni, vallásukat nem tekintve; sem külső nemzetek, vagy a kik velünk együtt azoktól külsőknek és képteleneknek fognak ismertetni, méltóságokban és tisztségekben, valahányszor olyanok megüresülni találnának, nem nyernek elsőséget; ³⁾

¹⁾ Ezen pont utolsó fele, elkezdve onnan: „de minekutána magok a rendek” Bethlen M-féle fogalmazásban, mit a kormány leküldött – nem volt benne. ²⁾ A cameratica commissio Magyarhonban már divatba volt, ettől féltek; 1700-ban ide is behozák. ³⁾ Ezen pont azon félelmen alapszik, hogy mikor még kétszer Erdélyt Ausztria átvette volt, Martinuzzitól s Bá-

fennmaradván mindazáltal az ő beleegyezésök mellett azoknak a hazafiúsításra fel vagy fel nem vétel végett, ajánlási jogunk.

Hatodszor. Magszakadás vagy hűtlenségi vétékből, a királyi fiscusra szállandó jószágokra hajlandók leszünk érdemeket szerzett erdélyieket, u. m. magyarokat, székeleyeket és szászokat méltatni. Magányosok azon jószágai pedig, melyek a mi fegyverünkkel szereztettek vissza az ellenségtől, régi birtokosaiknak vagy azok maradékainak csupa királyi kegyességből vissza fognak adatni. ¹⁾ Mely végre valamely Erdélyben levő törvényszéket, vagy hadvezérünket fogjuk, e külön esetben, királyi megbizással, kegyesen utasítani, hogy az okmányok megvizsgálása után, a mint igazságosnak fog láttatni, ugy intézkedjék.

Hetedszer. Legfelsőbb állam-igazgatónkat, kit régente vajdának neveztek, vagy annak helyettesét, Erdély bennszülött nemesei és főrendeinek sorából fogjuk kiszemelni, nem tekintve katholikus-e ²⁾ vagy más ott bevett vallásu, ha hűséggel és érdemmel tündöklék. Ugyanaz tartatik meg az erdélyi hadak parancsnoka, ³⁾ a főkancellár, ⁴⁾ a belső tanácsosok, ⁵⁾ a főispánok székely kapitányok, ⁶⁾ az ítélőmesterek és más az előtt divott méltóságokra nézve is. És ezeket

thori Zsigmondtól, azonnal idegeneket raktak be, főleg a pénzügyhez; alapszik továbbá azon, hogy Magyarországnak e tárgyban több törvényczikket kellett hoznia. Mindezen kikötés daczára, a fiscalítások kezelése 1700-ban bejövén Tavonat. német kézbe esett. S a magyarokat a kamarai szolgálatból annyira kiszorították rendre, hogy, mint Apor Péter írja, 1735-ben egy kamarispán se volt magyar. ¹⁾ Értetnek a török kézben levő bán-sági jószágok, melyek azonban vissza nem adattak. ²⁾ Katholikus főbb családok ekkor, a Kornis, Haller, Csáki, Torma, Mikes, Kálnoki: a most élő főbbek mind protestansok voltak. ³⁾ Folytatása lett volna a nemzeti katonaság eddigi szervezetének; előbb Bethlen Gergely, végül Apor István neveztetett ki, de kiűtvén a Rákóczi forradalom, nem igtaták be, s így a magyar generalisság Apor 1700-ban nov. történt halálával megszűnt. ⁴⁾ Eddig csak egy kancellár volt, ezáltal a második, azaz udvari kancellár ki-nevezésére van ut nyitva. Előbb a főkancellár a gubernium mellett volt, 1742-től az udv. kancellár lett fő. ⁵⁾ A fejedelmek idejében 12 tanácsos, consiliarius volt, 13-ik volt a fejdelem. Egyelőre a kormány 11-et nevezett, 12-ik volt a gubernator; 1792 óta a kincstárnokot s más sarkalatos hivatalokat ide értve, 15 van. ⁶⁾ Minden székely széknek főkirálybírája mellett egy főkapitánya is volt – mi később megszűnt.

Nyolczadszor. Oly módosítással adjuk meg legkegyelmesebben, hogy a kormányzó, az erdélyi hadak parancsnoka, a kancellár, belső tanácsosok hivatalaira s az ítélőmesterségre kijelöltek, valahányszor azok betöltendők, megerősítés végett előnkbe terjeszszék; hogy a különböző nemzetek állása annál csendesebb maradjon, a veszedelmes ármányok és tisztvadászások távol legyenek, s mindenik elméjében, egyező kívánsággal a közboldogság, a kormányzás legjobb céljául, mely felé kell törekedni mindnyájoknak, begyökeredzve maradjon... A mi pedig a más tiszteket illeti, u. m. a királybirákat, a szászok és székelyek közt, a szolgabirákat, alispánokat a vármegyékben, a birákat, polgármestereket és hasonló tiszteket a városok- és mezővárosokban, melyek a községek szabad választása által szoktak nálok betöltetni, ezek ugyanazon szabadságban és törvényes szokásban maradjanak meg jövőre is; a mi megerősítésünk mindazáltal, valamint az előbeniekben ugy hasonlókép a mondott esetek mindenikében kikérendő levén. ¹⁾

Kilenczedszer. A közboldogság tetemes öregbedését hittük kegyelmesen onnan következtethetni, ha a tizenkét személyes belső tanácsban legalább három katolikus leszen, a tizenkét személyes királyi táblánál hasonlóképpen három katolikus, a többiek más bevett vallásból vétetvén; és pedig a belső tanácsban legyen a szebeni királybíró is a bevett törvények szerint a szász nemzetből, az ítélőmesterek közül pedig egy katolikus legyen, a mostaniak közül mindazáltal mindenik, hivatalában megmaradván. ²⁾

Tizedszer. A közügyek tárgyalására, az igazság szolgáltatására, s a királyi előadásoknak, ha volnának, meghallgatására szükséges esztendőnkénti országgyűlések; nem különben az octavalis törvényszékek ³⁾ kihirdetését. Kormányzónknak és

¹⁾ E pont utolsó fele, onnan kezdve: „A mi a más tiszteket illeti” miként a 3-ik pont vége, szintén utólagosan fenn tétetett bele. ²⁾ Itélőmester eddig kettő volt, egyik reformatus, másik unitarius, ekkor mindkettő reformatus vala: pár év mulva a harmadikat állíták, a katolikusok részére. ³⁾ A kir. tábla összeülését érti, melyet így neveztek, mivel évenként kétezer, rendesen valamely ünnep után, mint Vizkereszt, Szt.-György Szt Lukács után 8 nappal kezdtek, s 40 napig tarták.

belső tanácsosunknak hagyjuk meg, ¹⁾ fenntartván magunknak mindazoknak, mik itt történnek, királyi megerősítését.

Tizenegyedszer. Legfelsőbb állam-igazgatóknak legyen meg a különben is tartozott hatósága, állapotja és elsőbbsége, mindig a tartományban jelen legyen, s mind az egyháziakban, mind a világiakban szokott esküvel a hazai törvényekhez kötve; illő évdíjakat is rendelünk kegyesen neki, és a belső tanács- és királyi táblabelieknek, királyi kincstárunk- és fiscusunkból. Ha-hogy a közhaszon, s a különféle ott lakozó nemzetek csendes állapotja annak évenkénti megváltoztatását javasolná, a rendek szabadságában áll mielőbb másra adni szavazataikat, azt a mi további legkegyelmesebb elhatározásunk alá terjesztvén. ²⁾

Tizenkettődször. Béke idején, (melyet a béke Istene mielőbb közelítsen meg) ötvenezer tallérnyi adóval, Magyarország és Erdély ellen folyó háboru idején pedig négy-százezer rajnai forint adózásával, a termésbelieket is ide töldva, elégszünk meg; a kivetés és beszédés módját a tartomány hűséges rendei- és tiszteinél hagyván, mely általok részrehajlás nélkül helyes arány szerint leszen intézendő; ³⁾ a többit, mik a mondott summákon felül, béke vagy háboru idején, a haza védelmére szükségeltetnének, a hűséges rendek szeretetétől, s az összes nép könnyítésétől vezettetve, a királyi és fiscusi jószágokból, nem különben a sóaknák és többi érczbányák, harminczadok, szászok tizedei, a vármegyei tizedek haszonbére, s más jövedelmekből pótlandók. ⁴⁾

Tizenharmadszor. Ajándékok és más, nálok szokatlan sarczok nemei nem hozatnak be, a vámokat és harminczadokat fel nem emeljük. ⁵⁾

¹⁾ Az országgyűléseket egyelőre a főkormányzó hívta egybe; az 1791. 10. t cz. csak kihirdetését hagyá a főkormányzónál ²⁾ Az évenkénti választás soha se fordult elő. ³⁾ A portai adó a fejedelmek alatt egyelőre 10,000, később II. Rákóczi Gy. idejétől 15,000 arany volt. A 50.000 tallérból már 1700-ban egy millió forint lett. Egyik országgyűléstől a másikig szokták volt kivetni, hogy a fejedelmeket ezáltal is országgyűlés s sérelmek orvoslására kötelezzék. A kiróvás kapuszám szerint történt, 10 gazda tett egy kaput; de 1699-ben e mód eltöröltetett, 1750-ben az országot conscribálák, s 1754-ben egészen más, azon adórendszer hozatott be, mely 1848-ig divatozott. ⁴⁾ E pont végén az első fogalom s leküldöt, diploma szavai közt, szintén stylaris változás történt. ⁵⁾ Kegyes ohajtás maradt.

Tizennegyedszer. A székelyek, e legvitézebb nép, minden adó, minden téli és nyári szállások alkalmatlanságai, a tizedek, s felkelés terhével járó, birtokaiktól való fizetendőségek alól, valamint eddig, úgy jövődre nézve is, ki legyenek véve. Ellenben a haza védelmére saját költségükön katonáskodni maradjanak kötelesek, mindazonáltal ide nem érte a székely parasztokat és jobbágyokat.¹⁾

Tizenötödször. Minden áruk szabad adásvevését, vagy is azokkal kereskedést engedünk, miképpen az a fejedelmek alatt volt; kegyesen akarván, hogy a nemesek előjogai és kiváltságai is e részben megtartassanak.

Tizenhatodszor. A nálok divó szokás szerint haszonbérlet által megváltatni szokott dézmákat is a földesuraknál meghagyjuk, a haszonbért mindazáltal a fiscusnak fenntartván,²⁾

Tizenhetedszer. Nagy és nem szükséges őrségekkel, részben tartományi katonaságból kiállítandókkal, s a mi kincstárunkból fizetendőkkal, a tartományt nem fogjuk terhelni. Parancsnokot mindazáltal és főnököt németet adunk nekik, a kinek is a kormányzóval, az államtanácsossal s az erdélyi hadak parancsnokával minden hadi ügyekben közlekedése leszen; egyéb, az említett állam- vagy kormányzékhez tartozókba, magát be nem avatandja.

Tizennyolczadszor. Le vesszük a szász nemzet, és mindenütt a szegény nép nyakáról, a visszaéléskép megrögzött ingyenes élelmezését nagy állapotu utazóknak, a lovak és mindennemű igásmarha szolgáltatását és szállásokat, úgy más egyéb hasonló, főképp a nevezett szász nemzetben az utazók által gyakorolt visszaéléseket;³⁾ legkegyelmesebben javallva és parancsolva, hogy

¹⁾ A székelyek eddig nem adóztak, hanem tartoztak fejenként csatára szállni. Ez megszűnván, a primorok és azok, kik czimeres levelet vettek, mentek maradtak, a többi 1714-ben adó alá esett; mignem 1764-ben felállott a szélbeli katonaság: kik fegyver alá estek, az adó alól felmentettek. ²⁾ A dézma az 1556-beli secularisatio után a papságtól a fejedelmi tárházra szállt, kivéve a szász földet, hol a Báthoriaktól meghagyott rész a papoknál maradt; ezt a földesurak a kormánytól pénzfizetés mellett haszonbérbe vették volt ³⁾ A fejedelmek alatt az utazó akárhol járt, kinyitattá a kaput behajtatott, szívesen lön fogadva; ez később is így volt, de a szászok már ekkor sem szerették: innen eredt e pont.

a posták, ¹⁾ udvarunkhoz előleg felterjesztendő értesítés után, az államtanácstól, a fogadók pedig, a barátságosan elfogadandó, illő pénzen és áron élelmezendő utasok számára, a földesurak és városok által rendeltessenek el. ²⁾

Mi tehát, kik legkegyelmesebb királyi tisztünk teendőit kézbesítendő, összes és egyes népeink boldogságát, közjavát, az országos nyugalmat, a kereszténység öregbedését, s e drága Erdélyországot, az Isten segedelmével soha többé a török Minotaurus labirintusába be nem bonyolítandót, szívünkre vettük; látván és megvizsgálván a mondott czikkelyeket és pontokat, azokat a karok, rendek és minden lakosok, ugy az összes keresztény egyetem becsületére, nyugalma és javára szolgálóknak tartván, azokat minden részeikben és fejezeteikben helyeseljük és örökkéig érvényes törvényül szentesítjük ezen sorainkkal; igérvén királyi szavunkkal, s az általunk és fenséges házunk által soha meg nem sérthető hitünkkel, hogy azokat szilárdul és bántatlanul megtartjuk, mind nagyobb és nagyobb jótéteményeket hajlandók e leghűségesebb nemzettel éreztetni. Kelt Bécs városunkban, dec. hó 4-én, az Ur születése után az 1691-ik, országlásunknak a római birodalomban 34-ik, Magyarországon 37-ik, Csehországban 36-ik esztendőjében. ³⁾ Lipót s. k. Gr. Strattmann T. A. Henrik. Ő szents. cs. k. felsége parancsára Verdenburg István András s. k.

Ez az annyit emlegetett két oldalú szerződés, melyet Bethlen Miklós szerkesztett, a kormány és nemzet elfogadott, s most I. Leopold diploma alakban kiadott. Attól, mit a rendek 1688 jun. 1-én felterjesztettek, merőben más; azonban a Bethlen által szerkesztettől is messze esett, mennyiben nem említve a 12-ik pont

¹⁾ Rendes postahivatalok nem állottak, a közügyi leveleket rézpléhvel ellátott, ugynevezett czimeres posták hordták. Egy postamester volt, ki az udvarnál lakott, nőtelennek kellett lennie, s rendszeren a portára járásokat végzé. (Archiv. N. F. I. 284.) ²⁾ Apor Péter szerint szemeket szájakat tátották 1687-ben – a német katonaság bejövetele után – mikor Kolozsvárt az első vendéglő megnyílt, ugyanez okból nyílt az első ut melletti fogadó, Miriszlón. ³⁾ Eredetije a főkormányzék levéltárában őriztetik. Latin levén, Toldi F. fordítása szerint adtuk. Magyar birodalom alaptörvényei Budán 1861. 133. l. Ez nagyobb leop. diplomának is neveztetik miután 1699. sept 5-ről egy pótlék diploma jött, mely a róm. kath valóság ügyét szabályozza. L. e dipl. J Kemény, Suppl. Dipl. XI. 401.

végéni változtatást: a 3-ik végére fenn záradék tétel, mely a szászoknak és katolikusoknak új követelések tételét engedte; s mennyiben a 8-ik pont szintén hozzáadást kapott, mely a megyei és széki tiszteket is fensőbb megerősítés alá vonta; mely hozzáadás s különösen azért, mi a katolikus vallás és szász nemzet érdekében tétel, mint látni fogjuk, csakhamar a diploma sarkkövében mozgatták meg. Mindamellett oly diploma volt, hogy méltán felkiálthatott a conservatív Cserei: „bizony gyönyörűség diploma! békekészen élhettünk volna, ha a három nemzet s négy vallás közti surlódás ki nem forgatott volna belőle.”¹⁾

Mely napon a diploma Bécsben az erdélyi követségnek kézbesített, ugyanaz napról, szintén dec. 31-ről, mellék tárgyu, 10 pontos kérelmükre is megkapták a végzést, mi azonban a Tököly párt részesei részére biztosított amnestián kívül, teljesen tagadólag hangzott.²⁾ Mi a II. Apaffi fejedeleméről szóló diploma kiadását tárgyzó kérelmököt illeté, arra ismét csak az lón a felelet, hogy ő felsége ennek kiadását is igéri, s a felterjesztett diploma szövegét elfogadja.³⁾ mi azonban most is csak annyit tett, hogy II. Apaffi nagykörösége messze van, s majd ha Tökölyt leültetik, akkor intézkednek e tárgy felett... Kimondatott egyszersmind, hogy a követek nincs miért ok nélkül tovább fenn mulassanak.

Jóllehet a két ígért diplomáért csak egyet kaptunk, mégis meg volt azon kíváncsi, hogy Erdély, miként egyelőre terelve volt, nem mint hódítvány ment át, s nem olvasztatott be az örökös és hódított tartományok módjára:⁴⁾ hanem mint Magyarország egykori része a magyar koronához ment vissza, ahoz csatoltatott, s alkotmányát diploma alakban biztosítva vitte magával. Mi ha nem történik, eddig alkotmányunknak hirepora se lett volna.

És ezzel Erdélynek a magyar koronához visszacsatoltatása be lón fejezve.

Hogyan szüntetik meg a nemzeti fejedelem, hogyan fejlík ki ebből a gubernátorság, a következőkben fel fog derülni.

¹⁾ Cserei M. Hist. 225. ²⁾ Okl. Szász, Sylloge 99. ³⁾ Okl. Szász, Sylloge 111. ⁴⁾ Cserei M Hist. 222.

Tököly és II. Apaffi soha többé trónra nem jöhettek. Mennyiben játszanak be tovább is történetünkbe, nem mulatjuk el elbeszélni.

Kiegészítésül Tökölyről megemlítjük, hogy nejét, Zrinyi Ilo-nát 1692 jan. 25-ki szerződése alapján Heusler tábornokkal kicserélte; hadjáratait a török mellett tovább is folytatá; az 1699-ben kötött karlóviczi béke következtében, mikor a török Erdélyről lemondott, Tökölyre is rászabatott a belebbezés; a porta kegyéből fejedelmi módon élt; mignem neje 1703 febr. 18-án, ő maga 1705 sept. 13-án elhalt – mint menekült.

II. Apaffiról szintén megemlítjük, hogy őt, kinek a választási törvénycikk és a leopoldi diplomához képest 20 éves korában kellett volna a fejedelemséget átvenni, élte 20-ik évét 1696 oct. 13-án erte el; de ekkor fejedelemség helyett, fegyveres fedezet alatt Bécsbe vitetett; s miután a karlóviczi békekötésben a porta Erdélyről végkép lemondott – Apaffit is 1701-ben lemondatták; hercegi czimmel ruházzák fel, de honába jöni nem engedék; így halt el Bécsben, 1713 febr. 1-én, – sirba vivén magával családját s az erdélyi nemzeti fejedelemséget.

Tartalom.

	Lap.
Még egy pár szó a fejedelmikor jellemzéséhez	5

TIZENÖTÖDIK KORSZAK.

A Rákócziak kora	9
I. Rákóczi György	13
II. Rákóczi György	52
Rhédei Ferencz .	65
II. Rákóczi György, másodszer	68
Barcsai Ákos	77
II. Rákóczi György, harmadszor	85
Barcsai Ákos folytatja	95
Kemény János	105

TIZENHATODIK KORSZAK.

Az Apaffiak kora	117
I. Apaffi Mihály	118
II. Apaffi Mihály	202
Tököly Imre	203
II. Apaffi folytatja	215

Tárgymutató

	Lap.		Lap.
Absolon Dániel	150. 191. 191.	mul 181. Balázsfalvi tracta	
Adó	48. 226.	182. Károly herceg Szebenbe	
Alsó János	169.	beüt 188. Bethlen Miklós pro-	
Alvincz	33.	jectuma 189. Caraffa Szebenbe	
Alvinczi Isván	123.	jő 191. A tanácsosok hozzá	
Alvinczi Péter	168. 181. 182.	mennek 192. Hűségnyilatko-	
	191. 192. 183. 208.	zatot irnak alá 193. Diploma	
Ampringen	141.	projectum 195. Apaffiné meg-	
Amuráth IV	13.	hal 198. Apaffi meghal 200.	
Apahida	159.	II. Apaffi Mihály születik 149.	
Apaffi György	14.	Fej de le m nek választják	
Apaffi István	61.	157. Athnamét kap 163. Fej-	
I. Apaffi Mihályt fejdelemségre		delem lesz 202. Tököly ellen-	
hívják 114. trónra jő 148. Ke-		fejdelem 203. Tököly betör	
mény J. reá jő 149. Kücsuk		205. Fejdelem lesz 208. Apaffi	
segítségére jő 150. Kemény		Bécsbe küld 208. Caraffa pro-	
hiveit notáztatja 123. Kolozs-		jectuma 210. Tökölyt kiverik	
várt ostromolja 124. Ferdinánd		214. Bethlen diplomát hoz215.	
ellen indul 126. vasvári béke		Elfogadják 217. Gubernátort	
128. A Wesselényi félé ösz-		választanak 217. Diplomát ki-	
szeesküvést támogatja 130.		adják 219. Bécsbe viszik, le-	
Zolyomi ellene fellépik 132. a		mond 227.	
magyarhoni elégületleneket		Apor Mihály 100.	
befogadja 134. a portánál köz-		Apor István 169.191.192. 193.	
bejárt 138. invasióra készül		208.	
139. Teleki az elégületlenek-		Apor Lázár 27. 99. 110. 148.	
kel kimegy 140. Bánfi Dénes		152.	
bukása 142. A menekültekért		Aranymező 155.	
fellépik 147. Béldi Pál bukása		Auner Márton 74.	
151. A menekültekkel fegy-		B akos Gábor 37. 40.	
vert fog. 155. Bécs alá megy		Baló László 131.132.135. 138.	
159. Ausztria felé hajlik 162.		Balogh Máté 62. 69.86. 92. 97.	
Dunod projectuma 163. Mel-		Balogh László 27.	
léje bizottmányt állítanak 168.		Balázsházi László 16.	
Veteráni Mármarosba jő 169.		Balázsfalva 33. 63.	
Szebenbe huzódik 169. Scherf-		Balázsfalvi tractatus 182.	
fenberg Kolozsvárig nyomul		Balling János 41.	
176. Egyezkednek 177. Ká-		Báld 144.	
roly herceg Kolozsvárig nyo -		Bálintith Zsigmond 169.	

Bánfi Hunyad	111. 169.	Bedőházi Tamás	71. 91.
Bánfi Ágnes	102.	Beke Dániel	29.
Bánfi György	65. 78.	BéldiPál	61. 115. 126. 138. 141. 143. 145. 151. 152.
Bánfi György	146. 162. 168. 172. 179. 181. 182. 188. 191. 208. 217.	Benedek Keresztély	22.
Bánfi Dénes	69. 129. 133. 134. 136. 138. 139. 140. 143. 145.	Bereczki Mihály	27.
Bánfi Farkas	168.	Besztercze	108. 113.
Bánfi Kristóf	61. 63.	Bethlen Elek	172. 191. 192. 192.
Barabás Péter	99.	Bethlen Farkas	61. 103. 119. 121. 122. 123. 152.
Barcaság	21. 54. 72.	Bethlen Ferencz	27. 37. 42. 50. 122.
Barcsai András	83. 86. 108. 109.	Bethlen Gergely	61. 103. 116. 152. 271. 177. 179. 192. 193. 217. 218.
Barcsai Ákos diszkövet	40. hely- tartó 58–60. Aláír 63. Rá- kóczi Gy. hive 64. országos elnök 66. újra helytartó 70. 71. hadat vezérel 73. követ- ségbe megy 75. trónra jő 77. Rákóczival alkudozik 79. Rá- kóczi Gy. reá jő 82. kifuttatja 83. Visszajő törökkel 87. Sze- benbe szorul 88. ostromolják 90. neje meghal 91. Szebenből kijő 95. Várad alá megy 96. Székelység felkél ellene 99. serget küld ellenek 101. ismét nősül 102. Kemény J. reájő 103. lemond 104–5. fogoly- lyá lesz 109. megöletik 110. donatióit eltörlik. 162.	Bethlen István id.	23. 24. 25. 26. 27. 28. 41. 49. 50.
Barcsai Gáspár	83. 98. 99. 100. 101. 102.	Bethlen István ifj.	11. 12. 14. 16.
Barcsai Mihály	162. 168.	Bethlen János	28. 31. 55. 59. 62. 65. 70. 71. 80. 83. 86. 90. 103. 106. 119. 121. 138. 140. 148. 152.
Barcsai Sándor	25.	Bethlen Kata, iktári	17.
Barcsai Zsigmond	27.	Bethlen Miklós,	131. 142. 144. 148. 151. 152. 168. 170. 172. 176. 177. 179. 188. 189. 192. 193. 208. 209. 214. 215. 217. 219. 220.
Barkóczi László	36.	Bethlen Péter	24. 25.
Bardocz fiuszék	22.	Bethlen Pál	168.
Barót	100.	Bethlen Samu	106.
Basa Tamás	26. 27. 114.	Bethleni vár	79. 155.
Báthori András	31.	Biális Ferencz	152.
Báthori Zsófia	32. 58. 135. 136. 154. 156.	Biró Bálint	179.
Bécs ostroma	159.	Bocskai István	135.
Bécsi tractatus	172.	Boda Márton	22.
		Bodoni György	101.
		Bornemisza Anna	114. 129. 151. 198.
		Bornemisza Kata	143.
		Bornemisza Pál	27. 37.
		Bornemisza János	37. 42.
		Bornemisza Ferencz	37.
		Boros János	54.
		Borosjenői béke	27.

Bögöz	18.	Debreczeni Tamás	33.
Brandenburgi Kata	13.14. 18.	Décesei Tamás	92.
Brassó	52. 182. 195.	Dézs	29. 98. 136.
Brenkovics György	138.	Déva	18. 23. 30. 33. 85. 107.
Buda vára	170.		108.
Buda János	170.	Diploma projectum	195.
Budai Péter	102.	Dohány	179.
Bukaváczi Ferencz	134.	Domokos Ferencz	27.
Caraffa	160. 171. 180. 190. 191. 195. 198. 210. 212.	Domokos Pál	27.
Caraffa emlékirata	210.	Domokos Tamás	61. 152.
Croissi Antal	41.	Domokos János	123.
Csáki István	43. 178.	Donáth István	100.
Csáki László	86. 143. 146. 147. 148. 152. 170. 171. 173. 176. 177. 182.	Donáth Mátyás	190.
Csanád	63.	Doria	205. 215.
Császár Péter	13.	Duglas	41. 42.
Csegezi Mihály	27. 100. 139. 143. 159. 177.	Dunod Antidius	163. 166. 168.
Csengeri István	108.	Dunod projectuma	163.
Cserei Mihály	27. 100.	Ébesfalva	124.
Cserei Mihály	139. 143. 159. 177. 215. 216.	Ébeni István	81. 119. 121. 123.
Cserei László	20.	Ege	18.
Cserényi Farkas	14.	Egyházhelyi nemesek	170.
Cserményi Mihály	138.	Elekes István	100.
Cserged	63.	Enyed	25. 68. 87.
Csernel György	39.	Enyedi János	116.
Csernovics Árzén	213.	Eösy András	29.
Csik	99. 101. 103. 115.	Eperjesi szerződés	19.
Csomaközi András	13.	Erdély hűség-nyilatkozata	193.
Csulai György	27.	Erdélyi István	14.
Daczó János	125. 244. 170. 178. 208.	Eszterházi Miklós	11–48.
Daczó László	23. 137.	Eszterházi Pál	156. 160.
Daniel Ferencz	22. 63. 70. 71. 72. 75. 96.	Farkas Ferencz	27.
Daniel István	123. 124. 145. 152. 168.	Farkasföldi Fábán	150.
Daniel János.	22. 41.	Feigel Péter	150.
Daniel Mihály	21. 22. 23. 26. 170. 176.	Fejérvár	33. 35. 57. 73. 112.
Dávid Ferencz	29.	Feketehalom	56.
Debreczen	147.	Felvinez	87.
		II. Ferdinánd	10. 11. 13. 15. 18. 19. 28.
		III. Ferdinánd	28. 36. 37. 38. 43. 60.
		Feudum	144. 175.
		Fiscalitások	53.
		Fodor István	53.
		Fogaras	13. 30. 33. 107. 108. 115. 126. 200.

Forgách Ádám	36.	Holdvilág	63.
Forgách Miklós	135. 140.	Hom.-Szt-Péter	18.
Fosztó Máté	22.	Homonnai Dr. Zsigmond	160.
Földvár	207. 215.	HomonnaiDrugeth János	38. 43.
Földvári Ferencz	27. 101.	Honvédelmi bizottmány	168.170.
Földvári Mihály	91.	Horváth Ferencz	215.
Frangepán Ferencz	133–135.	Horváth István	17.
Frank Bálint	172. 192. 193.	Horváth Miklós	215.
Gaudi András	34. 38. 40. 70. 71. 74. 89. 90. 92. 93.	Hunyad	24. 132. 168. 171.
Gerend	194. 162.	Huszár Péter	121.
Gernyeszeg	206.	Huszár Mátyás	18.
Gilányi György	98.	Huszt	24. 25. 142.
Gorbó	82.	Ibrányi Mihály	26. 36. 39.
Görgény	16. 19. 32. 56. 63. 104. 123.	Ilyevára	137.
Görgény-Szt-Imre	123.	Inczédi Péter	132. 133.
Görög compania	141.	Inczédi Pál	169.
Gubernátorság	217. 225. 226.	Inczédi Mihály	169. 175. 190.
Gusztáv Adolf	13. 15.	Jaks György	86.
Gyaluvár	32. 63. 93. 126. 133.	Jármi Ferencz	38. 40.
Gyerőfi György	61.	Jármi Miklós	62.
Gyulai István	122.	Jásfalva	18.
Gyulai Ferencz	36. 40. 65. 70. 86. 92. 168. 179. 190. 215.	Jenő-(Boros)	30. 65.
Gyulafi László	61. 140. 168. 171. 177. 204. 205.	Józsika Gábor	27.
Haller Gábor	63. 70. 71. 81. 86. 89. 90. 98. 98. 102. 103. 119. 121.126. 127.	Józsika István	102. 170.
Haller István	14.	I. József cs	189. 193. 217.
Haller János	63. 78. 119. 152.	Kabos Gábor	159. 169.
Haller Pál	63. 101. 121.	Kapi András	15.
Haller Péter	21. 23. 101.	Kapi György	78. 112. 123. 133. 152.
Hajduság	92.	Kapronczai György	37.
Hegyesi István	169.	Karika-útja	92.
Henter András	27.	Kassa	36.
Henter Pál	123.	Kassai Ferencz	113.
Herman Mihály	70.	Kassai István	14. 20. 27. 28. 36.
Herman Lukács	113. 203.	Kálnoki Bálint	152.
Heusler	200. 202. 204. 205. 206. 215.	Kálnoki Farkas	169.
Hétúr	120.	Kálnoki Mihály	100. 110.
Hirling János	138.	Kálnoki Sámuel	169. 171. 215.
Hódoltság.	136. 169. 180.	Kálnoki Kristóf	152.
		Károlyi László	57. 60. 178.
		Kemény Ferencz	63.
		Kemény János fejeéri főispán	26.
		Békebiztos	27. Vezérkedik 28.
		dandárparancsnok	36. Szath-
		márt beveszi	37. Kassa alá

- megy 38. Galgócznál 39. diszkövet 40. kitüntetése 42. követ 51. gubernátor 53. fővezér 54. lengyel indigena 55. lengyelhoni fővezér 58. Rákóczitól visszamarad 61. tájárabságra jut 62. sarcza. 63. levelet ír 69. fejdelemséget keres 74. rabságából kiszabadul 81. hazajő 82. Rákóczi elébe küldik 83. Aranyos-Medgyesen nősül 86. köztejárnak kéri 99. fejd. jelölt 100. Németekkel Erdélyre ront 102. Barcsait lemondítja 103. fejdelemmé választják 104. trónra jő 105. politikája 106. a török fenyegeti 107. Barcsait elfogatja 109. megölet 110. Segélyt keres 111. a török reájő, kifut 112. újra beront 115. leteszik 116. harmadszor is beront 119. Apafit ostromolja 120. elesik 122. hivei 123.
- Kemény Péter 101. 123.
 Kemény Simon 62. 103. 121. 122. 123. 125
 Kende Gábor 140.
 Kendeffi Gábor 111.
 Kendeffi János 168.
 Kendeffi Miklós 27.
 Kercsesora 166.
 Keresd 122.
 Keresztesi Ferencz 61. 105. 123. 125.
 Keresztessi Sámuel 217. 152.
 Kereszturi Demeter 91.
 Kereszténysziget 208.
 Kékedi Zsigmond 13. 14.
 Keszei János 208.
 Kis-Selyk 116.
 Királyi-tábla 225.
 Klockner György 218.
 Kocsárd 125.
- Kolozsvár 74. 93. 115. 124. 127. 151.
 Koncz Mihály 75.
 Kopasz István 101.
 Kopp 141.
 Kornis Ferencz 27. 61. 62. 63. 69. 85.
 Kornis Gáspár 123. 141. 144. 153.
 Kornis Zsigmond 21. 26. 27. 42.
 Kóród 30.
 Kóród-Szt-Márton 30.
 Kovasoczi István 10. 13. 14. 15. 19.
 Kovács István 125.
 Kozmatelke 110.
 Kövesd 104.
 Körösi István 25. 31. 39.
 Kővár 30. 33. 79. 123.
 Kővér Ferencz 110.
 Krakkó 168.
 Kubinyi László 135.
 Kun István 18.
 Kurucz 147. 206.
 Küküllővár 168. 179. 182.
 Külkereskedés 12.
 Labancz 147.
 XIV. Lajos 49. 133. 143. 150. 154. 155. 200.
 Lajos, badeni herczeg 204. 214.
 Laskay István 24. 26.
 Lázár György 31. 63. 71. 79. 83. 98. 103.
 Lázár István 84. 19. 100. 101. 115. 116. 152.
 Lekencezei András 91.
 I. Leopold 61. 69. 71. 72. 150. 156. 161. 169. 189. 198. 199. 111. 122. 124. 127. 128. 130. 148. 217.
 Leopoldi diploma 213. 116. 219.
 Linczig János 93.
 Linczi béke 43.
 Litterati Fleischer András 126.
 Lóna 33.

Lónyai Zsigmond	39. 42.	I Naláczai István	126. 143. 208.
Lórándfi Zsuzsánna	13. 33. 53. 91.	Naláczai Tamás	143.
Lubomirski	90.	Nyári Bernát	36. 39. 42.
Lutsch János	70. 72. 75.	Nemes János	133. 138. 144.
M acskási Boldizsár	123. 141.		145. 159.
	145. 150. 205.	Nemes Tamás	27.
Macskási Ferencz	14. 27.	Oláhlápos-bánya	112.
Magyarós	18.	Onod i.	33. 135.
Maksai Bálint	100.	VIII. Orbán	13.
Maksai Ferencz	101.	Orbán Ferencz	30.
Maros-Vásárhely	16. 83. 113.	Oroszhegy	18.
Mazarin	41.	Örmények	141.
Medgyes	28. 58. 66. 110.	Örményes	32. 63.
Melczer András	107.	Paget	209.
Melczer György	182.	Paskó Kristóf	83. 86. 130. 152.
Mészáros András	91.	Pázmán Péter	11. 15. 21. 28.
Mészáros Péter	85.	Pécsi Simon	27. 29. 30.
Mikes György	67.	Pekri Lőrincz	178.
Mikes János	21. 95.	Pernyeszi Zsigmond	169. 175.
Mikes Kelemen	67. 84. 152. 162.	Pethő tábornok	133.
	166.	Petki Ferencz	17. 18.
Mikes Mihály	21. 37. 40. 50. 55.	Petki István	25. 26. 54. 61. 70.
	60. 61. 63. 72. 80. 82. 83.		78. 80. 112. 113. 116. 126.
	88. 89. 90. 91. 93. 96.	Petróczi István	135. 137. 140.
Mikes Pál	21. 170. 176. 215.		141. 142. 207.
Mikó Ferencz	41. 20.	Prépostvári Zsigmond	18.
Mikó István	168.	Puchaim	37. 39. 41.
Miles Mátyás	172.	Pünkösti Ferencz	80.
Monora	63.	Pünkösti Pál	100.
Monostor	32.	R ác István	38.
Montecuculi	111. 113. 114. 128.	Rác Péter	101.
Mokcsai András	148.	Radnóth	63. 83. 181.
Moribunda Transilvania	189.	I. Rákóczi Ferencz születik	40.
Munkács	14. 19. 33. 135.	Fejdelemmé választják	53.
Musna	18.	Zrinyi Ilonát eljegyzi	130. Elveszi
Nadányi Mihály	81. 85.	131. Zrinyi fejedelmi je-	
Nádudvari István	101.	löltje	132. Fegyvert fog
Nádasdi Ferencz	134. 135.	134. Kegyelmet kap	135. meghal
Nagy László	141.		148.
Nagy Pál	14.	II. Rákóczy Ferencz	148.
Nagy Pál	14. 198.	I. Rákóczi György trónra jó	13.
Nagy-Szóllós	110. 121. 122.	II. Ferd. ellene fegyvert fog	12. Svéd követ jön hozzá
Nagy-Várad	30. 96.	14. Zolyomi fellépik ellene	16. Az
Naláczai András	170.	eperjesi szerződéssel	II. Ferd.
Naláczai Domokos	142.		

- elismeri 19. Székely Mózes trónkövetelése 20. Bethlen István szintén fellépik 23. csatáznak 25. Boros-Jenőn békét kötnek 27. A szombatosokat nótáztatja 29. Fiát utódává választatja 31. A francia és svédvel szövetségre lép 34. II. Ferd. ellen indul 35. Kaszát beveszi 36. csatái 37. a svédekkel Morvában egyesül 42. a linczi béke 43. XIV. Lajossal új szövetséget köt 49. Ismét csatára készül 50. meghal 51.
- II. Rákóczi György mint gyermek 13. felseledül, jószágokat kap 31. Fejdelemmé választják, nősül 32. apjának megesküszik 35. kormányoz 36. Fia születik 40. trónra jő 52. fiát utódává választatja 53. Moldvára hadat visz 54. Lengyelhonnak segítyt küld 55. Oláhországra kimegy 56. svédekkel, kozákokkal szövetséget köt 57. Lengyelhonra megy 58. a svédekkel egyesül 59. visszahuzódik 61. serge tatárabságra esik 62. A porta letéteti 63. Másodszor is fellép 68. Leopold felé hajlik 69. törököket megveri 70. a tatár, török reájő 72. pusztít 73. leteszi 75. Harmadszor is trónra jő 85. a török ismét reájő 87. Szebent ostromolja 89. a török ismét reájő 92. gyalui csatája 93. elesik 94.
- Rákóczi Pál 15.
Rákóczi Zsigmond 13. 31. 32. 33. 35. 36. 38. 39. 40. 41. 42. 50. 51. 52. 53.
Rebenstock 31.
Reöthy Orbán 37. 50.
- Rhédei Ferencz aláír 27. Vezérkedik 41. lengyel indigena lesz 55. helytartó 58. trónra jő 65. II. Rákóczi Gy. ellene jő 66. lemond 67. fejdelemséget visszautasítja 81. választás alá jő 83. aláír 101. fejd. visszautasítja 113. Csatán van 121. menekül 123.
- Rhédei István 170.
Rhédei László 61. 113.
Rhédei János 169.
Rosnyai Dávid 130. 134.
Rosnyó 56.
Rossel János 133.
Sándor Gáspár 150. 208.
Sárosi János 17. 29. 193. 208.
Sárpataki Márton 145.
Sebessi Boldizsár 22.
Sebestyén András 156.
Scherffenberg 171. 176. 177. 178. 189.
Segesvár 25. 77. 95. 102. 115. 119. 191.
Sellenberk 89 91.
Selyei István 70.
Sepsi-Szt-György 216.
Serédi István 48. 53. 58. 60.
Simény János 27.
Só 12.
Solymos 30.
Solyomkő 63.
Sorostély 63.
Spankau 140. 141. 147.
Status consilium 202.
Stepán Ferencz 38.
Strasburg Pál 13. 14. 15. 18.
Strattman Henrik 175.
Szabó András 17.
Szabó Keresztély 192. 193.
Szacsvai István 86.
Szalánczi István 18. 23. 25. 27. 49.
Szamosfalva 112.
Szamosujvár 30. 33. 62.

Szászok	113. 227. 229.	Torma Ádám	38
Szászsebes	73. 112.	Torma György	23.
Szászváros	27. 112.	Torma István	123.
Szeben	72. 88. 92. 107. 169. 176.	Torma János	123.
Szécsi Mária	18. 23. 38. 131. 135.	Torma Kristóf	27.
Székelyek	21. 22. 23. 25. 35. 99. 101. 227.	Toroczka István	168.
Székelyhid	30. 31. 63.	Toroczka László	27. 30.
Székely László	141. 192. 193.	Torstensohn	34. 37. 40. 42.
Sékely Mózes	16. 17. 18. 20. 22.	Tököly Imre Erdélybe menekül	135. A békétlenek vezére lesz 153. csatázni kezd 154. XIV. Lajos segíti 155. Zrinyi Ilonát eljegyzí 156. Elveszi 158. Ma- gyarország fejedelme 158. Bécs ellen küzd 159. Erdély- ben notázzák 179. Neje Mun- kácsot feladja 191. Erdélyi fejdelemmé nevezik 203. Beüt 205. Zernyesti csata 206. Ke- resztényszigetre megy 207. Fejdelemmé választják 208. Kimegy Erdélyből 214. Beü- tésekét kísért 215. Ujra be akar jöni 218. A leop. diplo- ma említi 220. Nejével kime- nekül, meghal 227.
Szemere Pál	140.	Tököly István	81. 135.
Szentpáli Isván	34.	Törökbúza	179.
Szentpáli Ignáczné	144.	Törös János	41. 43.
Szent-Erszébeth	30.	Trainer András	145.
Szent-Péter	33.	Udvarhely	30.
Szepesi Pál	137. 141. 160.	Ugron András	78. 91. 121.
Szerencs	33.	Ugron Ferencz	169.
Szilágy	98.	Zajzon	56.
Szilágy-Cseh	137.	Zernyest	206.
Szilvási Bálint	138. 152.	Zolyomi Dávid	11. 15. 17. 23. 26. 27.
Szobieszky	149. 120. 160. 161.	Zolyomi Miklós	67. 83. 111. 113. 123. 132. 134.
Szombatos vallás	29. 30.	Zrinyi Ilona	130. 154. 156. 128. 123. 132. 134.
Szödemeter	103.	Zrinyi Miklós	124. 133. 134.
Szuhai Mátvás	140.	Zrinyi Péter	132. 133. 134.
Tarnóczi Sebestyén	21.	Zsúk	83.
Tasnád	63.	Zsuki Ferencz	101.
Teleki Anna	153. 156. 157.		
Teleki Mihály	78. 86. 104. 111. 123. 124. 128. 129. 131. 133. 137. 138. 139. 140. 142. 143. 148. 149. 150. 151. 153. 155. 157. 158. 162. 166. 171. 172. 175. 179. 182. 189. 190. 191. 192. 193. 198. 202. 205. 206.		
Tiburcz	20.		
Tisza István	59. 102.		
Toldalagi Ferencz	38.		
Toldalagi János	168. 217.		
Toldalagi Mihály	17. 25. 28. 31. 83. 86.		
Toldi György	27.		
Tolnai Mihály	144.		
Torda	35. 74. 87. 98.		

Vágás	18.	Vér György	127.
Vallásügy	29. 30. 43. 46. 49.	Vér Zsigmond	87.
	150. 221.	Vesselényi Anna	86. 119.
Valle nstein	15.	Vesselényi Boldizsár	27. 39.
Vallon Péter	17.	Vesselényi Ferencz	69. 102. 124.
Várad István	75. 107.		126. 130. 132. 134.
Várhegy	87.	Vesselényi Pál	135. 140. 142.
Várad János	110. 120.		150. 157.
Vaskapu	87.	Vestpháliei béke	51.
Vasvári béke	128.	Veteráni Frigyes	169. 170. 177.
Vay Mihály	135. 191. 199.		188. 195. 200. 205. 216.
Vajda László	162.	Vidombák	56.
Vajna Gáspár	100.	Vierbodzi béke	61.
Vajna Miklós	100.	Vitéz Gábor	144.
Vécsei Bálint	37.	Vitéz György	14.
Vécsvár	57.	Vitéz Zsuzsanna	151. 152.